

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DE NORDSLESVIGSKE SPAREKASSERS HISTORIE

G. JAPSEN

De nordslesvigske sparekassers historie

Skrifter, udgivne af
HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
NR. 41, 1970

I kommission hos Danske Boghandlers Kommissionsanstalt

Tryk: Hejmdals Bogtrykkeri, Aabenraa
Bogblad: J. P. Møllers Bogbinderi, Haderslev

Indhold

Forord	7
Indledning	9

Sparekasserne indtil 1864

Baggrunden for de første sparekassers oprettelse	13
De ældste nordslesvigske sparekassers oprettelse	27
Spare- og Lånekassen for Åbenrå Sogn 27. Spare- og Lånekassen for Haderslev By 32. Spare- og Lånekassen for Tønder Sogn 34. Sønderborg Sparekasse 35. Sparekasserne i Løjt Kirkeby og Løgumkloster 37.	
De ældste nordslesvigske sparekassers virksomhed indtil 1848	39
De gamle sparekasser i 1820'erne 39. De gamle sparekasser 1830-1848 45.	
Sparekasser oprettet i 1840'erne	54
Sparekasserne og den dansk-tyske strid	62
Sparekasserne og statsmagten	67
Tiden mellem krigene 1850-64	69
Nye sparekasser 69. Sparekassernes virksomhed 85.	

Sparekasserne fra 1864 til 1890'erne

Myndighedernes forhold til sparekasserne	99
Baggrunden for sparekassernes virksomhed	108
Nye sparekasser	114
Private sparekasser 115. (Haderslev vesteramt (Tørninglen) 115. Enklave-egnene 120. Tønder-Åbenrå-egnen 124. Haderslev østeramt 126. Sundeved og Als 128). Kommunale sparekasser 130. (Købstæderne 133. Landdistrikterne 141).	
Sparekassernes virksomhed	152
Statistiske oplysninger 152. Vedtægter og vedtægtsændringer 158. Forbindelser med banker og landboforeninger m. fl. 167. Træk af de enkelte sparekassers historie 173. Bevillinger til velgørende og almennyttige formål 183.	

Sparekasserne fra 1890'erne til 1. verdenskrig

Situationen i 1890'erne	193
Sparekasserne og den nationale kamp. Reformplaner	199
De danske sparekassers krise	211
Besvigelser 211. Tyske angreb 222.	
De private sparekassers omdannelse	227
Kredssparekasserne	239
Haderslev kredssparekasse 240. Åbenrå kredssparekasse 248. Tønder kredssparekasse 250. Sønderborg kredssparekasse 251.	
De kommunale og de statsanerkendte sparekasser	256
GmbH-sparekasserne	263
De tyske sparekasser 265. De »blakkede« sparekasser 266. De danske sparekasser 266.	
Dansk fremgang. Myndighedernes modaktioner	276
De danske sparekasser på tærskelen til 1. verdenskrig	282

Sparekasserne 1914-1970

Fra verdenskrigens udbrud til genforeningen	295
Markinflationen	302
Sparekassernes nye start	305
Sparekasseomdannelser efter genforeningen	312
Udviklingen i 1920'erne	315
Under krise og besættelse	320
De sidste femogtyve år	325
<hr/>	
De nordslesvigske sparekasser ordnet efter oprettelsesår	333
Kildemateriale	337
Sparekasseregister	341
Personregister	343

Forord

Da Sparekassen for Aabenraa By og Amt stod foran sit 150-års jubilæum, der kunne fejres i 1968, ønskede sparekassens ledelse at markere 150-årsdagen med en skildring af de nordslesvigske sparekassers almene historie. Seminarielæktor, dr. phil. G. Japsen erklærede sig villig til at skrive denne fremstilling, og Historisk Samfund for Sønderjylland påtog sig de praktiske opgaver i forbindelse med bogens fremkomst, ligesom bogen indgår i Historisk Samfunds skriferække.

Opgaven er blevet løst i to tempi. Ved selve jubilæet for Sparekassen for Aabenraa By og Amt forelå skildringen ført frem til 1864. Jubilæumsåret blev for sparekassen skelsættende, idet den sammen med Sønderborg Bys Sparekasse dannede Sparekassen Sønderjylland. Nu i 1970, da både Sønderborg Bys Sparekasse og Tønder Sparekasse kan fejre deres 150-års jubilæum, foreligger værket i sin helhed.

Historisk Samfund for Sønderjylland retter en varm tak til dr. G. Japsen for den fortrinlige måde, hvorpå han har løst den vanskelige opgave, og til ledelsen af Sparekassen Sønderjylland for godt samarbejde.

Flensborg, i februar 1970.

Troels Fink.

Indledning

Der er nu gået 150 år, siden de fire ældste nordslesvigske sparekasser blev oprettet. Den 27. november 1818 blev vedtægterne for sparekassen i Åbenrå underskrevet, den 16. december 1819 fulgte Haderslev efter, og i 1820 stiftedes sparekasserne i Sønderborg og Tønder. Sønderborg sparekasse fejrer, ligesom de to førstnævnte sparekasser, sit jubilæum den dato, der står under dens ældste vedtægter, dvs. den 28. februar, medens man i Tønder, hvor de oprindelige vedtægter er bortkommet, regner sparekassens åbningsdag, den 4. marts, for stiftelsesdagen.

Danmarks ældste købstadsparkekassers firedobbelte jubilæum er i sig selv en bemærkelsesværdig begivenhed, men dertil kommer, at jubilæumsårene falder sammen med to skelsættende begivenheder i det nordslesvigske sparekassevæsens udvikling: sammenslutningen af sparekasserne i Sønderborg, Åbenrå og Tønder til *Sparekassen Sønderjylland*, og de tre haderslevske sparekassers fusion til *Sparekassen Haderslev*. Der er således dobbelt grund til at se tilbage på de nordslesvigske sparekassers 150-årige historie og søge at danne sig et indtryk af den rolle, de har spillet for landsdelens udvikling.

Allerede i 1962 gjorde direktør Axel Ølgaard fra Sparekassen for Aabenraa By og Amt på et møde med repræsentanter for Historisk Samfund for Sønderjylland rede for de planer, sparekassen havde om at markere sit 150-års jubilæum ved udsendelse af en bog om de nordslesvigske sparekassers historie. Dette initiativ, som Historisk Samfund for Sønderjylland straks påtog sig at støtte, blev fastholdt af Sparekassen Sønderjylland, som har krav på min taknemmelighed for den forståelse, der blev vist de ønsker, jeg udtalte under arbejdets gang.

Det kildemateriale, der har stået til min disposition, er ikke udtømmende. Ganske vist har adskillige sparekasser udsendt jubilæumsskrifter, som ofte indeholder værdifuldt stof – det er her rimeligt at fremhæve Hejselbjerg Paulsens og Axel Ølgaards bog om Sparekassen for Aabenraa By og Amt 1818-1943, Nicolai Svendsens om Skærbæk Sparekasse, August Korsens om Broager Sparekasse, A. Svenssons og Bjørn Svenssons bøger om Sparekassen for Haderslev Byes Omegn og

Kai Edvard Larsens bøger om Nordborg Sparekasse, Sparekassen for det sydlige Als og Sønderborg Bys Sparekasse, samt Claus Eskildsens ikke offentliggjorte manuskript om Tønder Sparekasse –, men det ældre arkivstof er gerne særdeles ufuldstændigt og det nyere materiale for en stor del utilgængeligt. Sparekasserne har selv været meget hårde ved deres arkiver, og for den ældre tids vedkommende kan man kun regne med at finde nogle kortfattede forhandlingsprotokoller og summariske årsregnskaber.

Myndighederne interesserede sig før 1890'erne så godt som slet ikke for sparekasserne, og embedsarkiverne indeholder derfor tilsvarende lidt stof om dem. I de følgende 25 år, frem til 1914, kom sparekasserne i Nordslesvig til at spille en betydningsfuld, aktiv rolle i den nationale kamp, og til belysning heraf rummer de officielle arkiver værdifulde bidrag. Statsskiftet i 1920 medførte imidlertid, at store mængder arkivalier, der vidnede om øvrighedens germaniseringsbestræbelser, blev destrueret af de bortdragende tyske embedsmænd. Dette kom navnlig til at ramme materialet om de store kredssparekassers virksomhed. Samtidig bevirkede de halvt illegale vilkår, hvorunder den danske befolkning førte sin nationale kamp, at mangfoldige beslutninger og handlinger ikke blev betroet papiret. En del af disse vil kunne rekonstrueres ud fra de righoldige privatarkiver, som et betydeligt antal af de nationale forgrundsfigurer har efterladt sig, men da de stort set er utilgængelige for publikum, har jeg kun i begrænset omfang kunnet udnytte de oplysninger om sparekassernes historie, som de rummer. Hvad endelig tiden efter 1920 angår, bygger fremstillingen alene på det offentliggjorte trykte materiale.

Jeg føler trang til at udtale en varm tak til de mange privatpersoner og institutioner, som med råd og dåd har stået mig bi ved denne bogs udarbejdelse. De nordslesvigske sparekassers ledelser takker jeg for den beredvillighed, hvormed de har stillet arkivalier og oplysninger til min rådighed.

Med bistand fra mange sider er det lykkedes at tilvejebringe et relativt alsidigt, omend undertiden teknisk ufuldkomment, illustrationsmateriale, der skulle hjælpe læseren til at danne sig et indtryk af de skiftende afsnit i landsdelens historie og vise ham portrætter af de personer, der spillede en rolle for sparekassernes udvikling.

Åbenrå, i februar 1970.

G. Japsen.

Sparekasserne indtil 1864

Baggrunden for de første sparekassers oprettelse

I løbet af det 18. århundrede gik de middelalderlige samfundsforhold, som gennem mange århundreder havde bestemt menneskenes tilværelse, i opløsning. Landsbyfællesskabet med dets forældede driftsformer forsvandt, og det menneskeligt nedværdigende livegenskab gik sin undergang imøde. Pengeøkonomien, som kun havde spillet en væsentlig rolle for borgere og godsejere, bestemte i stigende grad tilværelsen for hele befolkningen. Øget velstand og kulturel opblomstring hørte til denne udviklings positive og meget omtalte følger. Men den nye tid kendetegnedes ikke blot af ostindiefarere, bondefrigørelse og fædrelandsfølelse; medaljens bagside var, at der opstod et proletariat.

I det gamle samfund, hvor kun et yderst tyndt lag af adel og bourgeoisie hævdede sig op over den brede befolknings fattigdom, kendte man ikke et socialt problem i senere tiders forstand. Godsherskaberne, landsbyfællesskabet, lavene i byerne og sammenholdet inden for slægterne forhindrede, at de fattiges forsørgelse blev et offentligt spørgsmål. Endnu langt ned i det 19. århundrede var det i hedeegnene sådan, at »fattig« var ensbetydende med »gammel og syg«. Overfor disse gamle og syge øvede den medmenneskelige barmhjertighed, som kirken efter evne støttede, sin gode gerning.

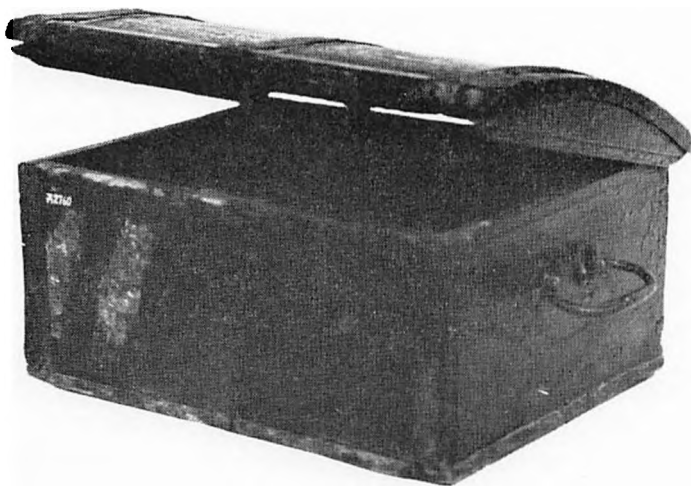
Da de bånd, der havde hæmmet menneskenes frie udfoldelse i det feudale samfund, blev sønderrevet, forsvandt også den beskyttelse, der på mangfoldige måder var blevet de fattige til del i den kreds, de tilhørte. Den patriarkalske omsorg for de undergivne, der havde været en selvfølgelig pligt, ophørte. Fra nu af måtte hjælpen organiseres udefra. I 1736 fik Sønderjylland for første gang en lov, der påbød offentlig fattigforsørgelse. I hver købstad og hvert sogn skulle der oprettes en fattigkasse, hvis midler navnlig skulle tilvejebringes

ved en art frivillig beskatning. Lovbestemmelsernes utilstrækkelighed fremtrådte med stigende tydelighed, efterhånden som århundredet skred frem, og opløsningen af de gamle landboforhold og befolkningstallets vækst gjorde det tiltagende tiggeri til et virkeligt samfundsonde. Købstæderne og velhavende egne som Angel og Løjt i det østlige og Ejdersted i det vestlige Sønderjylland tiltrak hvert år vældige skarer af forsultne landstrygere og tiggere. Gang på gang gennemførte myndighederne veritable klapjagter på tiggerne, men med ringe udbytte, fordi man ikke vidste, hvad man skulle stille op med de sølle eksistenser, man indfangede, og fordi hver egn var lige fuld af tiggere, så snart jagten var slut.

Velmenende privatmænd, præster og kommunalbestyrelser søgte at bode på fattiglovens mangler. Talrige stiftelser og legater i de nord-slesvigske byer vidner om den sociale medfølelse, der udmærkede det højere borgerskab i oplysningstiden. En del af de rigdomme, knipplingshandelen bragte til Tønder, kom således byens fattige til gode gennem bl. a. Strucks, Popsens og Richtsens testamentariske gaver. Fysikus Joh. Gottfr. Krichauff i Tønder fik i 1780'erne oprettet et sygehus for byens fattige. I Sønderborg gennemførtes efter provst Fridericis forslag i 1801 en nyordning af fattigvæsenet. Der blev udarbejdet lister over byens trængende, og en række fattigplejere skulle føre tilsyn med dem, undersøge deres forhold, opmuntre dem og hjælpe dem til arbejde.

Det er sandsynligt, at forbilledet for denne ordning af fattigfor sorgen i Sønderborg var den virksomhed, der fra 1793 udfoldedes af Gesellschaft freiwilliger Armenfreunde i Kiel, et filantropisk selskab, som ved hjælp af frivillige gaver ydede en storslået indsats til gavn for byens fattige. Målet var at skaffe de voksne arbejde og at opdrage børnene til arbejdsduelige borgere. Ophavsmændene var professorerne Niemann og Weber og apoteker Christiani. Byen Kiel inddeltes i plejedistrikter, så at selskabets tillidsmænd kunne lære hver enkelt fattig families forhold at kende og yde den individuel støtte. Selskabets medlemmer udførte dette arbejde uden nogen godtgørelse.

Blandt de anstalter, ved hvis hjælp selskabet søgte at bekæmpe fattigdommen, var fra 1796 en sparekasse, Kieler Spar- und Leihkasse. Den regnes gerne for at være Hertugdømmernes og det danske monarkis første sparekasse, og den fortjener også på grund af den rolle, den kom til at spille for sparekassernes udvikling, at mindes som sådan, selv om den i alder overgås af den sparekasse, som

Så længe der ingen moderne pengeinstitutter fandtes, måtte de handlende føre de tunge monter med sig fra sted til sted i svære kasser. Billedet viser et pengeskrin af bemalet fyrretræ fra omkring 1850. Det vides, at det er blevet brugt af en landmand fra Dostrup ved kreaturhandler syd på (Tønder Museum).

Christoph von Blome året forinden havde oprettet for undersåtterne på sit gods Dobersdorf i Holsten. Initiativtageren til den kielske sparekasses oprettelse var en kancelliråd Cirsovius, der var medlem af det nævnte filantropiske selskab i byen. Formålet skulle være at vække sparsommelighedssansen hos de fattige og få dem til at gennemføre en art selvforsikring.

27. maj 1796 meddelte selskabet offentligheden, at den agtede at oprette denne spare- og lånekasse. Henvendelsen giver udtryk for de høje, menneskekærlige idealer, oplysningstidens bedste repræsentanter var opfyldt af. Det er ethvert menneskes pligt, hed det, ikke at falde sin næste til byrde, ligesom det er alles kald, i overensstemmelse med religionens højeste bud, at række hinanden en menneskevenlig og medborgerlig hånd. Selskabet må især holde sig for øje, at selv den bedst administrerede fattigforsorg vil holde de fattige i en tilstand af umyndighed og afhængighed. Man må ganske vist være indstillet på, at kun nogle få kan føres tilbage til borgerlig selvstændighed, men netop derfor bør man med så meget større iver søge at holde de ubemidlede medborgere, der endnu befinder sig i selvstændighedens tilstand, i denne.

Sparekassen ville tage imod indskud fra 5 skilling til 100 mark og forrente beløbet med 4 pct. En brav tjenestepige, hed det, kunne spare sammen til en seng eller andet nyttigt husgeråd, en flittig svend til sit første inventar som mester; en murer f. eks. kunne af den rigelige løn, han tjente om sommeren, lægge penge op til den arbejdsløse tid i den kommende vinter og få sine indskud igen forøget med renter.

Lige så meget ventede selskabet sig af den lånekasse, der ville blive åbnet samtidig med sparekassen. Den skulle gøre det muligt for håndværkere at købe materialer, værktøj og andet, som de havde brug for i deres erhverv, og at få kredit uden pantsættelse på betingelse af, at lånet blev tilbagebetalt inden for en kort, bekvem frist. Det lånte beløb måtte ikke overstige 100 mark.

»Vi venter af jer, I flittige og trofaste tjenestefolk, af jer, I unge læredrenge, af jer alle, vore medindbyggere i den tjenende og arbejdende klasse, at I ved at indskyde jeres spareskillinger vil give jer selv en glæde, der er værdigere og varigere end den, I køber jer i skikkelse af tant og stads, larmende gilder og umådeholden nydelse, ofte til skade for jeres helbred, jeres ære, jeres sædelighed, og altid til tab for jeres fremtid og udkomme«.

Ved at kombinere en lånekasse med den egentlige sparekasse havde selskabet i Kiel skabt forudsætningerne for den hurtige opblomstring og økonomiske betydning, der langt ned i det 19. århundrede udmærkede Hertugdømmernes sparekassevæsen fremfor sparekasserne i Kongeriget og i Tyskland. De indskudte småbeløb kom nu til at gøre umiddelbar og mangedobbelt nytte ved at fremme håndværkerstandens udvikling. Spare- og lånekassen i Kiel og de kasser, der oprettedes med den som forbillede, tjente altså ikke alene de fattiges vel, men kom også til at gavne det betydningsfulde lag af småborgere, der mere end noget andet satte sit præg på datidens købstæder. Til gengæld kan det ikke nægtes, at opmærksomheden derved inden længe flyttedes fra de i egentlig forstand trængende fattigfolk, for hvis skyld sparekassen oprindeligt var blevet stiftet, til mellemklassen, for hvilken de lånemuligheder, der her blev åbnet, var af livsvigtig interesse. For at kunne tilfredsstille det tiltagende lånebehov måtte sparekassen lidt efter lidt affinde sig med, at småborgernes – og senere bøndernes – indskud kom til at dominere i spareafdelingen. Forsorgen for de fattige måtte så i første række ske af kassens overskud.

I Altona blev der i 1799 oprettet et beslægtet filantropisk selskab:

Altonaisches Unterstützungsinstitut. Anden i dette foretagende var ganske som den, vi har mødt i Kiel. I henvendelsen »til Altonas menneskevenlige og godgørende borgere« betonedes det, at det var en indlysende pligt for alle dem, »hvis formuesomstændigheder tillod dem velgørenhedens fornøjelse, at lindre nøden for dem af deres brødre, som trænger til understøttelse«. Den franske revolutions lysende idealer kom ikke blot til udtryk i denne betoning af menneskers fundamentale lighed, men også i overbevisningen om, at godgørenhed var et almenmenneskeligt særkende, uafhængigt af al religion: »Denne pligt – hed det – anerkendes med beredvillighed af alle religioners tilhængere og selv af dem, der ikke bekender sig til et trossystem, men følger deres egne, selvformede grundsætninger«. Understøttelsesinstitutets kasserer havde ret til at tage imod værdipapirer og penge til forrentning for erhvervsdrivende i Altona. I 1801 blev spareafdelingen erklæret for en offentlig sparekasse. Påvirkningen fra selskabet i Kiel er umiskendelig i den samtidig offentliggjorte henvendelse til publikum: unge håndværkere, søfolk, tjenestefolk o. l. vil her få lejlighed til sikker og rentebærende opbevaring af sparepenge, indtil de etablerer sig eller gifter sig. Initiativtageren til understøttelsesinstitutet i Altona menes at have været Heinrich Wilhelm Lawaetz, en broder til den Johann Daniel Lawaetz, som på et senere tidspunkt virkede til fremme af sparekassevæsenet i Hertugdømmerne.

Der gik 14 år, før den næste sparekasse i Hertugdømmerne blev oprettet, denne gang i Friedrichsberg, en del af byen Slesvig. Ser man bort fra den skepsis, hvormed de fleste nye indretninger bliver mødt, og som først nedbrydes, når de har stået deres prøve i praksis, var den vigtigste forklaring på denne pause ganske sikkert den langvarige og ødelæggende krig mellem Danmark og England fra 1807, da København blev bombarderet og belejret, landets orlogsflåde erobret og størstedelen af dets handelsskibe rundt om i verden opbragt af engelskmændene, til 1814, da Norge blev skilt fra et Danmark, hvis økonomi lå i ruiner, og hvis pengevæsen var i en næsten håbløs forfatning efter statsbankerotten i 1813. Kun én sparekasse blev stiftet i disse år, nemlig Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn, Kongerigets ældste, som i 1810 blev indrettet med sparekassen i Kiel som mønster. Også Kongerigets næstældste sparekasse, Odense Bys Sparekasse, der begyndte sin virksomhed i 1816, havde Kiels som forbillede. Oprettelsen af nye sparekasser mødte også en anden hindring,

1

2

3

4

MØNTFORHOLDENE I HERTUGDØMMERNE mellem 1818 og 1864 må nærmest betegnes som kaotiske. Rigsbankpengene, der var hele monarkiets officielle mønt fra 1818, formåede ikke at fortrænge de gamle kurantmønter fra handel og vandel. Rigsbankpengene udmøntedes med dansk tekst i København (nr. 1) og med tysk tekst, men i ganske utilstrækkeligt antal, i Altona (nr. 2). Kurantmønter prægedes ikke længere inden for monarkiets grænser, og man måtte derfor benytte fremmede og gamle indenlandske kurantskillelønter. I stedet for kurantmønter med højt pålydende cirkulerede der „tutter“ med skillelønt. Nr. 3 viser en gammel dansk

5

6

7

8

1-skilling og nr. 4 en gammel slesvig-holstensk 2½ skilling, som fortsat var i brug efter 1818. Af udenlandske mønter domierede hannoveranske og hamborgske pengestykker (nr. 5 og 6). Under Christian VIII søgte regeringen i begyndelsen af 1840'erne at fremme rigsbankpengenes anvendelse ved at udstede mønter, hvis værdi både var udtrykt i rigsbank- og kurantmøntfod (nr. 7 er betegnet både „16 Rigsbankskilling“ og „5 Schilling Courant“). Efter Treårskrigen gennemførtes en møntreform og denne gang med større held: betegnelsen „Rigsbank“ forsvandt fra pengene, der i stedet fik påskriften „Rigmønt“ (nr. 8).

nemlig vanskeligheden ved at få dannet en kreds af autoritative personer, der ville stå som garant for sparekassen. I Kiel og Altona havde de bestående filantropiske selskaber virket som stiftere, og på Holsteinborg gods og i Odense var stifterne højt ansete og velhavende enkeltpersoner (henholdsvis lensgreve Frederik Adolf Holstein og amtmand Jens Benzon).

Krigens ophør bragte ikke de gamle forhold tilbage. Ikke alene var landets økonomiske situation dårlig, men den forværredes tilmed som følge af den frygtelige landbrugskrise, der først slap sit lammende greb i årene efter 1830. Dermed blev fattigforsorgen et væsentligt samfundsproblem, som optog offentligheden mere end noget andet spørgsmål. Også det åndelige klima var fundamentalt forskelligt fra oplysnings- og revolutionstidens optimistiske, fremskridtstroende indstilling. I stedet for Frankrig, der havde givet tonen an i mindst et århundrede, var det fra nu af England, der prægede de dominerende kredses opfattelse af samfundsforholdene. Alt dette kom til at virke sammen til fremme af sparekassesagen.

Det viste sig også at være i høj grad til gavn for sparekassernes udvikling, at der i 1812 i Altona var blevet dannet et indflydelsesrigt selskab, det slesvigholstenske patriotiske selskab, som bl. a. gjorde sig til talsmand for den opfattelse, at sparekasser var et hovedbodemiddel mod tidens onder. Selskabets stifter var den holstenske storkøbmand og fabrikejer Johann Daniel Lawaetz (1750-1826). Hans kosmopolitiske dannelse gik hånd i hånd med en patriotisk følelse for det danske monarki og et ivrigt virke for almenvellet. De bedste mennesker opfattede efter hans mening deres fædreland som en provins af den hele menneskestat, en tanke, der ganske hørte det 18. århundrede til.

I de følgende år blev han mere og mere optaget af fattigdomsproblemet og gjorde det patriotiske selskab til et forum for udveksling af erfaringer og forslag desangående. I 1815 redegjorde han i et omfattende skrift for sine egne tanker om fattigdommens bekæmpelse. I afsnittet om »imødegåelse af fremtidig nød« anbefalede han bl. a. oprettelse af sparekasser »for tider med erhvervsstandsninger«. Han kendte sparekasserne i praksis fra sin broders deltagelse i oprettelsen og forvaltningen af kassen i Altona, men om den har han vel sagtens ment det samme som en bidrager til selskabets skriferække i 1821: at den, i modsætning til de senere oprettede, tilsigtede at opretholde velstanden i mellemklassen. Lawaetz ønskede sparekasser, der kunne

tjene som våben i kampen mod forarmelsen; og han mente, at hvis de skulle opfylde deres formål til gavn, måtte staten gribe ind ved at befale hvert nygift ægtepar, hver nyindregistreret borger og alle nyfæstede tjenestefolk kvartalsvis at præstere et indskud, der kunne sikre dem en støtte i alderdommen. I en betænkning, som etatsråd Voght afgav til selskabet i juli 1817, regnede man med, at sparekasserne til sin tid ville kunne sikre alle arbejdsduelige fattige i byerne over 60 år en hjælp på 2-3 mark pr. uge.

Den sociale interesse prægede hele det patriotiske selskabs virksomhed. For at skaffe sig sikker viden som udgangspunkt for sine bestræbelser indsamlede selskabet oplysninger om de fattiges antal og beskaffenhed i 245 kommuner i Hertugdømmerne. Det samlede antal understøttelsestrængende fattige i 1816/17 blev i 1821 anslået til 8-9000 i Slesvig og godt 11.000 i Holsten. Det var ca. 3 pct. af hele befolkningen, d. v. s. færre end i mange andre lande (i England regnede man med, at 11 af 100 trængte til hjælp). Da fem sjettedele af befolkningen boede på landet, var fattigforsorgen i første række et problem i landdistrikterne, der blev ramt af den langvarige landbrugskrise, men selv om byerne var små, fandtes der her en langt større og mere generende koncentration af forsorgsberettigede. Søfartsbyer som Flensborg og Åbenrå, hvor skibsfart og skibsbyggeri forbigående lå nede, var særlig hårdt ramt. I Flensborg understøttedes i 1814 mellem 1000 og 1100 personer, i Åbenrå var der 150 understøttede, men i Haderslev kun 100. Under den almindelige næringsløshed voksede fattigbidragene i byerne til en stadig mere tyngende byrde: Flensborg anvendte i 1814 96.000 mark til fattigforsorg; det var 20.000 mark mere end i 1806.

Over for de store menneskelige og økonomiske problemer, som fattigdommen frembød, slog den bestående fattiglovgivning ikke til. Dens mangler var med til at skærpe offentlighedens levende interesse for fattigforsorgen. Mest iøjnefaldende var de uheldige følger af den i 1808 indførte bestemmelse, hvorefter fattige mennesker var berettigede til hjælp i det sogn, hvor de havde boet uafbrudt de sidste tre år. Virkningen af denne forskrift blev, at mængder af fattige til stadighed var på vandring fra sogn til sogn for at finde arbejde, fordi de stedlige fattigkommissioner sørgede for at få dem fjernet fra sognet, når treårsperioden nærmede sig sin afslutning. Birkefogeden i Løgumkloster oplyste i 1811, at fattigforstandere og beboere anså det for en ære og pligt at bistå hinanden i bestræbelserne for at få de

fattige gjort forsørgelsesberettigede i andre sogne. Det hændte også, skrev han, at man gav en fattig kvinde en medgift, hvis man kunne få hende bortgiftet til et andet sogn.

Det patriotiske selskab var principielt tilhænger af, at al fattigforsorg blev frivillig. Da det i 1818 fremlagde resultatet af sin undersøgelse af fattigvæsenet i Hertugdømmerne, kunne det derfor udtrykke glæde over, at den vise lovgivning med sine sparsomme forskrifter havde givet borgernes fri virksomhed et vidt spillerum. Fra denne virksomhed måtte forbedringerne udgå, hed det. Sparekasserne var blandt de anstalter, selskabet anbefalede, og man forestillede sig først og fremmest, at de skulle spille en rolle som forsørgelsesanstalter.

De store forventninger, man i det patriotiske selskab stillede til sparekasserne, førte til, at selskabet i begyndelsen af 1819 lod oversætte, trykke og gratis uddele til alle sogne en engelsk artikel, som i 1818 var blevet offentliggjort i »Annals of Banks for Savings«. Den tyske oversættelse havde titlen »Ueber Sparbanken« (om sparebanker). Det lille skrift lagde til grund for sin fremstilling, at antallet af fattige mennesker og dermed fattigskattens størrelse var i stadig vækst i England. Man gik endvidere ud fra, at fattigvæsenets hjælpeydelse til alle trængende virkede demoraliserende uden at gavne. Det var et sørgeligt symptom på de lavere klassers nedværdigelse og tiltagende umoralitet, sagde forfatteren, at de med aftagende skyhed søgte hjælp hos fattigkasserne.

For at holde den engelske fattiglovgivning med dens sørgelige følger borte fra sit sogn havde en pastor Duncan i Skotland i 1810 oprettet en sparekasse, der hurtigt var blevet en succes og havde fundet mange efterlignere i både England og Skotland. I 1817 havde parlamentet besluttet at give statsgaranti for indskydernes indestående penge, hvis en sparekasse var indrettet forskriftsmæssigt og dens midler blev indsat i Bank of England. Dernæst fulgte nogle ord om sparekassernes indretning: de fleste tog imod indskud fra 1 shilling og gav 4 pct. i rente; man havde fundet det nyttigt at give hver indskyder en sparekassebog, som i almindelighed var forsynet med et skriftsted og nogle aforismer; direktionen skulle bestå af mænd, som ikke havde interesser i sparekassen, men som havde bidraget med et beløb til dens oprettelse.

Det var sparekasser som de engelske, selskabet ønskede at få indført i Danmark. Man ville, som nævnt, ikke have kasser, der i første

række tjente middelklassen, men sparekasser, der »ligesom vogtere stillede sig ved grænsen til fattigdommen« og tog imod selv de mindste indskud (sådan udtrykte den tidligere citerede forfatter det i 1821).

Det var imidlertid ikke sociale, endelige filantropiske bevæggrunde, der fik selskabet til at foretrække den engelske form for sparekasser, men den samfundsopfattelse, der var drivkraften hos de engelske sparekassers fortalere.

Oplysningstidens tro på borgerdyd, den opfattelse, at de fattige var ulykkeligt stillede medborgere, som det var de velhavendes pligt at række en hjælpende hånd, blev i reaktionsårene efter Napoleonskrigene afløst af en snæversindet, hård og bitter ånd. Den mangeårige kamp mod den franske revolution og dens ideer havde i de toneangivende kredse overalt i Europa fremkaldt den indstilling, at de fattige var farlige, potentielle fjender, som det gjaldt om at holde i ave, hvis formerelse måtte reduceres mest muligt, og som man helst skulle søge at indprente den for de velhavende nyttige overbevisning, at de selv var skyld i deres elendighed.

Denne tankegang var sat i system af englænderen Robert Malthus, forfatteren af det berømte værk om loven for befolkningsudviklingen. Han gik bl. a. ind for, at man skulle afskaffe fattiglovgivningen, som han anså for en unyttig byrde. Til gengæld forekom sparekasserne ham at være det bedste middel til forbedring af de fattiges kår, ikke mindst fordi man ved deres hjælp gradvis kunne reducere fattigskatten. Han håbede også, at opsparingen, når den var de fattiges eneste udvej af nød og elendighed, ville få folk til at gifte sig senere, hvorved befolkningspresset ville blive lettet.

I det patriotiske selskabs skrifter og redegørelser støder man gang på gang på den samme indstilling, og det er tydeligt, at den ligger bag selskabets virke for oprettelse af sparekasser. I det i 1821 udsendte bind om fattigvæsenet skriver et medlem fra Altona bl. a.: »Langt de fleste mennesker bliver fattige på grund af uvirksomhed og dovenskab«. Og videre: »For udlevede, svagelige og sygelige fattige mennesker, der er ude af stand til at arbejde, må der kun sørges på det nødtørftigste ... Som regel må det på enhver måde tilstræbes, at fattigdom er noget, som alle søger at undgå, fordi udsigten til at blive forsørget godt i alderdommen ellers let kunne få folk til at leve et sorgløst liv«. Endnu tydeligere udtrykkes de malthusianske synspunkter i selskabets pjece om sparekasser, i hvis indledning det bl. a. hed, at subordinationens bånd var forsvundet i sidste halvdel af det

Ueber Sparbanken.

Ein Vortrag,
gehalten
in der Central-Administration
der
Schleswig-Holsteinischen
patriotischen Gesellschaft,
in
ihrer Sitzung vom 30. Nov. 1819.

In unentgeltlicher Vertheilung auf Kosten der Gesellschaft
gedruckt.

- Altona 1819.

Titelladet til pjecen „Ueber Sparbanken“, der i 1819 uddeltes af det slesvig-holstenske patriotiske selskab for at tilskynde til oprettelse af sparekasser.

18. århundrede, og at følgerne heraf nu viste sig, især hos den lavere klasse, der ofrede fremtiden for nutidens nydelser og satte børn i verden, som man lod sognekasserne sørge for. Denne letsindighed var den dæmon, som det gjaldt om at besværges. Heroverfor fremhævedes sparsommeligheden, der »ubestridt var den ypperste dyd i de lavere klasser og banede vej for alle øvrige«. Hvor sparsommelighed er fremherskende, forsvinder næsten enhver fristelse til det onde: »Det af bekymringer og lidenskaber uformørkede sind er modtageligt for alle forædlende indtryk, og det vil ikke blive svært for præsterne også at skabe fromme kristne af ordentlige husfædre«.

Denne for de velhavende så bekvemme ligestilling af fattigdom og umoral (og derfor også af rigdom og dyd) og den for de efterfølgende

slægtled så frastødende sammenblanding af præstens sjælesørgende gerning med borgerskabets ønske om at slippe billigere i skat og holde sig de ildesete og farlige fattige fra livet kom til at spille en højst positiv rolle for oprettelsen af sparekasserne, fordi de på dette grundlag præsenterede sig som naturnødvendige anstalter, der måtte accepteres af alle samfundets støtter.

Det patriotiske selskab i Altona blev udgangspunkt for en ihærdig propaganda til fremme af sparekasserne. I 1818 hed det i selskabets årsberetning, at alle bestræbelser for at forbedre fattigvæsenet ville være forgæves, så længe de fattige ikke selv var interesserede i sagen og ved klog opsparing i de bedste år af deres liv blev deres egne forsørgere i den kraftløse alderdom. Selskabets afdeling i Slesvig havde udkastet den tanke, at sparekasserne burde udvikles til pensionskasser, som skulle opbygges ved hjælp af ugentlige indskud fra de fattige. Året efter, i 1819, uddelte selskabet sit lille skrift om sparebanker, hvis forslag faldt i frugtbar jord i alle byer. I de følgende år søgte selskabet at fungere som central for udveksling af praktiske erfaringer til forbedring af de bestående sparekasser og til bistand for personer, der agtede at oprette nye. Selskabet indsamlede derfor sparekassevedtægter og -årsregnskaber, stillede dem til disposition for interesserede og offentliggjorde både dem og beretninger om sparekassernes resultater i Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte, hvis mange bind indeholder et rigt – og ofte det eneste bevarede – materiale vedrørende de ældste sparekasser. Provst Paulsen i Åbenrå korresponderede f. eks. med selskabet i anledning af et udkast til vedtægter for sognesparekasser på landet, som stammede fra pastor Matthiesen i Løjt, og da overretsadvokat Carstens i Oldesloe ville oprette en sparekasse i sin by, skaffede han sig først materiale om sparekasser fra selskabet i Altona.

Tydeligst kom det patriotiske selskabs forhåbninger frem i en anonym artikel fra 1821: »Det sikreste, måske eneste middel til at forebygge de fattiges formerelse«, der helt er inspireret af Malthus' tanker. Den sande årsag til de fattiges formerelse er efter forfatterens mening den mere og mere omsiggribende sædernes fordærvelse. En opsparing, der sikrer den nødvendige støtte i alderdommen, er hovedmidlet mod de fattiges formerelse. De eksisterende sparekasser har ganske vist ført til tilfredsstillende resultater og benyttes af ethvert betænksomt menneske, men det gælder om også at få de ufornuftige med. Her må staten gribe ind med en lov, der påbyder alle at lægge

mindst 2 rigsdaler til side om året, indtil de har opsparret 50 rigsdaler. Hvis man fører et ordentligt liv, kan man nok nå dette mål, før man er ude over den giftefærdige alder, og både naturlovene og religionens og moralens lære kræver, at man venter med at gifte sig, indtil man har sikret sin fremtid økonomisk.

Denne tankegang holdt sig længe i præstekredse. I 1832 gjorde den senere biskop over Als og Ærø, Jørgen Hansen, sig til talsmand for, at den fattiges formue, kræfter og evner tilhører kommunen; han ønskede derfor, at fattigvæsenet fik lov til at forbyde de fattige at gifte sig. I 1836 var provst Paulsen fra Åbenrå, en af sparekassernes ivrigste fortalere, som medlem af stænderforsamlingen medunderskriver af en udvalgsbetænkning, der gav et klart billede af den næsten desperate indstilling til fattigproblemet, som var dominerende i hans kreds. Arbejdsdygtige fattigfolk skulle betragtes som stillet under deres velhavende medborgeres formynderskab. De skulle have fattigvæsenets tilladelse for at gifte sig, og fattigbestyrelsen skulle have ret til at kræve garanti for, at de ikke faldt fattigkassen til byrde; de måtte ikke råde over deres ejendom, og fattigvæsenet skulle have lov til at foreskrive, hvad de måtte spise og drikke, og hvordan de skulle klæde sig. Arbejdshuse med en streng husorden ville virke afskrækkende og anbefalede stærkt, især mente udvalget, at de var gavnlige for børn. Understøttelse til forebyggelse af forarmelse måtte gives med forsigtighed. Det fortjener at fremhæves, at de liberale medlemmer af stænderne, først og fremmest Hiort Lorenzen, tog kraftigt afstand fra betænkningen.

I forbindelse med fattiglovsdrøftelsen kom stænderforsamlingen ind på sparekasserne og bad kongen om eftertrykkeligt at begunstige oprettelsen af dem, fordi de havde vist sig at være et virksomt middel imod forarmelsen. Det er værd at notere sig, at forsamlingen vendte sig mod al statslig tvang i forbindelse med sparekasserne. Årsagen hertil var på den ene side, at de fleste på dette tidspunkt havde opgivet troen på sparekasserne som et universalmiddel i kampen mod fattigdommen, og på den anden side, at de mange bestående sparekasser nu i første række virkede til gavn for borgerlige kredse, hvor man anså statens indblanding for en ulykke.

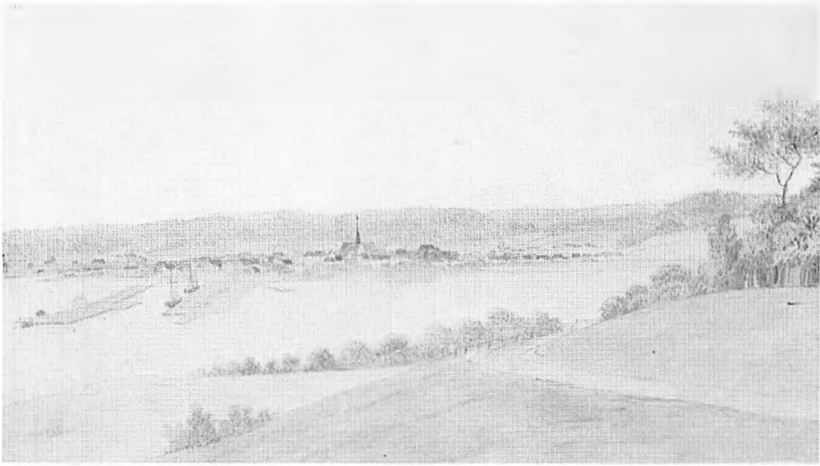
De ældste nordslesvigske sparekassers oprettelse

SPARE- OG LÅNEKASSEN FOR ÅBENRÅ SOGN

Provst Paulsen, hvis indstilling til fattigforsorgen vi lige har fået et indtryk af, virkede lige fra 1811, da han tiltrådte som førstepræst og provst i Åbenrå, ivrigt for en bedre indretning af byens fattigvæsen, og allerede i 1812 forkyndte han, at tiggerne nu var forsvundet fra gaderne. For at skaffe de ledige hænder arbejde lod han indrette en spindeanstalt, men den måtte allerede lukkes i 1814, da den havde lidt store tab, fordi dens dårlige produkter ikke kunne afsættes; til gengæld kunne den Gûnderothske skole åbnes for gratis undervisning af fattige børn.

Provst Paulsen var imidlertid ikke tilfreds med de opnåede resultater; han måtte konstatere, at de færreste borgere havde interesse for de fattiges forhold eller indsigt i at bedømme dem; han bemærkede med beklagelse, at de kun var ude efter at skabe sig et godt navn »ved alt for rigelig forsørgelse af de fattige«. Med så meget større iver sluttede han sig til dem, der anså sparekasserne for hovedmidlet, når det gjaldt om at komme fattigdommen til livs. På præstekonventet for Åbenrå provsti udtalte han, han efter alvorlig undersøgelse var kommet til det resultat, at de englændere havde ret, som anså sparekasserne for det eneste middel mod fattigskatten, der blev mere og mere trykkende og dog alt for ofte var til ingen nytte.

Tilskyndelsen til at forsøge at få en sparekasse oprettet i Åbenrå fik Paulsen fra byen Slesvig, hvor en *spare- og lånekasse for bydelen Friedrichsberg* begyndte sin virksomhed i 1816 som den første sparekasse i hertugdømmet Slesvig. Det patriotiske selskabs afdeling i Slesvig by opfordrede fattigkollegiet for Friedrichsberg til at tage initiativet til en sparekasses oprettelse og lovede det pekuniær støtte, og den 9. marts 1815 besluttede kollegiet, hvis førende medlem var provst Chr. Fr. Callisen, den senere generalsuperintendent, at oprette

Åbenrå 1821, efter en farvelagt tegning af S. L. Lange. De idylliske nordslesvigske købstæder var hjemsted for et driftigt næringsliv, og borgerskabet viste en levende interesse for tidens åndelige og politiske rørelser.

en spare- og lånekasse, der skulle være uafhængig af fattigkollegiet, men dog forvaltes af dets medlemmer. Vedtægterne blev udarbejdet af etatsråd H. Hensen; de offentliggjordes i december 1815, og søndag den 7. januar 1816 mødtes sparekassens administratorer for første gang i rådmand Wiecks hus for at tage imod indskud. Wieck, der forvaltede kassen lige til sin død i 1851, omtales som sparekassens grundlægger.

Det er tydeligt, at vedtægternes forfatter har haft den kielske sparekasses statutter fra 1796 liggende foran sig. Flere paragraffer stemmer ordret overens, og i andre genfinder man samme særprægede udtryk og vendinger, som man tyve år forinden brugte i Kiel (f. eks., at opsparing er værdifuldere end »Flitterstaat« og »lærmende Gelage«). Om sparekassens formål hed det præcisere end i de kielske vedtægter, at man ville »give vore medborgere, især tjenestefolk, svende, daglejere, læredrenge o. s. v. lejlighed til at anbringe deres fortjeneste sikkert og rentebærende og derved forebygge, at de ikke letsindigt bortødsler det, de har erhvervet«. Kassen stod åben for alle indbyggere i Friedrichsberg fattigdistrikt. Man tog imod selv det mindste beløb (i Kiel: mindst 5 skilling). Indskudsrenten var ligesom i Kiel 4 pct. Den med sparekassen forbundne lånekasse skulle stå åben for »vore erhvervsdrivende medborgere«, når de var i pengeforlegenhed: det

Peter Paulsen (1778-1855), provst i Åbenrå 1811-37 og i 1836 medlem af den slesvigske stænderforsamling, var en af landets ivrigste fortalere for oprettelse af sparekasser og gav i 1817 stødet til stiftelsen af sparekassen i Åbenrå.

var en forudsætning for lånet, at de stillede selvskyldnerkaution. Lånsøgeren måtte ikke være en dranker eller en spiller eller på anden måde føre et uordentligt liv (en tilsvarende bestemmelse havde kassen i Kiel ikke). Det betonedes tydeligere end i Kiel, at der kun ville blive givet små kortfristede lån på fra 5 til 50 mark (Kiel: højst 100 mark).

Et par uger efter, at Friedrichsbergs sparekasse den 5. januar 1817 havde udsendt sit første regnskab (der viste, at 46 personer havde indskudt godt 1558 mark), den 27. januar 1817, samlede provst Paulsen 18 ansatte åbenråske borgere i sin præstegård og forelagde dem et udkast til vedtægter for en spare- og lånekasse i Åbenrå. Mødet endte med, at alle 19 skrev under på, at de hver ville overtage en aktie på 10 rigsdaler i henhold til »den vedlagte plan«. Denne plan er imidlertid ikke bevaret, og det er højst påfaldende, at der gik henimod to år, før sparekassens vedtægter sammen med en henvendelse til publikum blev offentliggjort den 27. november 1818, den dag, der traditionelt anses for Åbenrå sparekasses fødselsdag – skønt man i hvert fald lige til 1848 betegnede 1817 som stiftelsesåret.

Om årsagerne til denne store forsinkelse kan man kun gisne, men måske har Paulsen med sin malthusianske indstilling forgæves kæm-

pet for at kombinere sparekassen med en pensionskasse, medens stifternes borgerlige flertal har lagt hovedvægten på lånekassen. I hvert fald er det en kendsgerning, at der næsten samtidig med sparekassen (den 25. januar 1819) oprettedes en enkekasse, d. v. s. en anstalt, hvis deltagere, foruden et éngangsbidrag på 5 rigsdaler, skulle indskyde 2 skilling pr. uge for til sin tid at kunne modtage en ringe enkepension. Enkekassens nøje forbindelse med sparekassen fremgår af, at den administreredes af Paulsen og skrive- og regnemester Nicolaisen, der også var garant for sparekassen. Paulsens hensigt med enkekassen var at forhindre, at enkerne kom til at falde fattigvæsenet til byrde.

Syv af de garanter, der i 1817 havde lovet at støtte sparekassen, underskrev som kassens administratorer henvendelsen til publikum af 27. november 1818. Det var følgende: borgmester Bendix Schow, doktor Neuber, rådmændene Hermann Frees og Jürgen Lorentzen, bykasserer Jürgen Habelien, den deputerede borger Fr. Andresen (fra 1820 rådmænd) og provst Peter Paulsen. Frees, Lorentzen, Habelien og Andresen var tillige købmænd. Hele ledelsen havde del i kommunens eller fattigvæsenets styrelse. Bykasserer Habelien blev tillige sparekassens kasserer, og i hans hus holdtes sparekassens ugentlige kontordag. Den ledende administrator var dog provst Paulsen, som i sin visitatsberetning i 1830 talte om »den af mig stiftede og i flere år administrerede spare- og lånekasse«. Om sparekassens organisation og bestyrelse indeholdt vedtægterne intet ud over, at provst Paulsen og bykasserer Habelien stod i spidsen for kassen, og at revisorerne skulle vælges blandt aktionærerne og fattigkollegiets medlemmer.

I henvendelsen til publikum, der uden tvivl var forfattet af Paulsen, hed det, i overensstemmelse med hans synspunkter, at man ved oprettelsen kun havde haft det ene formål for øje at bidrage til at forebygge forarmelsen. Både sparekassen og lånekassen skulle tjene dette formål, sparekassen ved at forhindre, at fortjenesten letsindigt blev bortødslet, lånekassen ved at forebygge, at håndværkere og andre erhvervsdrivende fik deres næringsvej ødelagt. Vedtægterne var iøvrigt i stort og småt en gentagelse af de for Friedrichsberg-kassen gældende; afvigelserne var overvejende af stilistisk art. Selv sikkerhedskapitalen var sammensat på samme måde som dér: 200 rigsdaler, der var stifternes bidrag, og yderligere 100 rigsdaler, som borgmester Schow havde foræret sparekassen, og som han tidligere havde overladt fattigkassen; disse penge hidrørte fra et overskud, som var fremkommet ved, at rigsbankrenterne i 1814 blev betalt dels i sedler, dels i sølv.

ſie nicht durch Verpfändung des Ihrigen, oder durch abgedrungene wucherifche Zinſen nutzlos gemacht, und außer Thätigkeit geſetzt werden. Die weſentliche und mit Vorbehalt jeder durch ſpättere Erfahrung für gut erkannten Verbeſſerung bis weiter beſtimmte Einrichtung iſt folgende:

1) Die Leihkaſſe ſteht mit der Sparkaſſe in der engſten Verbindung, indem ſie unter denſelben Adminiſtratoren ſteht, und zugleich durch ſie ſowohl das der Sparkaſſe eigene, als auch das bey ihr belegte Geld wiederum zinsbar ausgeliehen wird.

2) Aus dieſer Kaſſe können Profeſſionſten, Künſtler und ſonſtige gewerbtreibende Einwohner dieſes Diſtricts, baare Geldvorchüſſe bekommen.

3) Die allgemeinen Bedingungen unter welchen dieſe Anleihen gegeben werden, ſind

a) der Anleihsähende muß kein Säufer, kein Spieler oder ſonſt einer unordentlichen Lebensweiſe, ergebener Menſch ſeyn;

b) derſelbe muß darthun, daß er durch den verlangten Geldvorchuß in den Stand geſetzt werde, ſein Gewerbe vortheilhafter und beſſer zu betreiben als biſher;

c) derſelbe ſtellt einen ſichern, in dem hieſigen Diſtrict ſelbſthaften Bürgen für prompte Rückzahlung.

d) derſelbe giebt mit ſeinem Bürgen gegen die Summe einen ſolidariſchen Schuldschein.

4) In wie fern dieſen Bedingungen Venüge geſchieht, haben aber die Adminiſtratoren dieſer Kaſſe allein zu beurtheilen. Sie haben daher keinem darüber Rede

Udsnit af vedtægterne for Friedrichsberg sparekasse af 4. 12. 1815. En sammenligning med det tilsvarende stykke i Åbenrå sparekasses ældste statutter (se illustrationen side 33), viser, at man i det store og hele afskrev de friedrichsbergske vedtægter.

I et efterskrift gav man oplysninger om Friedrichsberg-kassens resultater i dens to første regnskabsår, og gav — ligesom i Friedrichsberg — sparekassens fremtidige kunder nogle moralske ord med på vejen. At spare op til alderdommens og nødens dage var at handle fornuftigt og kristeligt. Der blev sluttet af med nogle passende citater fra Salomons ordsprog og Sirachs bog. Disse skriftsteder, der sikkert også stammede fra Friedrichsberg, genfinder man i alle ældre sparekassers vedtægter eller kontrabøger.

Efter oprettelsen af sparekassen i Åbenrå blev der i hurtigt tempo oprettet sparekasser i Flensborg, i de øvrige nordslesvigske købstæder,

Brudstykker af Åbenrå sparekasses ældste vedtægter af 27. 11. 1818. Afhængigheden af vedtægterne for Friedrichsberg sparekasse fremgår af en sammenligning af gengivelsens side 10 med det på side 31 aftrykte udsnit.

W o r t e r t.

Wir legen euch, geliebte Mitbürger, hier durch den Plan zu einer Anstalt vor, die überall, wo sie errichtet ist, Frauen gesunden, Dauer gebahr, und wohlthätig gewirkt hat. Es ist dieses eine Spar- und Leihkasse, deren Einrichtung euch aus dem nachfolgenden Plane deutlich werden wird. Wir haben bei der Errichtung dieser Anstalt keinen andern Zweck, als den, dadurch zur Verhütung des Missethens beizutragen. Dieses kann aber geschehen:

- 1) durch die Sparcasse. Sie giebt nämlich allen Eingepfarrten, besonders den Dienstherrn, Dienstmägden, Gesellen und Tagelöhnern Gelegenheit, ihren kleinen Verdienst sicher und jenseits tragend zu heften, verhütet dadurch,

W a

daß

i to nordslesvigske flækker og endog i en nordslesvigsk landsby. Man må regne med, at der er blevet lagt mærke til det åbenråske eksempel. men det er dog åbenbart i første række det patriotiske selskabs propaganda for sparesagen og især det lille skrift om sparebankerne — udkommet i begyndelsen af 1819 —, som gav stødet til disse sparekassers stiftelse.

SPARE- OG LÅNEKASSEN FOR HADERSLEV BY

Provst A. H. Strodtmann i Haderslev søgte lige fra 1816, da Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte havde aftrykt den friedrichsbergske sparekasses vedtægter, at få indrettet en sparekasse. 9. juni 1816 indrykkede han i byens ugeblad »Lyna« en opfordring til publikum om at betro ham indskud på indtil 100 mark. De ville blive forrentet med 4 pct., og på grundlag af disse beløb ville der efterhånden vokse en lånekasse op. Strodtmann forklarede, at ønsket om at få oprettet en sådan kasse havde optaget ham i årevis, fordi han anså den for at være en højst vigtig sag for en betydelig del af publikum. Det sås tydeligt, at sparekassen i særlig grad lå ham på sinde. Den

a) Aus dieser Caffe können Handwerker, Künstler und sonstige gewerbetreibende Eingepfarrte dieser Gemeinde baare Gelder verschüßte bekommen.

3) Die Bedingungen, unter welchen diese Anleihen gegeben werden, sind folgende:

a) Der Anleihe Suchende muß kein Schuler, kein Spieler oder sonst einer unordentlichen Lebensart ergebener Mensch sein.

b) Derselbe muß darthun, daß er durch den verlangten Geldverschuß in den Stand gesetzt werde, sein Gewerbe vortheilhafter und besser zu treiben, als bisher, oder daß ohne diesen Verschuß sein Gewerbe stocken werde.

c) Derselbe stellt einen sicheren in der hiesigen Gemeinde wohnhaften Bürgen für prompte Zurückzahlung.

d) Derselbe glebt mit seinem Bürgen gegen die erhaltene Summe einen

im Hause des Stadtschreiers Habelten ihres Darlehn in Empfang nehmen, und jeden gewöhnlichen Vorbevorstuh, wo es möglich und zurechtlich ist, bewilligen. Sie werden genaue Bücher über ihre Verhandlungen führen, und am Ende eines jeden Jahres vor zweien, aus den Aemtern: Inhabern und dem Aemtercollegio erwählten Revisoren Rechnung ablegen, und diese Revisoren werden am Ende jeden Jahres den Bestand bei der Cassen öffentlich bekannt machen.

Zweyten den 27ten November 1818.

Schow. Neuber. Fried. Lorenzen.
Habelten. Andreßen. Paulßen.

kunne nogenlunde forebygge den sørgelige forarmelse og give tjenestefolk, svende og læredrenge (den sædvanlige formulering!) lejlighed til at anbringe deres sparepenge frugtbringende. Om lånekassen hed det mere vagt, at den kunne gøre det lettere for uberygtede, flittige indbyggere at påbegynde deres borgerlige erhverv. Den ubehjælpsomt affattede og naivt tænkte opfordring var selvfølgelig resultatløs. I »Lyna« for 2. februar 1817 måtte Strodtmann indrømme, at der ikke var sket andet, end at han havde fået flere henvendelser. Der var næsten uophørligt stillet krav til lånekassen, medens sparekassen ikke syntes at vække synderlig interesse. Mon ikke husfædre, husmødre og mestre ville påtage sig den søde pligt at formane deres tyende og undergivne til at betro sparekassen deres fortjeneste? Også disse ord faldt på klippegrund, og først i 1819 (»Lyna« 25. 4. 1819) fandt Strodtmann, at tiden var inde til et nyt fremstød. Da var nemlig »Ueber Sparbanken« udkommet og i Haderslev blevet uddelt til interesserede af Strodtmann. Nu burde øvrigheden og alle de, der havde sans for det gode, vise sig virksomme. »De tilsynsførende for vort fattigvæsen vil ved gennemlæsningen af dette skrift allerede nu i det

stille glæde sig over den tanke, at vor fattiganstalt på denne måde vil blive fritaget for de klagendes hyppige bønner: skaf os hjælp til huslejen, til indløsning af det pantsatte, til skjul for vor nøgenhed!» Strodtmann ville nu vige pladsen for en »forening af menneskevenner« og bad alle, der havde givet ham penge til opbevaring, om at kræve dem udbetalt i løbet af de nærmeste 14 dage.

Det blev Haderslevs fattigkollegium, blandt hvis medlemmer man fandt borgmester Lindenhan, provst Strodtmann og rådmand Muussmann, der påtog sig at oprette spare- og lånekassen. Den 16. december 1819 (se »Lyna« for 2. 1. 1820) offentliggjorde fattigkollegiet dens vedtægter, der var formuleret næsten helt som Friedrichsberg sparekasses. Da den haderslevske kasse ikke rådede over nogen garantikapital, forpligtede senator Muussmann sig til at forrente ethvert indestående beløb, som sparekassen ikke kunne få udlånt, med 5 pct. Administrationen ville kunne træffes hver søndag eftermiddag mellem 3 og 4 i Frue Kirkes sakristi.

SPARE- OG LÅNEKASSEN FOR TØNDER SOGN

I Tønder var det også førstepresten, provst Peter Prahll, der som medlem af det patriotiske selskab modtog og udbredte det lille skrift om sparebankerne. Der rådede en levende forhåndsinteresse for at få oprettet en sparekasse i Tønder, skrev apoteker Bendixen i 1821 til det patriotiske selskab, og da »påtrængende forretninger« gjorde det umuligt at få en spare- og lånekasse oprettet med det samme, åbnede Bendixen, endnu i 1819, for egen regning en lille sparekasse for børn og lærlinge (planen for denne er dateret 1. 8. 1819). I 1821 var der 60 børn, der havde indskudt små beløb, og det var da meningen at overføre de indskudte penge til den store sparekasse, der var blevet stiftet i 1820.

Tønder spare- og lånekasse holdt sin første kontordag lørdag eftermiddag den 4. marts 1820, og denne dag regnes for kassens stiftelsesdag. Den 13. januar 1820 (en uge efter at sparekassen i Åbenrå havde udsendt sit første, trykte regnskab) trådte en kreds af Tønderborgere sammen for at få oprettet en sparekasse. De valgte en direktion på 10 medlemmer, og denne udsendte kort efter en »plan til oprettelse af en spare- og lånekasse for Tønder sogn«. Ikke blot selve vedtægterne, men også forordet og efterskriften viste nøje overens-

stemmelse med den åbenråske plan. Måske var det dog et originalt bidrag, at man, foruden at henvise til den vise Salomon, påviste opsparingens nytte ved hjælp af et simpelt regnestykke: den, der dagligt ødslede $\frac{1}{2}$ skilling bort, havde efter 10 års forløb uden nødvendighed mistet 112 mark og 8 skilling. Den 8. februar satte direktionen sit navn under en opfordring til borgerne om at tegne sig for et bidrag til sparekassens garantikapital. Man havde da allerede en fond på 100 rigsdaler og løfte om en række bidrag. I alt indgik der 450 mark som gaver og 732 mark som lån, uden tvivl et samlet beløb, der var større end ventet.

Provst Prahl, en af rationalismens førende mænd i Sønderjylland, har uden tvivl spillet en fremtrædende rolle for sparekassens oprettelse, men ligesom i Åbenrå var det især borgerskabets repræsentanter, der havde et skarpt øje for de fordele, lånemulighederne ville indebære for byens næringsliv. Den rige købmand Christian Outzen, der blev sparekassens første kasserer og senere dens formand, mindedes ved sin død i 1840 for den andel, han havde i sparekassens oprettelse. Endvidere er der grund til at nævne borgmester G. Fr. Horup, der blev sparekassens første formand, og den tidligere omtalte apoteker P. L. Bendixen.

SØNDERBORG SPAREKASSE

Medens sparekasserne i Åbenrå, Haderslev og Tønder indrettedes ganske som spare- og lånekassen for Friedrichsberg, efterlignede sparekassen i Sønderborg den i Flensborg stiftede kasse. Den engelske krig og dens følger havde ramt Flensborg overordentlig hårdt. Intet andet sted i Sønderjylland var antallet af fattige så stort og fattigproblemet så byrdefuldt som her. De ekstraordinært høje fattigafgifter gjorde deres reduktion til et af borgernes hedeste ønsker. Da derfor det patriotiske selskabs skrift om sparebankerne syntes at åbne en vej, som ville føre frem til dette mål, blev der allerede i 1819 på ansete borgeres og embedsmænds initiativ oprettet en sparekasse for Flensborg by. Formålet skulle navnlig være at »sætte en stopper for den overhåndtagende fattigdom« ved at give »medlemmer af den arbejdende og tjenende klasse« mulighed for at få forrentet deres sparepenge. Man tog derfor mod indskud helt ned til 5 skilling. Sparekassen i Flensborg var lige til 1834 ikke forbundet med en lånekasse. Indskuddene blev anbragt som kommunelån, fortrinsvis hos Flens-

Sønderborg Sparekasses stifter, borgmester Johann Conrad Ahlmann (1773—1852).

borg by. Det engelske forbillede er iøjnefaldende. Kassen betegnede da også sig selv som »sparebank«.

Den flensborgske sparekasse blev, som nævnt, mønsteret for den sparekasse, som den 11. marts 1820 begyndte sin virksomhed i Sønderborg, efter at dens vedtægter var blevet underskrevet den 28. februar samme år. Dens egentlige stifter var borgmesteren, justitsråd J. C. Ahlmann, der var sparekassens formand fra 1820 til 1852. Til stifterne hørte også provst Alexander Momsen, men om hans betydning for sparekassens oprettelse kan der tvivles. De øvrige aktionærer var Sønderborgs mest ansete næringsdrivende, blandt dem kræmmerkompagniets oldermann, H. C. Hansen Güntersohn. Garantkapitalen fordeltes på 10 aktier à 50 rigsdaler. 5 af stifterne overtog ingen aktier, men forpligtede sig i stedet til som administratorer at forestå forretningerne. Af vedtægterne fremgik det, at sparekassen modtog selv de mindste indskud, men ikke forrentede beløb på under 12¹/₂ skilling. Pengene skulle anbringes »i én af de herværende offentlige kasser«.

Også *Ærøskøbing* fik i 1820 sin spare- og lånekasse. Dermed var der i alle nordslesvigske købstæder indrettet sparekasser. Da *Ærø* i 1864 blev skilt fra Sønderjylland, kom sparekasserne dér i største-

delen af deres levetid til at dele skæbne med de kongerigske, og deres historie vil derfor ikke blive behandlet her.

SPAREKASSERNE I LØJT KIRKEBY OG LØGUMKLOSTER

I 1821 afsluttedes den første runde af sparekasse-oprettelser i Nord-slesvig med etablering af sparekasser i Løjt Kirkeby og Løgumkloster. Provst Paulsen i Åbenrå, til hvis myndighedsområde begge de pågældende sogne hørte, gjorde sit bedste for at udbrede sparekassetanken i sit distrikt. På provstiets præstekonvent i 1820 holdt han et foredrag om sparekassernes nytte. Det var hans ønske at se dem indrettet i hvert sogn. Sparekasserne, sagde han, førte hen til sparsommelighedens herlige dyd. Kun få i de lavere, udannede klasser var stærke nok til at modstå fristelsen til forlystelser, og ulykken var den, at med de reducerede priser på alle livsfornødenheder havde den tjenende klasse for rigelige midler i hænde til at kunne modstå denne fristelse. Han ville ikke indrømme, at daglejerne og tjenestefolkene ikke kunne få noget tilovers af deres løn. Denne sætning underbyggede han med den iagttagelse, at »kaffedampen kommer imod én fra selv den usleste hytte, og at den lede kaffepunch, der er endnu ledere end kaffen, anses for den nødvendige slutsten«. Hans tilhørere burde derfor som præster og fattigkasseforstandere fremme sparekassesagen.

Allerede i 1819 havde pastor Matthiesen i Løjt forelagt konventet et velegnet forslag til vedtægter, der var tilpasset den jævne mands fatteevne, så at det kunne lægges til grund ved oprettelsen af sparekasser i hvert eneste sogn. Dette forslag havde Paulsen fået det patriotiske selskab til at bedømme; dernæst havde magistraten i Åbenrå lovet ham, at den i givet fald ville forrente alle beløb på over 50 mark, som måtte blive indskudt i Løjt sparekasse.

På det følgende konvent, i 1821, da det var tydeligt, at der i de fleste sogne på landet ingen interesse var for sagen, talte Paulsen endnu mere indtrængende for sparekasserne. Han hævdede nu bl. a., at næsten hver eneste daglejer spiste for meget, men kom ikke ind på, hvordan han mente, at denne omstændighed kunne komme til at gavne oprettelsen af sparekasser.

Det er tvivlsomt, hvor stor en del af æren for oprettelsen af sparekasserne i Løgumkloster og Løjt, der tilkommer provst Paulsen. Om sparekassen i Løgumkloster tør man ikke antage andet, end at Paulsens indsats virkede inspirerende, og for den særprægede ordning af

sparekasseforholdene i Løjt har den lokale præst, Andr. Chr. Matthiesen, sikkert været den virkelige ophavsmand.

Det er sandsynligt, at sparekassen i *Løjt* er blevet oprettet i 1820 og har begyndt sin virksomhed til nytår 1821. Pastor Matthiesen skrev 13. 2. 1824 til provst Paulsen, at sparekassen var over tre år gammel. Vedtægterne, der var skrevet på dansk, synes ikke længere at eksistere. De bestod af 10 korte paragraffer, som blev kundgjort for alle sognets indbyggere (sikkert i kirken), og lærerne brugte teksten som forlæg ved skønskrivning. En egentlig sparekasseforening eksisterede ikke. Sparekassen begyndte uden nogen garantikapital, men en lille kreds af socialt interesserede personer garanterede for 1000, senere 2000 mark. Indskudsrenten var til at begynde med så lavt som 2½ pct., mens udlånsrenten var hele 4 pct. Den store difference var formodentlig fremkaldt af ønsket om så hurtigt som muligt at oparbejde en reservefond. Kassens midler udlåntes »mod protokollerede obligationer«, skrev provst Paulsen i 1824 i sin visitatsberetning. Da der gennemsnitlig var tale om små lån på 50 mark, er der vel tale om almindelige gældsbeviser med selvskyldnerkaution. Pastor Matthiesen betonedede altid, at der kun var tale om et privat forsøg.

Sparekassen i *Løgumkloster*, der åbnedes for publikum den 12. januar 1821, var indrettet ganske som sparekassen i Åbenrå og vedtægterne var så godt som enslydende med dennes. Initiativtageren, pastor Nicolai Iwersen, og fem fremtrædende næringsdrivende fra byen indskød hver 50 mark. De udgjorde den selvsupplerende administration. Desuden fik man henimod 200 mark fra velyndere. I indledningen hed det, at man ved at stimulere sparsommeligheden ville kunne formindske de fattiges antal. Lånene skulle især komme håndværkere og landmænd til gode, som ved hjælp af dem ville blive i stand til at købe materialer eller et stykke kvæg, når de manglede kontanter, og uden at skulle betale ågerrenter. Kassens kunder skulle være fra Løgumkloster birk.

De ældste nordslesvigske sparekassers virksomhed indtil 1848

I årene 1819-22 blev der i Nordslesvig, bortset fra Ærø, oprettet ialt 6 sparekasser. Sammen med de to kasser på Ærø var det halvdelen af de 16 sparekasser, der fandtes i Hertugdømmerne. Der indtrådte derefter en pause på godt tyve år, i hvilken antallet af nordslesvigske sparekasser ikke blev forøget.

I 1820'erne udvidedes sparekassernes virksomhed støt år for år. Desværre er forretningsbøger fra det 19. århundredes første halvdel kun bevaret i meget begrænset omfang, og det er derfor i nogen grad tilfældigt og usikkert, hvad der kan siges om sparekassernes udvikling og betydning i denne første periode.

DE GAMLE SPAREKASSER I 1820'ERNE

Fremgangen lader sig lettest måle ved hjælp af de summer, der ialt indestod i sparekasserne i 1820 og 1830. Ser man bort fra kasserne på Ærø og i Løjt (hvorfra der ingen oplysninger om fremgangen foreligger), indestod der ialt i 1820 (Løgumkloster 1821) godt 17.000 mark courant og i 1830 ca. 190.000 mark. Fremgangen var mest udpræget i Åbenrå og Tønder, hvor de indestående beløb blev mere end tyvedoblede, medens sparekasserne i Sønderborg og Haderslev var ude for adskillige vanskeligheder.

I overensstemmelse med kassernes formål lagde deres ledelser først og fremmest vægt på at modtage opsparede beløb fra fattigfolk. Herhen regnedes mandligt og kvindeligt tyende, daglejere, svende, lærlinge og søfarende. Lige fra begyndelsen henregnedes dog også indskud fra børn, d. v. s. børnenes forældre, til de foretrukne, skønt man derved åbnede døren for mere velhavende befolkningslag. Ofte satte sparekasserne sig selv i forlegenhed, fordi de ikke ville afvise

fattige kunder, selv om det ofte var svært at få pengene anbragt sikkert.

Fra alle sparekasser lyder der glædesudbrud over tjenestepigernes sparelyst, og når der tales om indskud fra tjenestefolk, er det overvejende det kvindelige tyende, der sigtes til; i Løgumkloster skal kniplepigerne endog have været de bedste indskydere. En meget stor gruppe er overalt børnenes konti, medens daglejere, svende og søfarende kommer langt bagefter. I 1823 tilhørte i Åbenrå 51 konti tjenestefolk, 32 børn, 8 håndværkere, 5 søfarende og 3 daglejere. I Haderslev inddelte man indskyderne i to store grupper: »den tjenende klasse« og »børn«. I 1825, da der blev indskudt 1578 rigsdaler, stammede de 941 rigsdaler fra den første og 453 rigsdaler fra den anden gruppe.

Sparernes sociale fordeling kunne ikke tilfredsstille sparekassernes stiftere, der levede i håbet om, at sparekasserne var midlet til at ramme fattigdommen i dens rod. Allerede i Åbenrå sparekasses første årsberetning beklagede provst Paulsen, at der ingen søfarende og daglejere var blandt indskyderne. Vel var tiderne dårlige, skrev han, men den, der hver dag drak et glas brændevin eller en portion kaffe mindre, kunne dog spare 5-6 mark op i løbet af en sommer.

Det varede altså kun få år, før det stod klart, at sparekasserne ikke var universalmidlet mod tidens sociale brøst. De fattige var simpelthen for fattige og deres indtægter for uregelmæssige til, at sparekasserne for alvor kunne komme til at betyde noget for dem. Det kunne dog også fastslås, at sparekasserne var til megen gavn for en del af den store ubemidlede befolkning, navnlig for ugifte personer, samt for forældre, der sparede op for deres børn. Hvis sparekasseledelserne ville affinde sig med de beskedne muligheder, der herefter stod dem åbne, kunne sparekasserne fortsat udfylde en nyttig plads i samfundet. Det vides, at sparekassen i Haderslev, der jo administreredes af fattigkollegiets medlemmer, strengt holdt fast ved denne kurs: »Hvert indskud, der ikke hører til opsparingernes klasse, afvises altid«, hed det i 1831 i en redegørelse fra sparekassens daværende leder, pastor Lautrup. Han måtte imidlertid fortsætte: »Derfor har sparekassen ikke kunnet vække opmærksomhed hos det større publikum«.

De fleste steder fandt man imidlertid hurtigt ud af, at kasserne havde en stor fremtid, hvis man opgav eller i hvert fald dæmpede den sociale målsætning, der havde bevæget deres stiftere. Det var lånekasserne, der rummede de store chancer. I de pengeknappe tider

var der ikke én købmand eller anden næringsdrivende, som ikke havde brug for de billige lån, sparekasserne kunne tilbyde. Skulle disse velhavende kredses lånebehov imødekommes, uden at det kom til at gå ud over de småhåndværkere, der egentlig var privilegerede lånere, var sparekasserne imidlertid nødt til at åbne for indlån fra de samme lag. Den hurtige fremgang for sparekasserne i Åbenrå og Tønder skyldes uden tvivl, at man i disse to byer meget hurtigt omstillede sig efter den nye situation.

I *Åbenrå* lånte man allerede i 1819 300 mark ud til købmand Hans Kopperholdt og lige så meget til snedkermester Morten Thaysen, skønt lånegrænsen var 50 mark, og i 1826 undså man sig ikke for at give dr. Neuber et lån på 2400 mark, åbenbart for at hjælpe ham ud af de økonomiske vanskeligheder, han var kommet i ved likvideringen af hans noksom kendte »badeanstalt« Friedrichslust.

I *Tønder*, hvor administrationen førte den samme kurs, traf man i 1823 den bestemmelse, at der skulle stilles to kautionister ved lån over 200 mark. Til trods for at vedtægterne bestemte, at sparekassen alene skulle tjene Tønder kommune, kom man her tidligt ind på at tage imod indskud fra kunder på landet, vistnok i særlig grad fra de velstående marskbønder i Tønder amts frisiske egne. I 1828 vedtog man, at der ikke skulle modtages for store beløb »for ikke at udvide kassen for meget«. Beslutningen fik åbenbart ingen betydning og blev gentaget i 1829.

I 1830 var sparekassen i Tønder takket være denne kurs vokset til at blive Nordslesvigs største sparekasse med 85.000 mark indestående midler. Åbenrå fulgte langt bagefter med 49.000 mark, men derfra var der igen et stort spring til Løgumkloster med henved 23.000 mark, Sønderborg med ca. 20.000 mark og Haderslev med kun 10.000 mark.

Det må formodes, at *Løgumkloster* sparekasses store fremgang, ligesom i Tønder, skyldes, at den på et tidligt tidspunkt har taget imod kunder fra sit betydelige opland. Det vides, at maximalgrænsen for indskud allerede i 1822 blev sat op til 1000 mark og for udlån til 200 mark.

Sønderborg sparekasse, der var stiftet som en ren sparekasse, kunne ikke opretholdes på dette grundlag. Administrationen kunne ikke få de indskudte penge forrentet, og de indestående midler blev derfor taget ud igen. Medens der i løbet af det første forretningsår var blevet indsat 1948 mark, indestod der ved slutningen af det 3. år (1822/23) kun 450 mark. På generalforsamlingen i 1822 besluttedes det derfor

Nogle sider af Haderslev sparekasses ældste årsoversigt, trykt i det lokale ugeblad „Lyna“.

L y n a

e i n e W o c h e n s c h r i f t .

25ter Jahrgang. 3tes Stück.

Den 21sten Januar 1821.

U e b e r s i c h t

der mit dem Anfange des Jahres 1820 zu Hadersleben errichteten Spar- und Leihkasse zu Ende des gedachten Jahres.

Die Spar- und Leihkasse zu Hadersleben hatte nach der untern 16ten Decbr. 1819 von dem Armencollegio bekannt gemachten Einrichtung derselben keinen Fond. — Die Kosten der ersten Einrichtung wurden daher aus der Armenkasse bestritten.	Cont.	Rthlr.	ß.
Zu Laufe des Jahres 1820 haben nach den gestellten Rechnern 30 Personen bei der Kasse belegt und gegen			

at knytte en lånekasse til sparekassen, »som det er tilfældet i Tønder«, og dermed indledtes en langsom fremgang. Det sindige udviklings-tempo stod i forbindelse med, at man fortsat ønskede at begrænse lånekredsen til trængende små næringsdrivende; lånene måtte derfor ikke overstige 30 mark. Så sent som i 1833 skrev en indsender fra Sønderborg, vistnok apoteker Schmidt, der var en af sparekassens stiftere: »Formålet med et låneinstitut, der er forbundet med en sparekasse, kan kun være at hjælpe en familie ud af en øjeblikkelig forlegenhed og indskrænker sig i første række til håndværkere og byens mindrebemidlede indbyggerklasse«. Det var sikkert også ham, som i 1832 i samme tidsskrift betonedede, at kassen egentlig var oprettet til bedste for den tjenende klasse og søfarerne. Disse synspunkter deltes dog kun af et mindretal i administrationen, thi allerede i 1825 blev maximalgrænsen for indskud (100 mark) ophævet, og i 1826 tog man det afgørende skridt at anbringe penge hos låntagere uden for Sønder-

	Cour.	Rthlr.	℔.
von den aufgesetzten Capitalien der Kasse sind unberichtigt		42½	℔.
Sie hat also weniger Zinsen zu gute als sie schuldig ist		1	Rthlr. 6 ℔.
Nach dem Vorstehenden ist die Kasse schuldig:			
a) an Capitulation	475	Rthlr.	8 ℔.
b) an Zinsenmehr als ihre Forderung	1	—	6 —
	476	Rthlr.	14 ℔.
Sie hat aber an Capitalien zu fordern 475 Rthlr. 40 ℔. und in Behalt baar = — 30½ —		478	Rthlr. 22½ ℔.
Das Vermögen der Kasse ist also jetzt		2	18½
Uebrigens beträgt der Umlauf im gedachten Jahre nach dem Kasse-Buche 640 Rthlr. 36½ ℔. Courant.			

Indem wir dem Publico diese Uebersicht über den gegenwärtigen Zustand der Spar- und Leihkasse hiemit, in Gemäßheit der Statuten derselb.

zur Sicherheit der Kasse vorzucht als unser eigen nicht haben Verzicht leisten dürfen, ihren Grund haben. — In Ermangelung sicherer Abnehmer aus der Bürger- und Handwerker Klasse haben wir daher oft die Gelegenheit kennen müssen, die der Kasse anvertrauten Gelder bei dem Hrn. Rathsherwarden Traufsonnmann fruchtbringend zu machen. — Indessen sind im Laufe des Jahres 1820 bei hiesigen Handwerkern in Allem 120 Rthlr. 40 ℔. Cour. untergebracht und davon 50 Rthlr. zurückbezahlt worden. — Wenn gleich wir gewünscht hätten, durch eine vergrößerte Mühsamkeit in dieser Hinsicht, zur Erreichung des vorgesezten Zieles, solchen Bürgern, deren Gewerbe durch augenblickliche unverschuldete Geldverlegenheit in Stocken gerathen seyn könnten, wieder anzuhelfen, ein Mehreres, als geschehen, beizutragen, so hoffen wir doch, selbst durch dasjenige, was von uns geschieht, den obigen Zweck befördere und damit zum Wohl der Allgemeinheit gewirkt zu haben. — Wir dürfen demnach auch sicher hoffen, daß diese Anstalt ferner das Vertrauen des Publicum erhalten und durch größere Ausbreitung ihrer Beschäftig in ihrem Kreise noch wirksamer gemacht werde. —

Habereleben in der Administration der Spar- und Leihkasse den 7ten Jan. 1821.
A. S. Strodtmann, J. Simonsen, C. Müller.

borg. Det var sikkert som følge af denne beslutning, at det i 1827 blev vedtaget, at sparekassens midler kunne anbringes i 1. prioritetslån.

I *Haderslev*, hvor det ikke var byens næringsdrivende borgere, der dominerede i sparekassens ledelse, var man meget tilbageholdende med udlånsvirksomheden af frygt for, at pengene ikke skulle være anbragt sikkert nok. Små håndværkerlån var gennem mange år fremherskende — i 1821 fik eksempelvis en stolemager et lån på 16 rigsdaler på 13 uger, en skomager 16 rd. på 6 måneder, en guldsmed 40 rd. på 6 måneder, en stolemager 12 rd. på 7 uger, to søstre 100 rd. på 6 måneder og en skrædder 50 rd. indtil 13. januar 1822. Den velmenende, men uforretningsmæssige ledelse førte til et stadigt besvær med at få placeret sparekassens midler. Administrationen måtte ofte gøre brug af senator Muussmanns tilbud om at tage imod ledige penge. I 1825 udtrykte den sin glæde over, at »flere af ægte patriotisk ånd besjælede mænd« havde taget imod beløb, der ikke kunne anbringes andetsteds. Bag en kristelig-social maske fik byens større nærings-

drivende altså alligevel adgang til sparekassens billige penge. Derimod forblev kassens ledelse tro mod sit grundprincip: at afvise alle indskud, der ikke kunne regnes for sparepenge. Sparekasser, skrev direktionen i 1830, »må ikke blive bekvemme hjælpemidler for de velhavende klasser til sikker anbringelse af deres kapitaler«. Samtidig hed det: »Den tjenende klasse i Haderslev må prises for tiltagende sparsommelighed«; denne ros gjaldt især tjenestepigerne.

Medens kasserne i købstæderne Sønderborg og Haderslev klarede sig ud af deres begyndervanskeligheder, gik den lille sparekasse i *Løjt*, efter en hæderlig begyndelse, til grunde på de samme skær. I 1841 skrev pastor Matthiesen en nekrolog over den; den havde eksisteret indtil »for nogle år siden« (1838?); dens formue (ca. 200 mark) overførtes til én af pastor Matthiesen stiftet »almissekasse for Løjt sogn«. Almissekassen, hvis midler skulle anbringes i en sparekasse, skulle tage imod absolut frivillige, små almisse-bidrag fra sognets beboere med det formål til sin tid at afløse de tvungne fattigbidrag.

Man er på forhånd tilbøjelig til at sætte Løjt sparekasses vanskæbne i forbindelse med de dårlige landbrugskonjunkturer. En nærmere betragtning tyder ikke på, at sammenhængen er så enkel. Der kan ganske vist ikke være tvivl om, at bøndernes selvforsyningsøkonomi, de elendige pengeforhold og høje skatter samt det forfærdende prisfald på korn ned til en femtedel fra 1818 til 1825 er baggrunden for, at det ikke lykkedes at få oprettet andre sparekasser på landet end den i Løjt, men det er også en kendsgerning, at Løjt sparekasse opførte, netop som landbruget havde indledt den kraftige fremgang, der prægede det i de følgende menneskealdre. Man kan da gå ud fra, at pastor Matthiesen alene har stiftet sparekassen i håb om at kunne hjælpe sit sogns usædvanligt mange fattige mennesker, og at han på sine gamle dage modstræbende har måttet erkende, at netop de fattige ikke kunne bære en sparekasse oppe.

Provst Paulsen troede i 1821, da landbrugskrisen var nær sit højdepunkt, ikke, at det var muligt at forbinde sparekasserne på landet med lånekasser, da man hverken kunne regne med at få pengene anbragt rentebærende eller blot således, at de kunne være rede til udbetaling, når indskyderne ønskede det. Måske kunne man formå formuende mænd i sognet til at optage lån i sparekassen som et patriotisk offer, tænkte han sig. De samme tanker finder man i Provinzial-Berichte i 1826.

Man overser gerne, at landbrugskonjunkturerne var i bedring i

anden halvdel af tyverne, at smørrets pris var langt mindre berørt af krisen end kornets, og at kvægpriserne ikke viste nogen mærkbar tilbagegang. Hvor disse erhvervsgrene spillede en stor rolle for landbruget, som i de frisiske egne, havde de større bønder derfor, selv i de dårligste år, penge til overs, og det må være landbrugets fremgang, mere end noget andet, der forklarer fremgangen for Tønder og senere Sønderborg sparekasse.

DE GAMLE SPAREKASSER 1830-1848

Fra 1830'erne og 1840'erne har man langt færre oplysninger om sparekassernes udvikling end fra deres første årti. De havde mistet nyhedens interesse, og det havde vist sig, at de var noget af en fiasko som sociale foranstaltninger. Man er derfor i højere grad end før henvist til formodninger og ræsonnementer, når det gælder om at vurdere deres udvikling.

Desværre er også kendskabet til de økonomiske tilstande alt for ufuldstændigt. Bedst står det til med vor viden om landbruget; og her kan man konstatere, at priserne på de vigtigste produkter, især korn, gennemgik et kraftigt fald fra begyndelsen af 1830'erne og først omkring 1840 nåede op på eller lidt over niveauet ti år tidligere. I 1840'erne var der kun kortvarige prisfaldsperioder, og i årene før 1848 var der tale om en meget udpræget prisstigning. Men prisbevægelsen er ikke tilstrækkelig til at karakterisere landbrugets forhold; den må suppleres med oplysninger om produktionens størrelse og kvalitet. Fra den store gård Revsø i Sommersted sogn, Haderslev amt, ved man eksempelvis, at koholdet steg fra 120 i 1828 til 220 i 1840. Mere betydningsfuldt er det måske, at man her i 1835 indførte et nyt sædskifte, der med få ændringer holdt sig lige til 1903. Rundt omkring trængte kløver og mergling frem.

Byernes udvikling synes at vidne om kraftig økonomisk fremgang; dette gælder navnlig skibsfartsbyerne Åbenrå og Sønderborg, der kunne pege på skibsbyggeri og blomstrende fragtsejlad på fjerne have. Man glemmer imidlertid let, at byerne først og fremmest var indkøbscentre og som sådanne meget følsomme over for landbrugets konjunkturer. I 1834 hedder det i en beretning fra bykollegierne i Sønderborg, at næringslivet daglig synker, handel og skibsfart er i forfald, konkurser hører til dagens orden, husene kan ikke sælges eller indbringer kun $\frac{1}{3}$ eller højst halvdel af deres taksationsværdi. Et

par år senere fastslår kollegierne, at byernes tilstand – med undtagelse af Haderslev og Slesvig – som bekendt er trykket, og at dette i særlig grad gælder Sønderborg. Tønder by kunne i 1836 med god grund klage over de sørgelige følger af kniplingsindustriens tilbagegang. Herfra lod der også klager fra købmændene, som hævdede, at byens næringsliv næsten helt var i forfald, hvad der bl. a. viste sig i, at prisen på husene var sunket til omkring $\frac{1}{10}$ af deres tidligere værdi. Landhandelens konkurrence var ruinerende for Tønders borgerlige erhverv. I de forskellige fremstillinger af byernes historie er man tilbøjelig til at anse disse klager for jeremiader, fremsat for at opnå begunstigelser af regeringen. De bekræftes imidlertid af en udførlig beretning om forholdene i Åbenrå, som provst Paulsen i 1837, da han stod i begreb med at forlade byen for at tiltræde et nyt embede i Altona, tilstillede generalsuperintendenten, G. Fr. Callisen, ved dennes første visitats i Åbenrå. Det hed her, at den egentlige handel næsten helt var ophørt; rederne og skipperne havde ganske vist gode indtægter, men skibene kom sjældent hjem, og de småhandlende og håndværkerne havde derfor ikke mere som før indtægter af at udstyre skibene om foråret.

Disse forringede konjunkturer for både landbrug og byerhverv i trediverne må være hovedforklaringen på den udprægede nedgang, der ramte sparekasserne, eller i hvert fald de fleste af dem, efter 1830. Ganske vist indestod der i 1840 ca. 230.000 mark i de nordslesvigske sparekasser, altså ca. 40.000 mark mere end i 1830, men denne ringe fremgang skjuler et betydeligt fald i de mellemliggende år og store forskelle mellem de enkelte sparekasser. Tønder sparekasse, i hvilken der i 1830 indestod 85.000 mark, havde i 1835 kun 53.000 mark tilbage; i 1840 var man nået op på 68.000 mark, og 1847 på godt 91.000 mark. I Åbenrå er der 1830-1835 tale om et fald på 49.000 til 37.000 mark; i 1840 var man nede på 36.000 mark, men derefter indtrådte først en langsom stigning til 44.000 i 1845 og så en hurtig fremgang til 62.000 mark i 1847. Situationen er en lignende for Løgumklosters vedkommende: først nedgang 1830-35 fra 23.000 til 16.000 mark, og dernæst en kraftig stigning til 45.000 mark i 1840 og 64.000 mark i 1847 (en nedgang efter 1845 synes at stå i forbindelse med et ekstraordinært tab). Til forskel fra disse sparekasser var der uafbrudt vækst i indskuddene i Haderslev og Sønderborg. I Haderslev var stigningen ganske støt, fra 10.500 mark i 1830 og 32.000 mark i 1840 til 51.000 i 1847. I Sønderborg var fremgangen beskeden indtil 1830'ernes midte (fra

500 til 600 Rdlr. Cour.
 søstes paa god Sikkerhed tilkaans. Den Blode Ma-
 gter meddelte nærmere Forhandling.

Et godt gammelt Hund paa 7 til 8 Aar med
 Hunge og Gaardplads, søstes tilkjøbt i Neder-
 sen. Udflytningen er af dette Sted.

af dens Eier afsendes hos mig,
 Frithrich Fricksen,
 i Stendams, Oranup Eegn.

450 Rdlr. Courant
 ere med usædvanlig Sikkerhed at erhøides tilkaans til
 søstes Maag. Dr. Wilhelg Johannsen i de
 beredte givt nærmere Forhandling.

Et godt ukent gammelt Hestevæsen, mærket med
 Maas O. D., er d. 7. Febr. tagt paa Sømp
 Stands Hede til Torvet i Haderslev. Den afslættes.

300 Rdlr. Cour.
 re med usædvanlig Sikkerhed at erhøides tilkaans.
 Niels Fricksen i g. Haderslev givt nærmere An-
 visning.

Hovedgaarden Weesfelds,
 i Høstes Eegn, Stads Herred, Nibe Amt, en Mill fra
 Hads, med underliggende Grundmaas af Hadsen 10
 Aar, med 10 Aar tilkommet Værdighed 0 Eftyr.

300 til 400 Rdlr. Cour. kan med et
 frækkelig Sikkerhed erhøides tilkaans til næste Ma-
 dag og 100 Rdl. gæst. De søstes af dette Sted
 lidgivet.

En smuk og rørig Dreng, helst konfirmeret og kan
 requir og skriver godt, kan blive antaget i Hadsen.

200 Rdlr. Cour. eller 300 Rdlr.
 S. M., Uansyndiges Rdlr.,
 ere her at erhøides tilkaans, imed leedsjeler Sikker-
 hed i Landindkom i Søstads Herred, Maas i al Fald
 i Haderslev Eftyr-Amt. De herrens Høstetværdi
 ville søkstige at fremende dem til Haderslev.
 Tjohand pr. Christiansfeldt den 30. Maa 1842.
 Jørgen Petersen,
 Sognerfoged.

I tiden før bank- og sparekassévæsenets udbygning var det almindeligt, at lånsøgere og långivere etablerede kontakt via egnebladens spalter. Her gengives nogle annoncer af denne art, alle taget fra „Dannevirke“ 1842.

23.000 til ca. 28.000 mark) og stod i tydelig modsætning til den voldsomme vækst, der fulgte, og som i 1847 havde placeret Sønderborg sparekasse som Nordslesvigs største med 176.000 mark indestående midler.

For oversigtens skyld gentages de vigtigste tal i tabelform:

Indestående midler (tusinder kurantmark)

	1830	1835	1840	1845	1847
Tønder	85	53	68	87 (1844)	91
Åbenrå	49	37	36	44	62
Løgumkloster	23	16	45	70	64
Haderslev	11	19	32	40	51
Sønderborg	23 (1831)	28 (1834)	?	?	176

Der kan næppe være tvivl om, at svingningerne i sparekassernes udvikling genspejler konjunkturerne i kundekredsen. For Tønders, Løgumklosters og Sønderborgs vedkommende er det navnlig landbrugets skiftende kår og især dets kraftige vækst i 1840'erne, man får et indtryk af. De tre sparekasser er på et tidligt tidspunkt blevet pengeinstitutter, hvis udvikling kun i mindre grad bestemtes af den underklasse, som de ifølge deres fundatser alene skulle betjene. Sparekassen i Haderslev forblev tro mod sine oprindelige principper og modtog kun indskud, der kunne betegnes som sparepenge; følgen var en langsommere, men til gengæld støt og sikker fremgang. Den stagnation, der præger sparekassen i Åbenrå, må formentlig sættes i forbindelse med, at den overvejende betjente byens småborgerskab, hvis forhold i denne periode var meget betrængte. For flere af kasserne spillede det en betydelig rolle, at deres vedtægter og deres forretningsgang slet ikke var tilpasset den anselige plads, som de efterhånden indtog i kreditgivningen.

Når sparekassen i Sønderborg kom så let gennem krisen i begyndelsen af 1830'erne, spiller det sikkert en rolle, at den i 1831 moderniserede sin organisation. Der blev oprettet en direktion, som i særlig grad skulle tilse lånekassen, sørge for, at renterne blev inddrevet ved forfaldstid og revidere regnskaberne. Regnskabsføreren, der indtil da havde udført sit arbejde gratis, skulle have en årlig godtgørelse, og denne blev i de følgende år gentagne gange sat i vejret. Hvor langt denne sparekasse allerede i 1830'erne havde fjernet sig fra det oprindelige ideal: at udvikle sig til en understøttelsesanstalt for byens fattige, fremgår af følgende opstilling, der viser, hvordan dens inde-

stående kapital i forretningsåret 1836/37 fordelte sig på de forskellige grupper af indskydere:

Personer af forskellig stand	16.988 mark	73 konti
Tjenestepiger	9.788 —	87 —
Daglejere og karle	6.483 —	45 —
Børn	5.506 —	94 —
Formyndere	1.282 —	—
Lav og stiftelser	3.429 —	—

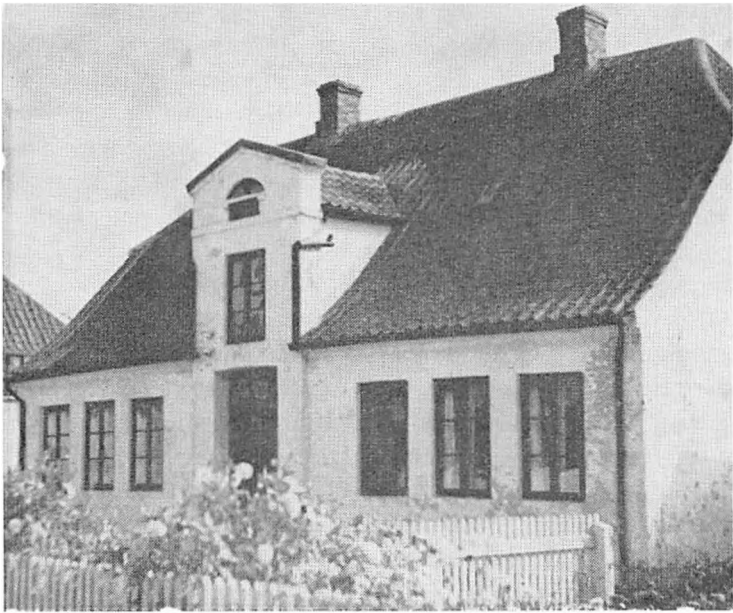
Af de godt 43.000 mark, der da indestod i sparekassen, hidrørte altså kun 16.000 mark fra underklassen (tjenestepiger, daglejere og karle). En tilsvarende opstilling findes desværre ikke fra de følgende år. I 1847 sammenfattedes og revideredes de gamle vedtægter med deres supplerende bestemmelser til nye statutter. Det var sparekassens formål at give alle borgere i byen mulighed for at spare op, hed det nu meget karakteristisk. Udenbys kunder modtoges dog også. Sparekassens midler skulle enten anbringes i fast ejendom eller udlånes mod gældsbevis. For prioritetslån skulle forlanges samme sikkerhed som for umyndiges midler. Ved lån mod gældsbevis skulle der altid være to kautionister; gældsbeviserne løb på højst 6 måneder, men kunne prolongeres.

I *Tønder* sparekasse, hvor udviklingen gik i samme retning som for Sønderborg-kassens vedkommende, skete der ingen ajourføring af vedtægterne. Ledelsen gjorde tværtimod forsøg på at bremse sparekassens udvikling til et almindeligt kreditinstitut, idet man i 1830 besluttede, at kassen overhovedet ikke mere skulle modtage indskud fra landet og i 1833 oven i købet vedtog, at alle større indskud fra udenbys kreditorer skulle opsiges eller forrentningen nedsættes til 3 pct. Dette desperate skridt var fremkaldt af, at sparekassens forretningsfører havde bedraget kassen og derpå begået selvmord. Følgen blev en tillidskrise, som øgede og fremskyndede de store vanskeligheder, kassen i forvejen var blevet ramt af. Selv om det synes at være sikkert, at de skrappe beslutninger kun delvis blev ført ud i livet, må de alligevel have hæmmet landboernes kontakt med sparekassen, thi ellers var de første to sparekasser, som efter en tyveårig pause blev stiftet i Nordslesvig, næppe blevet oprettet i Tønders nærhed, i Højer og i Hostrup, Tønders nabosogn i øst (se s. 55). Disse nye sparekassers tilblivelse kan dog også sættes i forbindelse med, at den oprindelige ledelse, for hvem sparekassens vel var en livssag, blev erstattet med nye mænd. Provst Prahl var død i 1830, og underslæbet i 1833 førte til, at borgmesteren og to rådmænd trådte tilbage fra ledelsen.

I 1840'erne træffer man alle slesvigholstenismens førere i Tønder i sparekassens bestyrelse, først og fremmest brødrene Johannes Chr. og Thomas Andr. Todsén, og for dem var det politiske liv alt afgørende. Fra 1841 til 1844 findes ingen optegnelser i protokollen, og regnskaberne for årene 1845 til 1850 blev overhovedet ikke revideret og som følge deraf heller ikke offentliggjort.

Åbenrå sparekasses historie i disse år ligner meget Tønder sparekasses. I 1828 var de samlede indskud nået op på 54.000 mark, i 1838 var de dalet til 32.000 mark. Tilbagegangen fremkaldte ængstelse hos sparerne, og i 1834 kom kritikken til orde i byens ugeblad. Den ulmende mistillid stod i forbindelse med den omstændighed, at sparekassegaranternes i forvejen lille kreds var blevet formindsket gennem dødsfald og nu kun bestod af gamle mænd, som ikke lod nogen udenforstående få indblik i sparekassens sager. I 1837 trak byens og sparekassens kasserer, den formodentlig alderdomssvækkede J. M. Habelien, sig tilbage, og ved den revision, der ved den lejlighed gennemførtes, konstaterede man, at renter ikke var blevet betalt i rette tid, og at udestående fordringer ikke var blevet indbetalt. De konstaterede mangler må have været betydeligere, end det fremgår af revisionsberetningen, thi umiddelbart efter kassererskiftet gik sparekassen over til overvejende at give langfristede lån. I 1829, før den økonomiske krise satte ind, havde sparekassen ydet 540 lån; i 1836 var man nede på 330 udlån på ialt 57.420 mark, men i 1838 (efter Habeliens afgang) blev der kun udlånt 15.238 mark. Antallet af ydede lån kendes fra året 1840; det var da 61! Samtidig steg det enkelte låns gennemsnitsstørrelse fra 174 mark i 1836 til 300 mark i 1840. (Antallet af indskydere svingede gennem alle årene stort set mellem 100 og 130, og de indbetalte summer var også nogenlunde konstante).

I 1839 besluttede aktionærerne omsider at give sparekassens ledelse en fastere form ved at oprette en direktion på fem medlemmer; borgmesteren skulle altid være formand. Direktionen blev dog først nedsat i 1841. Sparekassen havde præg af en kommunal institution, for så vidt som direktionens formand var byens borgmester, og byens kasserer regelmæssigt blev valgt til sparekassens kasserer (fra 1845 havde Carl August Hundewadt disse stillinger), ligesom revisorerne valgtes blandt fattigkollegiets medlemmer. Dette stod imidlertid i en ejendommelig modsætning til, at aktionærerne voldsomt betonedede, at sparekassen i enhver henseende var en privat institution (som provst Paulsen udtrykte sig i 1834).

Det hospital for ældre, enlige kvinder, som sparekassen i Løgumkloster lod opføre i 1847. Billedet viser bygningens udseende i 1930'erne.

Disse uklare forhold bevirkede i december 1847, at foreningen »Union«, der havde samlet en betydelig del af byens håndværkere til kamp mod den herskende klike i byens styre, bad deputeretkollegiet skaffe klarhed over stifternes og kommunens rettigheder m. h. t. sparekassen. »Union« benyttede lejligheden til at klage over den store forskel mellem indskudsrenten, der kunne gå helt ned til 3 pct., og udlånsrenten, der altid var 5 pct., og hævdede, at dermed var sparekassens formål: at forebygge de erhvervsdrivendes og tyendets forarmelse, i fare. Sparekassedirektionen, d. v. s. borgmester Schow, svarede kort og skarpt, at man ikke ville stå til ansvar over for uvedkommende.

»Union«s aktion blev dog ikke uden virkning, idet den førte til, at der nu blev udarbejdet et forslag til afløsning af sparekassens ganske forældede vedtægter fra 1818. Den vigtigste hemske for sparekassens fremgang var, at den ikke måtte betjene kunder uden for Åbenrå sogn. Ønsker om at udvide låneområdet til hele Åbenrå amt var blevet fremført lige fra 1841, men en bestemmelse herom

blev først optaget i statutforslaget af 1847. Nødvendigheden af en vedtægtsrevision fremgik også af, at administrationen vilkårligt overtrådte de gamle bestemmelser. De store købmænd fik således lov til at optage betydelige lån, der aldrig blev sagt op, og man så igennem fingre med, at de i stor udstrækning gensidigt kautionerede for hinanden. Først i 1847 godkendte revisionen, at en del af sparekassens midler i 1846 var blevet anbragt i fast ejendom. Følgen af alle disse mangler var, at sparekassen hverken kunne tilfredsstille de velhavende borgere eller de fattiges interesser.

Haderslev sparekasses historie kendes kun fra de årlige regnskabs-offentliggørelser i »Lyna«, ledsaget af direktionens kommentar. Som tidligere nævnt fastholdt man, at sparekassen især stod åben for indskud fra den tjenende klasse og fra børn. Kun sparepenge blev modtaget som indskud. Pengene blev så vidt muligt kun udlånt til håndværkere. Resultatet af denne kurs blev en støt voksende og meget solid sparekasse. Antallet af sparere steg fra 72 i 1830 til 180 i 1840 og 255 i 1846. I 1840'erne kom $\frac{3}{4}$ af de indskudte beløb fra tyende og børn, og $\frac{5}{8}$ af udlånet kom håndværkere og lignende til gode.

I strid med de oprindelige principper var altså næsten alle sparekasserne blevet pengeinstitutter, der lagde vægt på at betjene de velhavende låntagere og tog imod indskud af enhver størrelse. Det bødde noget på denne tilsidesættelse af sparekassernes sociale formål, at man samtidig kom ind på at give gaver eller særlig billige lån til almennyttige og humanitære formål. I praksis var disse velmenende bestræbelser dog ofte – som det vil blive påvist – til tvivlsom fordel for de mindrebemidlede befolkningslag.

Forudsætningen for denne nye aktivitet var den formue (reservefond), som sparekasserne i tidens løb oparbejdede af deres årlige overskud. I 1830 var de fem gamle sparekassers formue 13.100 mark; i 1847 (Tønder 1844, Haderslev 1846) var den vokset til 46.500 mark

Den lille, men meget velfunderede sparekasse i *Løgumkloster* gik i spidsen ved i 1830 at bevilge et særlig billigt lån på 1200 mark som hjælp ved køb og indretning af et fattighus. I 1836 eftergav man fattigvæsenet lånet. I 1847 opførte sparekassen et »hospital« for otte gamle, enlige kvinder og anlagde på byens vegne en allé op til den ny-restaurerede kirke. Administrationen gjorde sig næppe klart, at de penge, den sparede skatteyderne for ved at påtage sig alléanlægget, blev taget fra de fattige, som kassen efter sit formål skulle gavne.

Sønderborg sparekasse fulgte samme kurs. Dens første ydelse til et

almennyttigt formål var et særligt favorabelt lån i 1836 til opførelse af byens rådhus.

Tønder sparekasse ydede kun bidrag til socialfilantropiske formål: i 1831 bevilgedes 150 mark til søndagsskolen, vinteren 1847 gav sparekassen to gange 400 mark til uddeling af brød og andre levnedsmidler til de fattige.

I *Åbenrå* vedtog man i 1837, at man først ville gøre brug af formuen, når den var nået op på 9000 mark. Det skete i 1840, og i 1841 godkendte aktionærene et forslag fra overretsadvokat Meyland om, at sparekassen af sit overskud skulle oprette og opretholde et børneasyl. Han advarede stærkt imod, at overskuddet blev anvendt til foretagender, som det var kommunens og det offentliges pligt at understøtte og oprette. Man ville i så fald ikke række de fattige, men skatteyderne en hjælpende hånd, og derved kunne den tanke let vinde indpas, at sparekassen i virkeligheden var kommunens og ikke en privat forening til fremme af almenvellet. Sparekassen i *Åbenrå* havde dermed æren af at have oprettet den første børnehave for fattige børn inden for det nuværende Danmarks grænser. Sparekassen afholdt alle udgifter til husleje, lærerindens løn, samt mad, læge og medicin til børnene. Sparekassens direktion overtog selv hele ledelsen og tilsynet. Asylet eksisterede indtil udgangen af 1849, da krigsforholdene fremtvang dets lukning.

Sparekasser oprettet i 1840'erne

Den økonomiske fremgang i 1840'erne, og navnlig det opløbstrende landbrugs kapitalbehov, afgav basis for oprettelsen af nye sparekasser. Socialfilantropiske hensigter spillede kun en birolle – hvis ikke i vedtægternes ord så i praksis – for disse sparekassers tilblivelse. De var fra første færd tilpasset de næringsdrivendes, navnlig landmændenes, interesser, så at de havde alle muligheder for en hurtig udvikling. I det følgende vil der kun blive talt om de tre nordslesvigske kasser, der så dagens lys før 1848, men denne tidsmæssige grænse er alene begrundet i krigen og de nationalpolitiske forhold i Sønderjylland. Fra et rent økonomisk synspunkt sætter krigen 1848-50 ikke skel, og de tre sparekasser, der blev oprettet i 1840'erne, er kun de første i den lange række af private sparekasser, som i de 70 år fra 1843 til 1913 så dagens lys i Nordslesvig.

De fire sparekasser, der blev oprettet i 1840'erne, lå i Højer, i Hostrup ved Tønder, i Broager og i Gråsten. Kassen i Hostrup eksisterer den dag i dag som Nordslesvigs ældste landlige sparekasse. Kasserne i Højer og Gråsten havde ganske vist deres sæde i bymæssige bebyggelser, men det var lige fra begyndelsen bestemt, at de skulle betjene et stort landdistrikt.

Initiativtageren til oprettelsen af sparekassen i *Højer* menes at have været sognepræsten, J. Fr. Sönnichsen; hos ham mødtes den 19. juli 1843 26 mænd fra Højer og indbetalte hver et beløb på 5 rigsdaler til en garantfond. Sönnichsen blev selv sparekassens første direktør, d. v. s. tilsynsførende, men han døde allerede i 1844. Hans efterfølger som direktør blev sognefogeden, M. Chr. Matthiesen, der beklædte denne post til sin død i 1887. Kassereren lønnedes fra 1845 med et beløb svarende til halvdelen af nettooverskuddet.

Sparekassen var bestemt for Højer flække, dernæst for resten af Højer sogn, så for Højer herred og endelig for Emmerlev, Hjerpsted, Skast og Daler sogne. Stifterne udgjorde under ét direktionen, der

valgte direktøren og to administratorer. Der var ingen minimumsgrænse for indskud. Indskud på indtil 25 rigsdaler fra tyende, svende, lærlinge og daglejere samt umyndiges midler indtil 100 rigsdaler forrentedes med 4 pct., alle andre indskud med 3 pct. Allerede i 1847 var sparekassens stilling så sikker, at man kunne tilbagebetale interessenternes bidrag. Man havde i dette år 156 indskydere, som indsatte ca. 13.000 mark; der indestod ialt godt 30.000 mark. 119 personer havde ved årets udgang optaget lån (mod gældsbevis) i kassen.

Sparekassen for *Hostrup* sogn, øst for Tønder, er godt et år yngre end den i Højer, idet dens vedtægter blev underskrevet i Jejsing den 21. december 1844. Den 11. januar 1845 holdt kassen sin første kontor-dag. Vedtægterne, der er bevaret i en afskrift fra 1850'erne, er sikkert oversat fra tysk, og det er tydeligt, at man har tillempt Højer sparekasses statutter. Ordene er de gammelkendte: Hensigten er »at forebygge Armod og besynderligt at udhjælpe de samme Folk af øiebliklige Forlægenheder«. Kassen er »et Middel til at befordre Flid, Orden og Sparsommelighed iblandt de saakaldte Smaafolk«. »Den, som søger Laan, bør ingen Dranker være eller ellers være et Menneske, som er hengiven til uordentlig Levemaade«. Men uanset ordene kan man gå ud fra, at det her som i Højer var bøndernes behov for et pengeinstitut, der bevægede de mænd, som stod bag Hostrup sparekasses oprettelse. Det er karakteristisk, at præsten ikke er med blandt de 32 stiftere, som overvejende var velhavende bønder fra hele sognet. Stiftelsesmødet blev da heller ikke afholdt i præstegården, men i Jejsing skole. Læreren her, Hans Christian Lund, blev i 1847 kassens regnskabsfører og beklædte denne stilling lige til 1886; i 1861 opgav Lund lærergerningen og købte sig en gård i Hostrup. Blandt stifterne var også H. Chr. Lunds fader, Paul Hansen Lund, der da var lærer i Hostrup, og degnen i Hostrup, Nis Hansen Nissen, der var mere gårdejer end degn.

Initiativtageren til sparekassens oprettelse var storbonden Boy Momsen på gården Store Tønde. Han repræsenterede kontakten med borgerskabet og dets interesser og idealer. Hans fader var en købmandssøn fra Sønderborg, hans mor datter af en kniplingshandler fra Tønder. Hans svigersøn Ernst G. J. Fürsen, der blev ejer af Ellehus i Højst sogn, har i sine erindringer givet et intimt billede af livet på Store Tønde i Momsens tid. Der blev holdt 100 køer og til dem fem malkepiger; man havde egen smed, en overrislingsmester, der hvert forår kom rejsende fra Hannover, og en egen tømrer. Der var også et

stort brændevinsbrænderi på gården, og der blev holdt landbrugs-
elever. Foruden mejersken og malkepigerne fandtes der en stuepige,
en køkkenpige og en kælderpige. Antallet af daglejere oplyses ikke.
På baggrund af disse store forhold virker det overraskende at høre,
hvor enkelt hverdagslivet formede sig. Alle gik klædt i hjemmelavet
tøj – også husets frue. Pigerne skulle om vinteren spinde et bestemt
kvantum garn; fru Momsen spandt selv på en spinderok, som hendes
mand havde fremstillet til hende. Møblerne var simple, og rengøring-
en tog ikke lang tid. To gange om ugen blev der spist kålsuppe (én
tallerken til to personer). Med egnens danske miljø havde folkene
på Store Tønde kun de uundgåelige forbindelser. Man holdt egen (tysk)
huslærer, børnene blev konfirmeret i Christiansfeld, den ældste søn
blev bestyrer på en gård i Oldenburg, og Ernst Fürsens forældre, der
var nære venner af Momsens, flyttede fra en gård i Læk sogn til
Holsten. I 1850'erne rejste Momsen helt til Lippe-Detmold for at fæste
fire piger og en gartner. Gårdens smør blev afsat hos firmaet Ahlmann
og Boysen i Hamborg. Fürsen taler vist med rette om, at Momsen ved
sin død havde »et langt, dådligt, af ægte tysk ånd gennemglødet liv
bag sig«.

Denne Momsen var lige til 1870 direktør for Hostrup sparekasse.
(Han var desuden regnskabsfører for Hostrups sogns fattigkasse).
Regnskabsfører i de første år var gårdejer Peter Ell fra Jejsing, hvis
fader (født i Jejsing) havde været købmand i Flensborg, hvor Peter Ell
var født i 1781; gården i Jejsing arvede han først i 1829. Peter Ells
medadministrator var sognefogeden, Peter Nielsen Petersen.

De 32 stiftere, der hver indskød en garantisum på 5 rigsdaler,
betegnedes som direktionen. Denne skulle mindst bestå af 20 med-
lemmer. Direktionen valgte direktøren og to administratorer. Alle
hvert var oprindeligt ulønnede, men fra 1848 modtog administra-
torerne tilsammen 15 rigsdaler årligt. Direktionen skulle også træffe
beslutning om bevillinger til almennyttige formål for Hostrup sogn.
Alle indbyggere i dette sogn og de omliggende sogne (altså nærmest
Slogs herred) måtte indsætte sparepenge i kassen. Man tog imod selv
det mindste beløb, men forrentede kun beløb på mindst 25 skilling.
Tjenestefolk, håndværkere, arbejdsfolk og umyndige børn fik 4 pct.
i rente for beløb indtil 25 rigsdaler, alle andre fik kun 3 pct. (fra 1857:
3½ pct.). Normalt måtte der kun indestå 1500 mark på en konto. Der
regnedes kun med udlån mod gældsbevis og to kautionister (renten
var 5 pct.). Kautionisterne skulle være fra Slogs herred.

Boy Momsen (1802—86), der stiftede sparekassen for Hostrup sogn, var ejer af proprietærgården Store Tønde. Gennem sine forældre var han knyttet til borgerskabet i Sønderborg og Tønder. Hans tyske sindelag var velkendt. (Gengivet efter avistryk).

Hostrup Sogns Sparekasse var straks efter oprettelsen i samme gode fremgang som kassen i Højer, men indskuddene steg dog langsommere end dér. I 1850 tilbagebetaltes stifternes garantibeløb.

Af de sundevdske sparekasser er *Broager Spare- og Laanekasse* ældst. Dens fødselsdag er 13. april 1845 (vedtægterne blev underskrevet af stifterne 26. marts 1845). Ligesom sparekassen for Hostrup sogn opstod den i et landsogn, men på grund af sine teglværker, sit talrige proletariat og sin store kirkeby havde Broagerland interesser tilfælles med købstæderne. Det var da også mænd med tilknytning til disse lag, og ikke landmænd, der dominerede i Broager sparekasses første ledelse. Claus Heinrich Clausen, direktør fra 1845 til 1883, ejede Broager mølle, drev tillige en landbedrift og et teglværk og oprettede en hørfabrik. Han var gennem mange år formand for Den sundevdske Landboforening. Blandt Clausens meddirektører fra 1845 var Peter Diedrichsen hestehandler, Jens Christian Ehnstedt havde kro og købmandsforretning, og kun den fjerde, Jacob Jacobsen, synes udelukkende at have været landmand. Selv om egnens bønder oprindeligt ikke betød noget inden for sparekassens direktion, var de stærkt repræsenterede blandt kassens 138 garanter.

En så nøje kontakt mellem befolkning og sparekasse havde man ikke tidligere kendt i Nordslesvig. Det var ikke byens eller egnens honoratiories, der påtog sig en filantropisk forpligtelse over for de fattige, men Broagers næringsdrivende, der stiftede et pengeinstitut, fordi de selv havde brug for det. Møller Clausen fortæller selv om sparekassens tilblivelse: Han havde hørt gentagne udtalelser om, hvilken velgerning en sparekasse ville være for Broager, og prøvede at få den nye sognepræst, provst Jørgen Stephensen, der havde kendskab til sparekasser fra sit tidligere kald på Ærø, til at fremskaffe statutter, der kunne bruges. Stephensen mente imidlertid ikke, at en sparekasse kunne bestå i Broager, da ingen havde penge tilovers, ligesom han heller ikke kendte nogen, der kunne behøve penge. I Egersund boede imidlertid en pensionist (H. Henningsen), der i sine yngre år havde været sekretær i Rentekammeret i København og lå inde med en samling statutter fra alle landets sparekasser. Clausen og han bearbejdede nogle, som de fandt egnede for Broager, Clausen forelagde dem for nogle venner, de skrev under på dem og sendte så en mand rundt i sognet for at få landboere og husejere til at tegne sig som garantier. Beløbene blev sat til 5, 10 og 20 rigsdaler, og man kom derved op på en sum af ca. 1300 rigsdaler. At man på denne simple måde kunne få samlet ikke mindre end 138 garantier vidner om, hvor udbredt behovet for et kreditinstitut var på denne egn. På den første generalforsamling valgtes de fire indbydere til direktører for sparekassen.

Clausen skriver, at stifterne kun ventede at få indskud fra børn og tjenestefolk, og i en lang »forerindring« til vedtægterne hedder det da også om lånekassen, at dens virkninger ikke kan anses for lige så heldbringende som sparekassens, men at den er en nødvendig betingelse for dens beståen og »vil vist nok kunne hjælpe mangen En ud af en øjeblikkelig Forlegenhed«. Man søgte også at lokke garantier frem ved at fremstille sparekassen som et middel til at standse fattigskattens vækst. Sparekassen forrentede beløb på indtil 25 mark med 4 pct., fra 25 til 50 mark med 3½ pct. og større summer med 3 pct. Udlånsrenten var hele 5 pct. For at så mange som muligt kunne nyde godt af kassen »vilde det stride imod dens Øjemed i det heele at gøre Udlaan paa længere Tid«; administrationen kunne dog gøre undtagelser fra denne regel. Der tales kun om lån mod selvskyldnerkaution (kautionisten skulle være bosat i Nybøl herred). Direktionen kunne træffes i Broager hver søndag eftermiddag mellem 4 og 5, men

Forside til sparekassebog fra Broager med de af alle ældre sparekasser brugte skriftsteder, der skulle indskærpe, at sparsommelighed var en kristelig dyd.

Broager Spare-Casse,

aabnet 1846.

Udting med Gud, og Intet uden ham!

Stræber derefter, at I ere stille, og sløffer Eder, og arbejder med Ederis egne Hænder; saa at I vander ærbart imod dem, som ere berube, og ingen af dem behøver.

1. Theff. 4, 11. 12.

Den Doyne bejjærer, og faaer det dog ille; men de Blittige faae nok.

Ordspr. Sal. 13, 4.

Nigdommen bliver liden, hør man forøder den; dog hrad man holder sammen, bliver stort.

Ordspr. Sal. 13, 11.

Pro der ille ager det Ninge, afstager flest mere og mere.

Eirach 19, 1.

hver af sognets øvrige byer havde én repræsentant i administrationen, og han tog på ethvert tidspunkt mod indskud.

En vedtægtsændring i 1846 styrkede i høj grad ledelsens autoritet. Generalforsamlingen skulle vælge to direktører (én hvert andet år), som så udpegede to assistenter. Direktørerne skulle have halvdelen af nettooverskuddet for deres ulejlighed. Regnskabsføreren (degn Mathias Brodersen, der havde stillingen til sin død) skulle lønnes efter aftale med direktørerne. Samtidig traf man den karakteristiske beslutning, at større summer kunne udlånes mod pant i fast ejendom. Det præciseredes, at der skulle opsamles en reservefond, før der kunne udbetales beløb til gavnlige formål. — Broager sparekasse må fra da

af betegnes som et tidssvarende institut, der blev drevet efter forretningsmæssige principper.

Svarende til den brede folkelige garantkreds var sparekassens vedtægter affattet på dansk, og også regnskaberne blev ført på dansk. De ældre sparekassers vedtægter og regnskaber var naturligvis tyske. Der kan være tvivl om Hostrup sparekasses oprindelige forretningsprog, men protokollen for den stiftende generalforsamling er affattet på tysk, og vedtægterne er sandsynligvis først efter 1850 blevet oversat til dansk.

To år senere stiftedes på samme egn *Spare- og Laanekassen for Gravensteen og Omegn*. Dens vedtægter lignede i høj grad de lige omtalte fra Broager. Hovedformålet, hed det, var at give omegnens tyende, umyndige personer og såkaldte småfolk lejlighed til at gøre mindre summer rentebærende; det skulle dog bero på direktionens skøn »undtagelsesviis at antage Penge ogsaa af Andre, end de forhen nævnte Personer, ligesom Administrationen heller ikke skal være bunden af nogen geographisk Grændse«. Der måtte modtages indskud fra 4 skilling til 50 mark, og renten blev sat så lavt som $3\frac{1}{4}$ pct. (= $1\frac{1}{2}$ skilling pr. rigsdaler), sikkert for at kunne tilbyde kunderne billige lån. Hvad udlånsvirksomheden angår, var direktionen ikke bundet af bestemte forskrifter; der var fra første færd mulighed for både prioritetslån og kautionslån. Overskuddet skulle efter generalforsamlingens beslutning anvendes i almennyttigt øjemed. Administrationen blev overdraget til en præsident, tre direktører, tre vice-direktører, en protokolfører og en regnskabsfører. Sidstnævnte behøvede ikke at være medlem af selskabet; de valgtes alle for et år ad gangen.

Stifterne havde den 30. 3. 1847 forpligtet sig til i 10 år at kautionere med 10 rigsdaler hver. De færdige statutter blev den 25. 4. 1847 underskrevet af 49 interessenter. For første gang i de nordslesvigske sparekassers historie var de ikke hjemmehørende i et enkelt sogn, men spredt over en række byer i Gråstens opland: 12 var fra selve Gråsten, 5 fra Felsted sogn (Tumbøl), 2 fra Ullerup sogn, andre fra Kværs, Rinkenæs og Holbøl sogne. Blandt garanterne finder man dansksindede mænd som egnens stænderdeputerede, tingskriver Jepsen i Rinkenæs, der valgtes til sparekassens sekretær, og farver M. A. Jürgensen i Gråsten, der blev en af vicedirektørerne, men hverken de eller de jævne bønder blandt stifterne var sparekassens hårde kærne; snarest må man antage, at de var taget med for at give

kassen et skær af folkelighed. Til den toneangivende kreds hørte storkøbmanden Otto Fr. Ahlmann, agenterne Hans H. Dithmer og H. H. Holst samt husfoged Hohwü og justitiarius W. v. Krogh, alle fra Gråsten, nationaløkonomen W. Ahlmann i Kiel, forpagterne P. Feddersen på Kiding, P. Holst på Fiskebæk, Matthias Petersen på Avnbølgård og Fr. Holst på Kjelstrup (alle på augustenburgske gårde), ejeren af Ladegård, H. Chr. Ohlsen, samt præsterne Godt i Felsted, Brag i Adsbøl og Valentiner i Rinkenæs. Her var ikke blot tale om storkøbmænd, store landbrugere og embedsmænd, men om Sundeveds slesvigholstenske avantgarde og den augustenburgske hertugs trofaste støtter, for flertallets vedkommende tillige om mænd, der var økonomisk afhængige af ham. Feddersen på Kiding blev valgt til sparekassens præsident. For at få kontakt med egnens befolkning blev statutterne offentliggjort på dansk, men originalen har nok været affattet på tysk.

Sparekasserne og den dansk-tyske strid

Hvad enten de nordslesvigske sparekasser oprindeligt havde sat sig socialfilantropiske mål, eller det lige fra begyndelsen havde været meningen, at de skulle tjene til at finansiere byerhvervenes og landbrugets udbygning til indtjeningsdygtige foretagender, så kontrolleredes de af mænd, der tilhørte byernes velhavende borgerskab, eller som ledere af betydelige landbedrifter var nøje forbundet med det. I disse kredse sejrede liberalismen allerede i 1830'erne og dermed slesvigholstenismen, d. v. s. tanken om et konstitutionelt, tyskpræget Slesvigholsten i mere eller mindre løs tilknytning til Danmark. Denne politiske grundindstilling smittede også af på flere sparekassers dispositioner.

I 1843 tegnede Tønder sparekasse 15 aktier i den slesvigholstenske »Landesbank«, der søgtes oprettet som modvægt mod den filial af den danske nationalbank, der var under oprettelse i Flensborg. Åbenrå sparekasse har formodentlig også tegnet aktier i denne bank; i hvert fald beklagede dens kasserer, Hundewadt, i april 1847, at sparekassen i Åbenrå ikke gjorde flere forretninger, da den i så fald ville kunne deltage i Landesbank med større beløb. Det vides, at sparekassen både i 1846 og 1847 indsatte henholdsvis 3000 og 2000 mark i den bankierforretning i Flensborg, der skulle være Landesbanks forløber. Det er sandsynligt, at de øvrige nordslesvigske sparekasser handlede på samme måde, men det sparsomt bevarede kildemateriale gør det ikke muligt at udtale sig sikkert herom. Da spændingen mellem de to partier havde nået sit højdepunkt, bevilgede sparekassen i Tønder den 23. marts 1848, dagen før oprørets udbrud, 1500 mark til køb af våben til en borgervæbning, hvis politiske farve der ikke kunne være tvivl om.

Da det kongelige styre i 1849 og 1850 blev genoprettet i Sønderjylland, var det uundgåeligt, at oprydningen blandt de illoyale elementer også måtte ramme flere af de bestående sparekasser.

I *Tønder* afskedigedes fire slesvigholstensk-sindede rådmænd, Nis Jürgensen, D. J. Angel, Olof Hanquist og Fr. Jul. Radoor. De tre førstnævnte fortsatte imidlertid uantastet som medlemmer af sparekassens direktion, og da Nis Jürgensen, der havde været kasserer fra 1833, udtrådte i 1851, optoges bl. a. Radoor. Ved samme lejlighed valgtes Hanquist til direktionens formand. Tre andre direktionsmedlemmer: advokat Lundius (der havde været formand fra 1840), digegreve Nissen og Johannes Chr. Todsén, som alle havde været impliceret i oprøret, forlod byen og flyttede sydpå. Blandt de nye direktionsmedlemmer, der indvalgtes i 1851, var Th. A. Todsén, en yngre broder til Johannes Chr. Todsén, ligesom denne en glødende tilhænger af en demokratisk liberalisme og ivrig agitator for en afgjort tysk slesvigholstenisme. En datter af ham, der blev født 10. maj 1848, netop som folkefriheden syntes at skulle sejre i Tyskland, gav han navnene *Germania Victoria Liberta*. Han havde været stadskæmner, men blev i 1851 afskediget af regeringen på grund af sin politiske holdning. Sekretær for sparekassen blev den moderat tysksindede andenpræst i Tønder, C. E. Carstens. Tønders nye, dansksindede rådmænd fandtes der ingen plads til i direktionen. Til trods for de politiske omvæltninger og fjernelsen af aktive deltagere i det slesvigholstenske oprør var sparekassen i Tønder altså også efter 1850 på tyske hænder. Den nye ledelse, hvis medlemmer var afskåret fra al politisk virksomhed, kastede sig med energi ud i arbejdet for at styrke sparekassen.

I *Åbenrå* var det ligesom i Tønder den dominerende klike af liberale, antidanske borgere, der, sammen med nogle embedsmænd og intellektuelle, havde magten i sparekassen. Den slesvigholstensk-sindede direktion bestod af fem medlemmer og havde borgmesteren som født medlem. I efteråret 1849, da det danske styre etableredes i Åbenrå, var medlemmerne borgmester Schow jun., provst Rehhoff, overretsadvokat Meyland, skrive- og regnemester Nicolaysen og den dansksindede fhv. postmester Petersen. Nicolaysen var 88 år gammel, Petersen 75. De egentlige ledere var Schow, Rehhoff og Meyland. Mellem den stejle Schow og de danske myndigheder var der krig på kniven. Da danske krigsskibe i foråret 1848 kom til Åbenrå, blev Schow arresteret på grund af sin begunstigeelse af oprøret og sad indtil våbenstilstanden i efteråret 1848 som fange i Kastellet i København. Overfor den bestyrelseskommission, som fra slutningen af august 1849 skulle administrere hertugdømmet Slesvig i den danske konges navn, søgte han at føre en obstruktionspolitik, men fik allerede i

oktober sin afsked. Han blev imidlertid boende i byen og ledede modstanden mod det danske styre. Provst Rehhoff, der havde stillet sine embeder i fortyskningens tjeneste, fik sin afsked i januar 1850. Sammen med Meyland forlod de begge Åbenrå, før de danske tropper ved våbenstilstandens ophør rykkede sydpå. Meyland tog alle sparekassens papirer og protokoller med sig, antagelig i tillid til, at han og hans meningsfæller snart kunne vende tilbage. Af administratorerne rejste købmand Lüders og den for ulydighed mod myndighederne afskedigede skrive- og regnemester Iwer Jepsen også fra byen. Tilbage af hele styrelsen var altså de to oldinge i direktionen og C. A. Hundewadt, der fik sin afsked som bykasserer, men fortsatte som sparekassens bestyrer.

Under disse forhold, hvor der i krigsårene slet ikke var blevet aflagt regnskab, og hvor Petersen og Nicolaysen intet kendte til sparekassens tilstand, var det både rimeligt og påkrævet, at magistraten på offentlighedens vegne søgte at få en ordening på forholdene. 17. december 1850 henvendte magistraten sig til amtmanden og bad om bemyndigelse til at affordre »den uvederhæftige«
Hundewadt »Rede og Rigtighed«
for hans bestyrelse af sparekassens midler. Det bemærkedes, at Hundewadt som bykasserer skyldte kommunen ikke ubetydelige beløb, og at han nu modtog indskud og måske foretog udbetalinger uden nogen kontrol. Ligesom »Union«
i 1848 havde gjort det, fremsatte magistraten den opfattelse, at sparekassen ikke, som hævdet af den gamle direktion, var et rent privatinstitut, idet de 100 rigsdaler, som borgmester Schow sen. havde indskudt i 1818, måtte tilhøre byen, som altså var interessent for en tredjedel i kassen (yderligere 200 rigsdaler var indbetalt af aktionærerne).

Magistraten fik uden vanskelighed den ønskede bemyndigelse, og 7. januar 1851 gennemførte borgmester Lunn og rådmand Bahnsen en revision af kassens tilstand. Det konstateredes, at kassebogen ikke var blevet ført siden 1848, men at Hundewadt havde ført en optegnelsesbog med kassens afgang eller tilgang. Kassebeholdningen skulle herefter være 3479 mark, og den var tilstede. Der foretoges også stikprøvevis kontrol af kassens debitorer.

Kassens status syntes altså ikke at give anledning til »nogen særdeles Frygt for Tab for Interessenterne«. Derimod var bestyrelsens sammensætning ikke tilstrækkelig betryggende. Det havde været fuldt forsvarligt at skifte hele administrationen ud, men af frygt for, at dette ville fremkalde et run på sparekassen, nøjedes man med at stille to

medadministratorer ved Hundewadts side, nemlig den formuende og politisk nærmest neutrale købmand Jürgen Lorentzen og den dansk-sindede deputerede borger, klejnsmed J. P. Tyroll. Hvad sparekassens direktion angik, ønskede magistraten, i hvert fald for en tid, at overtage dens forretninger. Den provisoriske ordning blev i 1854 den endelige. Fhv. postmester Petersen udtrådte da på grund af alder, og under henvisning til generalforsamlingens beslutning i 1839 suppleredes direktionen med magistratens medlemmer. I vinteren 1852/53 havde borgmester Lunn fået udleveret det af Meyland bortførte sparekassearkiv. Modsat udviklingen i Tønder var Åbenrå sparekasse altså kommet på danske hænder, men medens Tønder sparekasse fortsat var et rent privatinstitut, var sparekassen i Åbenrå i praksis under kommunalt styre, selv om dens juridiske status ikke var blevet klarlagt.

Foruden sparekassen i Åbenrå måtte den af augustenburgske støtter oprettede sparekasse i *Gråsten* nødvendigvis pådrage sig de danske myndigheders opmærksomhed. Den 10. 9. 1851 skrev amtmand Heltzen i Åbenrå, der tillige var administrator for de augustenburgske og gråstenske godser, til regeringen, at ligesom det var blevet sanktioneret, at sparekassen i Åbenrå »med Hensyn til Bestyrerens Personlighed og i Betragtning af Statens Ret og Pligt til at kontrollere Anbringelsen af Umyndiges og den arbejdende Classes sammensparede Penge skulde undergives offentlig Control«, således var der grund til at foretage noget lignende med hensyn til sparekassen i Gråsten, »da næsten alle de paa Grund af Cautionovertagelse stemmeberettigede Interessenter . . . notorisk ere ugunstig stemte mod den nuværende Tingenes Orden, og navnlig Formanden og den saavidt vides nu oprykkede første Direktionssuppleant ere Personer, der ere vendte tilbage med Betingelse af at staae under Politiopsyn. Ikke blot har nemlig det ildesindede Parti derved en kjærkommen Leilighed til ved Laanevæsenet at vedligeholde Indflydelse, men den i § 5 in fine ommeldte almeennyttige Anvendelse af Overskudet kan derhos meget let faae en heel eiendommelig Charakter efter Generalforsamlings-Majoritetens utvivlsomme politiske Anskuelse«. Det tilføjedes, at generalforsamlingen for nylig havde nægtet »fleere af Flækkens anseeligere, men loyalsindede Indvaanere, deriblandt Stedets Præst, Optagelse, medens den admitterede et Par anderledes Tænkende«. Heltzen ønskede derfor bemyndigelse til at lade sparekassens virksomhed undersøge og til at stille sparekassen under vedvarende kon-

trol. Ministeriet nægtede imidlertid allerede den 16. 9. 1851 at følge Heltzens forslag, da sparekassen »alene fremtræder som en privat Forening«.

Med denne afgørelse blev der sat en stopper for alle forsøg på at etablere en offentlig kontrol med sparekasserne. Derimod skete der, i overensstemmelse med den almindelige politiske og nationale udvikling, gradvis en overgang fra tysk til dansk forretningsprog. *Broager* sparekasse, der oprindeligt var ganske dansk, førte 1848-51 sit regnskab på tysk, men gik så tilbage til dansk. Sparekassen i *Abenrå*, der som alle de gamle sparekasser havde været rent tysk, indførte i 1852 dansk forretningsprog. I en skrivelse fra direktionen til administrationen hed det: »Direktionen finder sig foranlediget til at gjøre Administrationen opmærksom paa det uhensigtsmæssige i, at Regnskab føres og navnlig Skylddocumenter udfærdiges paa Tydsk, som er uforstaaeligt for Størstedelen af den arbejdende og tjenende Classe, af hvem Institutet fornemmelig benyttes, og for hvis Skyld det egentlig er til. Ligesom Direktionen altsaa forventer alle Skrivelser, Beretninger og deslige til samme affattede paa Dansk som Byens almindelige Forretningsprog, saaledes bliver navnlig det nu aflagte Regnskab at offentliggjøre i dansk Oversættelse«.

Sønderborg sparekasses regnskaber offentliggjordes fra 1849 på dansk i »Den danske Slesviger«. Protokollerne er ført på dansk fra 1854, og i 1860 besluttedes det at lade statutterne oversætte til dansk. Sproget i *Hostrup* sparekasse var måske lige fra begyndelsen, men i hvert fald efter 1850, dansk. *Højer* sparekasses protokoller er derimod kun i de få år fra 1861 til 1863 ført på dansk, dens regnskaber kun for årene 1861 og 1862. I 1864 synes forretnings sproget kun at have været tysk i Tønder og muligvis i Løgumkloster.

I denne forbindelse bør det oplyses, at alle sparekasser fra 1854 opgav at føre regnskab i kurantmønt og i lighed med de offentlige kasser gik over til dansk rigsmønt. Da der fortsat blev bragt mange kurantpenge til sparekasserne, vedtog Tønder sparekasse i august 1855, at der kun skulle modtages indskud i rigsmønt.

Sparekasserne og statsmagten

Hertugdømmernes sparekasser var blevet til i en periode, hvor det fra alle sider anerkendte ideal var det frie erhvervsliv. Man havde derfor fra statsmagtens side intet ønske om at gøre indgreb i sparekassernes uindskrænkede dispositionsfrihed, og sparekasserne stod ved enhver lejlighed på vagt for deres uafhængighed, som de betragtede som en juvel. Da den slesvigholstenske provinsregering på Gottorp etableredes i 1834, blev det i paragraf 13 i dens instruks pålagt den at virke til fremme af de spare- og lånekasser, der var fremgået af private foreninger, og at benytte de anledninger, der måtte byde sig, til at udbrede og styrke dem. Et forsøg på at øve kontrol med sparekasserne var der ikke tale om.

I de slesvigske stænder kom man i 1836 ind på sparekasserne og deres nytte som middel til at bekæmpe fattigdommen. Man godkendte et forslag, hvorefter kongen skulle anmodes om »den eftertrykkeligste Anbefaling og muligste Begunstigelse for Oprettelse af Spare- og Laanekasser«. De stænderdeputerede, der deltog i debatten, var enige om at tilføje, at der selvfølgelig ikke måtte udøves nogen som helst tvang.

Først i januar 1848 begyndte regeringen at interessere sig for sparekassernes forhold og pålagde de forskellige myndigheder at indsende sparekassernes statutter, en kort indberetning om disse og navnlig det sidste årsregnskab. Det har sikkert først og fremmest været spørgsmålet om anvendelsen af sparekassernes stadig større overskud, der optog embedsmændene. Det snart efter udbrydende oprør og Treårskrigen, der fulgte, afbrød imidlertid arbejdet, og under det danske styre 1850-1864 blev der heller ikke udstedt lovbestemmelser vedrørende sparekasserne.

Der krævedes altså ingen som helst anerkendelse af en nyoprettet sparekasses vedtægter. Da f. eks. sparekassen for Gråsten og omegn i 1847 bad regeringen om at blive anerkendt som »moralisk person«, fik den det svar, at anerkendelse var nødvendig, og at der ikke var grund til at anmode højere instanser herom.

Det blev imidlertid almindeligt, at sparekasserne henvendte sig til regeringen for at få stempelpapirfrihed, og før regeringen gav denne begunstivelse, gennemførte den en undersøgelse af sparekassens forhold. Der var herved skabt mulighed for, at begunstivelsen blev gjort afhængig af, at sparekassen opfyldte visse krav fra regeringens side. Da de ældre sparekasser imidlertid alle satte socialfilantropiske formål i spidsen, havde øvrighedens indhentning af oplysninger om de pågældende sparekassers forhold rent formel karakter, og der kendes før 1850 ingen eksempler på, at regeringen ikke uden videre imødekom en ansøgning om stempelpapirfrihed. Eksempelvis fik sparekasserne i Sønderborg og Løgumkloster stempelpapirfrihed i 1836, Åbenrå sparekasse i 1842.

Sparekasserne forsvarede ved enhver given lejlighed deres karakter af private sammenslutninger. Vi har i det foregående nævnt Åbenrå sparekasses stejle afvisning af foreningen »Union«s forsøg på at rokke ved dens status, og fra Tønder véd man, at sparekassen i 1853 fandt anledning til at fastslå, at magistraten ikke havde ret til nogen kontrol med den, skønt magistraten ikke havde gjort andet end at pege på det uheldige i, at regnskaberne ikke havde været offentliggjort efter 1844 og havde opfordret direktionen til at foranstalte et optryk af kassens vedtægter.

Sparekassernes uafhængighed var så almindeligt anerkendt, at det efter Treårskrigen var umuligt at få regeringen til at gribe ind over for sparekassen i Gråsten, skønt den var i hænderne på folk, hvis statsfjendtlige indstilling der ikke var tvivl om. Det offentliges kontrol med Åbenrå sparekasse begrundedes heller ikke med politiske hensyn, men med ønsket om at beskytte sparernes interesser på baggrund af den opløsning, hvori sparekasseledelsen befandt sig.

Tiden mellem krigene 1850-64

NYE SPAREKASSER

Af de otte nordslesvigske sparekasser, der blev oprettet mellem 1850 og 1864, blev de tre oprettet i femåret 1851-56 og fem i de få år fra 1860 til 1863. Den egentlige drivkraft for oprettelsen var stifternes økonomiske interesse, og det karakteristiske er, at de alle var beregnet på en kundekreds af bønder. Stiftelsen af bondesparekasserne vidner om pengeøkonomiens fremtrængen i landdistrikterne, og af årstallene for sparekassernes oprettelse kan man aflæse de skiftende konjunkturer for landbruget: fremgang indtil 1857 (tre sparekasser), derpå kriseår, og så en forstærket opgangskurve (fem sparekasser).

Nogle få oplysninger vil illustrere landbrugets fremgang: priserne var i 1860'erne dobbelt så høje som i 1840'erne. Slagtekvægeksperten over Tønning steg voldsomt; i 1851 udførtes 14.701 stykker kvæg, i 1860 24.811 og i 1864 31.320. Mejeribruget var i stærk udvikling; malkekvægbestanden steg, og dertil kom, at bedre staldfodring gav øget smørproduktion. Dræning slog igennem, og det dyrkede areal udvidedes.

De gode konjunkturer kom til udtryk i gårdenes udseende. Der opførtes efter 1850 adskillige nye gårde, andre blev ombyggede og moderniserede. Om levevisen hos de velhavende marskbønder i Vest-slesvig skriver Nicolai Svendsen i sin bog om Skærbæk sparekasse: »I de moderne indrettede gårde blev det gamle solide bohavn sat på loftet. De uhygiejniske alkover forsvandt, og bilæggerovnen afløstes af den hyggelige flisekakkelovn. Det hjemmestøbte talglys måtte vige for petroleumslampen. Selv med hensyn til klædedragten skete der forandringer, både hvad stof og snit angår. Man søgte portrætmageren i byerne, og af de billeder, som er bevaret fra den tid, ser man den store forandring, der også er foregået på dette område. Symaskinen var ikke mere nogen sjældenhed. Madmoderens køkkenskabe fik et rigere indhold, og at kaffedrikning nu blev almindelig, fremgår af

Gården Brunbjerg ved Haderslev, fotograferet omkring 1900 i anledning af bygningernes nedrivning. Gården menes opført i 1820'erne. Dens simple ydre og beliggenheden på den bare mark bærer vidne om den fattige tid, da den blev til.

den kendsgerning, at der i 1862 i hertugdømmet Slesvig blev fortoldet 3.220.000 pund kaffe. Det vil sige 6 gange så meget som for 25 år siden«.

Det var modgangen i kriseårene fra og med 1857, der bevirkede, at bønderne i den følgende fremgangsperiode omstillede sig til mejeribrug, mergling og et bedre sædskifte. Det kapitalbehov, som byggeriet og de landbrugsmæssige forbedringer fremkaldte, tilskyndede til oprettelse af nye sparekasser, ligesom trangen til at modernisere landbedrifterne gav sig udtryk i landboforeningernes opståen.

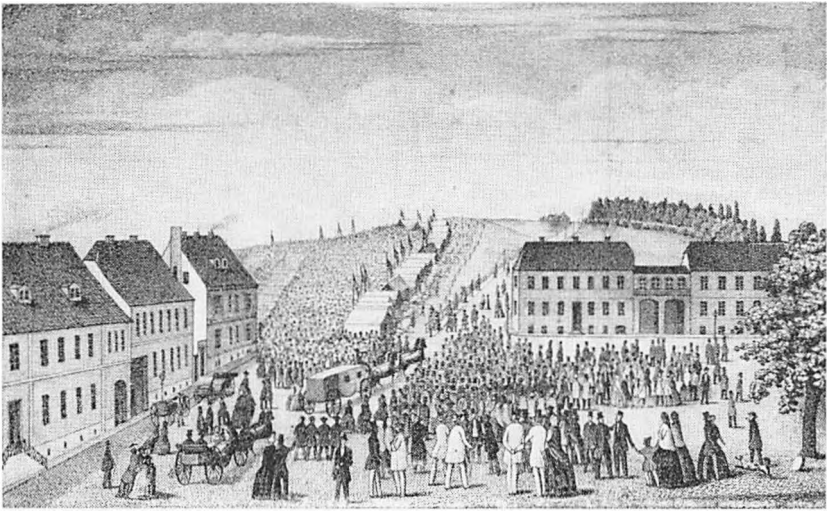
Allerede i 1846 opstod Den nordslesvigske Landboforening, hvis virkefelt indskrænkede sig til Haderslev vesteramt. I 1852 opstod Den mellemslesvigske Landboforening. Den alsiske afdeling af den udskilte sig dog allerede i 1855 og tog navnet Den alsiske Landboforening. Ved en ny udskillelse opstod i 1862 Den sundevedske Landboforening, og den resterende del tog i 1864 navneforandring til Aabenraa Amts Landboforening. I Haderslev østeramt stiftedes i 1861 Haderslev Amts Landboforening. På Tønderegnen virkede Det blandede Distrikts

Grundmuret hus fra Sjellerup på Als, opført 1852. Ved at sammenligne denne solide, rummelige murstensbygning og den tilhørende pyntelige have med gården Brunbjerg på forrige billede, får man et levende indtryk af den fremgang i velstand, der netop fra denne tid satte ind på østkysten.

Landboforening, stiftet 1854. Endelig oprettedes Flensborg og Omegns Landboforening i 1856. — Det må tilføjes, at kreditforeningerne, der i disse år skød op af jorden i Nørrejylland, næsten ingen betydning fik for Nordslesvig (heller ikke den i 1860 oprettede vest- og sønderjyske kreditforening).

Landboforeningerne måtte nødvendigvis også interessere sig for spørgsmålet om at skaffe bondestanden de bedste kreditmuligheder, og de har ved adskillige lejligheder udtalt sig om sparekasserne og deres mest hensigtsmæssige indretning. På et møde, som Den nordslesvigske Landboforening afholdt i Gram i 1856, fremførte den nyvalgte formand, gårdejer Søren Dreyer, et forslag om at søge oprettet en sparekasse, så at tjenestefolkene kunne få deres sparepenge sikkert anbragt. Et udkast til sparekassens vedtægter forelå inden årets udgang, men sagen blev udsat, da det oplystes, at der både i Haderslev og Kolding var sparekasser under forberedelse; man mente nemlig, at det ville være vanskeligt at få de indsatte penge udlånt på landet.

Den stigende interesse for rationelt landbrug kom til udtryk i deltagelsen i de fælledanske landmandsforsamlinger, på hvilke der blev gennemført fuglige foredrag og drøftelser i forbindelse med et dyrskue. Billedet viser den 7. danske landmandsforsamling, som blev afholdt i Haderslev i 1859. Det var til denne fest, Edvard Lembecke skrev den kendte sang „Du skønne Land“.

Løjt Sogns Sparekasse. Den første af de nordslesvigske sparekasser, der opstod efter Treårskrigen, var Løjt Sogns Sparekasse, der som en fugl Fønix rejste sig af den gamle sparekasses aske. Kassen blev stiftet i april 1851 af præsten og 11 gårdejere fra sognet og med pastor Richelieu, gårdejer P. Jespersen (der var bogholder) og sognefoged Reuter som bestyrelse. Den oprettedes »i den Overbevisning, at en saadan vilde være gavnlig for Mange, navnlig Tjenestefolk og Søfolk«. Ved udgangen af 1851 havde 14 tjenestefolk indskudt 2700 mark, 14 børn 900 mark og 15 andre, mest søfolk, henved 3900 mark; der indestod altså ialt 7500 mark. I maj 1852 indestod der 10.000 mark. Det vides, at det mindste indskud, der blev modtaget, i 1856 var sat så højt som 1 rigsbankdaler; beløbets størrelse må have holdt de fleste fattige mennesker borte fra sparekassen. Bogholderen blev, senest fra 1860, lønnet med $\frac{1}{4}$ af overskuddet. Om udlånsbetingelserne vides intet. Løjt almissekasse garanterede med sin kapital for de penge, der blev indskudt i sparekassen. Til gengæld skulle sparekassens overskud tilfalde almissekassen.

Det ser ikke ud til, at bestyrelsen – og her er der sikkert nærmest

tale om pastor Richelieu — oprindeligt lagde synderlig vægt på udlånsvirksomhed. Efter kongerigsk forbillede søgte man derfor i 1852 om tilladelse til at måtte indsætte en del af kassens disponible midler i den kongelige kasse; men i 1853 opgav man denne tanke på grund af den lave rente, der kunne opnås. Det var den nyoprettede sundhedske sparekasses initiativ i samme retning, der havde givet Løjt sparekasses bestyrelse impulsen til at henvende sig til ministeriet.

Spare- og Laanekassen for Sundeved og Omegn. Da amtmænd Heltzen i 1851 bad regeringen bemyndige ham til at føre kontrol med den slesvigholstensk-prægede sparekasse for Gråsten og omegn, gjorde han det vist med en ringe tro på, at man ville give ham denne ret. Han afsluttede nemlig sin skrivelse med en bemærkning om, at »et af Regjeringen understøttet ordentligt Sparekassesystem i Egnen vilde være den bedste Modvægt« mod den gråstenske kasse. Det var en tankegang, som ministeriet sympatiserede med. Det svarede Heltzen, at såfremt »et lignende Institut af velsindede Mænd fra Graasteen eller i sammes Omegn skulde blive oprettet, et saadant vilde kunne vente Ministeriets Understøttelse«.

Der er uden tvivl en direkte sammenhæng mellem dette svar og den ansøgning, som ministeriet modtog fra Gråsten den 9. november 1851. Den var underskrevet af »vi undertegnede loyale danske Mænd fra Sundeved og Omegn« — præsterne Engell i Gråsten, Mørk Hansen i Felsted, N. L. Feilberg i Ullerup og Roth i Varnæs, degn H. J. Nielsen i Rinkeby og skovrider Wegge i Gråsten —, som bad om en række begunstigelser for en sparekasse, hvis statutter samme dag var blevet undertegnet af garantterne. De 96 garantter var fordelt på alle sogne på halvøen mellem Åbenrå og Flensborg fjerde, ja, endog Hjordkær sogn sydvest for Åbenrå var repræsenteret. Særlig mange garantter var der fra Adsbøl-Gråsten, Ullerup, Varnæs og Felsted sogne. Sognepræsterne, mange lærere og de lokale civile embedsmænd var med, men størsteparten var gårdejere, hvortil kom et par dyrlæger, kromænd og teglværksejere samt nogle håndværkere (blandt dem farver Jürgensen i Gråsten, der åbenbart havde forladt den augustenburgske kasse). Hver garant kautionerede med 150 mark i 10 år.

Iøvrigt var det tydeligt, at den nye sparekasse — der fik navnet Spare- og Laanekassen for Sundeved og Omegn — var beregnet på at konkurrere med sparekassen for Gråsten og omegn. Som dér var indskudsrenten $3\frac{1}{8}$ pct.; udlånsrenten blev sat til 4 pct. Hensynet til de små sparere, der altid havde indtaget en fremtrædende plads i de

1.11.1856

342.

Allerhøieste Kongelig Forestilling

angående Omkostningerne af nogle Lejelystpapirer for en Tyvskulds, der er optaget af Regeringen for Haderslev Bys Omegn.

De vilde blot bemærke, at disse omkostninger er optagne for Tyvskulds, i By og Omegn, for at de ikke skal betale for de samme Tyvskulds, som de har betalt for i By og Omegn. De vilde blot bemærke, at disse omkostninger er optagne for Tyvskulds, i By og Omegn, for at de ikke skal betale for de samme Tyvskulds, som de har betalt for i By og Omegn. De vilde blot bemærke, at disse omkostninger er optagne for Tyvskulds, i By og Omegn, for at de ikke skal betale for de samme Tyvskulds, som de har betalt for i By og Omegn.

Frederik VII

Marsmann.

J

at til Høiværdsindkomsten af Tyvskulds og Haderslev By og Omegn, der er optaget af Regeringen, skal betales af Tyvskulds, i By og Omegn, for at de ikke skal betale for de samme Tyvskulds, som de har betalt for i By og Omegn. De vilde blot bemærke, at disse omkostninger er optagne for Tyvskulds, i By og Omegn, for at de ikke skal betale for de samme Tyvskulds, som de har betalt for i By og Omegn.

Frederik VII's resolution af 24. november 1856, hvorved Sparekassen for Haderslev Byes Omegn opnåede stempelpapirfrihed og andre begunstigelser.

ældre sparekassers statutter, blev slet ikke nævnt. Udlån kunne ske mod pant i fast ejendom, mod deponering af kongelige obligationer eller bankaktier eller mod kaution. Sparekassens eventuelle overskud kunne anvendes i patriotisk øjemed. Garanterne valgte af deres midte ni direktører, af hvilke tre skulle afgå årligt. Direktionen ansatte en lønnet bogholder.

Som særlig begunstiging bad man om tilladelse til, at den slesvigske centralkasse i Flensborg måtte modtage midler, som sparekassen ikke straks kunne udlåne til private, og forrente dem med 3½ pct. Dette i Hertugdømmerne meget usædvanlige arrangement havde sit forbillede i de kongerigske sparekasseforhold. Her havde nemlig sparekasserne oprindeligt anbragt alle deres midler i statskassen og i offentlige papirer, en tendens, regeringen søgte at bekæmpe ved at sætte forrentningen så lavt som 3 pct. Heltzen søgte i en indberetning om sparekassen at bevæge ministeriet til at godkende anmodningen ved at henvise til, at »det er bekjendt, at Hertugen altid var redebon til at modtage Smaasummer til Forrentning«. Ønsket blev opfyldt 10. marts 1852 (sparekassens stiftelsesdag), men tilladelsen kom næppe til at spille en rolle for sparekassens udvikling.

Sparekassens forretningsorden blev vedtaget 29. februar 1852. Den supplerede vedtægterne og bestemte bl. a., at sparekassen besørgede forretninger for beboere fra ethvert sted i hertugdømmet Slesvig. Dens lokale område var inddelt i 9 distrikter, hvert repræsenteret af et medlem af direktionen, der — ligesom i Broager — modtog indskud fra sit distrikt og indsendte dem til kassen. — Til at begynde med førte pastor Engell i Adsbøl sparekassens korrespondance, medens degn Olsen i Gråsten tog sig af bøgerne og stillede lokale til rådighed.

I den nævnte indberetning fra Heltzen (dat. 3. 12. 1851) siger han, hvad man i danske kredse ventede af den nye sparekasse. Under forudsætning af regeringens støtte, hed det, var der den største sandsynlighed for, at den »meget snart vil lede til den ældre Sparekasses Opløsning og Smaafolks Emancipation fra Personer, der efter deres Færd i de sidste 3 Aar ikke udenfor deres egne private Forhold bør kunne holde Andre i Afhængighed«. Dette ønske gik imidlertid ikke i opfyldelse.

Sparekassen for Haderslev Byes Omegn. Den ret, som ministeriet havde givet sparekassen for Sundeved til at indsætte disponible midler i den kongelige kasse, kom også til at spille en rolle ved oprettel-

Danske embedsmænd spillede en fremtrædende rolle ved oprettelsen af nye sparekasser i tiden mellem 1850 og 1864. Billedet viser herredsfoged P. A. C. Heide, der var en drivende kraft ved stiftelsen af Sparekassen for Haderslev Byes Omegn.

sen af en sparekasse for Haderslev østeramt. Haderslev bys sparekasse afviste, som nævnt, alle indskud, der ikke kom fra den tjenende klasse i Haderslev kommune, og førte en meget tilbageholdende udlånspolitik. Landdistrikterne nord og syd for byen prægedes imidlertid af de mange, avancerede storbønder, der i høj grad havde brug for kreditter og for et institut, hvor de kunne anbringe disponible midler, samt af et talrigt landproletariat, som ville have megen gavn af en sparekasse.

I spidsen for den nye sparekasse finder man navnene på egnens fremtrædende dansksindede mænd: Nis Lorenzen, Lilholt, Hans Nissen, Hammelev, Laurids Skau, der fra 1852 var amtsforvalter, og af embedsmandsstanden iøvrigt pastor og stænderdeputeret Chr. D. Møller i Vonsbæk, der førte korrespondancen på stifternes vegne, og herredsfogeden i Tyrstrup herred, P. A. C. Heide. Samarbejdet mellem bondeførerne og embedsmændene er bemærkelsesværdigt og understreger sparekassens dansknationale karakter. Ingen af de prominente slesvigholstensksindede storbønder, der spillede en ikke ringe rolle i flere sogne i Haderslevs nærhed, blev indbudt i garanternes kreds.

Før stifterne skred til den endelige grundlæggelse, ønskede de at vide, om de – i lighed med sparekassen for Sundeved – kunne få tilladelse til at indsætte indtil 16.000 rigsbankdaler i den kongelige kasse. Vanskeligheden var den, at det var regeringens erklærede hensigt at indskrænke modtagelsen af sparekasseindskud til forrentning i den kongelige kasse. Amtmand Stockfleth, der talte sparekassens sag, opfordrede indtrængende ministeriet til at gøre en undtagelse ligesom for den sundevedske sparekasse. Med den forhåndenværende overflod af kontante penge, skrev han 17. marts 1855, ville et afslag fra regeringen være ensbetydende med at lægge en næsten uoverstigelig hindring i vejen for planen. Ministeriet ville imidlertid ingen undtagelse gøre og afslog 23. august 1855 ansøgningen.

Afslaget gav anledning til fornyede overvejelser i stifterkredsen, men det formåede blot at sinke oprettelsen. Den 22. 2. 1856 indsendte pastor Møller et nyt andragende, denne gang med stempelpapirfrihed som den vigtigste søgte begunstiggelse. Ministeriet ønskede dog først at få tilsendt kassens statutter og dernæst at få selve sparekassen dannet ved tegning af kautionister. Dette bevirkede nye udsættelser, men den 20. oktober 1856 afholdtes den stiftende generalforsamling, på hvilken det oplystes, at 107 kautionister havde tegnet sig for hver et beløb på 100 rigsbankdaler. Blandt kautionisterne findes navnene på 13 sognepræster, medens kun 1 er næringsdrivende borger i Haderslev by. De ønskede begunstiggelser blev derpå tilstået ved kongelig resolution af 24. november 1856. En uge senere, den 1. december, begyndte Sparekassen for Haderslev Byes Omegn sin virksomhed.

I vedtægternes paragraf 1 hed det, at »Sparekassen fornemmelig er oprettet af Hensyn til den tjenende og mindre formuende Klasse«. At dette ikke var sandt, fremgik dog af paragraffens første sætning, der satte mindsteindskuddet så højt som 2 rigsbankdaler. Dertil svarede bestemmelsen om, at indlånsrenten kun var 3 pct. (i 1858 blev den forhøjet til 3½ pct.), og at forrentningen først begyndte, når der var indsat 4 rbd. 16 sk. Disse begrænsninger tog åbenbart sigte på at bremse den frygtede tilstrømning. Udlån kunne ske i faste ejendomme, mod depositum eller mod kaution. Mod kaution måtte der ikke udlånes mere end 400 rbd.; større lån og alle lån i faste ejendomme skulle bevilges af bestyrelsen med mindst fem stemmer for. Bestyrelsen, som havde syv medlemmer, skulle vælges af kautionisterne af deres egen midte og fungere i fire år. Herredsfoged Heide blev valgt til sparekassens første formand. Der skulle antages en

lønnen bogholder. Af overskuddet og af et bidrag på $\frac{1}{2}$ sk. af hver indsat rbd. skulle dannes en reservefond. Når denne var nået op på 2500 rbd., måtte en tredjedel af overskuddet anvendes »til Understøttelse af veldædige eller gavnlige Øiemed, især saadanne som kunne være til Nytte for Haderslev Amt og navnlig sammes mindre formuende Beboere«.

Spare- og Laanekassen for Skærbæk og Omegn. Da tiderne igen bedredes efter krisen i 1857, fik marskegnene i det daværende Haderslev vesteramt en sparekasse i Skærbæk, indrettet med Sparekassen for Haderslev Byes Omegn som mønster.

Skærbæk var i årene omkring 1860 ved at udvikle sig til centrum for strøget mellem Ribe og Tønder. 1858 fik Skærbæk et apotek, og i det følgende år flyttede en læge, Hans Peter Christian Bentzien, til byen. I årene 1859-62 blev chausseen Ribe-Tønder bygget. Den passerede Skærbæk og gjorde det muligt, at der fra 1. maj 1862 åbnedes en daglig brev-, person- og pakkepost på denne strækning. Samme år fik et engelsk firma koncession på de nordslesvigske jernbaner, deriblandt en bane fra Tinglev til Tønder. Da denne strækning fem år senere var fuldført, kunne der etableres regelmæssig fragtkørsel fra Skærbæk til stationen i Tønder, hvorved der blev skabt betingelser for hurtig afsætning af kreaturer og forbindelse med bl. a. de store handelshuse i Flensborg. Til forudsætningerne for oprettelsen af en sparekasse hørte også, at Skærbæk-egnens store marskbønder år for år havde betydelige pengesummer til rådighed – kvægpriserne var nemlig stigende, uden at driften blev moderniseret synderligt –, og at der fandtes en mængde småkårsfolk på heden, som ved en dyb social kløft (noget usædvanligt for Nordslesvig) var skilt fra de velbjergede marskbønder.

Det skal have været den nævnte doktor Bentzien, der gav det første stød til sparekassens oprettelse, men han nævnes ikke blandt de ti mænd, som den 1. oktober 1860 tegnede sig som kautionister for sparekassen, hver med et beløb på 200 rbd. Sparekassens vedtægter har samme dato. Stifterne var egnens mest fremtrædende mænd: Kendtest er Hans Timmermann, gårdejer, kromand og sognefoged og med årene Skærbæk sogns ledende og myndigste personlighed. Han var kasserer indtil 1885, og i hans kro havde sparekassen kontor. Sognets næstvigtigste mand var sandemand Jens Janniksen Beier, der også var én af stifterne. Han var svoger til den senere ejer af Trøj-

Hans Timmermann (1817-95), der gennem mange år var Skærbæk sogns førende personlighed, er en typisk repræsentant for de selvbevidste og årvågne storhønder, der tidligt forstod sparekassernes nytte. Fra 1860 til 1885 var han kasserer og den altbestemmende mand i Spare- og Laanekassen for Skærbæk og Omegn.

borg, Knud Knudsen i Forballum. Blandt stifterne var også ejeren af Brøns mølle, Hans Christian Jacobsen, ejeren af Havervadgård i Brøns sogn, Niels Sønnichsen Schmidt, endvidere Mathias Møller i Døstrup, der var sognefoged og en tid lang landstingsmand for Enklaverne, samt Hans Timmermanns broder, Kjeld Pedersen Oksen. Både om ham og flere andre af de nævnte store bønder fremhæves det, at de i deres ungdom havde lært så meget tysk, at de kunne benytte sproget i korrespondance med myndighederne. De fleste af dem var forkæmpere for den dansk-slesvigske sag.

For at opnå de samme begunstigelser, som Sparekassen for Haderslev Byes Omegn havde fået, henvendte Hans Timmermann sig 22. november 1860 til ministeriet og motiverede sin anmodning med, at »et saadant Institut, der nærmest er beregnet paa den tjenende Klasse og paa Huusmænd, kun har et veldædigt Formaal for Øje«. Herredsfogeden skrev i sin omtale af sparekassen, at den ville være en opfordring til sparsomhed for tjenestefolkene, der navnlig i de vestlige sogne af amtet havde været meget højt lønnet i de senere år. Amtmand Stockfleth anbefalede ansøgningen med nogle ord om, at sparekassen ikke alene ville være gavnlig for vesteramtet, men også kunne

betjene de tilstødende dele af Tønder og Løgumkloster amter. 10. maj 1861 gav en kongelig resolution sparekassen de ønskede begunstigelser.

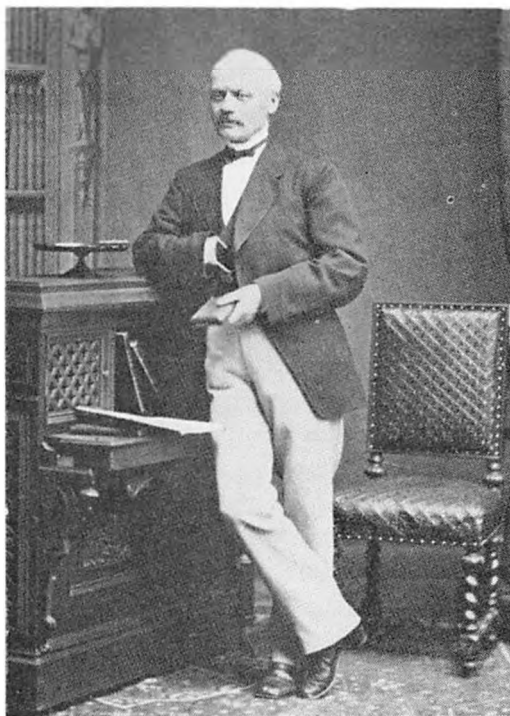
Vedtægternes bestemmelser om udlån svarede ganske til dem, der gjaldt for Sparekassen for Haderslev Byes Omegn. Mindsteindskuddet var sat til $\frac{1}{2}$ rigsbankdaler og den normale indskudsrente til $3\frac{1}{2}$ pct.

Burkal Sogns Sparekasse var den næste sparekasse, der blev oprettet. Den stiftedes 1. 11. 1861. Den lille kasses vedtægter er ikke blevet fundet, og det samme gælder forhandlingsprotokollen. Det må formodes, at oprettelsen står i forbindelse med en rådende utilfredshed med sparekassen i nabosognet Hostrup. Burkal sparekasses forretningsprog var dansk efter 1864 (vistnok lige indtil 1900), og man kan derfor gå ud fra, at dette også var tilfældet ved oprettelsen i 1861.

Næste år opstod *Spare- og Laanekassen i Ulkebøl Sogn*, senere som regel betegnet som Vollerup Sparekasse til forskel fra den sparekasse for Ulkebøl sogn, der oprettedes i 1867 med kontor i Sønderborg. Dens vedtægter er underskrevet 21. oktober 1862 af 15 garantier, der kautionerede for ialt 500 rbd. Den var fortrinsvis beregnet for tjenestefolk, daglejere og børn i Ulkebøl sogn og omegn. Kassen modtog indskud fra 1 rbd. Der blev kun givet regler for udlån mod selvskyldnerkaution. Medens alle andre sparekasser fastsatte mindst to månedlige kontordage, samledes administrationen i denne kasse kun én gang om måneden. Kassens ledende mand var H. H. Brock i Vollerup.

Medens de to sidstnævnte sparekasser kun kom til at spille en strengt lokal rolle, fik *Nordborg Sparekasse*, der stiftedes 28. august 1862, en betydningsfuld plads blandt Nordslesvigs sparekasser. I flækken Nordborg havde kirke og skole ligesom på hele det øvrige Als fra ældgammel tid været styret efter kongerigske love. I landsognene på det nordlige Als havde den tyske indflydelse derfor været forsvindende, og slesvigholstenske sympatier fandt man hos så godt som ingen. I Nordborg var de nationale forhold derimod mere komplicerede. Slottet havde lige til 1730 huset tyske hertugslægter, og de havde sat sig spor i indførelsen af tyske gudstjenester og tysk skoleundervisning. Selvom byen derpå kom under den danske konge, bevarede dette tyske islæt indtil det 18. århundredes slutning, og den skare af tysktalende embedsmænd, med amtmand og herredsfoged i spidsen, som havde sæde i Nordborg lige til 1848, bidrog til at vedligeholde et tysksnobberi hos småborgerne, der udgjorde indbyggernes grundstamme. Kun i det korte spænd af år fra Treårskrigen til 1864 var Nordborgs fine portion helt dansk, og dette forhold fik her

Stifteren af Nordborg
Sparekasse, herredsfoged
Anders Grønlund.

som andetsteds i Nordslesvig meget stor betydning for den nationale udvikling.

Det var danske embedsmænd, der gik i spidsen ved Nordborg Sparekasses oprettelse, først og fremmest herredsfoged Anders Grønlund og pastor Erik Høyer Møller. Blandt de 20 stiftere var slesvig-holstensk-sindede indbyggere ikke repræsenteret. Det hed i sparekassens vedtægter, at den var oprettet »fornemlig af Hensyn til den tjene-nde og uformuende Klasse i Nordborg og Omegn«. At dette var ment alvorligere end andre steder fremgår af, at mindsteindskuddet var sat til kun 16 skilling, og beløb på over 25 rbd. kunne afvises. Der kunne gives lån mod pant i fast ejendom, mod håndpant eller mod selvskyldnerkaution. Stifterne indskød 25 rbd. hver. Fem af dem, hvoraf én lønnet bogholder, skulle varetage de løbende forretninger under navn af direktion. — De sædvanlige begunstigelser blev tilstået sparekassen den 3. marts 1863, men allerede den 2. februar 1863 havde den modtaget de første indskud.

Den sidste nordslesvigske sparekasse, der fik officiel anerkendelse før krigen i 1864 var *Sparekassen for Agerskov Sogn* i Nørre Rangstrup herred i Haderslev amt. Vedtægterne for denne sparekasse var allerede udarbejdet og en kreds af stiftere (»sparekasseforening«) samlet i slutningen af 1862, men den kongelige godkendelse af statutterne forelå først den 23. juli 1863.

Sparekassens ophavsmand var sognefogeden, Thomas Christensen Høyer, der var sit sogns ukronede konge. I sin ansøgning om de sædvanlige begunstigelser betonedede han, at der var langt til den nærmeste sparekasse, og at sognets »mindreformuende Beboere, de mange herværende Tjenestetyender og vore Børn« havde hårdt brug for et sted, hvor sparepenge kunne anbringes, og hvor de nævnte klasser kunne vænnes til sparsommelighed. »Størstedelen af Agerskov Sogns rettænkende Beboere« havde derfor dannet en »sparekasseforening« af kautionister og affattet love for den påtænkte kasse.

Til disse motiver til at søge sparekassen stiftet føjede herredsfogeden i Toftlund i sin indberetning endnu én: »En fjernere liggende Grund, men som jeg dog ogsaa troer maa fremhæves, er den, at Sparekassen i Løgumkloster, hvis fleste Capitaler ere fra Sognene i Nørrerangstrup Herred og de nærmest derved liggende Sogne, er i Hænderne paa en aldeles tydsk Bestyrelse, der efter hvad jeg har hørt sige og ogsaa hørt offentlig udtalt uden at være gjendrevet, benytter sin Indflydelse i tydsk Retning«. Hvis der blev oprettet en sparekasse i Agerskov, måtte man antage, at sparekassen i Løgumkloster »sank ned til en Ubetydelighed«. Denne i sig selv interessante bemærkning kom dog ikke til at spille nogen rolle for ministeriets stillingtagen, da amtmanden undlod at omtale den i sin indberetning. Heri hed det kun, at sparekassen i Løgumkloster, efter hvad herredsfogeden havde oplyst, ikke egnede sig for Agerskov sogn.

Amtmanden fandt det betænkeligt, at sparekassen kun skulle virke for Agerskov sogn; den burde omfatte hele Nørre Rangstrup herred. Vedtægterne var tydeligt nok udarbejdet med Skærbæk sparekasse som mønster, og de afvigelser herfra, som fandtes, var ikke de heldigste. Det var f. eks. farligt at lade forretningsføreren alene afgøre lån på indtil 500 rbd. og at tage revisorerne blandt bestyrelsens medlemmer. Ved lovenes affattelse havde det åbenbart foresvævet ansøgeren, der var en dygtig mand, »at han er den eneste i Sognet, hvem Forretningsføreren Post med nogenlunde Rimelighed vilde kunne overdrages«. På grund af disse kritiske bemærkninger blev ansøgning-

Thomas Christensen Høyer (1813—87), Agerskov sogns ukrone-
de konge og stifter af Sparekassen
for Agerskov Sogn. Denne spare-
kasse var den ældste i Nordsløvig,
hvis oprettelse alene skyldtes mænd
af bondestand.

gens ekspedition ikke en ren formsag; vedtægterne måtte ændres så-
ledes, at bl. a. terminerne flyttedes fra de i Slesvig brugelige datoer:
1. maj og 1. november, til de i Kongeriget almindelige: 11. juni og
11. december.

Efter at den kongelige godkendelse af vedtægterne forelå, blev der
22. august 1863 foretaget valg af bestyrelse. Thomas Christensen
Høyer, der var vant til at føre sogne- og kirkeregnskaber, blev som
ventet forretningsfører; kroejer Peder Top valgtes til formand; næst-
formand blev den grundtvigske foregangsmand, gårdejer Bunde Refs-
lund i Bovlund. Den 28. september 1863 holdtes den første kontordag.
På konto nr. 1 blev der indsat 300 rbd. af gårdejer Andreas Riis i
Ørderup i nabosognet Toftlund, et tegn på, at de småkårsfolk, man
talte så meget om, ikke var dem, der alene skulle have glæde af
sparekassen. De fattigste søgte man at holde fra døren ved at sætte
mindsteinskuddet til 2 rbd.

Om baggrunden for oprettelsen af Agerskov sparekasse foreligger
der en række oplysninger, der med modifikation vil kunne overføres
på de fleste andre landlige sparekasser, der blev stiftet i årene frem
til ca. 1890.

Indtil århundredets midte var Agerskov-egnens behov for pengekapital til løbende finansiering af investeringer, generationsskifter, offentlige arbejder m. m. begrænset. I århundredets første halvdel vandt mergling, mere varieret planteavl, systematisk opdræt, svinehold etc. frem takket være foregangsmænd som den kendte provst Knud Aagaard i Agerskov. Resultatet blev en stigende velstand, der blandt andet ytrede sig i opsamling af kontant kapital. I tiden efter 1850 skete der et livligt byggeri, en yderligere udflytning, etablering af mejerier, offentlige anlæg som fattiggårde, veje og skoler. Egnens store kvæghold animerede til en livlig handel, ofte på fjerne pladser. I denne situation træder sparekassen frem som mellemmand mellem kapitalejere og låntagere og bliver straks accepteret af begge parter.

Før sparekassens oprettelse havde pengeformidlingen beroet på få pengestærke mænd, der undertiden — det vides med sikkerhed fra Agerskov-egnen — tog imod penge til anbringelse og iøvrigt var kendt som udlånere af egne midler. Både for pengeudlånerne og lånsøgerne betød sparekassen en stor fordel. Før sparekassens oprettelse måtte den landmand, der ønskede et lån, først finde en gårdejer, der var villig til at imødekomme hans anmodning, og selv om der i sognet fandtes en række familier, der traditionelt beskæftigede sig med pengeudlån, var det altid en stor ulemghed og ofte en veritabel tiggengang at få etableret kontakten — man fortæller om en mand, der kastede sig på knæ for at tiltrygle sig et lån på 200 rigsdaler. De private långivere beregnede sig ganske vist sjældent nogen stor rente, $3\frac{1}{2}$ - $4\frac{1}{2}$ pct. var det almindelige, men afviklingstiden var som regel kort: 1-5 år, og opsigelsesfristerne kunne være tyngende: $\frac{1}{2}$ år uden motivering i misligholdelse o. l. Heroverfor betød den upersonlige sparekasse, med hvilken der kunne aftales længere afviklingsperioder, en iøjnefaldende lettelse for lånsøgeren.

I en tid med stærkt stigende lånebehov var sparekassen ikke mindst en nødvendig institution for långiverne, der kun ad denne vej uden risiko for tab til uhæderlige eller usolide personer og samtidig uden besvær kunne få deres kapital frugtbargjort, så snart den var disponibel. Man kan gå ud fra, at det er indsigten i denne sammenhæng og ønsket om at koncentrere udlånsvirksomheden, der førte til sparekassens stiftelse. Den opfyldte hurtigt sin mission. Fra Agerskov sogn véd man, at et par meget pengestærke slægter, der havde drevet et stort privat udlån, inden længe henvendte sig til sparekassen og placerede en ret stor kapital med den begrundelse, at den søgning, de

havde haft privat, nu var svundet ind, så at de fik penge fri uden anbringelsesmuligheder.

SPAREKASSERNES VIRKSOMHED

Treårskrigen var i økonomisk henseende mindre skelsættende i sparekassernes historie end krisen i 1857. Sparekassegrundlæggelserne, der udgør en god målestok for næringslivets stigende kreditbehov, foregik lige til 1847 og genoptoges, som vi har set, allerede i 1850. Men selvfølgelig var krigen ikke uden negative økonomiske virkninger for sparekasserne, der i så henseende var et spejlbillede af erhvervenes kår og i nogen grad også af den politiske situation.

Om forholdene i Kongeriget skriver H. L. Bisgaard i sin bog om de danske sparekassers historie: »Ikke så snart brød oprøret ud, før ængstelsen for sparemidlerne greb om sig i vide kredse, og den steg til panik, da det forlød, at staten ville lægge beslag på sparekassemidlerne til bestridelse af udgifterne ved troppers udrustning. Alle forsøg på at slå disse rygter ned hjalp ikke. Publikum, og navnlig den fattigste del deraf, strømmede til sparekasserne i stort antal og op-sagde deres penge; og snart begyndte udbetalingerne i stor stil . . . Først og sidst måtte det naturligvis gå ud over sparekasserne i Jylland, hvor fjendens indrykning kunne ventes . . . Her hjalp endnu mindre end andre steder forestillinger, renteforhøjelser, prioritetsopsigelser eller lignende. Resultatet blev da også, at kasserne efter kort tids forløb standsede virksomheden og sendte aktiverne til København«. Fra udgangen af 1847 til udgangen af 1849 formindskedes sparekassskapitalerne i Kongeriget med 15 pct.

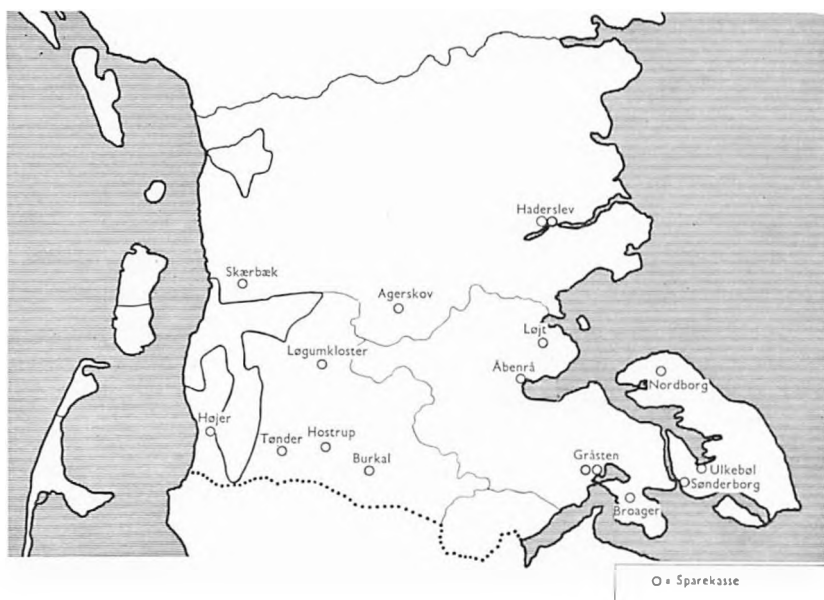
Heroverfor er det påfaldende at konstatere, at sparekasserne i Hertugdømmerne, der jo var det egentlige centrum for krigsbegivenhederne, klarede sig langt bedre. I Holsten fandt en ringe tilbagegang sted i 1848; men den var opvejet allerede i det følgende år, så at der i disse to år tilsammen endog kunne noteres en fremgang på $5\frac{1}{2}$ pct. I Slesvig fandt der en fremgang sted i 1848 og en tilbagegang i 1849, men som helhed dog en, om end ringe, fremgang. Forklaringen på denne interessante forskel kendte man allerede i datiden. Sagen var den, at de kongerigske sparekasser endnu på dette tidspunkt havde en stor del af deres midler indestående i statskassen, medens Hertugdømmernes sparekasser havde næsten alle deres midler anbragt i private udlån. Lederen af Det statistiske Bureau, C. N. David, udledte

heraf i 1855 følgende slutning: »I jo mindre berøring sparekasserne står med statens finanser, i jo mindre grad vil også de politiske begivenheder kunne have indflydelse på dem«.

Krigens forstyrrende indvirkning kan påvises for flere nordslesvigske sparekassers vedkommende. I Løgumkloster lukkede man den 25. marts 1848 for indskud, og først den 29. oktober samme år blev det besluttet at modtage små indskud, og denne politik fastholdt man til krigens afslutning. Løgumkloster sparekasses indestående midler reduceredes derfor år for år fra 34.100 rbd. ultimo 1847 over 30.200 og 29.900 til 20.700 rbd. i 1850. I Højer konstateres en tilsvarende nedgang fra 16.350 rbd. i 1848 til 14.250 rbd. i 1850. De årlige indskud gik her ned fra 13.000 mark i 1847 til 5500 mark i 1848 og 3000 mark i 1849. I Åbenrå, hvor sparekasseledelsens opløsning forværrede situationen, indestod der ultimo 1847 32.800 rbd., men ultimo 1850 kun 25.000 rbd., i Tønder var der i samme periode en nedgang fra 48.900 rbd. til 40.300 rbd.

Selv om man kan gå ud fra, at alle nordslesvigske sparekasser er fælles om en større eller mindre nedgang i 1848, kan de deles i to grupper, når man ser på, hvilke af dem der allerede i 1850 var nået op over førkrigniveauet, og hvilke der brugte længere tid til det. Til den førstnævnte kategori hører sparekasserne Sønderborg, Broager og Hostrup; i dem indestod der i 1847 henholdsvis 94.000, 25.700 og 6000 rbd. og i 1850 henholdsvis 103.000, 50.500 og 8.700 rbd. De øvrige kassers langsomme genrejsning har snarest en politisk end økonomisk baggrund. De slesvigholstensk-ledede kasser kom enten ud for svære rystelser, som i Åbenrå og Tønder, eller de måtte, som i Løgumkloster, føre en meget forsigtig kurs af frygt for de danske myndigheders åbenbare uvilje.

Tager man hele perioden 1850-64, blev den også for sparekassernes vedkommende en udpræget fremgangstid, kun afbrudt af nogle tilbagegangsåre i slutningen af 1850'erne (en følge af krisen i 1857). Takket være den omstændighed, at Det statistiske Bureau i København fra 1854 indhentede årlige oplysninger fra alle monarkiets sparekasser og offentliggjorde dem i bearbejdet og kommenteret form, er man for første gang i stand til at belyse sparekassernes rolle og udvikling under ét. Denne statistik er ikke alene den første, der findes, men den er i næsten alle henseender værdifuldere end den senere preussiske sparekassestatistik, der dels er mere summarisk og dels ikke udskiller de slesvigske sparekasser som en særlig gruppe.

Kortet viser beliggenheden af de 17 nordslesvigske sparekasser, der fandtes ved årsskiftet 1863/64. På kortet er indtegnet grænsen mellem Kongeriget og hertugdømmet Slesvig, de kongerigske enklavers grænser og de daværende amtsgrænser. Mod syd ses den dansk-tyske grænse af 1920.

Af de 48 sparekasser, som ved udgangen af 1860 fandtes i hertugdømmet Slesvig, stammede de seks fra tiden før 1820; i de følgende 20 år indtil 1840 oprettedes 13 sparekasser, i 1840'erne 14 og i 1850'erne 11; i året 1860 oprettedes yderligere 4. I hele monarkiet fandtes der ved udgangen af 1860 177 sparekasser, heraf lå de 66 i Holsten, Lauenborg havde 5, Slesvig, som nævnt, 48, og Kongeriget 58. Set i forhold til indbyggerantallet var Slesvig i 1861 bedst forsynet med sparekasser. Der var da i Slesvig én sparekasse pr. 7600 indbyggere (i 1854: én pr. 11.310 indb.), i Holsten én pr. 8100 indbyggere og i Kongeriget én pr. 26.200 indbyggere.

I alle monarkiets 177 sparekasser indestod 47,3 millioner rbd., heraf over halvdelen (28,2 mill.) i Kongeriget, i Holsten med Lauenborg 14,4 mill. og i Slesvig 3,7 mill. rbd. Fremgangen havde været meget kraftig i det sidste årti. I 1847 indestod der i alle monarkiets sparekasser 16,6 mill. rbd., i 1854 27,8 mill. og i 1860, som vi lige har set, 20 mill. mere. I Slesvig havde fremgangen ligget over gennemsnittet: fra 1,2 mill. i 1847 til 2,1 mill. i 1854 og 3,7 mill. i 1860.

De slesvigske sparekasser var langt de mindste: medens der i hver kongerigsk sparekasse indestod lige ved 500.000 rbd. og i hver holstensk sparekasse over 200.000 rbd., rådede en sparekasse i Slesvig gennemsnitlig kun over 85.800 rbd. Forklaringen på dette forhold skal man sikkert søge i, at de fleste slesvigske købstadssparekasser, i henhold til deres gamle vedtægter, indskrænkede deres virksomhed til den mindstbemidlede del af befolkningen, medens ind- og udlån i langt større stil spillede en hovedrolle for monarkiets sparekasser i øvrigt. Med henblik på monarkiets sparekasser under ét konstaterede C. N. David i 1862, at de for en ikke ringe del blev benyttet som banker, hvor der for kort tid blev indsat kapital på forrentning. Næsten 47 pct. af den indskudte kapital indestod da også i 1860 på konti på over 500 rbd. — Også hvad kontienes gennemsnitlige størrelse angik, var Slesvig længere tilbage end det øvrige monarki: både i Kongeriget og Holsten stod der ca. 220 rbd. på hver konto, men i Slesvig kun 164 rbd.

Hvad det nordslesvigske område angår, har Det statistiske Bureaus oplysninger for os den skavank, at de ikke medtager den kraftige udvikling med hensyn til sparekassernes antal, der fandt sted i de sidste år før 1864. Endvidere må det bemærkes, at Tønder amt omfattede et stort distrikt, som nu ligger syd for grænsen.

Udviklingen i Nordslesvig illustreres af følgende tal:

	Åbenrå-Sønderborg amt			Haderslev amt			Tønder amt			
	1850	1854	1859	1850	1854	1859	1850	1854	1859	
Antal sparekasser	6	8	8	1	1	2		4	5	
Antal indb. pr. sparekasse		8.700	8.900		62.200	32.700		11.300	9.500	
Der indestod (1000 rbd.)	252	562	859	30 (1852)	39	141	84	157	275	
Antal konti		4.112	4.672		284	783		1.487	2.389	
Antal indb. pr. konto			17	15		219	84		30	20
Gnstl. kontostørrelse (rbd.)				184			180			115
Gnstl. konto str. pr. indb. 1859			12 rbd. 1 sk.			2 rbd. 14 sk.		5 rbd. 79 sk.		

Den gennemsnitlige kontostørrelse pr. indbygger var i 1859 for hele Slesvig 8 rbd. 24 sk. (i 1854: 5 rbd. 36 sk.). Højest blandt de slesvigske amter lå Åbenrå-Sønderborg amt, Haderslev amt lå lavest, og Tønder

amt havde den tredjelaveste plads. Det er værd at lægge mærke til, at dette intet havde at gøre med kontienes gennemsnitsstørrelse (se tallene for Åbenrå-Sønderborg amt og for Haderslev amt). Den højeste gennemsnitlige kontostørrelse i hele Slesvig havde iøvrigt Broager sparekasse med 304 rbd. i 1859.

I 1854 indestod der gennemsnitligt 60.500 rbd. i hver slesvigsk sparekasse. Ti kasser lå over dette gennemsnit, blandt dem i Nordslesvig Sønderborg, Broager og Sundeved (samt Ærøskøbing). I 1859 var det slesvigske gennemsnit steget til 84.500 rbd.; antallet af sparekasser over dette gennemsnit var blevet forøget med fem, heriblandt sparekasserne i Løgumkloster og Tønder.

Opstiller man de nordslesvigske sparekasser efter størrelsen af deres indestående midler i 1862, får man følgende resultat (vedføjet er de tilsvarende tal fra 1850, 1854 og 1859):

Indestående midler i 1000 rbd.

	1862	1859	1854	1850
Sønderborg	369	365	195	103
Haderslev omegn	181	67	22 (1857)	
Broager	153	112	89	51
Løgumkloster	132	94	53	21
Sundeved	125	98	68	20 (1852)
Tønder	123	92	50	40
Haderslev	113	74	39	30 (1852)
Åbenrå	75	65	53	25
Højer	67	51	36	14
Gråsten	50	47	26	11 (1851)
Hostrup	49	38	18	9
Skærbæk	35			
Løjt	20	23	17	4 (1851)
Burkal	2			
	1494	1126	666	328

Kontienes gennemsnitsstørrelse i 1859 var som nævnt størst i Broager (304 rbd.); derefter fulgte ned til det slesvigske gennemsnit af 164 rbd.: Sønderborg 232 rbd., Løjt 186 rbd., Haderslev 185 rbd., Haderslev omegn 175 rbd. og Sundeved 174 rbd. Lavest af alle nordslesvigske sparekasser lå Løgumkloster med 84 rbd., men samtidig med det næststørste antal konti: 1120 (kun Sønderborg med 1573 konti havde flere). Næstlavest lå Åbenrå med 109 rbd. pr. konto og med det anselige antal konti af 596.

Forøgelsen af den gennemsnitlige kontostørrelse skyldtes især den uforholdsmæssige fremgang for de meget store konti. Medens antallet

af konti på under 20 rbd. i de slesvigske sparekasser fra 1854 til 1859 steg med ca. 20 pct., var stigningen for konti fra 20 til 200 rbd. godt 25 pct.; konti fra 200 til 500 rbd. øgedes med 43,5 pct., og konti på over 500 rbd. øgedes med 106,1 pct. De store kontis kraftige stigning siger intet om deres andel i de samlede konti eller om de summer, der var indsat på dem. Disse forhold kan illustreres med oplysninger fra Åbenrå sparekasse, selv om den med sine gammeldags vedtægter og sin meget langsomme udvikling i 1850'erne sikkert har haft relativt færre af de store konti end sparekassernes gennemsnit. I 1856 indestod der her 74.505 rbd., fordelt på 522 konti. 296 konti, d. v. s. 56,7 pct. af hele antallet var på under 100 rbd., men på dem indestod der ikke mere end 14.647 rbd., d. v. s. 19,7 pct. af hele det indskudte beløb. Af konti på over 500 rbd. fandtes kun 19, d. v. s. 3,6 pct. af hele antallet, men på disse konti var der indsat 13.690 rbd. = 18,4 pct. af hele det indestående beløb. Den samme overvægt for de store indskud kan udlæses af det første regnskab (for 1857), der blev udsendt af Sparekassen for Haderslev Byes Omegn, selvom de små indskud måtte have en unormalt stor vægt i en nystartet sparekasse. Af 186 konti var 119 her på under 100 rbd., d. v. s. 64 pct. af hele antallet. På de 119 konti indestod 26,7 pct. (6311 rbd.) af hele det indskudte beløb (23.616 rbd.). 20 konti var på mellem 300 og 500 rbd. (ingen konti var over 500 rbd.), d. v. s. 10,8 pct. af alle, og på dem var indbetalt 8880 rbd. = 37,6 pct. af hele det indestående beløb.

De statistiske oplysninger om de slesvigske sparekasser rummer også oversigter over kontoejernes fordeling efter livsstilling. Disse tal må selvfølgelig tages med stor forsigtighed, da fordelingen på de forskellige sociale grupper skyldes sparekassebestyrelsens skøn. Tjenestefolkenes andel er sat til 33,4 pct. i 1859, børnenes til 26,2 pct. Denne rækkefølge svarer til de tal, der er bevaret for nogle enkelte nord-slesvigske sparekasser: i Løgumkloster havde tjenestefolkene således i 1854 49 pct. af kontiene, børnene 22 pct.; i Åbenrå var de tilsvarende tal i 1862 40 pct. og 22 pct. Arbejdsfolkernes andel lå gerne på 1/10 af tjenestefolkenes: i Slesvig som helhed 3,3 pct., i Løgumkloster godt 5 pct., i Åbenrå godt 3 pct. Håndværkernes antal var endnu lavere i både Løgumkloster og Åbenrå (for Slesvig som helhed 4 pct.). Bøndernes andel var stigende: fra 9,3 pct. i 1854 til 13,4 pct. i 1859 og 14,5 pct. i 1860.

Låntagernes sociale fordeling er der desværre ingen oplysninger om. Der lægges derimod i statistikken vægt på, at størstedelen af

kapitalerne udlåntes til private: i 1860 således 3,5 mill. rbd. af ialt 3,7 mill. Resten var anbragt i offentlige papirer (dette gjaldt bl. a. sparekasserne for Broager, Haderslev omegn, Løgumkloster og Løjt), statskassen (bl. a. Sønderborg sparekasse) og kommunelån (bl. a. sparekasserne i Åbenrå og Sønderborg).

De statistiske oplysninger, der foreligger fra 1850'erne, giver os – inden for de rammer, der var sat af Det statistiske Bureaus spørgsmål til sparekasserne – et fortrinligt og delvis enestående materiale til forståelse af sparekassernes udvikling, men de kan ikke give et levende, farverigt og nuanceret billede af de enkelte sparekasser. Vi lades næsten helt i stikken, når vi spørger om lederens personlighed og om deres betydning for den ene eller den anden sparekasses udvikling; vi kender alt for lidt til de forretningsmetoder, der var i brug, og kan ikke med sikkerhed illustrere betydningen af banklignende fremgangsmåders indførelse for en stigende omsætning. Og interessantere end meget andet ville det være at kende sparekassernes rolle for den egen, hvor de virkede.

Disse spørgsmål er altid vanskelige at besvare, og navnlig det sidst anførte forudsætter en sag- og egnskyndig lokalforskers omhyggelige arbejde. Materialet om de ældre sparekassers historie i tiden mellem krigene synes imidlertid at være særlig tyndt. Om Haderslev sparekasse er således intetsomhelst arkivstof bevaret, i Løgumkloster mangler forhandlingsprotokollen for årene 1855-65, og Sparekassen for Gråsten og omegn begynder den ældste protokol i 1864.

Det materiale, der foreligger fra Broager sparekasse, gør det muligt for os at illustrere et forhold, som man støder på ved mangfoldige sparekasser i det 19. århundrede, nemlig bestyrelsens eller en enkelt ærgærrig mands næsten diktatoriske ledelse af sparekassens anliggender. Fænomenet er tidstypisk. De ældste sparekasser blev stiftet af en lille kreds af velstående og ansete mænd, og kassens fremgang afhang i høj grad af deres ry. Om nogen kontrol med deres virke var der fra sparernes side slet ikke tale. Da der senere opstod sparekasser på landet, måtte man ganske vist henvende sig til en stor kreds af mænd for at få den nødvendige garantium tilvejebragt og give dem ret til på generalforsamlingen at bestemme over sparekassens vigtigste anliggender, først og fremmest ved valg af bestyrelse, men denne ret blev i mangfoldige år slet ikke udnyttet. De oprindelige stiftere, eller disses førstemand, var fra deres funktioner som sognefogeder, kirkeværger eller sandemænd vant til at disponere uden indblanding ude-

Hans Timmermanns statelige og typisk vestslesvigske gård og kro i Skærbæk. Her var sparekassens kontor i godt et halvt hundrede år.

fra og efterlignede efter evne de kongelige embedsmænds egenrådighed. Det var før demokratiets tid. En årvågen kontrol med folkets valgte mænd blev anset for overflødig og sikkert også for at være fornærmende. Hvor det kom til kampafstemninger på en generalforsamling, kan man regne med, at to fjendtlige klikker stredes om magten.

Efter Broager sparekasses første generalforsamling i 1846 blev der i ti år ikke afholdt en normal generalforsamling. I 1857 skrev herredsfogeden imidlertid til amtshuset, at »man vist ikke kan stole fuldt ud paa Regnskaberne, da der ikke holdes Generalforsamling, og de fungerende Revisorer i Virkeligheden vælges af Direktørerne selv og ikke mere kan anses for at være uafhængige«. En ekstraordinær revision fandt ganske vist ingen uregelmæssigheder i regnskaberne, men bestyrelsen måtte fra nu af holde årlige generalforsamlinger, uden at dens myndighed blev indskrænket derved.

Om de ældre sparekassers anvendelse af deres overskud til velgørende eller almennyttige formål véd man ret god besked. *Tønder* sparekasse udmærkede sig ved næsten årligt at give bidrag til gavn for byens fattige, medens de fleste andre sparekasser næsten ganske havde opgivet de rent filantropiske gaver. *Logunkloster* sparekasse bidrog f. eks. til skolens udvidelse og betalte borgerforeningens gæld.

I *Åbenrå* var hensigten med en ny bestemmelse i vedtægterne af

1852, hvorefter »almennyttige Indretninger i Byen« måtte støttes, uden tvivl, at magistraten, der jo nu tillige var sparekassens direktion, ville have mulighed for at lade sparekassen støtte byens finanser. Lejligheden kom i 1857, da kommunen ville optage et lån på 25.000 rbd. til et nyt vandværk. Sparekassen udlånte da 10.000 rbd. (næsten hele reservekapitalen) til kommunen til den yderst favorable rente af 3 pct. (= indskudsrenten). Under disse forhold kunne der ikke blive tale om at få sparekassen til at genoprette børneasylet.

Også sparekassen i *Sønderborg* blev brugt til at støtte kommunale foretagender. Til Alssundbroen gav sparekassen et lån på ikke mindre end 70.000 rbd. til 3 pct. I bedre overensstemmelse med sparekassens oprindelige formål var det, at fattigkollegiet i 1855 fik et lån på 15.000 rbd. til 2½ pct. til opførelse af et nyt fattighus; hvert år skulle desuden 100 rbd. eftergives i lånet. I årene 1854-63 steg reservefonden fra 15.000 rbd. til 45.000 rbd., og dermed var overskuddet så betydeligt, at der fra nu af årligt kunne bevilges anelige gaver til forskellige almennyttige formål. I 1862 besluttede man at lønne en lærer ved den kommunale realskole med 500 rbd. årligt; tre af sparekassens interesser skulle til gengæld have sæde i skolekollegiet, og en fjerdedel af realskolens elever skulle have fripladser.

Ser man på sparekassernes forretningsmetoder, kan det fastslås, at de sparekasser, der holdt sig inden for de gamle socialfilantropiske rammer, klarede sig dårligst. De sparekasser, der opstod i 1850'erne, var alle fra første færd indstillet på at betjene en kundekreds af bønder, der ville placere deres kapital eller optage lån, for det meste til forbedring af driften. De kasser, der var blevet stiftet i 1840'erne, havde allerede haft et vågent blik for disse muligheder, men de omkring 1820 oprettede sparekasser var ifølge deres oprindelige vedtægter helt afskåret fra at være til gavn for andre småsparere, håndværkere og handlende.

Man ser derfor i 1850'erne, at der med større eller mindre held gennemføres moderniseringer af ældre vedtægter. Flere af sådanne forandringer kan konstateres i *Hostrup*, hvor det vel er regnskabsføreren, lærer H. Chr. Lund i Jejsing, der har æren for dem. De oprindelige statutter talte kun om udlån på vekslers; det hed ligefrem, at da sparekassen ville hjælpe folk ud af en øjeblikkelig forlegenhed, udlånte den intet på obligationer eller på længere sigt. Allerede fra 1849 kunne man imidlertid få obligationslån til 4 pct. (vekslerne skulle forrentes med 5 pct.), og i 1850 bestemtes det, at vekslers med

en løbetid på indtil tre måneder skulle forrentes med 6 pct. Den oprindelige bestemmelse om, at der maksimalt kunne indskydes 1500 mark uden direktionens dispensation, ophævedes i 1852, da afgørelsen herom blev overladt til regnskabsførerens skøn. Kautionisterne skulle oprindeligt være fra Slogs herred; fra 1851 var det nok, hvis de var fra Tønder amt (et vidnesbyrd om, hvor omfattende sparekassens virkekreds var). Ændringerne i vedtægterne vidner om, at sparekassen i første række tilpassede sig landbrugets stigende behov for varieret kreditydelse, og man tør antage, at det er takket være denne smidige politik, at Hostrup sparekasses indestående midler mere end femdobledes i årene fra 1850 til 1862 (fra 9000 til 49.000 rbd.).

Tilsvarende vedtægtsrevisioner kendes fra *Haderslev omegns* sparekasse, hvor bestemmelsen om, at der højst måtte indskydes 500 rbd., allerede bortfaldt i 1857, og fra den yderst fremgangsrige sparekasse i *Løgumkloster*, som i 1854 fik lov til at købe værdipapirer, så at man i besværlige tider, hvor det kneb med at få pengene anbragt i sikre lån, ikke behøvede at afvise indskydere.

I *Åbenrå* gennemførte man i 1852 en længe påtænkt modernisering af vedtægterne. Om sparekassens hovedformål hed det nu, at man ville give »enhver« (og ikke især småkårsfolk) lejlighed til at anbringe sin »lille fortjeneste eller formue« i sparekassen og »række enhver retskaffen og driftig borger en hjælpsom hånd med udlån mod behørig sikkerhed«. Det er karakteristisk, at der nu indførtes en mindstegrænse for sparekasseindskuddene, og at den blev sat så højt som 5 mark kurant (= 2 rbd. 64 sk.). Forvaltningen besørgedes af tre administratorer, der årligt aflagde regnskab for en direktion bestående af borgmester og råd.

Denne àjourføring af *Åbenrå* sparekasses vedtægter var åbenbart ikke tilstrækkelig til at sikre denne sparekasse en fremgang på højde med de andres. Vel tredobledes indskudskapitalen 1850-62, men fremgangen i de senere år var ringe, og sparekassen var fra at være Nord-slesvigs femtestørste i 1850 (formodentlig endda den fjerdestørste, thi *Haderslev* sparekasses indskudskapital i 1850 var vist mindre end *Åbenrås*) gledet ned på ottendepladsen i 1862. Årsagen til sparekassens relative tilbagegang må ikke søges i, at man med de nye bestemmelser om indskuddenes mindstestørrelse slog hånden af mange ubemidlede sparere, thi i den samlede omsætning betød de næppe stort. Så meget mere alvorlig var to andre omstændigheder: 1) Sparekassen afviste alle kunder fra landsognene. Hvor meget dette betød,

ses af den voldsomme fremgang for Sønderborg sparekasse, der på et tidligt tidspunkt havde udstrakt sin virksomhed til bondebefolkningen. 2) Åbenrås opblomstrende erhvervsliv med sine store skibsværfter og mange skibsredere kunne ikke tilfredsstilles af en sparekasse, der ganske overvejende opererede med gældsbeviser med selvskyldnerkaution. Af en kapital på ca. 70.000 rbd. i 1855 var ca. 60.000 rbd. udlånt på gældsbeviser og kun 10.000 rbd. mod sikkerhed i fast ejendom. Alt i alt var Åbenrå sparekasse tilpasset byens gammeldags småborgere: håndværkere og handlende. — Disse mangler måtte også være åbenbare for sparekassens bestyrelse, og i december 1863 vedtog den derfor helt nye vedtægter. Da de ikke kom til at påvirke Åbenrå sparekasse i den her behandlede periode, vil de imidlertid først blive omtalt nærmere i afsnittet om udviklingen efter 1864.

Eksemplet fra Åbenrå leder opmærksomheden hen på det forhold, at sparekasserne i stigende grad måtte erkende, at de ikke kunne tilfredsstille de krav, som byernes erhvervsliv stillede til et kreditinstitut. Det almindelige var her fortsat, at større lån og navnlig kommercielle lån blev optaget hos private. Når skibsbygmester Niels Jacobsen skulle bruge penge til sit værft, henvendte han sig til den rige købmand Jürgen Lorentzen, der så i sit kontor åbnede for store kister, fulde af penge. Byens matador, skibsreder Jürgen Bruhn, lånte kun én gang, i 1856, 1000 rbd. i sparekassen, medens det af skyld- og panteprotokollen ses, at han samtidig lånte langt større beløb af private.

I Åbenrå kom der derfor tidligt ønsket frem om at få oprettet en diskontokasse. I 1856 udtrykte Åbenrås avis »Freia« den udbredte utilfredshed med sparekassen: »Hvad Spare- og Laanekassen angaar, da har dens Regnskab været offentliggjort, men det fremgaar af Alt, at den langtfra udretter, hvad der kunde udrettes med de Midler, der haves, og med de Penge, der kunde faas, men ikke modtages«.

På landet derimod var sparekasserne både dengang og i hele den følgende menneskealder stort set i stand til at dække det stigende kreditbehov. Her fandtes derfor endnu i lang tid mulighed for at udvide de bestående sparekasser og for at stifte nye i de egne, hvor der var lang vej til den nærmeste sparekasse.

Sparekasserne fra 1864 til 1890'erne

Myndighedernes forhold til sparekasserne

Krigen i 1864 fik ingen indflydelse på sparekassernes virksomhed. Nogle få eksempler er nok til at vise dette. Sparernes tilgodehavende i Sønderborg sparekasse steg fra 417.000 rd. i 1863 til 482.000 i 1864 og 593.000 i 1865; i Løgumkloster sparekasse var de tilsvarende tal 137.000, 144.000 og 155.000. I Skærbæk sparekasse blev der i 1864 hævet færre sparepenge end både i det foregående og det efterfølgende år.

Denne stadige fremgang skyldtes delvis krigenes kortvarighed, men navnlig den omstændighed, at de foregående års gode konjunkturer, især for landbruget, holdt sig i resten af 1860'erne og helt frem til 1870'ernes slutning. Oprettelsen af nye sparekasser fortsatte derfor jævnt frem gennem årene.

Det, der alligevel gør det berettiget at lade 1864 betegne indledningen til et nyt afsnit i de nordslesvigske sparekassers historie, er Hertugdømmernes løsrivelse fra Danmark og påfølgende inkorporation i Preussen. Disse begivenheder skabte – ikke straks eller umiddelbart, men med deres langtids- og dybdevirkninger – helt forandrede vilkår for sparekassernes virksomhed, navnlig hvad deres forhold til myndighederne og statsmagten angår.

Man vil på forhånd være tilbøjelig til at mene, at modsætningen mellem dansk og tysk og placeringen i den nationale strid var det afgørende træk i det afsnit af de nordslesvigske sparekassers udvikling, som indledtes i 1864. Dette er imidlertid tilfældet i meget ringe grad. Der gik tyve år, før tyske embedsmænd indledte en kamp mod de danske sparekasser, og yderligere en halv snes år, før man fra dansk side blev klar over sparekassernes rolle i den nationale kamp. Det nye kapitel i sparekassernes historie, der dermed tog sin begyndelse, afsluttedes med 1. verdenskrig og genforeningen med Danmark.

I de første 25 år efter 1864 delte de nordslesvigske sparekasser i det store og hele kår med Hertugdømmernes øvrige sparekasser og adskilte sig heller ikke fra dem, hvad holdningen til myndighederne angik.

Det danske monarkis sparekasser havde, som tidligere nævnt, udviklet sig som frie erhvervsvirksomheder uden tilsyn eller kontrol fra statsmagtens side. Denne uafhængighed havde været endnu mere udpræget i Hertugdømmerne end i Kongeriget, hvor sparekasserne til at begynde med placerede alle deres midler i offentlige kasser. Overgangen til Preussen forandrede ikke i sig selv dette forhold, men for de preussiske myndigheder måtte målet være at skabe fuld overensstemmelse mellem sparekassesevæsenet i det nyerhvervede Slesvig-Holsten og i de gammelpreussiske provinser. Da provinsregeringen i Slesvig i 1867 indhentede oplysninger om de bestående sparekasser, begrundedes dette med, at det var nødvendigt »at hidføre en lovmæssig ensartethed for monarkiets nuværende omfang«.

I Preussen var den ældste sparekasse blevet oprettet i Berlin i 1818, og i de følgende tyve år blev der ialt stiftet 86 sparekasser. Som andetsteds var de fra første færd i hurtig udvikling, men i modsætning til forholdene i Hertugdømmerne var næsten alle sparekasser kommunale; kun 3 af de 86 preussiske sparekasser, der fandtes i 1838, var private. Den 12. december 1838 udstedtes et reglement, der lagde sparekassernes virksomhed i faste rammer. Det bestemtes bl. a., at alle offentlige, d. v. s. kommunale, sparekassers statutter skulle godkendes af den respektive overpræsident. Sparekassernes midler måtte kun anbringes i førsteprioriteter, indenlandske statspapirer, pantebreve o. lign. (Udlån mod selvskyldnerkaution blev først tilladt ved et kongeligt dekret af 23. 2. 1857). Der skulle indrettes en reservefond, som skulle bringes op på 10 pct. af sparekassens indestående midler. Statutterne og en rentetabel skulle aftrykkes i sparekassebøgerne. Hvert år skulle sparekasserne indsende en regnskabsoversigt til myndighederne.

Skønt denne sparekasselov ikke blev indført i Hertugdømmerne, søgte de preussiske myndigheder i årenes løb at presse sparekasserne til at acceptere dens bestemmelser. De stødte imidlertid på hårdnakket og så godt som enstemmig modstand. Denne afvisning af enhver statsindblanding havde intet med nationale sympatier at gøre. Da regeringen i 1870 tilsendte hver sparekasse et statistisk skema til udfyldning, nægtede således direktionerne for begge sparekasser i Gråsten, både

den danske (for Sundeved og omegn) og den tyske (for Gråsten og omegn), at svare. Det samme gentog sig i 1871, og undskyldningen var hver gang, at sparekassen var privat og afhængig af generalforsamlingens beslutning. Denne almindelige uvilje mod de upopulære preussiske indretninger tvang gennem mange år regeringen og dens embedsmænd til at fare frem med megen lempe.

En anden politik ville også have været urimelig og uklog i betragtning af, at det slesvigholstenske sparekassevæsen i næsten alle henseender var det højest udviklede i Preussen. I 1874 indestod der i alle preussiske sparekasser gennemsnitlig 11,31 mark pr. indbygger, medens der i de slesvigholstenske sparekasser indestod hele 35,34 mark. I 1880 fandtes der i hele Preussen 1 sparekasse eller indbetalingssted (»Sparstelle«) pr. 216 km². Bedst blandt de preussiske provinser lå Slesvig-Holsten med 1 sparekasse pr. 74 km²; her manglede ingen lokalitet med over 2000 indbyggere en sparekasse.

Et fremstød for den preussiske stats ønsker om at bringe sparekasserne i Slesvig-Holsten ind under sin kontrol var ikke mulig, så længe myndighederne måtte nøjes med at henvise til reglementet af 1838. Anderledes blev situationen efter 1875, da den preussiske formynderskabsordning af 5. 7. 1875 havde givet regeringen et nyt våben i hænde. Denne lovs paragraf 39 bestemte nemlig, at umyndiges midler kun måtte anbringes i offentlige, d. v. s. kommunale, sparekasser. I det cirkulære (af 3. 8. 1876), hvori regeringen meddelte embedsmændene dette, fik de også pålæg om at opfordre sparekasserne til at affinde sig med de i de gammelpreussiske provinser gældende bestemmelser. Sparekasser, der underkastede sig det dermed følgende statstilsyn, ville til gengæld få lov til at tage imod umyndiges midler. Amtmanden i Sønderborg gjorde heroverfor opmærksom på, at regeringens tilsyn ikke ville forandre sparekassernes karakter af private institutioner, medens det preussiske reglement af 1838 gik ud fra, at sparekassen blev repræsenteret af en kommune eller kreds. Indvendingen førte til, at cirkulæret af 3. 8. 1876 blev tilbagekaldt. Uklarheden omkring regeringens sparekasepolitik hævedes først, da et nyt reskript, af 19. 7. 1877, erklærede, at staten kun ville godkende sparekasser, der oprettedes eller garanteredes af en kommune.

Udbyttet af disse temmelig rådvilde bestræbelser var dog kun ringe. I oktober 1878 fandtes der i Slesvig-Holsten kun 11 »offentlige« sparekasser, og heraf var kun 6 tidligere private sparekasser, der havde fået myndighedernes godkendelse. Forklaringen på dette dårlige resultat

var, at de fordele, det indebar for en privat sparekasse at måtte tage imod umyndiges midler, i almindelighed ikke opvejede de begrænsninger, den skulle underkaste sig i henhold til de autoriserede mønsterstatutter. Disse, der var blevet anbefalet i et regeringscirkulære af 30. 10. 1873, var identiske med sparekassevedtægterne for kredsen Teltow. Det springende punkt var mønsterstatutternes paragraf 31, der indeholdt forskrifter om udlånsgrænser: på landet indtil to tredjedele og i byerne indtil halvdelen af vurderingssummen (der skulle fastsættes ved rettens hjælp); der kunne også gives lån indtil det 20-dobbelte af »Grundsteuer-Reinertrag« (det officielle mål for jordens bonitet) eller halvdelen af brandforsikringssummen. Da disse maximalgrænser lå langt under de af de private sparekasser praktiserede, skulle der som regel et politisk pres til for at få mønsterstatutterne accepteret.

I 1882 udkom det preussiske statistiske bureaus tidsskrift med en oversigt over sparekassernes antal og geografiske fordeling. Det fremgik heraf, at der fortsat kun fandtes ganske få kommunale sparekasser i Slesvig-Holsten. Regeringen tog dette som en velkommen anledning til at genoptage bestræbelserne for de private sparekassers kommunalisering. Måske har vedtagelsen af den danske sparekasselov af 1880, der kom til at gælde for sparekasser, hvis forhold ganske svarede til de i Slesvig-Holsten rådende, også spillet en rolle for iværksættelsen af de preussiske myndigheders nye fremstød.

Aktionen indledtes med en skrivelse af 21. 12. 1882 fra overpræsident v. Steinmann til regeringen i Slesvig. Han anbefalede heri, at man »på en mere intensiv måde end hidtil« fremmede de private sparekassers omdannelse til kommunale institutioner. Den 8. 1. 1883 blev landråder og magistrater så underrettet om, at en forøgelse af de kommunale sparekassers tal var ønskelig både i offentlighedens og i de implicerede kommuners interesse. Regeringen henviste i den anledning til reglerne for anbringelsen af umyndiges midler, men lokkede desuden med, at kommunerne ville få mulighed for selvstændigt at disponere over overskuddet til almennyttige formål, altså til gavn for kommunen.

Fra landråderne og hærdebsfogederne skete der herefter henvendelser til alle private sparekasser for at få dem til at gå ind på regeringens synspunkter. Embedsmændene stødte imidlertid næsten overalt på en enig afvisning, og det viste sig, at sparekassernes holdning i denne sag ganske støttedes af den offentlige mening i Hertugdøm-

merne. Borgerkabets negative indstilling udtryktes 11. 9. 1883 af »Kieler Zeitung«: »De slesvig-holstenske sparekasser må afgjort anses for én af de skønneste og bedste indretninger til gavn for vor befolkningens velfærd, og deres hidtidige udvikling har været sund og velsignelsesrig. Man bør derfor hverken rokke ved eller forandre deres hidtidige udfoldelse i ægte konservativ ånd«. Bladet advarede navnlig mod tilbøjeligheden til at gøre dem til kommunale institutioner, hvis overskud i større eller mindre omfang skulle benyttes til offentlige formål. Derved ville sparerne være med til at bekoste anlæg, som ikke-sparerne også havde del i, »hvad der ikke betyder andet end at lægge skat på sparsommeligheden«.

I den indberetning (15. 8. 1883), hvori landråd v. Levetzau i Åbenrå meddelte regeringen, at sparekasserne på landet havde afvist kommunaliseringstanken, kom han ind på en praktisk vanskelighed, som i mange tilfælde gjorde de private sparekassers omdannelse næsten umulig. Hvilken kommune skulle overtage garantien for de sparekasser, hvis forretningskreds omfattede flere sogne? I praksis ville en sådan sparekasses sfære blive betydeligt indskrænket ved omdannelse til et kommunalt institut, og resultatet kunne blive, at der i stedet for en enkelt stor sparekasse opstod et antal små, næppe livsduelige kasser. (Landråden sigtede til de to kasser i Gråsten, hvis garanter og kunder var spredt over hele Sundeved).

En udvej af de bestående vanskeligheder, som formodentlig ville være blevet accepteret af de fleste sparekasser uden for Nordslesvig, havde været udstedelsen af en sparekasselov, der regulerede de private slesvig-holstenske kassers forhold. Da Handelskammeret i Kiel stillede forslag om en sådan lov, blev det imidlertid afvist af overpræsidenten. At rette på manglerne ved de bestående private sparekasser ville nemlig efter regeringens mening kun bevirke en konservering af disse og modvirke deres omdannelse til kommunale sparekasser, en proces, der var i fuld gang, og som det gjaldt om at fremme yderligere.

I 1886 opfordrede den preussiske landdags andetkammer regeringen til at virke for oprettelsen af kommunale sparekasser. Dette fremkaldte et nyt cirkulære fra regeringen i Slesvig (dateret 23. 7. 1886), hvori ønskeligheden af sparekassernes kommunalisering fremhævedes. Der indkom derpå nye indberetninger fra landråderne, blandt hvilke de nordslesvigske denne gang stærkt betonede, at der ikke var chancer for sparekassernes kommunalisering, så længe det danske parti dominerede i de fleste sparekassebestyrelser. Regeringen i Slesvig

benyttede lejligheden til (9. 12. 1886) at give en samlet oversigt over sparekassesituationen i Hertugdømmerne. Den udtalte mange rosende ord om de slesvigholstenske sparekasser og fastslog, at de små besidderes kreditbehov måtte anses for at være sikret på gunstigste måde. Regeringens mål var imidlertid de private sparekassers kommunalisering, fordi man kun derved kunne styrke administrationen af kasserne, fixere udlånsgrænserne, gennemføre obligatorisk tilvejebringelse af en reservefond og få kontrol med overskuddets anvendelse. Kommunaliseringen hed det, var blevet påbegyndt i 1877, da der oprettedes 2 »offentlige« sparekasser. Siden da havde der været en stadig stigning i antallet af sådanne sparekasser, og i 1886 fandtes der, ved siden af 195 private, 52 »offentlige« sparekasser. Mange kommuner lod sig altså friste af de finansielle fordele, som rådigheden over en egen sparekasse indebar.

Overfor den fremadskridende kommunalisering samlede de private sparekasser sig om et andet perspektiv. Det slesvig-holstenske håndværkerråd (»Gewerbekammer«) nedsatte i 1889 en kommission, der skulle undersøge, om provinsens sparekassevæsen burde reformeres. I kommissionens betænkning hed det, at man ikke kunne se, at der fandtes tungtvejende grunde, der talte for en kommunalisering, og det hævdedes, at de private sparekasser var et udtryk for den slesvigholstenske folkekarakter: »En dybtgående forståelse for et frit, kooperativt virke på det økonomiske område er et særkende ved den slesvigholstenske befolkning, et karaktertræk, som i århundreder er fremtrådt i penge- og forsikringsvæsen af enhver art, og som i vore dage på så fremragende måde gør sig gældende i landboforeningerne, i det forbavsende store net af mejerier og andre andelsforetagender; dette er også grundlaget for vort sparekassevæsen i den skikkelse, hvortil det har udviklet sig«. Da befolkningen havde en udpræget sans for selvstyre, måtte kommunaliseringen i hvert fald forudsætte sparekassernes samtykke.

I sine konkrete forslag vendte kommissionen sig især mod mønsterstatutternes belåningsgrænser. Den påstod, at jordens værdi i handel og vandel var 40-60 gange »Reinertrag«, og at udlån indtil 30 gange »Reinertrag« derfor var passende, hvis sparekassebestyrelsen var enig, eller der tilføjedes sikker kaution. Højest 25 pct. af de indestående midler måtte udlånes på vekslers eller gældsbeviser. Indtil 10 pct. af kapitalen skulle anlægges i ihændehaverpapirer (tyske statsobligationer).

Mønter og pengesedler fra Nordtyske tyske tid

Preussisk daler med Wilhelm I's portræt (1868).

Tysk rigsmønt (3 mark) med Wilhelm II's portræt (1913).

For- og bagside af preussisk Silbergroschen (1867).

100-mark seddel (1906-10).

1-mark seddel, udstedt under 1. verdenskrig til erstatning for skillemønter.

og i sådanne skulle også reservefonden anlægges. Indtil 25 pct. af kapitalen måtte anbringes i lån til kommuner i Slesvig-Holsten.

»Gewerbekammer«s betænkning fik overpræsidenten til at skrive til Indenrigsministeriet (9. 7. 1890), at de snævre udlånsgrænser, som mønsterstatutterne indeholdt, skabte vanskeligheder for de »offentlige« sparekasser i forhold til de private. Efter de gældende regler måtte der kun i byerne tages hensyn til brandforsikringssummen, og følgen heraf var blevet, at netop husmandsbrug og landarbejderhuse, hvis opretholdelse måtte være én af tidens vigtigste opgaver, var udelukkede fra långivningen til trods for, at de »offentlige« sparekasser kunne hjælpe småkårsfolk til at få foden under eget bord ved at yde dem billige lån. Der kunne ikke være noget betænkeligt ved at kombinere et lånebeløb på maksimalt 20 gange »Reinertrag« med en tredjedel af brandvurderingen. Den 5. 10. 1890 bifaldt Indenrigsministeriet dette forslag.

Selv om de private sparekasser endnu i 1890'erne stod fuldstændigt uden for myndighedernes kontrol, så erhvervede domstolene dog fra grundbogsordningens indførelse i 1880'erne et nøje kendskab til sparekassernes statutter, garantier og bestyrelser. Rettens repræsentanter skulle nemlig fra da af attestere udstedelse af fuldmagter til de personer, der skulle varetage sparekassens interesser for domstolene, og i forbindelse hermed alle vedtægter og vedtægtsændringer, alle garanters identitet samt valg af bestyrelsesmedlemmer.

Også på et andet punkt blandede myndighederne sig i sparekassernes sager, nemlig ved at påbyde, at deres regnskaber skulle føres i landets officielle mønt. Allerede den 1. april 1864 befalede de nye magthavere, at regnskaberne skulle føres i kurantmønt, men efter indlemmelsen i Preussen blev den preussiske Taler ved lov af 24. 8. 1867 den obligatoriske møntenhed, og i 1874 efterfulgtes den af den fælles-tyske Reichsmark.

Det er ganske interessant at se, hvordan sparekasserne i Nordslesvig forholdt sig over for disse fire møntskift i løbet af 10 år. Det kan ikke undre, at en »slesvigholstensk« sparekasse som den i Tønder allerede den 14. juni 1864 vedtog, at regnskabet igen skulle føres i kurantmønt, og heller ikke, at man her 1. juli 1868 gik over til preussisk mønt (sparekasserne i Højer og Løgumkloster bar sig ad på samme måde). De fleste »danske« sparekasser fortsatte derimod med at føre deres regnskaber i dansk rigsmønt lige til rigsmarkens indførelse. Selv en sparekasse som den for Spandet sogn, der påbegyndte sin virksomhed

så sent som i 1872, førte sine bøger i danske daler. Da herredsfogeden 1. maj dette år meddelte sparekassen, at dette var forbudt, bad bestyrelsen om at måtte fortsætte med beregningen i dansk rigsmønt, i det mindste indtil den nye tyske rigsmønt skulle indføres. Da statens godkendelse af sparekassen ikke krævedes, troede man sig berettiget til at vælge den mest passende beregningsmåde. »At bestyrelsen valgte at føre samme i dansk rigsmønt, har sin grund i, at denne i det daglige liv bruges mest og forstås bedst af befolkningen her på egnen«. Svaret var naturligvis et nej, men – hedder det i protokollen – »desuagtet blev bestyrelsen enig om foreløbig at bibeholde den éngang påbegyndte beregning i dansk rm., i det mindste indtil der atter indløb opfordring fra autoriteterne til at forandre den; dog blev det vedtaget at udfærdige vekslerne i preussisk mønt«. Det næste påbud kom i oktober 1873, da herredsfogeden uventet dukkede op for at revidere regnskabet, og fra 1874 gik man så over til tysk mønt. Affæren fra Spandet førte til, at myndighederne i Haderslev amt gennemførte en kontrol af de øvrige sparekassers regnskaber. Det kom da bl. a. for dagen, at begge sparekasser i Haderslev førte deres regnskaber i dansk rigsmønt. Haderslev bys sparekasse faldt straks til føje, men sparekassen for Haderslev bys omegn fremturede og måtte i 1873 acceptere en bøde på 75 Taler. – Situationen var den samme i det øvrige Nordslesvig.

Baggrunden for sparekassernes virksomhed

1860'erne og 1870'erne var de private sparekassers største tid. I Slesvig og Holsten tilsammen blev der i det første tiår oprettet 57 sparekasser, i det andet 46, alle på landet. I 1880'erne blev der derimod kun grundlagt 9 private sparekasser, medens antallet af kommunale sparekasser var i betydelig fremgang. I alt var der i 1869 170, og i 1891 252 sparekasser i Slesvig-Holsten. De fordelte sig i 1891 som følger:

	På landet	I byerne	I alt
Private	153	39	192
Kommunale	39	21	60

Af de kommunale sparekasser var 28 fra første færd »offentlige«, medens 32 var blevet omdannet fra private til »offentlige«.

Den i stigende tempo fortsatte oprettelse af sparekasser på landet fra 1840'erne til ind i 70'erne genspejler landbrugets gode kår og pengeøkonomiens fremtrængen. Sparekassegrundlæggelserne gik i stå, da der i 1880'erne kom dårlige tider for bønderne. Politiske, herunder nationalpolitiske, hensyn synes ikke at have spillet nogen rolle for oprettelsen af sparekasser i Slesvig-Holsten i denne periode (det er derimod en almindelig antagelse, at den stærke stigning i antallet af sognesparekasser i Kongeriget efter 1870 har kampen mellem Venstre og Højre som forklaring).

Endnu i 1864 var der ingen nævneværdig gældsbehæftelse på gårdene, og sparekasserne udlånte overvejende deres midler som kautionslån. Overgangen til intensiv drift fremkaldte et stærkt udvidet behov for driftskapital (til køb af kunstgødning, foderstoffer, frø, maskiner og redskaber m. m.). Dertil kom, at ejerskifte fra nu af blev en betydelig årsag til gældsættelsen. Så længe fæsteforholdet havde

domineret, var det skik og brug, at den ældste søn overtog gården til en meget billig pris. Efter 1870 spillede fæste imidlertid kun en ringe rolle, og arvekrav fra medsøskendes side førte til, at den, der overtog gården, måtte betale en langt højere pris end tidligere (ejendomspriserne var samtidig stigende) og derfor i de fleste tilfælde var nødt til at optage prioritetslån. Disse lån blev i tiden frem til 1890'erne overvejende optaget i de lokale sparekasser. I 1895 stammede $\frac{2}{3}$ af prioritetsgælden i Slesvig-Holstens landdistrikter fra private sparekasser. Bankernes betydning for landmændene synes i almindelighed at have været ringe. Det samme gjaldt kreditforeningerne, der først spiller en rolle fra 1890'erne.

Den betænkning om det slesvig-holstenske sparekassevæsen, som i 1890 udsendtes af »Gewerbekammer« i Kiel på grundlag af sparekassernes egne oplysninger, indeholder en række udtalelser, der også har gyldighed for de nordslesvigske forhold. Det hedder således: »Hvad sparernes antal angår, kommer den største deltagelse fra de mindre bemidlede kredse: tjenestefolk, arbejdere, småhåndværkere, born o. s. v. . . . Lånekasserne benyttes fra de mest forskellige sider: de tilfredsstillende landmænds, hus- og grundejeres, håndværkeres og små forretningsdrivendes kreditbehov, navnlig hvor der ikke er tale om lån for en ikke særlig kort tid«. »Det må først og fremmest fastholdes, at sparekasseindskuddenes anvendelse til tilfredsstillelse af den hjemlige befolknings kreditbehov er af overordentlig betydning. Slesvig-Holstens sparekasser yder i denne henseende mere end sparekasserne i alle andre preussiske landsdele . . . Sparekassepengenes anbringelse på de lempeligste vilkår — dels som prioritetslån og dels mod gældsbeviser og kaution etc. —, således at der ikke alene ydes lån i begunstigede realsikkerheder, men i udstrakt grad også som personalkredit, har uden tvivl haft en velsignelsesrig virkning, hvad de samfundsøkonomiske forhold angår, navnlig inden for det slesvig-holstenske landbrug. Man overdriber næppe, når man påstår, at udviklingen af en stand af små og mellemstore jordbesiddere her i betydelig grad er blevet fremmet og muliggjort ved den virksomhed, som de talrige sparekasser i landet har udfoldet som kreditanstalter for de størst tænkelige kredse«.

Selv om disse grundtræk i de slesvig-holstenske sparekassers historie og betydning genfindes i Nordslesvig, formede den politiske og efterhånden også den økonomiske udvikling sig her så forskelligt fra forholdene længere syd på, at også sparekasserne fik deres særlige præg.

Provinsen Slesvig-Holsten havde i 1867 1.032.000 indbyggere, d. v. s. 65 pr. km²; i 1910 var indbyggertallet steget til 1.621.000, d. v. s. 85 pr. km². For tidsrummet 1867 til 1890 er der tale om en tilvækst på 18 pct., 1890-1910 var tilvæksten 33 pct., og i hele perioden 57 pct. Dette svarer meget godt til udviklingen i Danmark, hvor befolkningstallet 1867-1910 steg med 54,5 pct.

I Nordslesvig var befolkningsbevægelsen derimod en ganske anden. Der var her i 1864 ca. 151.000, i 1890 ca. 144.000 og i 1910 ca. 166.000 indbyggere, altså først et befolkningstab på 4 pct. og derpå en stigning på 15 pct.; under ét en fremgang på 10 pct. Byerne havde i 1890 næsten præcis lige så mange indbyggere som i 1864, men derpå steg deres befolkningstal med mellem 25 pct. (Tønder) og 100 pct. (Sønderborg).

Forklaringen på nedgangen i befolkningstallet frem til 1890 og på den relative svage stigning i den efterfølgende tid finder man i den usædvanligt store udvandring fra Nordslesvig: 50.000 1867-95, yderligere 10.000 1895-1910. Selv om der ikke er tvivl om, at årsagen til udvandringen først og fremmest var af nationalpolitisk art, spillede økonomiske faktorer naturligvis også ind. Dette fremgår bl. a. af, at udvandringen var særlig stor i de for landbruget så dårlige år i 1880'erne (1880-85 udvandrede ikke mindre end 13.500).

Følgerne af bortvandringen fra Nordslesvig var meget alvorlige, både fra et nationalpolitisk dansk og fra et økonomisk synspunkt. Udvandringen, der navnlig omfattede de yngre befolkningsgrupper, førte til en svækkelse af Nordslesvigs danskhed i almindelighed og gjorde det umuligt at opretholde de sydligste og mest udsatte strøgs danske sindelag. For den stadige nedgang i det danske stemmetal havde udvandringen et stort medansvar (i 1867 blev der afgivet 27.000 danske stemmer, i 1887 kun godt 12.000).

På det økonomiske område var udvandringens virkninger ikke mindre indgribende. Landbrugsarealets andel i det samlede areal formindskedes fra 91,5 pct. i 1878 til 84 pct. i 1900, antallet af – navnlig små – landbrugsbedrifter aftog, det kom til hyppigere ejerskifter, og der var, i hvert fald i de af udvandringen hårdt ramte egne, tale om et betydeligt fald i ejendomspriserne (på Rødding-egnen kostede landejendomme omkring 1890 mellem halvdelen og en fjerdedel af prisen i 1914).

Resultatet var en stærk forøgelse af det i forvejen stigende kreditbehov. Man har beregnet, at udvandrerne førte mindst 100 millioner

mark med sig, hvilket bevirkede en tilsvarende forøgelse af gælden. De hyppige ejerskifter øgede gældsættelsen, og denne tendens forstærkedes ved, at også familiesalg nu skete til høje priser. På grundlag af den første landsomfattende preussiske gældsstatistik fra 1903 påviste H. P. Hanssen, at landbrugets samlede gæld i Nordslesvig beløb sig til ca. 120 millioner mark, svarende til 23 gange Reinertrag, hvilket nogenlunde var pengeinstitutternes grænse for sikre prioritetslån. »I Nordslesvig – skrev H. P. Hanssen bl. a. – er Haderslev kreds hærget stærkest af udvandringen. Det er sikkert udelukkende af den grund, at den nu står som Hertugdømmets mest forgældede kreds. Gennemsnitsgælden udgør over to femtedele af bruttoformuen«. Uden den gældsbyrde, der var følgen af udvandringen, ville forholdene i Nordslesvig sikkert have været som i det mønstergyldige Husum amt, hvor hovedmassen af landbrugsejendommene var jævnt store bøndergårde: »Omtrent halvdelen af amtets 1746 landmænd har slet ingen gæld, mange af dem derimod penge på rente«.

Kreditsituationen forværredes ved, at usikkerheden omkring Nordslesvigs politiske skæbne gjorde det vanskeligere at opnå lån. Nordslesvigs pengemarked havde før 1864 overvejende været Kongeriget, men i begyndelsen af 1870'erne trak danske pengeinstitutter og private i stor stil penge hjem, så at der opstod en alvorlig kapitalmangel. Samtidig holdt tysk kapital sig væk, og det blev derfor svært at skaffe erstatning for de opsagte prioritetslån. Forudsætningen for bedre låneforhold skabtes ved den nye jordtaksation, der 1870-78 udførtes til brug for Grundsteuer-Reinertrag, og ved indførelsen af det preussiske grundbogssystem, som gav et sikrere billede af en ejendoms forpligtelser.

Til støtte for landbruget oprettedes i 1882 »Landschaftlicher Credit-Verband für die Provinz Schleswig-Holstein« i Kiel. Kreditforeningen skulle navnlig virke i Nordslesvig for at fremme landsdelens finansielle løsgørelse fra Kongeriget. Der gik imidlertid mange år, før den for alvor kom til at spille en rolle. Det skyldtes for en del, at den til at begynde med kun gav 1. prioritetslån og kun til gårde med over 150 mark Reinertrag.

De nordslesvigske landmænds stigende lånebehov kunne altså til ind i 1890'erne i det væsentlige kun dækkes af privatmænd og af sparekasserne – ganske som før 1864. Det hjalp, at antallet af sparekasser i Nordslesvig mere end fordobledes i tiden 1864-90, og at sparekasserne kunne få støtte hos de nyoprettede danske banker i

Åbenrå (Den Nordslesvigske Folkebank, grl. 1872) og Haderslev (Haderslev Bank, grl. 1875), men med hensyn til sparekassernes forretningsførelse og størrelse var der ingen fremskridt at spore i forhold til tiden før 1864.

Reservefonden var således i de fleste tilfælde utilladelig lille. Den var størst i de gamle, købstadprægede sparekasser: Løgumkloster Sparekasse havde i 1879 en reservefond på ikke mindre end 12,7 pct. af passiverne, Tønder Sparekasses reservefond beløb sig til 10,8 pct. Sparekasserne på landet forstod derimod ikke, at det skulle være nødvendigt med en stor reservefond. En så solid sparekasse som den i Broager havde i 1879 kun en reservefond på 4,5 pct. af passiverne, og i den i 1872 oprettede sparekasse for Frøs og Kalvslund herreder nåede den i 1879 ikke op over 1,3 pct.

Til trods for regeringens støtte lykkedes det ikke at få indført de gavnlige, men ukendte amortisationslån. I en indberetning fra overpræsidenten i 1886 hed det, at debitorer, der kunne spare op, hellere ville betale af på de mere generende efterfølgende prioritetslån. Låntagerne følte sig heller ikke sikre på, at de i ugunstige tider, og når årsudbyttet ikke holdt sig på et fast niveau, ville være i stand til at svare afdragene punktligt. Landmændene, navnlig de mindre, ville hellere betale af på deres gæld, når de havde samlet et passende beløb sammen. Sparekassebestyrelserne var lige så afvisende som bønderne selv.

Samtidig med, at disse og mange andre gammeldags træk satte deres præg på sparekasserne, var det nu tydeligt, at sparekasserne fungerede som en slags privatbanker for landbefolkningen, der kun i sjældne tilfælde havde brug for de banker, der var oprettet i købstæderne. »Gewerbekammer«s betænkning fra 1890 bringer fra Vestslesvig en klage over denne tendens i udviklingen: »Sparekassernes forvaltning drives i mange tilfælde alt for bankmæssig, og man søger især at holde rentefoden høj i stedet for at sænke den i de pengetrængendes og landbrugets interesse«. I denne forbindelse kritiseredes fordelingen af sparekassernes overskud, der for det meste blev brugt til støtte for kommunerne og dermed frataget de ubemidlede til gavn for de bedre situerede (der kunne her være tale om Løgumkloster Sparekasse). Fra Åbenrå amt udtryktes den samme tendens på en anden måde: Det var i betænkelig grad gået tilbage med tyendets sparesans. »Små indskud ... forekommer forsvindende sjældent, derimod overvejer de

indskydere, som snarere må kaldes små kapitalister, med samlede indskud på 100 til 10.000 mark.«

I Åbenrå byarkiv opbevares koncepten til den beretning, som den lokale sparekasses meget kyndige bestyrer, P. A. Lange, sendte til »Gewerbekammer«. Når man ser bort fra, at kassen i sin egenskab af kommunalt institut havde store indskud fra formyndere, kan Langes ord gælde for de fleste større nordslesvigske sparekasser: en fjerdedel af indskuddene var umyndiges penge, skrev han, »for øvrigt er deltagelsen fra de forskellige befolkningskredse blandet. Sparekassen betjener hovedsagelig landbefolkningen fra omegnen, embedsmændene, børn fra velsituerede kredse og de forskellige milde stifelser p. p. Tjenestefolk, arbejdere og småhåndværkere deltager kun i ganske enkelte tilfælde. Kun en fjerdedel af pengene er udlånt på gældsbevis mod kaution. Resten er udlånt som prioritetslån eller anbragt i ihændekeeperpapirer og i offentlige institutioner. De, der låner mod gældsbevis, er for størstedelens vedkommende fra landet og er i hovedsagen små besiddere; forøvrigt drejer det sig om håndværkere og mindre købmænd«. Sådan var de fleste nordslesvigske sparekassers virksomhed ved slutningen af denne periode.

Nye sparekasser

I de 30 år fra 1864 til 1894 øgedes antallet af nordslesvigske sparekasser med 28, altså næsten 1 pr. år, til ialt 45. Af de 28 sparekasser oprettedes 17 i løbet af de 10 år fra 1864 til 1873, 9 i tiåret 1874-83 og 3 i tiåret 1884-93 (1 sparekasse blev opløst). De 3 sparekasser, der blev oprettet i det sidste tiår, var kommunale, alle de øvrige private. Af de ældre private sparekasser omdannedes 3 til kommunale, så at der i 1893 fandtes 39 private og 6 kommunale sparekasser. 1872 nåede grundlæggelserne deres højdepunkt med ikke mindre end 7 nye sparekasser.

Sparekasser oprettede i tiden 1864-93:

<i>Haderslev kreds</i>	<i>Åbenrå kreds</i>	<i>Sønderborg kreds</i>	<i>Tønder kreds</i>
		<i>1864-73</i>	
Christiansfeld 1872	Bjolderup 1868	Lysabild 1865	Ravsted 1864
Gram 1872	Uge 1873	Ulkebøl 1867	Tinglev 1867
Fros og Kalvslund herreder 1872			Bylderup 1870
Rødning 1872			Visby I 1871
Toftlund 1872			Nr. Løgum 1872
Spandet 1872			Visby II 1873
Hviding 1873			
		<i>1874-83</i>	
Vilstrup 1880	Kliplev 1876	Nybøl 1874	Øster Højst 1874
Brons 1883		Ketting 1875-88	Brede 1875
			Emmerlev 1876
			Daler 1883
		<i>1884-93</i>	
Skodborg (komm.) 1885		Ketting (komm.) 1888	Tønder (komm.) 1884

Den geografiske fordeling af de 28 sparekasser var følgende: Åbenrå kreds 3, Sønderborg kreds 4, Tønder kreds (nord for den nuværende grænse) 11, Haderslev kreds 10. Et flertal af disse sparekasser (nemlig 20) oprettedes i de vestlige egne (11 i Tønder kreds, 2 i Åbenrå kreds og 7 i Haderslev vesteramt), mod kun 8 på østkysten.

De 45 nordslesvigske sparekasser, der fandtes i 1893, fordelte sig således: Haderslev kreds 14, Åbenrå kreds 7, Sønderborg kreds 8, Tønder kreds 16; 20 lå i de østlige egne, 25 i de vestlige egne. Når så forholdsvis mange sparekasser kom til at ligge i det vestlige Nordslesvig, skyldtes det først og fremmest, at man her havde en lang og besværlig vej til købstaden, medens de sparekasser, der tidligt opstod i det tætbefolkede østlige Nordslesvigs købstæder og bymæssige bebyggelser, gjorde etableringen af sognesparekasser langt mindre nødvendig (her er forholdene i Haderslev østeramt typiske).

PRIVATE SPAREKASSER

En gennemgang af de private sparekassers vedtægter viser, at de i de fleste tilfælde egnsvis er beslægtet med hinanden. Det er derfor rimeligt og mest overskueligt at skildre sparekassegrundlæggelserne egn for egn. Ved denne fremgangsmåde understreges også den betydningsfulde kendsgerning, at de mange små sognekassers oprettelse var følgen af et lokalt økonomisk behov, og at myndighederne eller nationalpolitiske grupperinger kun undtagelsesvis øvede indflydelse på etableringen eller vedtægternes udformning.

HADERSLEV VESTERAMT (TØRNINGLEN)

Fra denne egn foreligger der særlig gode oplysninger om oprettelsen af *Spare- og Laanekassen for Spandet Sogn og Omegn*. I november 1871 samledes en lille kreds af interesserede til en drøftelse i Spandet kro. Man enedes om at lade en skriftlig opfordring til deltagelse cirkulere i sognet for at erfare, hvor stor interessen var. Man ville ikke have andre sogne med, men til gengæld så vidt muligt alle lodsejere i Spandet sogn. Det viste sig, at interessen var større end ventet, og

den 4. december konstituerede Spandet Sogns Sparekasseforening sig. Til formand valgtes Hans Peder Beier, til forretningsfører Søren K. Midtgaard. De var sognets største gårdejere; Midtgaard havde tilknytning til grundtvigianerne og sendte sin søn på Skibelund friskole; Hans Peder Beier var sognefoged og formand for Den vestslesvigske Brandforsikring for Husbygninger. Den stiftende generalforsamling besluttede endvidere med flertal, at hver garant skulle tegne sig for 100 rigsdaler (= 225 mark). Dermed havde man droppet tanken om at få alle lodsejere med, men takket være den store interesse for sagen fik man alligevel tegnet 50 garantier. Bestyrelsen skulle udarbejde lovene med Agerskov sparekasses vedtægter som forbillede (den lønede forretningsfører, der var medlem af bestyrelsen, fik altså betydelige bemyndigelser). Vedtægterne forelå allerede underskrevet den 7. december, og den 9. december blev regeringen i Slesvig bedt om at godkende dem. Man var åbenbart opsat på at begynde til nytår 1872, og 27. december 1871 rejste forretningsfører Midtgaard og næstformanden til forretningsfører Th. Høyer i Agerskov for at få lidt underretning om bogføringen og om, hvilke protokoller der skulle anskaffes. Dagen efter bestilte Midtgaard protokollerne og et pengeskab i Haderslev. I tillid til et gunstigt svar fra regeringen modtog sparekassen den 5. januar 1872 de første indskud. Regeringens svar, der indløb den 17. januar 1872, gik ud på, at statens godkendelse var unødvendig. 24. januar fulgte meddelelsen om, at sparekassens dokumenter i henhold til stempelloven af 7. 8. 1867 var stempelfri.

Næsten samtidig med oprettelsen af Spandet Sparekasse blev der stiftet to sparekasser i Rødning by: *Spare- og Laanekassen for Rødning By og Omegn* (stiftet 9. december 1871) og Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder (stiftet 17. januar 1872). Forklaringen på denne usædvanlige tilstand er vistnok af nationalpolitisk art. Den sidstnævnte sparekasses dansk-nationale præg er tydelig nok og fremgår allerede af, at den stiftende generalforsamling fandt sted i Rødning højskoles store sal, men det fremgår ikke af de få bevarede aktstykker, hvorfor Rødning sparekasse i folkemunde fik prædikatet »den tyske«. Måske har Rødning sparekasses stiftere taget herredsfogeden med på råd, og han har kunnet udnytte lokale personmodsatninger til at få en i national henseende indifferent sparekasse oprettet i Rødning som modvægt til den udpræget danske sparekasse, der var under forberedelse. Man bemærker i den forbindelse, at Rødning sparekasses vedtægter har fået en ganske selvstændig udformning, og at

alle værdier her angives i preussiske daler, medens vedtægterne for de to andre sparekasser på egnen fortsat opererede med dansk rigsmønt. Påfaldende er bestemmelsen om, at overdragelse af »aktiebrev« til alle andre end »aktiehavere« og disses arvinger krævede bestyrelsens samtykke. Man har åbenbart villet sikre sig mod at blive erobret af de langt stærkere kræfter, der stod bag Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder. Sparekassen for Rødding betegnede den 15. januar 1872 som sin fødselsdag. Dens grundkapital bestod oprindeligt af 26 »aktiebrev«, hvert på 100 preussiske daler. Mindsteindskuddet var 1 preussisk daler. Det enkelte udlån måtte som regel ikke overstige 400 preussiske daler.

Sjælen i *Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder* var gennem mange år egnens danske forgrundsskikkelse, J. N. H. Skrumsager. Han var født på Varde-egnen i 1841, men havde fra 18-års alderen boet i Sønderjylland, fra 1865 som gårdejer i Københoved. Skrumsager var på Rødding Højskole blevet stærkt påvirket af den grundtvigske retning og gav stødet til oprettelsen af Rødding frimenighed. Senere blev han formand for Kristeligt Udvalg for Nordslesvig. Han udfoldede tillige en betydelig virksomhed til fremme af vesteregns kommunale og økonomiske interesser og var bl. a. sparekassens formand fra dens grundlæggelse til sin død i 1921. På det nationalpolitiske område indtog han en fremtrædende plads. Efter Krügers død var han fører for dem, der ønskede at fortsætte protestpolitikken, men kom desuagtet tidligt i et varmt venskabsforhold til H. P. Hanssen.

I 3. del af sine uddgivne erindringer: »Æt og Minder« (skrevet 1909) skriver Skrumsager, at han havde fået en del oplysninger om Sparekassen for Nørre Aaby og Omegn på Fyn, indhentet love fra flere nordslesvigske sparekasser og i det hele taget talt med forskellige om sagen. På et møde den 16. december 1871 i Langetved kro af mænd fra Skrave, Skodborg, Lintrup, Hygum, Øster Lindet og Jels sogne (ikke Rødding!) blev det besluttet at oprette en sparekasse for Frøs og Kalvslund herreder og muligvis Gram gods. Under den påfølgende tegning af garantier viste det sig bl. a., at Mejlby og Tornum i Lintrup sogn ikke var interesserede, da de benyttede sparekassen i Ribe, der viste stor imødekommenhed over for låntagere fra Slesvig.

Det lykkedes alligevel at få hele 170 garantier. Vedtægterne, der som nævnt blev godkendt den 17. januar 1872, bestemte bl. a., at bestyrelsen skulle have 15 medlemmer. Den valgte af sin midte en formand, der tillige var forretningsfører, og en næstformand, medens

den lønnede bogholder (regnskabsføreren) ikke var bestyrelsesmedlem. Det mindste indskud skulle være 1 rigsdaler. Man anså det for tilstrækkeligt at bringe reservefonden op på 2000 rigsdaler, før $\frac{1}{3}$ af overskuddet blev brugt til gavnlige øjemed, »især sådanne, som kunne være til nytte for omegnen og navnlig for sammes mindre formuende beboere«. Formand og forretningsfører blev J. N. H. Skrumsager, næstformand (1872-90) højskoleforstander Cornelius Appel, Rødding, og bogholder (1872-1907) J. A. Kloster, der havde været skolelærer i Skodborg, men var blevet afskediget af preusserne i 1867, fordi han nægtede at aflægge eden (hans fire sønner udvandrede til Amerika for at undgå den preussiske militærtjeneste). Den 14. marts 1872, der senere blev fejret som sparekassens stiftelsesdag, er sikkert den dag, den optog sin virksomhed.

Sparekassen for Frøs og Kalvslund herreder kom ikke til at omfatte Gram gods. I stedet påbegyndte en selvstændig *sparekasse for Gram og Nybøl godser med omegn* sin virksomhed 27. 4. 1872. Dens vedtægter, der først kendes i en revideret skikkelse fra 1882, stemmer nøje overens med lovene for Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder. Der var 104 garantier, hver for 100 rigsdaler. Bestyrelsen havde 18 medlemmer, to fra hver af godsets 9 kommuner. Formålsparagrafens formulering afveg noget fra Frøs og Kalvslund herreders sparekasses. Det hed, at den var stiftet »nærmest til gavn og bedste for den mindre bemidlede, den arbejdende og tjenende klasse, til fremme af selvhjælp og af næringsvejene for sådanne personer, som anbefaler sig ved rosværdig vandel og vindskebelighed«. Dertil svarede, at overskuddet bl. a. skulle bruges til formål, »som tjener til at give oplærelse eller skaffe indgang for nye og hensigtsmæssige opfindelser, belønne tro og lang tjeneste, befordre husflid og håndgerning m. m.«.

Blandt garantierne var grev Brockenhuus-Schack og godsinspektøren, og det var godsherskabet, der stod bag sparekassens oprettelse. Dermed var også kassens danske orientering en given ting. Det danske sindelag udtryktes bl. a. i den skrivelse, hvormed formanden, gårdejer Rasmus Hansen, Kastруп, i 1873 ledsagede tilbagesendelsen af det officielle skema med oplysninger om sparekassens virksomhed i det første regnskabsår: »Idet jeg bemærker, at sparekassens bestyrelse har set sig tvunget til at bekoste det os i et fremmed sprog affattede og tilsendte skema oversat i vort eget sprog for at muliggøre sammes udfyldning, andrager jeg på, at dersom et lignende skema skal udfyldes ad åre, det da tilstilles os i det sprog, vi forstår, og kun kan

gøre brug af, nemlig vort modersmål, hvilken fordring humaniteten, efter almindelige begreber, byder tilfredsstillet«. Sparekassens regnskabsfører blev, ligesom i Rødding, en forhenværende lærer, Niels Laurids Lund i Kastrup, der havde fået sin afsked, da han i 1871 nægtede at aflægge eden.

Tørninglen fik yderligere to sparekasser på denne tid: *Toftlund Sogns Sparekasse* (stiftet 1. 12. 1872) og *Spare- og Laanekassen for Hviding Sogn og Omegn* (stiftet 5. 3. 1873). Begge kassers vedtægter viser hen til Agerskov (eller Spandet) sparekasse som forbillede. Toftlund sparekasse blev stiftet af 40 garanter, der hver kautionerede for 40 preussiske daler. Dens formand var i de første år gårdejer Andreas Ries, derpå (til 1898) gårdejer Jacob Bjorholm, begge fra Ørderup. Farver og gårdejer Adolph Christian Lau i Toftlund blev forretningsfører (til 1909). Da Lau i 1881 købte en gård i Stenderup, flyttede sparekassens kontor med ham. — Vedtægterne for sparekassen i Hviding blev godkendt 29. januar 1873. Her kautionerede 29 garanter hver for 75 preussiske daler. Overskuddet skulle bruges til at danne en reservefond på 1875 preussiske daler; derefter skulle det årlige overskud gå til almennyttige foretagender. Den mangeårige forretningsfører for denne sparekasse (der i 1890'erne var den mindste i Haderslev kreds) var Søren Knudsen Nissen i Høgsbro.

I 1883 kom der endnu en sparekasse til i Tørninglen: *Brøns Sogns Spare- og Laanekasse*. Vedtægterne, der er dateret 1. 11. 1883, var også af Agerskov-typen. 26 garanter kautionerede for 400 mark hver. Forretningsføreren lønnedes med $\frac{1}{3}$ af nettooverskuddet. Halvdelen af overskuddet skulle henlægges til en reservefond, indtil denne nåede op på 5000 mark. Formand var møller Lydik Jacobsen (1835-1927), Brøns mølle, en af sin tids førende mænd på vestkysten, en foregangsmand både i økonomisk og national henseende. Her skal kun nævnes, at han hædredes med tilnavnet »Sønderjyllands største plantningsmand«, og at han i 1868 stod i spidsen for oprettelsen af en højskole i Brøns. Næstformanden, Niels Beyer, Vangsbo (1843-1927), var i mange år en såre velkendt formand for »Nordslesvigsk Brandforsikringsforening«. Degn og lærer Matthias Petersen i Brøns (1843-1911) var sparekassens regnskabsfører til sin død.

De mange, især åndelige, bånd, der knyttede Tørninglen sammen til en enhed, spillede åbenbart også en rolle for de sparekasser, der blev oprettet i dette område. Hvor ikke særlige forhold lagde sig i vejen, fik de ensartede vedtægter, og dette forhold fremtræder tyde-

ligt, når man ser på den forskel, der er mellem Tørninglens og enklavernes sparekasser. Det falder endvidere i øjnene, at sparekassernes stiftere hører hjemme blandt sognets (eller egnens) førende mænd. Dette gælder ikke alene deres velstand og den anseelse, de nød som storbønder og indehavere af sognets æreshverv, men også den rolle, de spillede som foregangsmænd på det materielle og nationalpolitiske område. De oprindelige bestyrelsesmedlemmer i Brøns sparekasse kan tjene som eksempel herpå. Med særlig interesse konstaterer man den sammenhæng, der på denne egn bestod mellem den tidlige grundtvigske bevægelse og sparekassegrundlæggerne (Agerskov, Spandet, Rødding, Brøns). Denne sammenhæng er også iøjnefaldende, når man fra Tørninglen begiver sig sydpå og betragter omstændighederne i forbindelse med oprettelsen af den første sparekasse i de gamle enklavesogne.

ENKLAVE-EGNENE

Vestkyst-egnene mellem den nuværende rigsgrænse mod syd og Skærbæk mod nord prægedes fra gammel tid af den kongerigske enklave, der både verdsligt og gejstligt altid havde haft danske embedsmænd. Området adskilte sig både fra egnen mod nord (Tørninglen) og øst (især Slogs herred), og dette særpræg fremtrådte også i de sparekasser, der blev grundlagt her samtidigt med de lige omtalte i Tørninglen. Der er her tale om 6 sparekasser: 2 i Visby, 1 i hvert af sognene Emmerlev, Daler og Brede (sidstnævnte sogn havde i gejstlig henseende ikke hørt med til enklaverne) samt 1 i Nørre Løgum, der var en del af det gamle Løgumkloster birk.

Den første sparekasse blev oprettet i Visby.

Visby sogn (med godset Trøjborg) rummede store sociale modsætninger. Det tidligere meget udbredte hoveri af herregårdens fæstere var først blevet afløst i 1847, og i tiden efter 1850 blev fæsterne selvejere. Antallet af jordløse husmænd var meget stort. Om den sociale nød i sognet skriver pastor Gustav Seeger, der kom til Visby i 1867:

»Hvor stor den nød var, som især tyngede arbejderne, kunne ikke blot ses af det store antal fattiglemmer, men også af andre ting. Mange børn gik i pjaltede klæder, og mange blev af forældrene sendt ud på tiggeri. Også flere koner gik ud at tigge, ikke blot ved jul og påske, men om hverdagene vinteren igennem. Ofte hørte man fra skolen klage over, at der var børn, som havde utøj, undertiden også

fnat, hvilket var så meget værre, fordi børnene på grund af det store børneantal (140-150) måtte sidde tæt op ad hinanden i de små skolestuer. – Skolebesøget var meget uregelmæssigt på grund af forældrenes ligegyldighed, som tildels kunne undskyldes med deres fattigdom. Drikkeriet gik også stærkt i svang både blandt arbejdere og bønder og blandt mænd og kvinder, måske fremkaldt, eller i det mindste fremhjulpet, af brænderiet på Hedegård. Man hørte jævnlig om slagsmål på kroen og megen hulen og larmen på gaden«.

Overfor de mange småkårsfolk i sognet stod de rige besiddere af Trøjborg Ladegård og Visby Hedegård, der ejedes af to brødre, henholdsvis Hans Aagesen Knudsen og Kresten Knudsen. De var blevet ejere af gårdene ved arvedelingen efter deres fader, Knud Lausten Knudsen, der gennem ægteskab blev vesteregns rigeste mand og derved i stand til at købe Trøjborg for 770.000 rd. i 1851. Før købet af Trøjborg boede Knudsen i Mjolden sogn, hvor grundtvigianismen tidligt vandt indpas. Den senere så berømte Kristen Kold var her huslærer for bl. a. Knudsens børn. De to nævnte brødre Knudsen bevarede livet igennem deres grundtvigske indstilling og søgte efter evne at fremme det folkelige liv på egnen.

Visby var i 1851 blevet tingsted for enklaverne, og på tinghuset i Visby blev »Det blandede Distrikts Landboforening« stiftet i 1854. Her var også hjemstedet for »Lø Herreds Brandforsikring«. I 1870 fik Visby en »arbejder-forbrugsforening«.

Ophavsmanden var Frederik Høyberg (1832-1919), født i Tønder, opvokset i Ribe. Hans slægtning og velynder Knud L. Knudsen tog sig af hans uddannelse til landmand. Fra 1870 var han først forpagter, siden ejer af gården Nørremark ved Visby. I 1867 havde Høyberg bl. a. opholdt sig på Kalundborg Hovedgård for at lære moderne mejeribrug at kende. Her traf han sammen med en mejeriforpagter Burchardi (født på Grøngård ved Jejsing), der netop havde fået oprettet en brugsforening. Ideen havde han fået fra pastor Sonne i Thisted, som året i forvejen havde oprettet Danmarks første brugsforening.

Da Høyberg i 1870 havde overtaget driften af Nørremark, var én af hans første tanker at hjælpe sognets mange fattige ved at få dannet en brugsforening. I sine erindringer skriver han: »Her i Visby med dens mange arbejderfamilier og med de to store gårde (Trøjborg og Hedegård) som støtte syntes der at være gode udsigter for en sådan forening, så meget mere som næsten hele husmandsstanden stod indskrevet i høkerens, N. P. Jacobsens, bøger, med større og mindre

beløb, og som på denne måde afhængig af ham måtte betale varerne alt for dyrt«. Brugsforeningen kom igang allerede samme efterår med 40 indtegnede medlemmer. Hvert medlem tegnede sig for 2 aktier à 5 rigsdaler, og de to brødre Knudsen kautionserede for et driftslån. Høyberg blev brugsforeningens første formand, og i bestyrelsen sad bl. a. brødrene Knudsen og den forhenværende degn og lærer Ulrik Kaysen, der havde fået sin afsked i 1867 på grund af edsnægtelse. Han deltog på mange måder i det offentlige liv. I arbejdet med brugsforeningens dannelse var han Høybergs nærmeste støtte og overlod vederlagsfrit et rum i sit hus til udsalgslokale.

Ved siden af og i nær tilknytning til brugsforeningen oprettedes den 19. marts 1871 en sparekasse: *Visby Arbejder-Forenings Spare- og Laanekasse*. Dens formand blev Hans Aagesen Knudsen på Trøjborg, medens Høyberg var forretningsfører; også Kaysen sad i bestyrelsen. Formålet var, skrev Høyberg til herredsfogeden, »at give sognets samtlige beboere let adgang til at opspare småsummer som og at hjælpe navnlig arbejderklassen med smålån i de mere trykkende tider«. Dens vedtægter kendes fra 1873, da den også blev tilgængelig for andre end sognets beboere. Den tog da mod indskud fra 5 Silbergraschen. Til prioritetslån krævedes samtykke fra mindst halvdelen af bestyrelsens medlemmer. Garanterne kautionserede i 10 år for 5000 preussiske daler. Halvdelen af overskuddet skulle henlægges til reservefonden, indtil denne nåede op på 10 pct. af det indestående beløb.

I 1873 fik arbejderforeningens sparekasse en lokal konkurrent i *Sparekassen for Visby og Omegn*. Bag den nye institution stod en mand, der af forskellige årsager stod i modsætning til arbejderforeningens brugsforening og til dens sparekasse. Forretningsføreren var Kaysens efterfølger som degn og lærer, Peder Pedersen Smith (1838-1932), der skildres som en i national henseende ret farveløs mand, der i høj grad var interesseret i pengevæsen. Ved oprettelsen støttedes han især af den nævnte købmand Niels Peter Jacobsen. Høyberg hævder, at de 10 garanter først blev fundet, da man lovede dem hver 100 mark årlig af kassens overskud. Dens vedtægter byder ikke på noget særligt. Der regnedes kun med kautionslån.

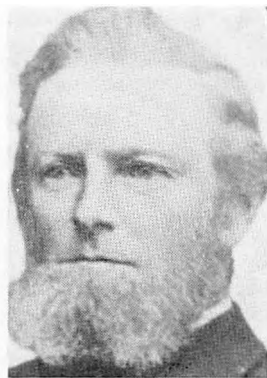
Det er sandsynligt, at forbilledet for Sparekassen for Visby og Omegn såvel som for de nedennævnte sparekasser i Brede og Emmerlev var *Nørre Løgum Sogns Spare- og Laanekasse*, der begyndte sin virksomhed 1. 4. 1872. Den synes at have været nationalpolitisk

Hans Aagesen Knudsen.

Kresten Knudsen.

Frederik Høyberg.

Hans Aagesen Knudsen (1831-1917) var søn af storbonden Knud Lausten Knudsen i Forballum og havde en tid lang Kristen Kold som huslærer. Trøjborg, som faderen købte i 1851, gik i arv til ham, medens den yngre broder Kresten (1836-1922) overtog den fra Trøjborg udparcellerede Visby Hedegård. Fra Hedegård udskiltes Nørremark, som ejedes af brødrene Knudsens fætter, Frederik Høyberg (1832-1919). De tre mænd var ikke blot økonomisk, men også nationalt og folkeligt førende i enklavesognene, hvor de bl. a. støttede den grundtvigske bevægelse.

neutral lige fra sin oprettelse. Dens første forretningsfører var kommuneforstander A. Iversen, som meget snart afløstes af sognets unge nyudnævnte degn og lærer Hans Holm. De oprindelige vedtægter kendes ikke, men ifølge de reviderede statutter fra 1890 var der 19 garanter (hver kautionerede for 500 mark), og det bestemtes, at når reservefonden var nået op på 12.000 mark, skulle en del af overskuddet hvert år fordeles blandt garanterne.

Eksemplet fra Visby efterlignedes i nabosognene mod nord og vest. Her oprettedes *Brede Sogns Spare- og Laanekasse* (dens vedtægter er dateret 30. 1. 1875) og *Emmerlev Sogns Spare- og Laanekasse* (vedtægter af 2. 7. 1876). I begge tilfælde var garantikapitalen meget lille. I Brede sogn indskød 39 garanter hver et lån på kun 30 mark (ialt 1170 mark). De reviderede statutter fra 1888 bestemte, at når reservefonden var nået op på 30.000 mark, skulle $\frac{1}{3}$ af det årlige overskud fordeles blandt garanterne. Bestemmelsen peger på forbindelse med sparekassen for Nørre Løgum sogn. – I Emmerlev sogn var der ganske vist 89 garanter (53 gårdmænd og 36 husmænd), men hver af dem indskød kun 20 mark (ialt 1780 mark); proprietær Feddersen på Søndergårde ydede derfor et rentefrit lån på 3000 mark i ét år, og først derefter begyndte sparekassen sin virksomhed (12. 10. 1876). Ligesom i vedtægterne for sparekasserne i Nørre Løgum og Visby –

og i modsætning til dem i Tørninglen – tales der ikke om nogen godtgørelse til kassereren (forretningsføreren). Man ville helst operere med kautionslån; kassen i Emmerlev sogn gav dog prioritetslån, når mindst halvdelen af bestyrelsen stemte for det.

Begge disse sparekasser domineredes af dansksindede mænd. I Brede sogns sparekasse var i 1888 9 af garantierne danske statsborgere (optanter); formanden var fra oprettelsen gårdejer A. Beyer i Harres. I Emmerlev sogns sparekasse synes forholdet at have været lidt mere kompliceret. Den bærende kraft var den forhenværende lærer og kirkesanger Johannes Hansen i Sdr. Sejerslev (afskediget for edsnægtelsen i 1867); han var både regnskabsfører og sekretær fra 1876 til sin død i 1896. Heroverfor virker det påfaldende, at bestyrelsen ivrigt søgte at skaffe sig »øvrighedens beskyttelse og kontrol«. Deres godkendelse var »durchaus nothwendig«, hvis forretningen skulle gå sikkert og uforstyrret, skrev Johs. Hansen 9. 4. 1877 til overpræsidenten. Andragenderne afvistes selvfølgelig, fordi sparekasserne ikke havde kommunal garanti. Baggrunden for ønsket om øvrighedens kontrol kan have været et krav fra den tysksindede Feddersen på Søndergårde, hvis finansielle støtte synes at have været en nødvendighed for sparekassen. Også i 1877 og 1878 måtte man optage lån for at kunne tilfredsstille lånebehovet (henholdsvis 12.000 og 56.000 mark).

Ligesom Tørninglen fik også enklavesognene en efternøler-sparekasse i 1880'erne: *Sparekassen for Daler Sogn*, der oprettedes i 1883. Sparekassen prægedes af, at dens førende mænd gennem de første snes år var knyttet til det preussiske administrationsapparat. Regnskabsfører var fra 1883 til sin død i 1913 kromand (købmand) A. C. Handler, der tillige var kommuneforstander i Daler. Amtsførsteren indberettede om ham, at han var kendt som loyal. De to første formænd (1883-89) var sognepræsterne J. N. P. Jacobsen og G. D. Jepsen, derpå gårdejer Andreas Schou, som tillige var kommuneforstander i Østerby. Han hørte til de forsonlige og loyale i distriktet, hed det i amtsforstanderens rapport, »selv om han måske endnu har nogle danske sympatier i sit hjerte«.

TØNDER-ÅBENRÅ-EGNEN

En tredje gruppe sparekasser (ialt 7) udgjordes af dem, der oprettedes i enen mellem Tønder og Åbenrå, først og fremmest i Slogs

herred. De har vigtige træk tilfælles, og vedtægterne nedstammer vist i alle tilfælde fra de for Hostrup sparekasse gældende.

Ældst var sparekassen i *Ravsted*, hvis vedtægter udformedes i januar 1864, altså endnu i den danske tid. Forlægget er statutterne for Hostrup sparekasse. Lige som dér betegnes stifterne som »direktionen«, og denne vælger, som dér, bl. a. en direktør og to administratorer. Bestemmelsen om, at der ikke måtte gives lån til folk, der drak eller førte et uordentligt levned, forekommer også i Ravsted, og bestyrelsen skulle også her have vederlag for sin ulejlighed. Hver af de 19 stiftere indskød fra 10 til 20 rigsdaler hver. Medens stifterne alle skulle være fra Ravsted sogn, tog man mod indskud både fra Ravsted sogn og fra de tilstødende sogne.

Statutterne for *Tinglev Spare- og Laanekasse*, der er dateret 27. 4. 1867, har næsten helt de samme bestemmelser. Hver af de 43 stiftere indskød 20 mark slesvigholstensk kurant. Om overskuddet hed det, at en del af det kunne bruges til »en veldædig og christelig Hensigt«. Hermed havde man angivet den stærke kirkelige indflydelse, der gjorde sig gældende i alle sparekasser på denne egn, og som bl. a. kom til udtryk i, at sognepræsten ofte indtog en fremtrædende stilling i bestyrelsen (i Tinglev således pastor Beyer, i Bjolderup præsterne Michaelsen og Jessen, i Bylderup pastor Wolf), og at sparekassernes bidrag til velgørende formål i stor udstrækning kom kirken til gode. Degnen, Jesper Lorensen, var regnskabsfører for Tinglev sparekasse indtil sin død i 1882.

Året efter (1868) oprettedes *Bjolderup Sogns Sparekasse* vestligst i Åbenrå kreds. Dens forretnings sfære, erklærede bestyrelsen, omfattede sognene Bjolderup, Hjordkær, Åbenrå, Hellevad, Rise, Uge, Tinglev, Burkal, Bylderup, Ladelund og Ravsted. Initiativtageren var sognepræsten, Jørgen Michaelsen. Til formand valgtes den slesvigholstensksindede gårdejer Simon Johannsen (1802-87) fra Vollerup. Blandt sparekassens fire administratorer var sognefoged H. P. Paulsen, Smedager, den eneste tysksindede. Regnskabsfører blev den dansksindede degn Tøge Tøgesen. Vedtægterne kendes i en revideret skikkelse fra 1883, men de oprindelige svarer uden tvivl i et og alt til dem fra nabosognet Tinglev. De 62 stiftere indskød hver fra 2 til 20 rigsdaler. Af overskuddet kunne 20 pct. bruges til veldædige eller almennyttige formål (en større del gik sikkert til administratorerne), dels til fattige, dels til tro tjenestefolk og dels »til understøttelse af fattige børn, der, når de er konfirmerede, har lyst og anlæg til et eller andet håndværk

elier også har lyst og evner til at uddanne sig til lærerfaget, til missionen, som også i kirkelige og andre almenyttige øjemål«. Pengene skulle så vidt muligt udlånes mod kaution, og dette ønske om at undgå prioritetslån spores også tydeligt i de øvrige sparekasser på egnen.

Den næste sparekasse blev *Bylderup Sogns Spare- og Laanekasse*; dens vedtægter er dateret 24. januar 1870. Stifterne tegnede 60 andele på tilsammen ca. 500 preussiske daler — ligesom ved de andre kasser et nærmest symbolsk garantibeløb. Indtil 1881 var pastor Wolf sparekassens formand (direktør).

I Bylderups nabosogn mod nord oprettedes et par år senere *Højst Sogns Spare- og Laanekasse*, hvis vedtægter var dateret 11. 12. 1873. Iøvrigt kendes de ikke. 49 garanter indskød 527 preussiske daler, fordelt på bidrag fra 5 til 20 daler. Forretningsføreren fik indtil 1888 en femtedel af nettoudbyttet som vederlag, senere et fast beløb.

I Åbenrå kreds fik *Uge* sogn en sparekasse i 1873 og *Kliplev* sogn én i 1876. Om den førstnævntes grundlæggelse og indtægter vides intet. Den har sikkert været lige så ubetydelig som den i Kliplev, hvis 76 garanter hver havde ydet 100 mark, og ligesom den førte den en stadig kamp for sin eksistens. Landråden i Åbenrå fik først 1886 kendskab til Uge sparekasses eksistens.

Over for disse 20 private sparekasser, som i de tredive år fra 1864 til 1894 blev oprettet i det vestlige og mellemste Nordslesvig, stod kun 6 nye private sparekasser i de østlige egne. De falder i to grupper: én omfattende Haderslev østeramt, og én Sønderborg kreds (Als og Sundeved).

HADERSLEV ØSTERAMT

I Haderslev østeramt, hvor sparekassen for Haderslev bys omegn havde været enerådende, opstod der to nye sparekasser. Den ene, der fik sæde i det bymæssige centrum Christiansfeld, viste sig at være fuldt ud levedygtig, medens den lille landbokasse i Vilstrup syd for Haderslev førte en hensygnende tilværelse.

Vedtægterne for *Sparekassen for Christiansfeld og Omegn* er dateret 2. april 1872, men sparekassen betegnede senere den 20. april som sin stiftelsesdag, fordi den da holdt sin første kontordag. Sparekassen var organiseret som et velovervejet forretningsforetagende, formodentlig med Broager sparekasse som forbillede. De 104 kautionister garanterede hver for 225 mark (100 rigsdaler). De var alle fra Tyrstrup

herred; 16 af dem var fra selve Christiansfeld. Til sparekassens forretningsområde regnedes den østlige del af Haderslev kreds og sognene Taps og Hejls nord for grænsen af 1864. Overskuddet skulle ubeskåret gå til reservefonden, indtil denne var nået op på 4500 mark, derefter skulle overskuddet gå til nyttige formål inden for sparekassens forretningsområde. I modsætning til, hvad der var tilfældet ved de fleste af de vestslesvigske sparekasser, der blev oprettet på denne tid, lagde man i Christiansfeld lige fra begyndelsen vægt på prioritetslån, medens lån mod depositum eller gældsbeviser og veksler nævntes i anden række. Det indskærpedes dog i vedtægterne, at de, der søgte små lån, skulle have fortrinnet for dem, der søgte store beløb, og at direktøren så vidt muligt skulle sørge for, at pengene blev på egnen. Denne sidste bestemmelse var vel især vendt mod sparekassen for Haderslev bys omegn, Christiansfeld sparekasses eneste konkurrent.

Christiansfeld-sparekassens første formand var L. J. Hansen, Anderrugård; han efterfulgtes i 1879 af næstformanden, Falle Anker, Skovhuse, og i 1894 af den nye næstformand, C. Finnemann, Tårninghus. Af væsentlig betydning for sparekassens fremgang og trivsel var det store og uegennyttige arbejde, der blev udført af rebslagermester Christian August Øster (1828-1907), et dansksindet medlem af brødre-menigheden, der var sparekassens kasserer gennem 34 år. Christiansfeld sparekasse fik kontor i Østers hus. — Sparekassen i Christiansfeld var fra første færd rent danskorienteret, og modsætningen til sparekassen for Haderslev bys omegn må have været rent lokalt og økonomisk bestemt.

For oprettelsen af *Vilstrup Sogns Sparekasse* var baggrunden vel tildels af samme art, men i dette sogn med stærk hjemmetyskhed må ønsket om at kunne henvende sig til en i national henseende neutral sparekasse have spillet en afgørende rolle for stiftelsen. Om de 62 garanter i sognet, som den 27. december 1879 etablerede sig som sparekasseforening, noterede amtsforstanderen senere: »29 Dänen, 33 Deutsche«. Bestyrelsen domineredes imidlertid af de dansksindede, forrest blandt disse bolsmand Nis Peter Nissen i Kolstrup, der var formand og regnskabsfører. — Vedtægterne rummer ingen påfaldende bestemmelser. »Dens midler gøres frugtbringende dels mod antagelig selvskyldnerkaution, dels ved udlån i faste ejendomme«, hed det således. Indskuddene skulle være mindst 5, men højst 500 mark. Forretningsføreren fik godtgørelse, men hans myndighed var stærkt begrænset: mindst 3 medlemmer af bestyrelsen skulle være tilstede,

når beslutning om udlån skulle træffes. Som sparekassens stiftelsesdag betegnede den 30. januar 1880, formodentlig dens første kontordag.

SUNDEVED OG ALS

Sundeved og Als fik i de første 30 år efter 1864 4 nye private sparekasser.

På Sundeved lå kun én af dem: *Nybøl Sogns Spare- og Laanekasse*, hvis love blev vedtaget i august 1874. Den var en efterligning af sparekassen i nabosognet Broager. 38 kautionister garanterede hver for 300 mark og valgte af deres midte en bestyrelse, bestående af 4 direktører, der fungerede i 6 år. Bestyrelsen antog en lønnet bogholder. Man ville tage imod indskud fra 3 til 600 mark og give prioritetslån til 4½ pct. eller kautionslån til 5 pct. Bestyrelsen, hvis førende mænd var gårdejerne Hans Cosmos (formand) og Hans Ludvigsen, troede, at øvrighedens godkendelse var nødvendig og indsendte derfor statutterne til herredsfogeden i Broager. Denne fik derved lejlighed til at ventilere sin betænkelighed ved, at det ikke nærmere var angivet, hvilke almenyttige og veldædige formål overskuddet til sin tid skulle anvendes til, da der forelå den mulighed, at man i givet fald kunne henregne politiske formål hertil. Nybøl sparekasse var altså fra første færd dansk.

På Als oprettedes der private sparekasser i Lysabild, for Ulkebøl og i Ketting.

Den mest omtalte af dem, *Augustenborg og Sønder Herreders Spare- og Laanekasse i Lysabild*, hvis vedtægter 31. 10. 1865 approberedes af amtmanden, til hvem de var blevet indsendt af formanden, gård-ejer Hans Lassen i Lysabild. Herredsfogeden havde været betænkelig ved flere af bestemmelserne. Garantikapitalen (10.000 mark kurant) forekom ham at være for høj i forhold til de få kautionister (kun 10 ialt); der var dermed fare for, mente han, at »instituttets almen-nyttige hensigt bliver overset og administrationen mere eller mindre ført i de enkeltes interesse, som i kraft af deres kautioners størrelse har fået en så betydelig interesse i dette institut«. Der manglede bestemmelse om en reservefond, og af hensyn til de fattige indbyggere, for hvis skyld sparekassen i første række var oprettet, var en sparekassedag hver 14. dag alt for lidt; mindsteindskuddet på 5 mark kurant var alt for højt. Han ankede især over, at lånebetingelserne var overladt til bestyrelsens skøn, og at bogholderen, der tillige var

formand, skulle vælges på ubestemt tid. — Disse anker er ikke et vidnesbyrd om, at det på forhånd stod værre til med Lysabild sparekasse end med så mange andre; forklaringen er først og fremmest den, at de fleste senere oprettede sparekassers vedtægter aldrig kom til at passere kritiske embedsmænds skærsild.

Lysabild sparekasses stifter og ubestridte førstemand var gårdejer Hans Lassen (1831-96), der fra 1864 til sin død var den førende danske politiker på Als. Om hans dygtighed var ingen i tvivl. Allerede som 22-årig blev han synsmand, få år efter indvalgte han i herredsrådet for Als Sønder herred. På grund af sin danskhed blev han i 1864 afskediget fra disse poster, men allerede i 1867 valgtes han til medlem af Sønderborg kredsday, senere af Provinslanddagen og i 1875 af den preussiske landdag; 1881-84 var Hans Lassen tillige rigsdagsmand. Han var desuden formand for Den alsiske Landboforening og havde mange andre tillidshverv.

Herredsfogedens kritik besvarede han (26. 10. 1865) med megen veltalenhed. Når der var så få kautionister, skyldtes det, at »man har villet forebygge, at instituttet, navnlig medens det endnu er nyt, skulle have vanskeligheder med altid at have det bestemte antal kautionister«. Et meget større antal kautionister var kun til besvær. »Vi tror, at foreningen til enhver tid meget snarere vil kunne holdes sammensat af mænd, der virkelig har lyst og vilje til at virke til almenhedens vel, når der ikke fordres et for stort antal medlemmer«. Når bestyrelsen ikke var forpligtet til at offentliggøre regnskabet, skyldtes det, at regnskabet i de første år »så vist vil blive af den beskaffenhed, at foreningen gør bedst i at holde det for sig selv«. Han forsvarede fast løn for bogholderen — i modsætning til en vis andel i overskuddet — med, at denne ellers ville se bort fra almenvellet. Derimod bøjede han sig for kravet om mindsteindskuddets nedsættelse.

Ifølge de endelige (trykte) vedtægter fandtes der 15 kautionister, blandt hvilke, udover Hans Lassen, P. H. Bonefeld i Tandslet fortjener at fremhæves. Bestyrelsens fire medlemmer valgtes på 4 år, men om den femte, den lønnede bogholder, hed det: »Han fungerer på ubestemt tid og fratræder i reglen kun sin funktion efter egen begæring«. Man fastholdt, at de ordinære kontordage skulle afholdes hver 14. dag, men bemyndigede til gengæld — som i adskillige andre sparekasser — bogholderen til også at tage imod indskud uden for denne tid.

I 1867 fik Ulkebøl sogn, hvor der fra 1862 allerede fandtes en

sparekasse i Vollerup, endnu en sparekasse, der blev kendt under navnet *Spare- og Laanekassen for Ulkebøl Sogn i Sønderborg*. Forklaringen på, at sognet fik to sparekasser, er muligvis af nationalpolitisk art; i hvert fald var og blev den nye sparekasse udpræget dansk, mens nogle af bestyrelsesmedlemmerne i Vollerup sparekasse var eller senere blev tysksindede. Det kan dog lige så vel tænkes, at forklaringen på den nye kasses stiftelse er af rent forretningsmæssig natur. Sagen var den, at flere af den nye kasses ledende mænd repræsenterede kredse, der var interesseret i en nøje økonomisk forbindelse mellem Sønderborg by og det tilstødende Ulkebøl sogn. Den drivende kraft blandt stifterne var den sønderborgske storkøbmand Christian Karberg, der havde sin private bopæl på Bosagergård i Ulkebøl sogn. På et møde hos ham blev det den 7. oktober 1866 besluttet at oprette sparekassen. Den stiftende generalforsamling blev afholdt den 3. januar 1867, og her bestemtes det, at sparekassen skulle have sit sæde i Sønderborg; foreløbig holdt man dog kontor på Bosagergård. Takket være de pengestærke mænd, der stod bag oprettelsen, blev der tegnet en garantikapital på ikke mindre end 26.350 rigsdaler, fordelt på beløb fra 100 til 1800 rigsdaler. Ifølge de reviderede statutter fra 1894 modtog man indskud fra 5 mark, men hævdede desuagtet frejdigt, at man virkede for at fremme sparsommelighedssansen. Fra 1867 til 1901 var Asmus Hansen sparekassens forretningsfører. Han ejede Ceciliemøllen i Sønderborg, og mølleriet var forbundet med kornhandel, en sennepsfabrik og en landbedrift; han var tillige én af Sønderborgs førende danske borgere og beklædte en række tillidshverv.

1. juli 1875 begyndte *Spare- og Laanekassen i Ketting Sogn* sin virksomhed. Det var kun en lille sparekasse med gammeldags vedtægter, og de officielle arkiver giver ikke navnet på nogen af dens ledende mænd. 22 garanter indskød hver 30 mark og kautionserede for 300 mark hver. Der skulle normalt kun gives kautionslån og tilmed kun i 1-6 måneder. Formanden var tillige lønnet bogholder. Der var kun én månedlig kontordag. Den private sparekasse i Ketting fik ikke nogen lang levetid. Den blev opløst i 1888 og optaget i den kommunale sparekasse, der i dette år blev oprettet i Ketting.

KOMMUNALE SPAREKASSER

Den fuldstændige mangel på kontrol med private sparekassers oprettelse førte med sig, at adskillige af deres vedtægter var meget

ufyldestgørende og sikkert ikke ville være blevet godkendt af nogen tilsynsførende myndighed. Garantikapitalen var alt for ringe, bestemmelserne om reservefonden var ganske svævende, revisionen var organiseret på en afgjort utilfredsstillende måde, administrationens beføjelser var meget vidtstrakte og ikke klart afgrænsede – for at nævne de mest iøjnefaldende skavanker, som betød en tilsidesættelse af sparenes interesser. Når alle disse mangler alligevel kun afstedkom få ulykker, er forklaringen den, at så godt som alle de sparekasser, der blev stiftet de første 30 år efter 1864, var ganske små og havde en snæver forretningskreds. Når alle kendte hinanden i sognet eller på egnen, og når de fleste levede under stabile og ensartede kår, og der kun blev lånt penge til overskuelige og velkendte formål, var sparekassevedtægternes formelle ufuldkommenheder i almindelighed af ringe praktisk betydning. Myndighederne havde derfor ingen anledning til og, så længe der ikke fandtes en sparekasselov, heller ingen mulighed for at gribe ind i landbosparekassernes forhold.

Anderledes stillede det sig med købstadsparekasserne. Her var de beløb, der blev omsat, så betydelige, indbyggernes personlige kendskab til hinanden så utilstrækkeligt og den forretningsmæssige usikkerhed så stor, at myndighedernes kontrol var rimelig og naturlig. Det er derfor forståeligt, at købstadsparekasserne i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg efter udstedelsen af formynderkabsloven af 1875 bøjede sig for øvrighedens ønsker og blev overtaget af de pågældende kommuner.

De »tyske« sparekasser var i begyndelsen lige så afvisende over for regeringens planer om at få kontrol med sparekasserne som de »danske«. Dette fremgår tydeligt af udviklingen i Tønder, hvor den private sparekasse hellere fandt sig i, at der blev oprettet en kommunal konkurrent, end den gik med til at opgive sin selvstændighed. Et tilsvarende eksempel kendes fra Løgumkloster.

Da regeringen i 1876 havde meddelt sparekassen i Løgumkloster, at umyndiges midler kun måtte anbringes i »offentlige« sparekasser, lød svaret, at man gerne ville acceptere tilsyn med pengeanbringelsernes soliditet og med revisionen, men at man måtte afvise regeringens forslag om at kommunalisere sparekassen. Ledelsen fremførte især to argumenter: 1) folk forlangte, at sparekassens administration skulle bestå af »kendte, agtede og solide personer«; 2) da »det danske parti« havde flertallet i flækkekollegiet, ville det ikke kunne undgås, at danske elementer trængte ind i ledelsen ved fremtidige vakanser. Tanken om kommunens overtagelse af sparekassen var allerede blevet bragt

på bane under det danske herredømme »af vore daværende embedsmænd, for hvem et sådant tysk institut var en torn i øjet. Da vi nægtede at gå ind på dette projekt, skal de imidlertid fra højere sted have fået ordre til ikke at røre ved vor sparekasse, så længe dennes forvaltning havde befolkningens tillid«. Det er tydeligt, at nationalpolitiske hensyn kun spillede en sekundær, taktisk bestemt rolle for bestyrelsens stillingtagen; de danske embedsmænds ikke-indblanding blev oven i købet holdt op som et forbillede for de preussiske myndigheder.

Heller ikke de danske sparekassers mænd havde i halvfjerdserne og firserne nogen forståelse for, hvilken betydning økonomiske organisationer og institutioner kunne få i den nationale kamp. Landboforeninger, andelsmejerier, banker og sparekasser blev ikke oprettet med en nationalpolitisk bitanke, men alene for at tilfredsstille et umiddelbart økonomisk behov. I almindelighed blev »politik«, d. v. s. den dansk-tyske strid, åbenbart anset for noget, der var sparekasserne uvedkommende. Bestyrelsens nationale sammensætning svarede derfor gerne til den lokale befolknings (et godt eksempel har man i Bjolderup sparekasse); da de fleste sparekasser lå i helt dansksindede egne, var deres bestyrelser rent danske. At alle de sparekasser, der opstod på landet, fik dansksprogede vedtægter og dansk forretningsprog er derfor ikke i sig selv et tegn på dansk sindelag (man kan bl. a. tænke på Ravsted, Burkal og Tinglev sparekasser), men blot et vidnesbyrd om, at dansk var det ubestridte folkesprog, og omvendt kan man ikke sætte en dansksindet sparekassebestyrelse i årsagssammenhæng med et nationalt dansk initiativ ved sparekassens oprettelse. Nationalitetskampen var med andre ord endnu ikke blevet så total, som den blev det fra 1890'erne, og store områder af livet, ikke mindst økonomiske og kirkelige, følte af flertallet som neutralt terræn, der lå uden for kampzonen.

Da landråd Schreiber således i 1883 søgte at få oprettet en kommunal sparekasse i Skodborg, bragte »Dannevirke« nok flere advarsler mod dette projekt, men bladet var helt uden blik for, at øvrighedens bestræbelser i denne sag kunne rumme en national fare. Det kunne beklage øvrighedens indblanding i befolkningens gamle selvstyre (»Dannevirke« 8. 3. og 2. 4. 1883), men afvisningen af de kommunale sparekasser begrundedes i det væsentlige med »kommunerepræsentanternes egenmægtige beslaglæggelse af den enkelte grundejers folium« i skyld- og panteprotokollen ved kommuners overtagelse af garantien for sparekassen. »Sagen . . . forvolder mangan gårdmand,

landbolsmand og husmand i kommunen søvnløse nætter. Man hører så ofte om kassesvig . . . «.

I slutningen af 1880'erne fandtes der 6 kommunale sparekasser i Nordslesvig. Bestræbelserne for at få oprettet kommunale sparekasser på landet lykkedes kun i Skodborg og Ketting, men slog fejl i Kliplev, Vilstrup og Havnbjerg. Over for dette ringe resultat i landdistrikterne stod imidlertid kommunaliseringen af de store sparekasser i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg og oprettelsen af en kommunal sparekasse i Tønder. Selv om nationale hensyn kun i enkelte tilfælde spillede en rolle for disse kommunale sparekassers tilblivelse, kan man fra nu af skimte den tvedeling, der blev karakteristisk for det nordslesvigske sparekassesevæsen: på den ene side de kommunale sparekasser under tysk ledelse, og på den anden side de private danske sparekasser.

KØBSTÆDERNE

Spar- und Leihkasse der Stadt Hadersleben. Da Haderslev bys sparekasse var oprettet af fattigkollegiet, og dette omfattede magistratens medlemmer, måtte den betegnes som en selvejende institution under kommunalt tilsyn. Vedtægterne synes uændret at have været de oprindelige, indtil der i 1872 blev vedtaget nye. De hvilede på et forslag, som sparekassens direktion havde udarbejdet i 1869, og som sikkert i alt væsentligt udtrykte den bestående tilstand. Direktionen bestod da, som før, af fire medlemmer; disse udpegede en kasserer, der var ulønnet lige til 1872. Direktionen supplerede sig selv, men valget af nye medlemmer skulle bekræftes af fattigkollegiet. Direktionen tog, ligesom i 1819, kun imod indskud den første søndag i hver måned. Ultimo 1869 havde sparekassen ialt udlånt 159.000 »Thaler«; 107.000 var udlånt som kautionslån, 52.000 som prioritetslån, heraf 29.000 »Thaler« i byen. (I 1872 fandt myndighederne ud af, at sparekassen fortsat førte sit regnskab i dansk rigsmønt, og at de »Thaler«, der figurerede i det, var danske rigsdalere). I de følgende år blev der lagt mere vægt på prioritetslåne, som det fremgår af en udtalelse fra direktionen i 1877: »Sparekassens direktion anser det frem for alt for sin opgave at yde de herværende borgere lån på deres grundstykker fra halvdelen indtil to tredjedele af disses brandkasseseværdi«.

I de nye vedtægter af 1. 7. 1872, der var blevet omarbejdet af magistraten, var det afgørende træk, at de hidtil gældende socialfilantro-

riske principper blev forladt til gunst for en betoning af de næringsdrivende borgeres interesse. Det var især dem, lånene skulle komme til gode, hed det udtrykkeligt. Indskuddene skulle være på mindst 2 preussiske daler. Direktionens autonomi begrænsedes: ved vakance i direktionen skulle fattigkollegiet (i realiteten magistraten) udvælge 1 af 3 foreslåede kandidater. Om overskuddets anvendelse havde det ikke været muligt at opnå enighed.

Den 23. 4. 1877 indsendte direktionen disse vedtægter til overpræsidenten og bad ham godkende dem, så at sparekassen fortsat kunne tage imod umyndiges midler. Det lod sig selvfølgelig ikke gøre uden videre; regeringen hæftede sig især ved, at sparekassen hverken blev garanteret af byen eller af andre korporationer. Da sparekassens overgang til kommunen hurtigt kom på tale, vendte direktionen sig heftigt imod tanken. Man frygtede statskontrollen i almindelighed, de stramme udlånsregler, pligten til at købe obligationer, regeringens ret til at blande sig i overskuddets anvendelse og til at fastsætte reservefondens størrelse. Modstanden var dog ganske forgæves. Bykollegierne godkendte 24. 6. 1879 et forslag til vedtægter, der byggede på normalstatutterne, og 3. 10. 1879 blev de bekræftet af overpræsidenten.

Den kommunale sparekasses administration skulle bestå af 5 medlemmer, som bykollegierne valgte blandt købstadens indbyggere; 1 medlem skulle tilhøre magistraten og 1 deputeretkollegiet; magistratens repræsentant var administrationens formand. Den daglige ledelse skulle forestås af en »Rendant«; han ansattes af bykollegierne og skulle stå under magistratens tilsyn. Administrationen skulle i sin udlånsvirksomhed have de erhvervsdrivende i Haderslev for øje. I byen måtte der udlånes beløb på indtil $\frac{2}{3}$ af brandforsikringssummen. Mindsteindskuddet blev nedsat til 1 mark. Halvdelen af nettooverskuddet tilfaldt byens kasse, den anden halvdel skulle på administrationens forslag anvendes af bykollegierne til velgørende og almenyttige offentlige formål i byens interesse. For bykollegiernes tilslutning til kommunaliseringsforslaget spillede denne rådighed over overskuddet den afgørende rolle.

Spar- und Leihkasse der Stadt Apenrade. Sparekassen i Åbenrå stod fra begyndelsen af 1850'erne under kommunalt styre, for så vidt som dens direktion (tilsynet) var lig med borgmester og råd. Alligevel kunne sparekassen ikke betegnes som kommunal, eftersom købstaden ikke garanterede for den, og administrationen juridisk set var selv-

stændig. I denne var flertallet ivrige modstandere af tanken om sparekassens overgang til kommunen.

Fra 1864 til 1880 gjaldt de vedtægter, der var blevet signeret af sparekassens direktion og administration den 22. december 1863, altså kort før det danske styres ophør. De opfyldte administrationens længe nærede ønske om at udvide sparekassens forretningsfære til også at omfatte byens omegn. Et stort skridt bort fra de oprindelige bestemmelser var det også, at sparekassen fremtidig ikke alene ville vække sansen for at sammenspare en nødsilling og give billige lån i øjeblikkelige forlegenheder, men også modtog større kapitaler til forrentning og ydede prioritetslån. Af reservefonden, der ult. 1862 beløb sig til 14.250 rd., var 10.000 rd. anbragt hos Åbenrå kommune som urørlig grundkapital. Den samlede bestyrelse bestod af magistraten og 3 selvsupplerende borgere. Direktionen (tilsynet) bestod af magistraten; revisionen skulle besørges af borgmesteren og 2 rådmænd, bestyrelsens øvrige medlemmer udgjorde administrationen. Kassereren var en lønnet funktionær. Sparekassen modtog indskud fra og med 1 rd.; indlånsrenten var $3\frac{1}{8}$ pct., udlånsrenten 4 pct.

Som følge af den nøje tilknytning til magistraten blev sparekassens bestyrelse efter 1864 rent tysk. Den tysksindede kasserer, C. A. Hundewadt, var den eneste, der fortsatte i sin stilling ind i den tyske tid. Byens borgmester, der tillige førte forsædet i sparekassedirektionen, var fra 1867 til 1882 Albrecht von Krogh, til ulykke for sparekassen en svag og ubetydelig mand. I administrationen sad flere af Åbenrås tysksindede spidser, forrest blandt dem F. C. Raben.

Under disse forhold, hvor bystyret førte tilsyn med sparekassen, og hvor tysk nationalpolitik ikke kunne vente at få fordele af en ændret status for kassen, ville det sandsynligvis have trukket længe ud med kommunaliseringen, hvis ikke kassereren, C. A. Hundewadt, havde begået omfattende bedragerier mod sparekassen. Herved blev det muligt for kommunaliseringstilhængerne at hævde, at kun en kommunal sparekasse var underlagt den nødvendige kontrol.

I vinteren 1873-74 gennemførtes en ekstraordinær revision af sparekassens regnskaber fra og med 1868, og i de følgende år udstraktes revisionen til at omfatte årene lige fra 1864. Regnskaberne viste sig straks at være ganske uoverskuelige og fulde af unøjagtigheder. I flere år antog man, at forklaringen på den konstaterede uorden var kassererens sjuskethed, alt for store arbejdsbyrde og svagelighed. Alligevel er det besynderligt, at man ikke drog sparekassens egne revisorer til

ansvar, thi intet tydede på, at regnskaberne nogensinde var blevet kritisk gennemgået i de mange år, der var gået efter 1864. Og aldeles utilladeligt var det naturligvis, at man tillod en åbenbart ganske uduelig kasserer og regnskabsfører at fortsætte i sin stilling. Her var den hovedskyldige uden tvivl borgmester v. Krogh, hvis tilbagetræden i 1882 da også sattes i forbindelse med sparekasseskandalen.

I maj 1877 fik Hundewadt efter ansøgning sin afsked fra 1. 7. 1877; i august samme år blev det fastslået, at han havde gjort sig skyldig i strafbare handlinger; den 10. september gjorde borgmester v. Krogh rede for dette resultat af den gennemførte undersøgelse og tilføjede, at han ville have forhørt Hundewadt, men var blevet forhindret i det af dennes langvarige sygdom, og — hedder det i protokollen — »nu ville et sådant forhør være helt uigennemførligt, da det dags dato er blevet meddelt, at nævnte Hundewadt er død i går«.

Sparekassens tab som følge af Hundewadts svindlerier beløb sig til ialt 36.425 mark, der måtte tages fra reservefonden. For at klare skærene opsagde sparekassen 40.000 mark, som byen havde lånt, og optog lån på 20.000 og senere yderligere 34.000 mark i Privatbanken i Flensborg.

Af let forståelige grunde søgte magistraten mest muligt at holde skandalens omfang skjult for publikum. Det lykkedes imidlertid ikke; hemmelighedskræmmeriet gav tværtimod anledning til allehånde rygter, og i begyndelsen af 1879 blev sagen fremdraget både i pressen og i deputeretkollegiet. Sparekassens indestående midler, som ultimo 1876 havde beløbet sig til 595.000 mark, daledede til 461.000 mark ultimo 1878 og videre til 446.000 mark ultimo 1880.

Regeringen benyttede den svækkelse af sparekassen, som besvigelserne havde medført, til kraftigt at anbefale magistraten at sikre sig øget kontrol med administrationen ved at omdanne sparekassen til et kommunalt institut (marts 1878). På magistratens vegne svarede borgmester v. Krogh, at administrationen var uden skyld i det skete, at publikums tillid til sparekassen var ved at vende tilbage, og at man, i hvert fald foreløbig, var imod en kommunalisering. I sparekassens bestyrelse så et flertal imidlertid anderledes på sagen. Et udvalg til udarbejdelse af nye statutter havde virket siden 1876 og forelagde i 1878 et statutforslag, hvorefter sparekassen skulle overgå til kommunen og stilles under regeringens tilsyn. Dette forslag blev den 9. december 1878 godkendt af den samlede bestyrelse med 5 stemmer mod 3. De tre modstandere omfattede borgmesteren og to af råd-

mændene. Ved en ny afstemning i bestyrelsen i marts 1879 om en af bykollegierne ønsket ændring i statutforslaget fastholdt de tre magistratsmedlemmer deres absolutte afvisning, og fire andre af bestyrelsens medlemmer erklærede, at den af bykollegierne ønskede bestemmelse om, at gældsbeviser skulle fornyes hvert 4. år, i den grad stred mod sparekassens og låntagernes interesser, at de trak deres tilbud om kassens overgang til kommunen tilbage. Hermed strandede kommunaliseringsbestræbelserne foreløbig, og i juni 1880 erklærede administrationen, at de langtrukne forhandlinger med byen havde været til skade for sparekassen, og at der nu skulle udarbejdes nye statutter for den bestående sparekasse.

De nye statutter vedtoges 18. 8. 1880 af administrationen og godkendtes 10. 10. 1880 af magistraten. Sparekassens navn var fremtidig »Spar- und Leihkasse der Stadt Apenrade«, og hermed understregede man dens nøje tilknytning til kommunen. Den betegnedes som et selvstændigt institut, forvaltet af en direktion, der var identisk med magistraten, og en administration på 6 medlemmer, hvoraf de 2 skulle have sæde i deputeretkollegiet. I forretningsmæssig henseende blev sparekassen lagt så nær op ad en bank som muligt. »Formålet med den er at give lejlighed til at anbringe opsparede midler sikkert og på renter og at opnå lån« hed det i statutternes paragraf 1. Indskuddene skulle være på mindst 5 mark.')

Sparekassen ydede prioritetslån overalt i Slesvig-Holsten; først i anden række omtaltes lån på veksler eller mod gældsbeviser. Af overskuddet skulle halvdelen henlægges til garantikapitalen, medens den anden halvdel efter administrationens beslutning skulle anvendes »i kommunens interesse«.

Den mellemløsning af sparekassens forhold, der var opnået i 1880, fik ikke nogen lang levetid. Da borgmester v. Krogh tog sin afsked i 1882 og afløstes af Adolph Vreden, fik kommunaliseringstilhængerne

*) Hermed havde man faktisk udelukket alle små sparere. I erkendelse af denne alvorlige mangel blev der i 1882, i samarbejde med sparekassen, oprettet en „Pfennig-Sparcassee zu Apenrade“, der tog mod beløb fra 5 Pfennig. Hos forskellige af byens købmænd kunne der købes sparemærker fra 5 til 10 Pfennig, der indklæbedes i et sparehæfte. Når man havde for 1 mark sparemærker, kunne man i den egentlige sparekasse få udleveret en sparekassebog, og opsparede beløb fra og med 10 mark skulle anbringes i sparekassen. To af Pfennig-sparekassens bestyrelsesmedlemmer var tillige medlemmer af den egentlige sparekasses bestyrelse. Pfennig-sparekassen fik mest betydning ved at give skolebørn lejlighed til opsparing. Af ca. 800 sparere i 1886 var over 700 skolebørn. Der indestod i 1888 godt 15 000 mark, men højere nåede man aldrig. Ult. 1916 indestod der kun 10 000 mark, og i januar 1917 besluttedes det at lade Pfennig-sparekassen gå ind.

flertallet. 21. juni 1883 gik bykollegierne enstemmigt ind på at om-danne sparekassen til et kommunalt institut under byens garanti. 13. juli gav sparekassens bestyrelse sit samtykke, idet magistraten og deputeretkollegiets medlemmer i administrationen stemte for; imod stemte imidlertid de to tilstedeværende repræsentanter for byens borgere; de to andre holdt sig hjemme under denne afgørende af-stemning, men erklærede sig i 1884, da sagen var afgjort, for indfor-ståede med sparekassens overgang til byen.

Den 15. 12. 1883 godkendte bykollegierne et af borgmesteren ud-arbejdet forslag til vedtægter for den kommunale sparekasse. Grund-laget havde været vedtægterne for sparekassen i Neumünster, som overpræsidenten kort tid forinden havde stadfæstet, men for at sikre statutternes vedtagelse havde Vreden måttet tage hensyn til stem-ningen i Åbenrå. Hovedsagen var vel nok, at der forefandtes et stærkt ønske om bankmæssig drift af kassen. Man ville derfor have tilladelse til at belåne skibsfartskredsens udenlandske værdipapirer og ølbryg-geriets aktier, ligesom man også fortsat ville kunne anbringe dispo-nible beløb hos Den Nordslesvigske Folkebank. Bykollegierne lagde særlig vægt på to punkter i forslaget og gjorde disses godkendelse til en betingelse for, at de kunne tilslutte sig kommunaliseringen. Det drejede sig om følgende: 1) Inden for Åbenrå kreds skulle spare-kassen have lov til at yde prioritetslån indtil 25 gange Reinertrag; 2) man ville ikke gå med til at holde reservefonden på 10 pct., efter-som både Åbenrå kommune og almennyttige institutioner burde have deres andel af overskuddet. Overpræsidenten gav efter— med visse modifikationer —, men fik iøvrigt sin vilje, bl. a. med afvisningen af sparekassens forbindelse med Den Nordslesvigske Folkebank og mindsteindskuddets nedsættelse til 1 mark.

Den 7. juni 1884 blev statutterne endeligt vedtaget af bykollegierne, og den 14. juni fulgte overpræsidentens godkendelse. Sparekassens navn forblev det i 1880 fastlagte, og i vedtægternes første to paragraf-fer havde man kun tilføjet, at den stod under kommunens garanti. Administrationen skulle bestå af 5 medlemmer, der valgtes af by-kollegierne; 1 af medlemmerne skulle have sæde i bykollegierne og føre forsædet. Med magistratens samtykke kunne der gives prioritets-lån på indtil 30 gange Reinertrag.

Spar- und Leihkasse der Stadt Sonderburg. Hverken i Haderslev eller Åbenrå havde nationalpolitiske motiver spillet en rolle for kom-

munernes overtagelse af sparekasserne. Da kassen i Sønderborg kommunaliseredes i 1886, skete det også uden nationale bevæggrunde, men landråd v. Tschirschnitz havde et klart blik for de fordele, germaniseringsbestræbelserne ville få af omdannelsen, og betonede dem i et brev, som han 7. 11. 1885 sendte til Provinsregeringen. Ganske vist, hed det her, var Sønderborg Sparekasse ikke på danske hænder, men dens overgang til kommunen ville styrke den og tiltrække mange, som nu var afhængige af de danske sparekasser i kredsen. Han ønskede derfor, at byen gik ind på sparekassens betingelser, ikke mindst kravet om, at også den kommunaliserede sparekasse skulle støtte realskolen og frk. Schneiders pigeskole; deres opretholdelse var også nødvendige af politiske grunde, »thi de er virkelige arnesteder for tysk ånd og tysk sindelag«.

Det var sikkert regeringens ihærdige opfordringer til at kommunalisere de private sparekasser og især de heldigt gennemførte omdannelser i nabobyerne, der lå bag oprettelsen af den kommunale sparekasse i Sønderborg, men lokale forhold må også have spillet kraftigt ind. Eksistensen af et stort pengeinstitut (Nordslesvigs største sparekasse), der helt var afhængigt af en lille kreds af byens borgere, og som takket være sine betydelige bevillinger til kommunale formål ligefrem konkurrerede med de officielle myndigheder, må have været bystyret en torn i øjet. I februar 1885 udnyttede bykollegierne nogle tab, som sparekassen havde lidt som følge af uheldige dispositioner – uden at sparekassens stilling af den grund var rokket – til at få indkaldt til et borgermøde på rådhuset til drøftelse af sparekassens forhold. Her gik deputeretkollegiets formand, advokat Grimm, stærkt ind for kommunaliseringen, fordi sparerne derved ville opnå større sikkerhed. Deputeretkollegiet – sagde han – havde i årevis ønsket denne omdannelse, men var altid stødt på modstand fra sparekassens side.

Der blev herefter indledt langtrukne forhandlinger mellem byen og sparekassen, og i august nåede man til en foreløbig overenskomst, i hvilken sparekassen bl. a. fastholdt, at overskuddet skulle fordeles efter de hidtidige regler. Den endelige overenskomst om sparekassens overgang til kommunen er dateret 15. 3. 1886. De nye vedtægter, som bykollegierne godkendte 27. 5., blev udformet efter normalstatutten; overpræsidentens godkendelse af dem blev derfor opnået uden vanskelighed (9. 6. 1886). De stemte i det væsentlige overens med Åbenrå sparekasses.

Spar- und Leihkasse der Stadt Tondern. I Tønder by formede udviklingen sig anderledes end i købstæderne på østkysten. Her var det magistraten, der var ivrig for at få oprettet en kommunal sparekasse, med hvis hjælp man kunne trække umyndiges midler til byen. Da der ikke fandtes nogen af regeringen godkendt sparekasse i hele kredsen, blev disse midler nemlig især anbragt i Husum. Tønder sparekasse stillede sig imidlertid lige så afvisende, som magistraten var ivrig. Magistraten svarede med i maj 1883 at sende regeringen et forslag til statutter for en ny, kommunal sparekasse og bad om at få det godkendt. I Slesvig var man imidlertid betænkelig ved udsigten til at få to sparekasser i Tønder. Man gjorde opmærksom på, at der i Slesvig-Holsten som helhed indestod gennemsnitlig 200 mark pr. indbygger i hver sparekasse, men i Tønder kreds kun 120 mark til trods for, at kredsen med sine 22 sparekasser havde 1 sparekasse pr. 2600 indbyggere, medens provinsens gennemsnit var 1 sparekasse pr. 5600 indbyggere. Hvordan kunne under disse forhold to sparekasser klare sig i Tønder? Landråden (G. J. Fr. Hansen) nærede den samme tvivl og nægtede længe at støtte magistratens ønske. Hensynet til de umyndiges midler ombestemte ham imidlertid, især efter at provst Carstens, der var formand for den private sparekasses bestyrelse, var gået ind for, at der blev stiftet en kommunal sparekasse ved siden af den private. Herefter var der fri bane for den kommunale sparekasse, og den 17. april 1884 godkendte overpræsidenten de statutter, som byrådet 11. 3. havde vedtaget for denne.

LANDDISTRIKTERNE

I købstæderne indebar oprettelsen af de kommunale sparekasser ingen national magtforskydning, men på landet kunne regeringens planer ikke undgå at komme i konflikt med danske interesser og fik derved – med eller uden embedsmændenes vilje – en nationalpolitisk farve.

Der kan konstateres en betegnende forskel på embedsmændenes holdning i Tønder og Åbenrå kredse på den ene side og i Haderslev og Sønderborg kredse på den anden. I de to førstnævnte kredse fremkaldte cirkulærerne af 1883 og 1886 til fremme af kommunaliseringen ingen aktion til støtte af tyske interesser. I de to andre kredse viste derimod mindst tre embedsmænd (landråderne Schreiber i Haderslev og v. Tschirschnitz i Sønderborg samt herredsfoged Klinker i Nord-

borg), at de øjeblikkelig forstod, at tyskdominerede sparekasser kunne blive et vigtigt våben i bekæmpelsen af danskheden. Embedsmændenes forskellige stillingtagen skyldes næppe deres større eller mindre politiske skarpsyn, men snarere tyskhedens meget svage stilling i Haderslev og Sønderborg kredse. Sagen er den, at myndighederne i Tønder og Åbenrå kredse længe mente, at tyskheden dér var bedst tjent med en langsigtet opslugningspolitik, medens embedsmændene i de to andre kredse, hvor tyskheden slet ikke kunne gøre sig gældende af egen kraft, indså, at de havde brug for staten til at underminere modstanderens positioner ved at udvide den nationale kamp med en økonomisk front.

Dette var en opfattelse, som i disse år vandt mere og mere frem i politiske kredse i Tyskland, og som i 1886 førte til vedtagelse af den første lov om bosættelse af tyskere i Preussens polske provinser. Forudsætningen for den nye politiks sejr var liberalismens nederlag. Denne samfundsopfattelse, hvis tanker om det økonomiske livs uafhængighed af staten længe var blevet betragtet som naturlove, veg nu langsomt pladsen for overbevisningen om, at staten havde både ret og pligt til at gribe ind i økonomiske og sociale forhold.

I *Åbenrå kreds* begrundede landråd v. Levetzau 7. 11. 1886 de ringe chancer for sparekassernes kommunalisering med en henvisning til deres danskhed. Der kunne heller ikke være tale om at få oprettet en kredssparekasse. For v. Levetzau var sparekassernes danskhed altså ikke en tilskyndelse til at få stiftet kommunale, tyske sparekasser, men en motivering for, at kommunaliseringsplanerne måtte skrinlægges. Ganske den samme nationalt indifferente indstilling til denne sag møder man hos herredsfoged Reiff i Gråsten, der flere gange udtalte sig om en eventuel kommunalisering af de to derværende kasser.

At man møder en tilsvarende vurdering af problemet hos sparekassernes bestyrelser er kun, hvad man kunne vente. Bjolderup sparekasse, der efter 1880 stod under ledelse af en dansk formand (Rasmus Clausen, én af Nordslesvigs danske førere), tog således ganske forretningsmæssigt stilling til sagen. Han svarede 16. 2. 1883 herredsfogeden, at kassen ikke havde fordel af at blive kommunal; den havde i sin tid ikke haft mange formynderpenge, og udbetalingen af store summer kunne volde en lille kasse vanskeligheder.

Der synes heller ikke at ligge nationale synspunkter bag de bestræbelser, der 1884-86 blev udfoldet for at få *Klipleø* sparekasse omdannet

Rasmus Peter Clausen (1841-1909), fotograferet ca. 1900. R. P. Clausen deltog i krigen 1864 og overtog kort tid senere sin fødegård i Smedager. Han blev hurtigt Bjolderup sogns nationale førerskikkelse, og var bl. a. i over 30 år formand for sognets sparekasse. Han skrev både dansk og tysk til fuldkommenhed. Med sin lette pen strøede han populære vers omkring sig; nogle af hans digte blev optaget i Den blå Sangbog. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

til en kommunal sparekasse. Denne lille sparekasse (kredsens mindste) havde i 1885 kun en indskudskapital på godt 67.000 mark, antallet af sparebøger var 198, og reservefonden beløb sig til 1678 mark. Den nytte, en så lille sparekasse kunne gøre, måtte være ringe, og man kan derfor godt forestille sig, at en del af garantierne har gjort sig håb om fremgang for kassen, hvis den – modsat alle andre sparekasser på egnen – fik øvrighedens godkendelse.

Initiativtageren til forslaget om sparekassens omdannelse var sognepræsten, Georg Karstens. Han stod bag det møde, som Kliplevs sogns 5 kommuneforstandere indkaldte til i juni 1884, og på hvilket de forelagde 20 repræsentanter for kommunerne et forslag om oprettelse af en kommunal sparekasse. Statutterne skulle indrettes efter dem, der gjaldt for sparekassen i Süderhastedt i Holsten. Pastor Karstens kæmpede længe for at få planen realiseret. Det viste sig imidlertid umuligt at bevæge alle kommuner til at stille kaution, og sparekassens garantier ville ikke gå med til at nedsætte lånegrænsen til 20 gange Reinertrag, da man var vant til at kunne låne indtil 30 gange Reinertrag. I en indberetning om sagen gjorde landråd v. Levetzau opmærksom på endnu et argument: man var bange for ikke at råde over de nød-

vendige kræfter, hvis sparekassen blev kommunal, »så længe de mange derværende danske undersætter endnu er udelukket fra at tage del i de kommunale anliggender«.

I *Haderslev kreds* glippede et tilsvarende forsøg på at få sparekassen i *Vilstrup* kommunaliseret. Den var i 1885 kredsens mindste sparekasse med 26.000 mark indestående midler fordelt på 224 bøger. Initiativet til forsøget kom her oppefra, idet det var herredsfogeden, som i april 1884 indkaldte til et møde af sognets tre kommuneforstandere og sparekassens formand, Nis Petersen Nissen i Kelstrup. Det må formodes, at den stærke hjemmetyske repræsentation i sparekassens bestyrelse har fået myndighederne til at håbe på et gunstigt udfald. Det viste sig imidlertid straks, at alle adspurgte var modstandere af kommunaliseringen, og det samme resultat kom man til i 1886, da et møde af kommuneforstanderne og sparekassens administration enstemmigt afviste en omdannelse af sparekassen, således som regeringen med sit cirkulære af 23. 7. 1886 på ny havde anbefalet.

Det kunne se ud til, at de fejlslagne forsøg på at få kommunaliseret sparekasserne i Kliplev og Vilstrup var af ganske samme art. En nærmere betragtning viser imidlertid, at dette ikke var tilfældet. I Kliplev var det lokale kræfter, der stod bag, medens landråden forholdt sig ganske passiv; i Vilstrup kom initiativet derimod fra embedsmændene. Man tager dog næppe fejl, hvis man antager, at herredsfogeden bag sig har haft landråden i Haderslev, Arthur Schreiber (1881-92), der i de samme år fik oprettet en kommunal sparekasse i Skodborg som et vigtigt middel til danskhedens bekæmpelse. Det karakteriserer også Schreiber, at han var en ivrig fortaler for den berygtede sprogforordning i 1888.

I *Skodborg* sparekasses jubilæumsskrift fortælles, at kommuneforstanderen ledte sognerådets flertal på vildspor med hensyn til mødestedet den dag, der skulle træffes afgørelse om, hvorvidt kommunen ville oprette en sparekasse, og at det kun på den måde lykkedes ham at skabe flertal for beslutningen. Denne overlevering er vel sagtens blevet til, fordi sognets danske befolkning senere opfattede oprettelsen af sparekassen som beskæmmende. Den lader imidlertid alle interessante punkter ligge. Disse kommer frem i en indberetning, som landråd Schreiber 24. 7. 1883 (et år før sognerådets godkendelse af vedtægterne) sendte til regeringen i Slesvig.

Det var lykkedes herredsfoged A. L. Petersen i Rødding at interessere sognerådet for oprettelsen af en kommunal sparekasse i Skod-

Arthur Schreiber, landråd i Haderslev 1881-92. Han var en af de første, der gjorde brug af økonomiske våben i de preussiske myndigheders kamp mod danskerne. I 1884 fik han oprettet den kommunale sparekasse i Skodborg. Omkring 1900 var han medlem af det rådgivende udvalg for pastor Jacobsens bank i Skærbæk. (Haderslev Amts Museum).

borg. Allerede den 24. 2. 1883 godkendte sognerådet statutterne og indsendte dem til landråden for at få dem stadfæstet. Schreiber forlangte imidlertid, at vedtægternes tyske tekst skulle lægges til grund, og at man ved udlån mod sikkerhed i fast ejendom skulle følge de strenge forskrifter i formynderkabsordningen. Disse krav og en samtidig modagitation, der satte ind i pressen, især »Dannevirke«, førte til, at sognerådet besluttede at udsætte sagen. Landråd Schreiber, der ikke tålte at se denne chance glide sig af hænde, gik nu med til, at sognerådet indsendte et statutudkast i den skikkelse, det anså for nødvendig, og med herredsfogedens bistand opnåede han, at sognerådet den 15. 5. 1883 besluttede sparekassens oprettelse på tre betingelser: 1) vedtægterne skulle godkendes på både dansk og tysk, 2) udlånsgrænsen skulle sættes til 30 gange Reinertrag, 3) forretningsproget skulle være dansk. Landråden gik i sin indberetning stærkt ind for en godkendelse af disse vilkår.

Schreibers imødekommenhed, der var ganske usædvanlig hos en preussisk landråd, havde en nationalpolitisk baggrund. Næsten alle private sparekasser i kredsens landdistrikter havde foruden det formål at tjene penge til aktionærene (!) også et politisk formål, hed det

i hans indberetning. »Tilstedeværelsen af disse sparekasser er en kræftskade for de herværende politiske tilstande«, fortsatte han. »Ikke blot formændene for de tre kasser [i Rødding herredsfoged-distrikt] – den kendte agitator Hansen i Kastrup, føreren for den danske opposition i Kredsdagen, Skrumsager i Københoved, og gård-ejer Boisen i Gastrupgårde –, men også kassererne – skolelærer Lund, der er afskediget af politiske årsager, degn og lærer Kloster i Rødding, der er afskediget på grund af edsnægtelse, og aftægtsmand Aalling i Rødding – er dansksindede og tilmed, med undtagelse af sidstnævnte, danskere af krasseste art. Administrationen af disse kasser behersker samtlige kreditforhold på egnen; administrationens princip er, at der kun gives kredit til folk, som viser sig at være godt dansksindede; folk, der er henvist til disse sparekassers hjælp, må tage sig vel i agt for, at de ikke ved deres politiske adfærd vækker mishag hos de herrer, der står i spidsen for sparekassernes administration«. Forsøgene på at få disse sparekasser omdannet til kommunale institutioner havde naturligvis været forgæves. Han havde spurgt sig selv, om de ikke kunne ophæves under henvisning til statens tilsynsret, men en sådan ret fandtes desværre ikke. Ved at få oprettet en kommunal sparekasse i Skodborg kunne man svække disse private sparekassers magt.

Regeringen i Slesvig var fra første færd lydør over for landråd Schreibers nationalpolitiske argumentation. Embedsmændene dér var selvfølgelig klar over, at statutforslaget fra Skodborg tilsidesatte de gældende regler, men de erklærede at ville acceptere det, »hvis de politiske synspunkter blev anerkendt som overvejende«. Allerede i december 1883 blev statutterne med visse forbehold godkendt af overpræsident Steinmann, en mand, om hvem H. P. Hanssen skrev, at han var en bureaukrat af den gamle skole, for hvem staten var det højeste begreb, ja, næsten som et levende væsen, langt vigtigere end folket. I hans embedstid indledtes den skarpe kurs mod Nordslesvigs danske befolkning.

Steinmanns krav om, at der blev indført ændringer i det indsendte statutforslag, nødvendiggjorde en ny behandling i Skodborg kommunalbestyrelse. Den lokale modstand mod den kommunale sparekasse fik derved lejlighed til at blive hårdere, og først den 30. 8. 1884 lykkedes det projektets fortalere at få det vedtaget på et tumultagtigt møde (»in ziemlich turbulenter Sitzung« hed det i en beretning fra regeringen i Slesvig). Vedtægternes gyldighed blev anfægtet fra dansk

Fotografiet viser den hannoveranske adelsmand Adolf Friedrich Traugott von Tschirschnitz, som 1879-1912 var preussisk landråd i Sønderborg. M. h. t. den økonomiske politik over for danskerne synes han at have rettet sig efter C. P. Klinker. (Museet på Sønderborg Slot).

side, først hos landråden og derpå hos regeringspræsidenten, men selvfølgelig forgæves. Regeringen turde imidlertid ikke forelægge kommunalbestyrelsen de ændringer, den fortsat anså for nødvendige, og for at undgå en ny debat i kommunen lod den de krævede ændringer indgå i approbationsformularen. Overpræsidenten underskrev derefter, den 6. 5. 1885, vedtægternes tyske tekst, men først den 7. oktober samme år åbnedes sparekassen for publikum.

Vedtægterne for *Schottburg Kommunes Spare- og Laanekasse* bestemte, at administrationen skulle bestå af 5 medlemmer, som kommunerepræsentationen skulle vælge blandt kommunens beboere, 3 af administrationens medlemmer skulle have sæde i kommunerepræsentationen, og blandt disse var kommuneforstanderen og hans stedfortræder selvskrevne. Af konkurrencegrunde blev indlånsrenten sat så lavt som 3 $\frac{1}{2}$ pct., og udlånsrenten til 4 $\frac{1}{2}$ -5 pct. Der måtte i Skodborg kommune gives lån på indtil 30 gange Reinertrag. Reservefonden skulle udgøre 10 pct. af passiverne, men mindst 10.000 mark. Bestyrelsens formand blev den tysksindede amts- og kommuneforstander J. C. Meyer, der var sparekassens leder til 1911 (fra 1907 som filialbestyrer); næstformand blev hans dansksindede modpart, J. P. Caspersen, der havde denne post lige til sin død i 1907.

Claus Peter Klinker (1857-1934) var den dygtigste tyske embedsmand på Nordals og en af danskerne farligste modstandere. Fra 1885 til 1920 var han herredsfoged (fra 1888 amtsforstander i Nørre herred og borgmester i Nordborg. Klinker var en af de første, der søgte at besejre danskerne ved at underminere deres økonomiske selvstændighed.

Også i *Sønderborg kreds* søgte hjemmetyske kredse – sikkert opmuntret af initiativet fra Skodborg – at få oprettet kommunale sparekasser. Som andetsteds gik kommuneforstanderne i spidsen, dels for at fremme de preussiske myndigheders indflydelse og dels for at skaffe sig selv en position, som de ikke kunne opnå ved befolkningens tilslutning. De nationalpolitiske perspektiver spillede derimod ingen rolle på hjemmetysk side; disse muligheder blev opdaget af embedsmændene.

I marts 1885 sendte kommuneforstander H. Jørgensen i Lunden (*Havnbjerg* sogn) et brev til landråden i Sønderborg og meddelte ham på dårligt tysk, at man i Havnbjerg sogn havde besluttet at oprette en sparekasse under den kongelige regerings kontrol. En måneds tid senere havde kommunerne i Havnbjerg sogn (*Havnbjerg, Lavensby, Lunden og Brandsbøl*) principielt besluttet at stille den nødvendige kommunegaranti, men først efter langtrukne og besværlige forhandlinger blev kommunerne 11. 12. 1885 enige om et statutudkast (nøje svarende til det, der gjaldt for Skodborg). Man ønskede, at det skulle træde i kraft 1. 7. 1886.

Hele sagen strandede imidlertid uventet på landrådets modstand.

Adolf v. Tschirschnitz (1837-1912) var landråd i Sønderborg fra 1879 til 1912; han erhvervede i denne for en preussisk landråd i Nord-slesvig enestående lange embedstid et særdeles godt kendskab til kredsens befolkning og blev af både dansk- og tysksindede anset for at være en retsindig mand. Det gavnede sikkert hans omdømme, at han som patriotisk hannoveraner havde kæmpet mod preusserne i 1866 og derefter var emigreret til Frankrig. Man overså imidlertid fra dansk side, at v. Tschirschnitz' manglende kærlighed til Preussen meget vel lod sig forene med en levende tysk nationalfølelse, og at han i virkeligheden måtte vurderes som en af danskhedens farligste modstandere. I sparekassesager kom han tidligt ind på et samarbejde med Claus Peter Klinker (1857-1934), der i 1885 var blevet herredsfoged i Nørre herred og borgmester i Nordborg. Han var en fremragende dygtig embedsmand og blev i Kredsdagen v. Tschirschnitz' højre hånd. De var begge modstandere af en åbenlys germaniseringspolitik over for danskerne, men havde allerede på dette tidspunkt et skarpt blik for, at der kunne opnås store resultater for tyskheden, hvis man var i stand til at erobre den danske befolknings økonomiske bastioner, specielt sparekasserne. I en indberetning til regeringen i Slesvig den 7. 11. 1885 i anledning af planerne om Sønderborg sparekasses kommunalisering skrev v. Tschirschnitz, at i hans kreds var de private sparekassers overgang til kommunerne også ønskelig af politiske grunde, »da de private sparekasser (f. eks. Lysabild, Ulkebøl, Nordborg) for det meste er i hænderne på dansksindede bestyrelser, som udnytter den store indflydelse på befolkningen, som administrationen af sparekassen giver dem, til politiske formål«.

I januar 1886 sendte han statutforslaget fra Havnbjerg til Klinker og bad ham udtale sig om, hvad følgerne af denne sparekasses oprettelse ville blive, navnlig i politisk henseende. Klinkers svar er ikke bevaret, men dets indhold fremgår af v. Tschirschnitz' skrivelse af 20. 3. 1886 til den kongelige regering. Han havde konfereret gentagne gange med Klinker, skrev han, og var enig med ham i, at det var betænkeligt at begunstige oprettelsen af for mange små sparekasser, og Klinker havde sikkert ret i, at Havnbjergs eksempel ville blive fulgt af andre sogne. Der behøvedes ikke flere sparekasser i Nørre herred end den i Nordborg; hvis denne havde været på tyske hænder, kunne man have bevaret den som privat sparekasse, nu måtte man imidlertid ønske, at den blev til en kommunal sparekasse, helst for hele herredet. Dette havde i længere tid været Klinkers plan, og han

afventede kun et egnet tidspunkt for at fremlægge den. En kommunal sparekasse i Havnbjerg ville kun spænde ben for oprettelsen af en kredssparekasse, og om en sådan mente Klinker, at det var, hvad man havde brug for – en opfattelse, v. Tschirschnitz havde haft i årevis. Han havde aldrig tabt dette overordentlig betydningsfulde spørgsmål af syne og ville have taget det op, hvis ikke kommunaliseringen af sparekassen i Sønderborg var kommet i vejen. »Med tiden må denne plan imidlertid føres ud i livet, og jeg så derfor helst, at man så vidt muligt holdt igen på alle bestræbelser, der tager sigte på at danne kommunale sparekasser«. – Den kommunale sparekasse for Havnbjerg sogn kom derfor ikke ud over fosterstadiet.

Det kunne se ud, som om v. Tschirschnitz opgav sin egen politiske linje, da han året efter stærkt støttede oprettelsen af den kommunale *Spar- und Leihkasse für die Kirchspiele Nottmark und Atzerballig sowie der Gemeinden Ketting und Sebbelau im Kreise Sonderburg*, hvis vedtægter fik overpræsidentens godkendelse 6. 1. 1888. Der var imidlertid i virkeligheden ikke tale om en ny sparekasse, men om en camoufleret kommunalisering af den i 1875 oprettede sparekasse i Ketting. Fordelen ved, at øvrigheden fik kontrol med en danskleddet sparekasse, var så stor, at hensynet til langtidspanen om en kredssparekasse måtte træde i baggrunden.

I det udvalg, der virkede for oprettelse af en kommunal sparekasse i Ketting, sad der ganske vist flere kommuneforstandere og et par hjemmetyskere, men flertallet bestod af dansksindede mænd, der – her som andetsteds – først og fremmest lagde vægt på den betryggelse, som en af det offentlige kontrolleret sparekasse ville give dens kunder. Uanset, hvad der var de lokale initiativtageres hensigt, fik sagen imidlertid lige fra begyndelsen et politisk sigte. Da landråd v. Tschirschnitz i december 1886 havde fået tilsendt et statutforslag fra initiativtageren, kommuneforstander J. Jensen i Majbøl, skrev han til Slesvig, at beslutningen, der i sig selv var glædelig, fik øget værdi, fordi den havde en politisk baggrund. Det drejede sig om at få oprettet en sparekasse uden dansksindede bestyrelsesmedlemmer, så at den ikke kunne udnyttes til statsfjendtlige formål. Der var derfor blevet indsat en paragraf om, at bestyrelsesvalgene skulle bekræftes på samme måde som valg til kommunale stillinger, så at man kunne være sikker på, at ledelsen ikke gik over på danske hænder.

Derefter fik v. Tschirschnitz brug for hele sin dygtighed som mægler ved til den ene side at formane genstridige kommuner (der var ialt 13,

der skulle give deres tilslutning) til at tage stilling til sagen ud fra deres sande interesser, og til den anden side at forhindre, at myndighederne i Slesvig forkludrede den gode plan ved utidig stejthed. Alligevel lykkedes det ikke at få Hørup sogn med. Kommuneforstander Jensen skrev, at beboerne her takket være de herrer agitatorer havde forkastet projektet, og landråden indberettede til Slesvig, at de danske private sparekassers ledelse rigtigt havde indset, hvilken fare en kommunal sparekasse ville betyde for dem; de havde derfor taget alle midler i brug for at forpurre sagen. Af frygt for, at også kommunerne i de andre sogne ville vende sig imod den planlagte sparekasse, turde v. Tschirschnitz derfor ikke lade de af regeringen krævede ændringer cirkulere mellem alle kommuner, men delte dem i 3 grupper, der hver fik tilsendt en afskrift af regeringens krav. Da regeringen derpå sendte yderligere tilføjelser til statutterne, blev de slet ikke forelagt kommunerne, men simpelthen optaget i approbationsformularen.

Landråden opnåede ikke at få valgt en rent tysksindet bestyrelse (en repræsentant for hver kommune), tværtimod var kun et af de ni medlemmer (kvægghandler Frederik Erichsen i Ketting) tysksindet; de dansksindede var dog alle mådeholdne. »keine Agitatoren«. Den daglige ledelse var imidlertid tysk: formand blev den nævnte Frederik Erichsen, som ved sin død i 1890 efterfulgtes af sin slægtning og politiske meningsfælle, slagter Heinrich Erichsen i Ketting. Kassererposten tilfaldt den tysksindede gæstgiver H. C. Petersen i Ketting.

Vedtægterne tillod prioritetslån på indtil $22\frac{1}{2}$ gange Reinertrag i Sønderborg kreds (normen var 20 gange Reinertrag). Indlånsrenten blev ligesom i Skodborg sat så lavt som $3\frac{1}{2}$ pct. Den nye sparekasse overtog uden særlige formaliteter den gamle, private sparekasses forretninger, men denne sparekasse eksisterede juridisk set fortsat, fordi den lå inde med alle de gamle gældsdokumenter og den gamle formue.

Sparekassernes virksomhed

STATISTISKE OPLYSNINGER

Der havde i 1862 været 14 sparekasser i Nordslesvig; den følgende tids eksplosive stiftelsesvirksomhed bragte tallet op på 38 i 1876; derpå var der en jævn stigning til 44 i 1885 efterfulgt af stagnation*) (45 i 1895).

Samtidig med antallet af nordslesvigske sparekasser steg det i disse indestående beløb fra 1,5 millioner rigsdaler = ca. 3,4 millioner tyske mark i 1862 til 18 mill. mark i 1876, 25 mill. mark i 1885 og godt 41 mill. mark i 1895. Hver sparekasse havde altså i 1862 gennemsnitlig en indskudskapital på 243.000 tyske mark, i 1876 på 474.000 mark, i 1885 på 568.000 mark og i 1895 på 916.000 mark. I perioden 1862-76 betød det en årlig stigning på 15.000 mark; i tidsrummet 1876-84 bevirkede landbrugskrisen, at tilvæksten pr. år dalede til 12.000 mark, men i tiåret 1885-95 nåede den helt op på 35.000 mark.

Denne tilvækst skyldtes i første række et stadig stigende antal sparere. I tiåret 1885-95, da antallet af sparekasser stagnerede, voksede sparekassebøgenes antal fra godt 37.000 til næsten 48.000. En samlet opgørelse fra 1870'erne findes ikke, men fra Sønderborg kreds, hvor de gamle sparekasser ganske dominerede, kendes sparernes antal fra og med 1870. Der var da 4694 sparere, i 1875 7501, i 1885 9477 og i 1895 12.576.

*) Den fortrinlige sparekassestatistik fra tiden mellem 1850 og 1864 blev ikke fortsat af de preussiske myndigheder, som indskrænkede sig til at offentliggøre en del regnskabsmæssige oplysninger i „Amtsblatt“, i begyndelsen kun om de kommunale sparekasser og med års mellemrum. Der findes således ingen oplysninger vedrørende 1875; i stedet bringes her tal vedrørende regnskabsåret 1876. Bearbejdelser af dette talmateriale foreligger ikke, og de trykte sammentællinger gælder hele provinsen Slesvig-Holsten og ikke det nordslesvigske område. — Lysabild sparekasse, der først trådte i likvidation i 1896, er ikke medtaget i den officielle statistik for regnskabsåret 1895/96.

For det andet voksede den enkelte sparers indestående beløb. I Sønderborg kreds havde hver sparer i 1870 gennemsnitlig indskudt 425 mark (omregnet fra preussiske dalere), i 1875 775 mark, i 1885 kun 750 mark, men i 1895 900 mark. For hele Nordslesvig var de tilsvarende tal i 1885 630 mark, i 1895 860 mark.

Den tredje faktor, der fik indskudskapitalen til at stige, var de efter 1864 oprettede sparekasser. Af det samlede indskudsbeløb indestod i 1876 19 pct. i denne kategori, i 1885 var det tilsvarende tal 27 pct., og i 1895 26 pct. Skønt to tredjedele af alle nordslesvigske sparekasser i 1895 var oprettet efter 1864, formåede de kun at tiltrække en fjerdedel af indskuddene. De var og blev altså gennemsnitligt små kasser. Man kan ikke regne med, at sparekasserne ville være gået glip af hele den fjerdedel af indskuddene, der blev anbragt i disse kasser; en større eller mindre part heraf ville uden tvivl være vandret til de gamle sparekasser. Det er imidlertid sikkert nok, at de mange nyoprettede sparekasser gjorde det lettere for folk at få anbragt deres sparepenge, og navnlig i de tyndt befolkede egne i Vestslesvig, hvor de fleste af dem skød op, kan deres store betydning let fastslås. I den nu danske del af Tønder kreds indestod der i 1870 260 mark på hver sparekassebog (i Sønderborg kreds 425 mark), i 1875 570, i 1885 680 og i 1895 1030 mark. I 1895 var man nået op over tallene for Sønderborg kreds og for Nordslesvig som helhed. Endvidere bemærker man, at den for hele området karakteristiske nedgang mellem 1875 og 1885 ikke viser sig i Tønder kreds. Det er sikkert de nye sparekasser, der har æren herfor, selv om det må erindres, at de to sparekasser i Tønder og Højer tiltrak ikke ubetydelige summer fra de frisiske egne.

De nye sparekassers betydning er iøjnefaldende i hele Vestslesvig, d. v. s. Tønder kreds nord for den nuværende grænse og Tørninglen (Haderslev vesteramt). I 1862 rådede sparekasserne her over 28 pct. af det beløb, der indestod i alle nordslesvigske sparekasser; det tilsvarende tal var i 1876 31 pct., i 1885 37 pct. og i 1895 39 pct.

I 1895 udgjorde de små sparekasser, d. v. s. sparekasser, hvis indskudskapital lå under landsdelens gennemsnit, to tredjedele af alle nordslesvigske sparekasser; i 1862 havde kun halvdelen af sparekasserne hørt til denne kategori. Denne udvikling viser, hvilken betydning der må tillægges de mange sparekasser, som oprettedes efter 1864.

I de gamle sparekasser (fra før 1864) indestod i 1876 81 pct. af alle indskud; i 1885 havde konkurrencen fra de nye sparekasser tvunget dette tal ned til 73 pct., men derpå indtrådte en svag stigning

til 74 pct. i 1895. Tilbagegangen ramte imidlertid helt og holdent de gamle sparekasser i landdistrikterne (herunder Sparekassen for Haderslev Byes Omegn i Haderslev og Ulkebøl Sparekasse i Sønderborg). Deres andel i de samlede indskud daledede fra 55 pct. i 1876 til 46 pct. i 1885 og 42 pct. i 1895. Købstadsparekasserne klarede sig derimod fortrinligt, og en støt stigende andel af den samlede indskudskapital var anbragt her: i 1862 23 pct., i 1876 26 pct., i 1885 27 pct. og i 1895 32 pct.

Som følge af den påpegede fremgang for de mange små sparekasser, der oprettedes efter 1864, holdt antallet af store sparekasser (d. v. s. sparekasser med en indskudskapital over gennemsnittet) sig både i 1876, 1885 og 1895 konstant på 15. Sparekasserne i Løgumkloster, i Lysabild og for Gråsten og omegn gled efterhånden ud af denne kategori og erstattedes af sparekasserne i Gram og Rødding (for Frøs og Kalvslund herreder) samt af den kommunale sparekasse i Tønder.

I 1895 fandtes følgende store sparekasser:

	Indskud i millioner mark		
	1895	1885	1876
Sønderborg	5,5	3,4	2,6
Haderslev bys omegn	3,1	2,3	2,4
Tønder (privat)	2,8	1,2	0,7
Haderslev	2,5	1,1	0,6
Sundeved	2,4	1,6	1,3
Christiansfeld	2,4	1,5	0,7
Højer	2,3	1,3	0,7
Nordborg	2	0,9	0,9
Broager	1,7	1,3	1,4
Skærbæk	1,4	0,9	0,6
Tønder (kommunal)	1,3	0,2	—
Gram	1,2	0,6	0,3
Agerskov	1,1	0,8	0,5
Åbenrå	1	0,8	0,6
Frøs og Kalvslund	1	0,7	0,4

I gruppen »store sparekasser« indestod i 1876 14,5 mill. mark (84 pct. af alle indskud), i 1885 19,4 mill. mark (78 pct.) og i 1895 31,6 mill. mark (74 pct.).

Nedenstående opstilling viser indskudskapitalen (i millioner mark) fordelt på de enkelte kredse i 1862, 1876, 1885 og 1895:

<i>Kreds</i>	<i>1862</i>	<i>pct.</i>	<i>1876</i>	<i>pct.</i>	<i>1885</i>	<i>pct.</i>	<i>1895</i>	<i>pct.</i>
Åbenrå	0,6	18	2,9	16	3,6	15	5,3	13
Sønderborg	1,2	35	5,8	32	7,1	28	11,3	27
Haderslev	0,7	21	6	33	8,7	35	14,2	35
(heraf østeramtet) ...	0,66	19	3,8	21	5	20	8,6	21
(heraf vesteramtet) ..	0,08	2	2,2	12	3,7	15	5,6	14
Nørre-Tønder	0,9	26	3,3	19	5,6	22	10,4	25
I alt	3,4	100	18	100	25	100	41,2	100

Sparekassernes udlån var enten realkredit (lån mod sikkerhed i jord og bygninger, altså prioritetslån eller, som man dengang plejede at sige, hypotekslån) eller personalkredit (især lån mod gældsbevis og med kaution, eventuelt vekslar). Oprindeligt havde personalkreditten været sparekassernes almindelige udlånsform, men i 1876 og 1885 dominerede realkreditten, som det fremgår af følgende opstilling:

	<i>1876</i>	<i>1885</i>
	mill. mark	mill. mark
Realkredit	8,2	12,6
Personalkredit	7,7	10,2
I alt	15,9	22,8

Det var dog først i den følgende økonomiske fremgangstid, at der for alvor blev brug for at optage prioritetslån. I 1895 fordelte sparekassernes udlån sig således på de to kategorier:

	<i>1895</i>
	mill. mark
Realkredit	26,1
Personalkredit	10,6
I alt	36,7

I et så udpræget landbrugsområde som Nordslesvig var det selvfølgelig navnlig landmændene, der nu optog prioritetslån til udvidelse eller modernisering af bedrifterne. Udviklingen kan aflæses af følgende tal:

	<i>1876</i>	<i>1885</i>	<i>1895</i>
	mill. mark	mill. mark	mill. mark
Prioritetslån til byboer	2	3,3	5,3
Prioritetslån til landboer	6,2	9,3	20,8
I alt	8,2	12,6	26,1

Prioritetslån til byboer blev, som det var at forudse, navnlig ydet af købstadsparekasserne, men i 1895 dominerede også i disse sparekasser prioritetslån til landboer (3,8 mill. mark til byboer mod 5,8 mill. mark til landboer). I de efter 1864 oprettede sparekasser spillede prioritetslån til byboer næsten ingen rolle; i 1876 var af disse sparekassers prioritetslån kun 1/8 anbragt i byerne, i 1885 drejede det sig om 1/14 og i 1895 kun om 1/44.

Det var navnlig sparekasserne på landet, der ydede prioritetslån til landboer. Udviklingen på dette felt fremgår af nedenstående tabel:

	<i>Prioritetslån til landboer</i>		
	<i>1876</i>	<i>1885</i>	<i>1895</i>
	millioner mark		
Købstadsparekasser	0,9	1,5	5,8
Sparekasser på landet oprettet før 1864	4,3	5,2	9,2
Sparekasser oprettet efter 1864	1	2,6	5,8
I alt	6,2	9,3	20,8

Personalkreditte var navnlig de små sparekassers sag. I de efter 1864 oprettede sparekasser dominerede denne kreditform både i 1876 og 1885, og først i 1895 kom realkreditte her foran personalkreditte (5,8 mill. mark mod 4 mill.). Realkreditte's overvægt var dog i dette år langt større både i købstadsparekasserne (9,6 mill. mark mod 1,8 mill.), og i de landlige sparekasser, der var oprettet før 1864 (10,6 mill. mark mod 4,7 mill.). Endnu i 1895 var der en hel række sparekasser i Tønder kreds, hvor kautionslån havde overvægten over prioritetslåne. I Højst var kautionslåne den eneste anvendte udlånsform, i en lille sparekasse som den i Burkal var der udlånt 84.000 mark mod kautions og kun 16.000 mark som prioritetslån, og selv i en så betydelig sparekasse som den i Løgumkloster dominerede kautionslåne fortsat. I Tørninglen var situationen til en vis grad den samme; den store sparekasse i Skærbæk havde således i 1895 723.000 udestående i kautionslån og 606.000 i prioritetslån.

Realkreditte's fremtrængen var ikke alene et vidnesbyrd om landbrugets tiltagende intensivning, men også om sparekassernes evne til at tilpasse sig landbrugets behov.

Som en slags reservekapital havde sparekasserne gennem årtier anbragt et beløb, svarende til 10 pct. af passiverne, i værdipapirer. Da tiderne blev bedre fra slutningen af 1880'erne, kunne midlerne an-

bringes fordelagtigere i lån, og i 1895 udgjorde værdipapirerne kun 3,5 mill. mark = 8,5 pct. af passiverne.

I de iøvrigt så jordbundne og snusfornuftige nordslesvigske sparekassers regnskaber udgør opgørelsen over værdipapirerne et uventet, farverigt og eksotisk element. Sagen var den, at bestyrelserne, drevet af ønsket om at opnå så høje renter som muligt, gang på gang lod sig lokke af de gunstige tilbud, der forelå fra fjerne, især østeuropæiske og oversøiske emissioners mæglere, åbenbart uden at de gjorde sig klart, hvor usikker disse papirers kurs var.

Nordborg sparekasse giver et godt eksempel på, hvordan der ikke sjældent blev disponeret. Dens oprindelige vedtægter bestemte, at de værdipapirer, man erhvervede, skulle være danske stats- eller kommuneobligationer. I 1871, da indskudsrenten var 4 pct., mens de danske statsobligationer ikke gav en synderligt højere rente, bemyndigedes bestyrelsen til at købe obligationer efter bedste skøn. Ledelsen gjorde omfattende brug af denne fuldmagt, og det er sikkert rigtigt, når Kai Edvard Larsen i sparekassens jubilæumsskrift siger, »at kun meget få pengeinstitutter af denne størrelse har disponeret i et sådant omfang på det udenlandske marked«. I 1878 lå sparekassen bl. a. inde med en prioritet i jernbanen Moskva-Smolensk, lån og hypoteker i Buenos Aires, aktier i North Pacific jernbanen, en prioritet i den anatoliske jernbane, foruden russiske, brasilianske, mexikanske og chilenske statslån, ialt til en indkøbsværdi på ca. 1 mill. mark (i procenter langt mere end det nordslesvigske gennemsnit).

Nordborg Sparekasse er imidlertid langt fra et enestående eksempel på denne politik. Her skal nævnes nogle få andre. Løjt Sogns Sparekasse købte bl. a. russiske statsobligationer, aktier i jernbanerne Kursk-Charkov og Kursk-Kijev samt brasilianske papirer. Brøns sparekasse købte i 1888 danske og russiske statsobligationer. Agerskov sparekasse lå inde med både danske og engelske papirer.

Værdipapirerne udgjorde en væsentlig del af sparekassernes formue (reservefond), der bestod af interessenternes indbetalte andele og af det akkumulerede overskud. Den sikkerhedsmæssige betydning, en reservefond kunne have, blev i det store og hele ikke forstået af sparekassernes bestyrelser. En målbevist forøgelse af formuen fandt næsten udelukkende sted i de sparekasser, som lagde vægt på at uddele beløb til almennyttige og velgørende formål. Omstående tabel viser udviklingen af sparekassernes reservefonds.

	1876		1885		1895	
	1000 mark	pct. af pas- siverne	1000 mark	pct. af pas- siverne	1000 mark	pct. af pas- siverne
Købstads Sparekasser	436	10	497	7,5	780	6
Sparekasser på landet før 1864	426	4	732	7	1280	7
Sparekasser oprettet efter 1864	63	2	193	3	458	4
I alt	925	5	1422	6	2518	6

VEDTÆGTER OG VEDTÆGTSÆNDRINGER

De tørre gennemsnitstal, der har fyldt de foregående sider, kan naturligvis ikke give et billede af det liv, der rørte sig i sparekasserne, eller af den rolle, som sparekasserne spillede for den økonomiske udvikling i deres opland. Man må imidlertid med beklagelse konstatere, at det kun i ringe grad er muligt at omskabe talskelettet til en skikkelse af kød og blod. Dette fremtræder også tydeligt i de festskrifter, forskellige sparekasser har udsendt. Det er for det meste en ørkenvandring at arbejde sig gennem det kapitel, der omhandler tidsrummet fra 1864 til 1890'erne. Selv Nikolai Svendsen må i sin velskrevne og fyldige bog om Skærbæk sparekasse nøjes med »Spredte meddelelser om sparekassen«, da han når til denne periode. Oaserne er de ofte livfulde skildringer af kassernes ledende mænd.

Det triste og uinteressante indtryk, man får af sparekasserne i de første tredive år efter 1864, skyldes i første række kildematerialets utilstrækkelighed. Embedsarkiverne giver her for det meste kun oplysninger om de få kommunale sparekasser, og sparekasserne indskrænkede de skriftlige optegnelser til det mindst mulige. Regnskabsbilagene er næsten uden undtagelser blevet kasseret, og dette gælder også, i omtrent samme omfang, hoved- og kassebøger; man er heldig, hvis man støder på summariske årsopgørelser. Selv forhandlingsprotokollerne er langt fra altid bevaret, og de, der findes, er som regel beklageligt stereotype og gengiver næsten aldrig stedfundne drøftelser. Det hændte, at protokollen ikke blev ført i årevis. Eksempelvis anskaffede sparekassen for Gråsten og omegn sig i 1870 en protokol, hvor sekretæren først skulle indføre referater af bestyrelsesmøderne fra 1864, og Agerskov sparekasses protokol indeholder intet fra de syv år 1870-76.

Det må især være disse forhold, der er baggrunden for, at kun ganske få af de mange sparekasser, der opstod efter 1864, har ladet

deres historie skrive, skønt de dog nu, som hundredårige, nok kunne have mangt og meget at berette for efterslægten.

Der findes dog også en anden forklaring på, at denne periode i sparekassernes historie er blevet behandlet i så ringe omfang. Den er nemlig, hvis man bygger på de enkelte sparekassers eget kilde-materiale, meget lidt fængslende. Principdebatten om sparekassernes muligheder var ophørt. Den socialfilantropiske målsætning var opgivet længe før 1864, og sparekassernes betydning for den nationale kamp var kun erkendt af ganske få. De fungerede nu alene som kreditinstitutter, hvis trivsel var afhængig af, om de kunne tilpasse sig landbrugets erhvervsinteresser. Denne tilpasningsproces er i store træk kommet til udtryk i de ovenfor anførte statistiske oplysninger, der giver et rigtigt, men gråt billede af udviklingen.

Ved hjælp af vedtægterne eller, rettere sagt, vedtægtsændringerne får man et mere nuanceret billede af sparekassernes udvikling. De giver imidlertid ikke et tro billede af sparekassernes skiftende forretningspraksis, for selv om sparekasserne med større eller mindre konsekvens indrettede deres virksomhed efter udviklingens krav, holdt et stort flertal af dem århundredet ud fast ved vedtægternes oprindelige ordlyd.

I overensstemmelse med de påvirkninger, der gjorde sig gældende ved stiftelsen, frembyder sparekassernes administration lige til år 1900 et overordentlig broget billede. De anvendte betegnelser varierer fra den ene sparekasse til den anden. Indehaverne kaldes snart interessenter (f. eks. i Bredebro), snart kautionister (som i Skærbæk), snart garanter (Gram), snart aktiehavere (Rødding). Under ét kunne indehaverne betegnes sparekasseforening (Toftlund) eller direktion (Hostrup). Vore dages direktør hed regnskabsfører, forretningsfører eller kasserer. Bestyrelsen (undertiden kaldet direktion) kunne være sammensat på mange forskellige måder. I Agerskov havde den 5 medlemmer (en forretningsfører, en formand, en næstformand og to bisiddere, der tillige var revisorer), og det var det hyppigste, men i Frøs og Kalvslund herreders sparekasse var der 15 bestyrelsesmedlemmer og i Gram endog 18 (de skulle især føre tilsyn med et forretningsudvalg, bestående af formanden, regnskabsføreren og et bestyrelsesmedlem). Ofte blev forretningsføreren ikke valgt af generalforsamlingen, men antaget og lønnet af bestyrelsen. Visse sparekasser havde vedtægter, der lå helt uden for normen. Til denne gruppe hørte sparekassen i Løjt, hvor »direktionen« bestod af førstepræsten og

fire personer, valgt af fattigkommissionen, og Løgumkloster sparekasse, som efter 1864 blev drevet af fire »administratorer«, der ikke var ansvarlige over for nogen, men til gengæld hæftede med hele deres formue.

Vigtigere end disse forhold var den omstændighed, at forretningsforskrifterne i almindelighed var formuleret så upræcist, at en bestyrelse havde meget stor bevægelsesfrihed inden for de givne rammer. Den følte sig derfor kun sjældent tilskyndet til at gennemføre vedtægtsændringer eller nøjedes med redaktionelle ændringer (især omregning af danske eller preussiske dalere til tyske rigsmark) i forbindelse med den notarielle attesting i 1880'erne. Selv store, gamle sparekasser som Nordborg Sparekasse og Sparekassen for Haderslev Byes Omegn indførte ingen ændringer. Netop de principielle sætninger holdt man hånden over, selv om de forlængst havde mistet deres gyldighed. Da Hostrup sparekasse således i 1886 reviderede sine statutter, bevarede man den helt forældede indledning fra 1844, der understregede, at formålet var at hjælpe småfolk ud af en forlegenhed. Løgumkloster sparekasse bar sig ad på ganske den samme måde: de »reviderede vedtægter«, den sendte i trykken i 1872, var simpelthen den oprindelige »plan« fra 1821, suppleret med nødtørftige oplysninger om den med årene ændrede praksis.

Realkreditens stedse større betydning foranledigede ingen ændringer i de fleste af de vedtægter, der fra gammel tid lagde hovedvægten på lån mod gældsbevis (dette gælder f. eks. Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder og Hostrup sparekasse, som i 1895 begge hørte til landsdelens store kasser). En særlig omtale fortjener i denne henseende sparekasserne i Bjolderup, Løjt, Gram, Løgumkloster og Ravsted, fordi deres iøvrigt uændrede vedtægter efter 1880 optog bestemmelser om prioritetslån indtil 20 eller 25 gange Reinertrag plus en tredjedel af brandforsikringssummen. Formuleringen og tidspunktet for ændringens gennemførelse viser, at de nye paragraffer må opfattes som en tilnærmelse til de preussiske mønsterstatutter.

Den skødesløshed, hvormed man i mange sparekasser tog på spørgsmålet om vedtægternes ajourføring, hang åbenbart ofte sammen med bestyrelsernes eller forretningsførernes autoritet. Herpå skal anføres et par eksempler. I Nordborg og i sparekassen for Haderslev bys omegn var bestyrelsernes medlemmer så højt ansete foregangsmænd på deres egn (herom mere i det følgende), at der rådede en næsten grænseløs tillid til deres dispositioner, hvad enten disse svarede til

vedtægternes ordlyd eller ej. I Spandet sparekasse bevilgede den myndige Søren Midtgaard ene mand de kautionslån, der var denne sparekasses vigtigste kreditform, og på generalforsamlingerne mødte ofte kun bestyrelsen eller Midtgaard alene. I 1885 besluttede her en ekstraordinær generalforsamling, der foruden bestyrelsen kun overværedes af én garant, den vigtige vedtægtsændring, at der fremtidig skulle afdrages 2½ pct. pr. termin på det oprindelige lånebeløb. Først da det ved Midtgaards død i 1888 viste sig, at han havde efterladt sig en betydelig gæld, blev man hed om ørerne. En vedtægtsændring, der gennemførtes i 1890, beskar voldsomt forretningsførerens rettigheder. Han fik ingen stemmeret som medlem af bestyrelsen »og kand paa ingen Maade Bevillige eller Udlaane Penge af Sparekassen«.

De fleste private sparekassers vedtægter kan altså ikke give et indtryk af de forandringer i sparekassernes praksis, der var en følge af, at de med større eller mindre konsekvens søgte at overflødiggøre bankerne inden for landbruget.

Blandt undtagelserne fra denne regel bør nævnes sparekasserne i Løgumkloster og Broager. Ved hjælp af disse to meget forskelligt organiserede institutters vedtægtsændringer kan man følge de moderne forretningsmetoders fremtrængen og danne sig et indtryk af den meget betydelige forskel, der bestod mellem det relative ukomplicerede landbrug i Vestslesvig, hvor kødproduktion og kornavl fortsat dominerede, og Sundeveds højtstående mejeribrug og svineavl, der udviklede sig i takt med industribyernes vækst.

Løgumkloster Sparekasses vedtægter fra 1872 aftrykte, som nævnt, pietetsfuldt den oprindelige »plan« fra 1821, men optog de senere ændringer i forretningsførelsen som tilføjelser til de gamle paragraffer. Disse tilføjelser giver et billede af sparekassernes udvikling gennem et halvt århundrede. Løgumkloster Sparekasses virkekreds var til at begynde med kun sognet, men senere fik udenbys indbyggere også adgang til den. Det maximale indskudsbeløb var i 1821 100 kurantmark; i 1872 var enhver maximalgrænse for længst ophævet. Administrationen kunne i 1872 variere indskudsrenten efter eget skøn, medens renten oprindeligt var fikseret i vedtægterne. I bestemmelserne om udlånsvirksomheden taltes der først alene om kautionslån, som »begribeligvis« ikke kunne være langfristede, da dette ville stride mod sparekassens formål: at betjene så mange som muligt. En tilføjelse fra 1872 havde imidlertid denne ordlyd: »I tilfælde af stærk pengetilstrømning har administrationen set sig nød-

saget til både at udlåne på hypoteker og at købe solide statspapirer og vil også fremover gå frem på denne måde«. I 1821 måtte sparekassen ikke yde lån på over 50 kurantmark, men en tilføjelse fra 1872 fastslog, at lånenes størrelse skulle bestemmes »efter forråd og behov«. Oprindeligt skulle hele administrationen mødes for at tage imod indskud og bevilge lån; senere var disse funktioner blevet overdraget til kassereren (forretningsføreren, rendanten) alene; administrationen mødtes kun efter behov.

Da administrationens ejendomsret til kassen alene begrænsedes af vedtægternes forskrifter, var det en betænkelig sag at skride til en virkelig revision af dem. En sådan blev først en nødvendighed, da administrationens dispositioner fremkaldte en tillidskrise i befolkningen. I 1891 klagede en kreds af indbyggere til regeringen i Slesvig over, at der intet blev bekendtgjort om sparekassens forhold. Administrationen reagerede omgående, og inden årets udgang var de moderniserede statutter færdigredigerede. Her var den socialfilantropiske målsætning helt forsvundet, selv om der var bevaret enkelte gammeldags træk. Der taltes således fortsat om, at man ville »yde hjælp til den, der er i pengeforlegenhed, så at han kan undgå åger«, og kautionslån blev nævnt først blandt de forskellige former for udlån. Det afgørende nye var imidlertid de bestemmelser, der var formuleret af sparekassens forretningsfører, borgmester (flækkeforstander) C. S. Geiken. Som preussisk embedsmand sørgede han for, at kassen i så høj grad som muligt kom til at ligne de kommunale sparekasser. Fra dem overtog man navnlig bestemmelsen om prioritetslån, men også forskriften om, at overskuddet især skulle anvendes »til flækkens og dens indbyggers bedste«, svarede til et kærnepunkt i de kommunale sparekassers normalstatutter. Som en imødekommelse over for de fremkomne klager blev det bestemt, at sparekassens regnskab skulle offentliggøres hvert år.

Med sine vedtægtsændringer tilpassede sparekassen i Løgumkloster sig de skiftende krav, dens kundekreds stillede til den. Det samme gjorde Broager sparekasse, hvis vedtægter vi i det følgende vil se lidt nærmere på. Den store forskel mellem de to sparekassers vedtægter og forretningsførelse skyldes imidlertid fundamentalt, at et mere intensivt landbrug og intimere kontakt med købstæderne havde skabt behov for et pengeinstitut i Broager af et ganske andet præg. Det var en enkelt mand, gårdejer Claus Peter Wolff, der havde æren

Claus Peter Wolff (1842-1913), efter et billede fra ca. 1900. Wolff var en fremragende landmand og beklædte fra sin ungdom en række betydningsfulde tillidshverv. Han gjorde i 1890'erne Broager sogns sparekasse til landsdelens mest moderne og virkede for de nordslesvigske sparekassers omdannelse til en art landhobankers til fremme af landbrugsejendommenes forretningsmæssige drift. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

af at realisere de forhåndenværende muligheder for at udvikle Broager sparekasse til Nordslesvigs mest moderne.

Wolff blev født i Gammelgab i 1842. Som ungt menneske besøgte han i to vintre Rødding højskole, hvor han blev dybt påvirket af dansk kultur. I 1863 rejste han sammen med 6 unge landmænd til Skotland for at studere landbrug; det kan føres tilbage til denne rejse, at han siden blev en førstemand på roedyrkningens område. I april 1864 overtog Wolff sin fædrenegård, som han drev frem til et mønsterbrug. Mange unge landmænd fik deres uddannelse her, blandt dem H. P. Hanssen, der opholdt sig på Wolffs gård i vinteren 1880/81. Det varede ikke længe, før Wolff fik det ene tillidshverv efter det andet.

I Broager sparekasses historie begyndte et nyt afsnit i årene efter 1864. Den gamle direktion havde i årevis søgt at hævde sin dominerende stilling, der bl. a. viste sig i, at halvdelen af overskuddet tilfaldt den, og at vedtægtsændringer skulle godkendes af to tredjedele af samtlige garantier på en generalforsamling. Efter at førstedirektøren, Jacob Jacobsen, havde trukket sig tilbage i efteråret 1864 og regnskabsføreren, Math. Brodersen, var død i 1866, kunne sparekassens stifter, møller C. H. Clausen, ikke længere holde skansen. I 1866 blev der nedsat et udvalg til at revidere vedtægterne. Et af medlemmerne

i dette udvalg var C. P. Wolff. De nye vedtægter, der trådte i kraft i 1867, kunne ændres, hvis to tredjedele af de garanter, som overværede generalforsamlingen, krævede det, de indførte fast løn til direktionsmedlemmerne og afskaffede garanternes ret til at gøre krav på overskuddet. Hermed var der omsider skabt forudsætninger for et harmonisk samarbejde mellem bestyrelse og garanter, men, som det hedder i August Korses skildring af Broager sparekasses historie, »forretningsgangen og hele driften stod stadig på det samme primitive stade, som da kassen startedes. I virkeligheden bestod forretningerne groft set kun i sparernes kontante indskud og udtræk og lånernes kontante mindre lån, som tilbagebetaltes kontant i løbet af ganske kort tid – som regel løb lånene ikke ud over et år«.

I 1870 blev C. P. Wolff valgt til revisor og var fra nu af til sin død i 1913 medlem af sparekassens bestyrelse, fra 1894 som dens formand. På generalforsamlingen i 1877 foreslog han, at den meget lange opsigelsesfrist for lån skulle bortfalde for beløb indtil 500 mark og reduceres kraftigt for store summer. Forslaget blev vedtaget i 1878 sammen med en bestemmelse, der også havde Wolff som ophavsmand, om, at renter af lån på under 100 mark altid skulle beregnes fra 1. januar uden hensyn til oprettelsesdagen.

I 1879 kom det for dagen, at Wolffs mål var at få omdannet sparekassen til et låneinstitut, der kunne yde effektiv støtte til moderne forretningsmetoders anvendelse i landbruget. Han foreslog nemlig indførelse af amortisable lån. Sagen blev henvist til et udvalg, som i 1880 anbefalede generalforsamlingen at indføre veksellån, der skulle amortiseres med 5 pct. årligt, samt amortisable prioritetslån, hvis maximum blev sat til 25 gange Reinertrag plus $\frac{1}{3}$ af brandforsikringssummen. Det holdt hårdt at få de ældre garanter til at indse nytten af disse lån, og forslaget vedtoges kun med nød og næppe, idet 27 stemte for og hele 24 imod. Modstanden mod amortisationslånene kom også til udtryk på generalforsamlingen i 1881. Året i forvejen havde sparekassen på Wolffs forslag besluttet at støtte oprettelsen af et apotek i Broager. Da han så i 1881 ønskede bevilling af et amortisabelt lån på 10.000 mark i apotekets ejendom, udtalte gårdejer Hans Petersen, Mølmark, at man burde vende tilbage til den gamle ordning, hvorefter en mand tilbagebetalte et lån på den fastsatte dag i stedet for at betale af på en gæld i mange år. Resultatet af denne modaktion blev en beslutning om, at låntageren måtte vælge, om han ville tilbagebetale lånet på én gang eller afdrage det.

Der gik nu nogle år, før Wolff kom med nye forslag til sparekassens modernisering, men i 1886 fik han bl. a. vedtaget et forslag om, at der kun måtte tjenes $\frac{1}{4}$ pct. på hypoteklån, og i 1888 et andet, hvorefter korte indskud skulle forrentes med 1 Pfennig om dagen pr. 100 mark. I 1890 fremsatte Wolff forslag om, at regnskabet blev trykt og omdelt til garantierne inden generalforsamlingen. I 1891 fremkom dyrlæge P. Thøisen på Wolffs initiativ med forslag om at nedsætte et udvalg til at drøfte »mellestandens interesser i en udvidet omsætning i sparekassen«. Udvalgets arbejde resulterede i et forslag fra Wolff om at give sparekassen helt nye vedtægter. I første omgang blev forslaget ganske vist nedstemt, men Wolff var langt fra at opgive sine planer; tværtimod nedfædede han i 1892 sine tanker i en bemærkelsesværdig artikel »Om landbrugets kreditforhold«, som i 1893 fremkom i Sønderjyske Årbøger (se s. 202 f.). Hans hensigt var at få alle de nord-slesvigske sparekasser omdannet til smidige kreditinstitutter, som kunne lette pengeomsætningen for landbruget.

Da Wolff i 1894 var vendt hjem fra en større udenlandsrejse, fremsatte han igen sit forslag til nye vedtægter og fik det nu godkendt af en ekstraordinær generalforsamling. I indledningen til vedtægterne hed det: »den raske udvikling af industri og landbrug, som påfulgte gennem halvfjerdserne, stillede ... snart forøgede krav til sparekassen, navnlig i retning af at lette pengeomsætningen«. Der gennemførtes derfor en række vedtægtsændringer, men de var ikke tidsvarende. »I erkendelse heraf og for yderligere at imødekomme tidens krav til en lettere og hurtigere pengeomsætning samt fordi flere reformer ved sparekassens forvaltning måtte skønnes nødvendige«, var de nye vedtægter blevet vedtaget. I paragraf 1 hed det, at sparekassen søgte »at lette sognets beboere i deres daglige pengeomsætning svarende til vore samfundsforhold«. Sparekassen havde sit eget hus (det opførtes i 1894) med bolig til bogholderen og kontorlokaler; de skulle være åbne daglig formiddag og eftermiddag samt søndag formiddag (indtil da havde der kun været én ugentlig kontordag). Sparekassen, hed det videre, tog mod indskud fra 1 til 5000 mark, udstedte sparemærker til 10 og 50 Pfennig og udlejede bokse. Der kunne oprettes kontokurant-konti. Den vigtige § 15 satte rammer for udlånsvirksomheden. Man gav ikke alene 1. prioritetslån i landejendomme indtil 20 gange Reinertrag, men også – som vedtægternes afgørende nyhed – 2. prioritetslån i landejendomme; i huse og fabriksbygninger kunne der gives 1. prioritetslån indtil 20-30 gange Reinertrag plus $\frac{1}{3}$

af brandtaksationsværdien; lånene skulle amortiseres med $1\frac{1}{2}$ pct. om året. Administrationen skulle fremtidig bestå af et »bestyrelsesråd« på 5 medlemmer og en direktion på 2 medlemmer. Bestyrelsesrådet skulle kontrollere direktionens virksomhed, men de to organer kunne træde sammen for at afgøre særlig vigtige spørgsmål. Vedtægterne var underskrevet af 94 garantere, der hver kautionerede for beløb fra 18 til 100 mark. De var, med ganske enkelte ændringer, endnu i kraft ved Broager sparekasses 100-års jubilæum.

Der kan ikke være tvivl om, at Broager sparekasse efter vedtægtsændringen i 1894 var Nordslesvigs mest moderne sparekasse, og at æren herfor tilkommer den energiske og indsigtfulde C. P. Wolff. Men selv om Wolff var en foregangsmand, og ingen nordslesvigsk sparekassemand i vidsyn kunne måle sig med ham, så var de tanker, han fremførte, ikke hans særeje, og mulighederne for at etablere en moderne sparekasse ikke kun tilstede i Broager. Sparekassen for Sundeved og Omegn, som var Broager sparekasses hårdeste konkurrent, gennemløb en parallel udvikling, og lige til de seneste reformer synes sparekassen for Sundeved at have ligget et hestehoved foran.

I 1881 kom nye mænd i spidsen for Sparekassen for Sundeved og Omegn. Den hidtidige bogholder, den dygtige og myndige mølleeejer N. Gorrison fra Nybøl, blev valgt til formand, og den initiativrige forpagter M. Mackeprang, Kiding, kom ind i tilsynsrådet. Tilsammen havde de forberedt det forslag til reviderede vedtægter, der blev godkendt samme år. Bestyrelsen skulle fremtidig bestå af en formand og et tilsynsråd på to medlemmer. Der indførtes kontokurant »for at bidrage til, at jordbrugeren så vel som den mindre industridrivende bringes til at opspare en altid tilgængelig driftskapital«. Der måtte gives prioritetslån indtil 25 gange Reinertrag plus $\frac{1}{3}$ af brandforsikringssummen. Lån på gode gældsbeviser skulle afdrages over 20 år. Sparekassens kontor var fra nu af åbent hver søgnedags formiddag. Året efter fik sparekassen sit eget hus med kontorlokaler og bolig til bogholderen. Efter en mindre vedtægtsændring i 1892 gennemførtes der i 1895 en ny, gennemgribende lovrevision (Gorrison og Mackeprang var fortsat sparekassens ledende mænd), sikkert tilskyndet af Broager sparekasses reform i 1894. Ved denne lejlighed indførtes spærrekonti, sparemærker, checks, lån på kontokurant og udlejning af bokse.

Den inspirerende virkning af Broager sparekasses vedtægter af 1894 var ikke indskrænket til sparekassen for Sundeved. I de nye statutter,

som Ulkebøl sogns sparekasse i Sønderborg vedtog i september 1894 (et halvt års tid efter vedtægtsændringen i Broager) optog man næsten ord til andet Broager sparekasses nye bestemmelser om udlånsvirksomheden. Vi skal senere se, om den reform af det nordslesvigske sparekassévæsen, som P. C. Wolff havde sat igang, blev realiseret, og hvilken rolle hans initiativ fik.

FORBINDELSER MED BANKER OG LANDBOFORENINGER M. FL.

Efter 1864 var det åbenbart for alle, at sparekassernes hovedformål ikke længere var at hjælpe almuen, men at stille kredit til rådighed for landbrugets modernisering. Som vi har set, kom denne nye funktion kun i ringe grad til udtryk i de vedtægtsændringer, der blev gennemført. Den kan derimod aflæses i de kontakter, der i denne periode blev knyttet mellem sparekasserne på den ene side og banker og landboforeninger m. fl. på den anden. Vidnesbyrden om disse kontakter er ganske vist meget spredte, men de er ganske éntydige og derfor karakteristiske for tidens tendens.

De ældste sparekasser havde før 1848 haft kontakt med den slesvigholstenske bank i Flensborg, og efter 1850 har nogle sparekasser sikkert haft forretningsforbindelse med danske pengeinstitutter i Flensborg. For det nordvestlige Slesvig (Tørninglen) var Ribe fra ældgammel tid hovedbyen, og dette forhold ændrede sig kun i ringe grad i tiden op til århundredskiftet. I december 1864 indsatte Agerskov sparekasse 7000 rd. i Ribe Disconto Kasse, og sparekassen i Brøns havde i hvert fald til ind i halvfemserne konto i Sydjydsk Landmandsbank i Ribe.

Oprettelsen af Den Nordslesvigske Folkebank i Åbenrå i 1872 og af Haderslev Bank i 1875 gav Nordslesvig egne banker, og dette i forbindelse med overgangen til tysk mønt og indførelsen af tysk lovgivning måtte uundgåeligt hæmme kontakten med de kongerigske pengeinstitutter. I de få år, Den Nordslesvigske Folkebank var Nordslesvigs eneste bank, knyttede den forbindelse ud over hele landsdelen – det vides f. eks., at Agerskov sparekasse tegnede en aktie i banken –, men efter 1875 måtte den nøjes med at være Åbenråegnens pengeinstitut. Her var den til gengæld altdominerende. Blandt medlemmerne af Folkebankens første tilsynsråd var formanden for Løjt Sogns Sparekasse, Peter Jørgensen, og det var derfor en selvfølge, at Folkebanken var Løjt sparekasses bankforbindelse. En lignende

kontakt blev etableret med Sparekassen for Sundeved og Omegn takket være Mackeprang, Kiding, og formodentlig Chr. Callesen, Posekær, der 1873-74 var formand for Folkebankens bestyrelse.

Nok så interessante var forholdene i Åbenrå by. Skønt sparekassen her var på tyske hænder, og Folkebanken var kendt som et dansk kreditinstitut, var Åbenrå sparekasse en af bankens sikre kunder, – et vidnesbyrd om, at den nordslesvigske befolkning dengang fortsat betragtede økonomien som et i nationalpolitisk henseende neutralt område. Da der i 1884 førtes forhandlinger om sparekassens overgang til kommunen, skrev magistraten til regeringen i Slesvig, at bykollegierne nærrede et indtrængende ønske om, at sparekassens disponible beløb fremdeles måtte anbringes hos den afgjort godt funderede og forvaltede Nordslesvigske Folkebank. Regeringen afslog andragendet under henvisning til, at det drejede sig om en rent privat bank, og – hvad der selvfølgelig var det afgørende – »til de konsekvenser, der nødvendigvis var forbundet med en godkendelse i dette tilfælde«. Det var i fortsættelse af denne indstilling, at Åbenrå kreds i 1887 flyttede et lån på 31.000 mark, som den havde optaget hos Den Nordslesvigske Folkebank, over til den kommunale sparekasse i Åbenrå. – Til Den Nordslesvigske Folkebanks forretningsfære hørte vistnok også det nordlige Als. Man bemærker i hvert fald, at da sparekassen i Nordborg i 1896 var ude i en alvorlig krise, blev der gennemført en ekstraordinær revision ved to medlemmer af Folkebankens direktion.

I Haderslev kreds blev Haderslev Bank sparekassernes faste bankforbindelse. Navnlig de mange små sparekasser havde længe savnet en mulighed for anbringelse af ledige penge og optagelse af kortfristede lån. Spandet sparekasses forretningsfører, Søren Midtgaard, virkede i 1873 for en aftale om, at sparekasser i vesteramtet, der havde ledige penge, først skulle tilbyde dem til egnens sparekasser, før man gik til andre pengeinstitutter. De velfunderede sparekasser i Skærbæk og Agerskov gik ganske vist imod tanken, men sparekasserne i Gram, Toftlund, Hviding og Rødding (den danske) tilsluttede sig på et møde i Arnum den foreslåede kontrakt. Man tør antage, at de nævnte sparekasser har oprettet konti i Haderslev Bank ved dens oprettelse i 1875. Midtgaard selv var medlem af det udvalg, der forberedte oprettelsen af Haderslev Bank. Da den nyetablerede sparekasse i Brøns i 1884 ville oprette en konto i banken, oplyste dennes direktion, at »forskellige sparekasser har en særlig konto hos os, hvorpå samtlige ind- og udbetalinger indføres, og hvor så renten halvårlig opgøres«.

Forbindelsen mellem banken og sparekasserne bestemtes i det væsentlige af økonomiske synspunkter. Da lavkonjunkturen satte ind i slutningen af halvfjerdserne, og mange sparekasser for første gang kom ud for alvorlige likviditetsvanskeligheder (Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder skrev f. eks. i 1877 til direktør Amorsen i Haderslev, at den ikke kunne klare terminen uden et lån på 27.000 mark), gjorde Haderslev Bank et hårdhændet forsøg på at udnytte denne situation til egen fordel. I februar 1878 indbød den medlemmerne af de fleste sparekassebestyrelser i Haderslev kreds til et møde i Vojens, hvor banken forlangte, at alle sparekasser skulle holde indskudsrenten på 4 pct. Da sparekasserne fastholdt en renteforhøjelse til 4½ pct., erklærede banken, at den ville sætte indlånsrenten op til 5 pct. og truede med at ansætte en agent i hver sparekasseby til at modtage indskud til banken. Sparekassernes svar synes at have været indbyrdes aftaler om fælles renteforandringer. Banken var ikke stærk nok til at føre sin rentekrig igennem.

Om sparekassernes bankforbindelser i den øvrige del af Nordslesvig er oplysningerne endnu mere tilfældige. Broager sparekasse og Ulkebøl sparekasse havde i 1895 begge penge i klemme ved Sønderborg Banks konkurs, og det tør vel antages, at de fleste af Sønderborg kreds' sparekasser havde konti her. — I Tønder kreds havde sparekassen i Løgumkloster forbindelse med Vereinsbank i Hamborg, og mere end én sparekasse har nok — ligesom den lille Daler sparekasse — foretrukket Privatbanken i Flensborg for de usikre banker i Tønder. Sparekassen for Sundeved havde i 1883 overflødige penge anbragt både i Privatbanken i Flensborg og i den danske Nationalbanks filial sammesteds.

Indbyrdes aftaler mellem sparekasser har sikkert været mere almindelige, end det fremgår af det bevarede materiale. Undtagelsesvis kan det konstateres, at Højer sparekasse i 1873 forhandlede med egnens øvrige sparekasser om en rentenedsættelse til 3½ pct., og at kasseren i Tinglev sparekasse i 1895 bemyndigedes til at deltage i det årlige møde af pengeinstitutter i Tønder kreds og til at træffe aftale om indskudsrenten med omegnens sparekasser.

Langt vigtigere end sparekassernes bankforbindelser var deres kontakt med landbrugets økonomiske organisationer, især med landboforeningerne. I sparekassernes bestyrelser finder man landbrugets førende mænd, folk, der var klar over, at bønderne måtte tilrettelægge driften efter agrarvidenskabens resultater og indføre forret-

ningsmæssige metoder, hvis de ville klare sig i konkurrencen. De var derfor på forhånd interesseret i at udnytte sparekasserne som et vigtigt middel til at nå det mål, de havde afstukket for landbruget. I sparekassernes barndom havde det været præsterne, der var retningsgivende for deres virksomhed, i tiden mellem krigene blev det embedsmændene, men efter 1864 finder man i ledelsen af enhver landbosparekasse af betydning mænd, der samtidig er bestyrelsesmedlemmer i en landboforening. I en tid, da det mere var den personlige tillid end reservefondens størrelse, der bestemte den rolle, en sparekasse kunne spille, var personalunionerne mellem sparekasser og landboforeninger af største betydning. Dette forhold forklarer også, hvordan de gode sparekasser på landet så let og så nøje kunne tilpasse sig landbrugets skiftende vilkår.

De to første formænd for Haderslev Amts Landboforening, Laurids Skau og kammerråd Christen Juhl, Hjerndrup, var begge medlemmer af den oprindelige bestyrelse for Sparekassen for Haderslev Byes Omegn. Den tredje formand, Jens Peter Friis, Ejsbøl, var tillige formand for sparekassens bestyrelse (henholdsvis 1868-89 og 1865-80). Bestyrelsesmedlemmer i såvel landboforeningen som sparekassen var også A. Juhl, Kelstrup, (hhv. 1861-69 og 1859-78) og K. J. Windfeld, Østergårds mølle (hhv. 1866-90 (igen 1900-05) og 1864-1900).

De to formænd for Den sundevedske Landboforening, møller C. H. Clausen, Broager, (1861-63 og 1866-67) og C. P. Wolff, Gammelgab, (1868-1908) var tillige formænd for Broager sparekasse. På Als var formanden for Den alsiske Landboforening, landdagsmand Hans Lassen, tillige formand for sparekassen i Lysabild. I tilsynsrådet for Sparekassen for Sundeved og Omegn var P. Ludvigsen, Avnbøl, bestyrelsesmedlem i Den sundevedske Landboforening, medens M. Mackeprang, Kiding, var bestyrelsesmedlem i og J. Iversen, Svejrup, formand for Åbenrå Amts Landboforening.

Ude på vestkysten var forholdet ganske det samme. I Den nordslesvigske Landboforening, der væsentlig omfattede Haderslev vesteramt, var en række bestyrelsesmedlemmer tillige bestyrelsesmedlemmer i egnens førende sparekasser. Næstformanden 1865-75. Bunde Refslund den ældre, sad til 1884 i bestyrelsen for Agerskov sparekasse, og den samme sparekasses stifter og mangeårige forretningsfører, Th. Chr. Høyer, var 1862-87 Den nordslesvigske Landboforenings sekretær. Dens kasserer 1874-85 var gårdejer Johannes Schultz, Fole, der var blandt stifterne af Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder,

Førende mænd i Sparekassen for Haderslev Byes Omegn for 1900.

1. Kammerråd Christen Hansen Juhl, Hjerndrup, bestyrelsesmedlem 1856-73; tillige formand for Haderslev Amts Landboforening 1865-68.

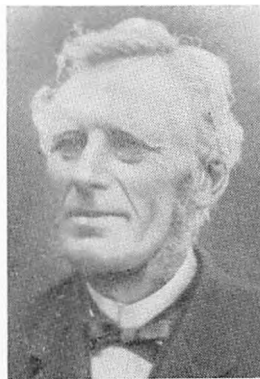
2. Jens Peter Friis, Ejsbøl, formand 1865-80; tillige formand for Haderslev Amts Landboforening 1868-69.

3. K. J. Windfeldt, Østergårds mølle, bestyrelsesmedlem 1864-1900; tillige bestyrelsesmedlem i Haderslev Amts Landboforening 1866-90 og 1900-05.

4. Andreas Juhl, Kelsstrup, bestyrelsesmedlem 1859-78, tillige bestyrelsesmedlem i Haderslev Amts Landboforening 1861-69.

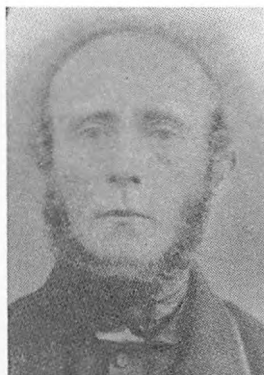
1

2

3

4

og dens bibliotekar 1862-98 var gårdejer Rasmus Hansen, Kastrup, som tillige var den første formand for sparekassen i Gram.

I Det blandede Distrikts Landboforening var formanden, Hans Aagesen Knudsen, Trøjborg, tillige formand for Visby Arbejderforenings Sparekasse, medens den samme landboforenings næstformand, Frederik Høyberg, var forretningsfører for denne sparekasse.

De for sparekassernes udvikling vigtige personforbindelser er selvfølgelig ikke udtømt med ovenstående ingenlunde fuldstændige opregning af kontakter med landboforeningerne. De mange lokale brandkasser var således ofte under ledelse af sparekassemand. Derimod støder man endnu i 1890'erne kun på få repræsentanter for de kredse, der stod bag andelsmejerierne, der skød op af jorden fra midten af 1880'erne; i Mejeriforeningen for Nordslesvig, som stiftedes 1893, var kassereren dog C. Finnemann, Tårning, der da var næst-

formand for sparekassen i Christiansfeld og i 1894 blev dens formand.

Som et typisk eksempel på de bånd, der knyttede sparekasserne sammen med landbrugets nye organisationer og fællesforetagender, kan man anføre Spandet sogn. Den lokale sparekasses forretningsførere var Søren Knudsen Midtgaard 1872-88, Andreas Callesen 1888-97 og Vilh. Schmidt 1897-1918. Alle tre ejede gårde på over 100 ha. Midtgaard var tillige, fra 1878 til 1888, sekretær og regnskabsfører for Brandforsikringen for Husbygninger i den vestlige Del af Nordslesvig (kaldet Spandet brandkasse), og han efterfulgtes på denne post af Vilhelm Schmidt (til 1918). I den første bestyrelse for Spandetgård mejeri, der blev stiftet 1886 og var andelsmejeri fra 1888, sad både Andr. Callesen og Vilh. Schmidt. 1891-97 var Andr. Callesen kommuneforstander.

Af de i dette afsnit omtalte kontakter var aftalerne mellem sparekasserne indbyrdes sikkert af mindst betydning. De angik, så vidt man kan se, kun fastsættelsen af renten i en bestemt situation; fælles problemer af anden art er sikkert kun blevet berørt i forbigående, og om organiseret fællesoptræden var der aldrig tale. Sparekassernes konti i bankerne var en rent praktisk foranstaltning, og den synes kun undtagelsesvis at have bragt en sparekasse i et afhængighedsforhold til den pågældende bank, og har derfor lige så lidt som renteaftalerne mellem sparekasserne rokket ved den enkelte sparekasses helt uafhængige stilling. Bankernes danske eller tyske farve kom ikke til at spille nogen rolle for sparekasserne i det her behandlede tidsafsnit (til halvfemsernes midte). Derimod kan der ikke være tvivl om, at de mange kontakter, der bestod mellem adskillige af sparekasserne og landmændenes faglige organisationer og fællesforetagender sikrede de landlige sparekassers position som landbrugets kreditgivere. Så vidt man kan bedømme situationen ud fra det spredte materiale, var de nævnte kontakter afgørende for, at sparekasserne for Haderslev bys omegn, for Frøs og Kalvslund herreder, for Sundeved og omegn, i Broager og i Agerskov gennemgik en kraftig udvikling og kom til at indtage en dominerende stilling på deres egn. Med tilstrækkeligt lokal-kendskab ville det sandsynligvis kunne godtgøres, at de landlige sparekasser, der stod i stampe, f. eks. sparekasserne i Slogs herred, eller ligefrem blev udkonkurreret, som sparekasserne for Rødding og omegn og for Gråsten og omegn, havde for svage forbindelser med landbrugets organisationer.

De ydre rammer, inden for hvilke sparekasserne virkede, var for de flestes vedkommende meget spartanske. En sparekasse havde som regel lokale i regnskabsførerens bolig. Valgtes der en ny, flyttede sparekassen hen til ham. I Løgumkloster Sparekasses jubilæumsskrift kan man f. eks. se fotografier af de bygninger, hvor denne sparekasse havde til huse henholdsvis 1821-30, 1830-53, 1853-87, 1887-93 og 1893-1900. Til undtagelserne hørte Nordborg Sparekasse, som på kontordagene flyttede hen i Lorenzens gæstgivergård, og Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder, som holdt til i Rødding Vesterkro.

De ulemper, der kunne være forbundet med at have kontor i private boliger, var ringe, så længe der kun var kontordage én gang om ugen eller endnu sjældnere (i Tinglev 1 gang månedligt, i Nybøl, Bjolderup og Vilstrup 2 gange om måneden). Kun de store sparekasser havde åbent hver dag: Løgumkloster Sparekasse fra 1872, Sparekassen for Haderslev Byes Omegn fra 1876, Haderslev bys sparekasse fra 1880, Sparekassen for Sundeved og Omegn fra 1881, men Broager sparekasse først fra vedtægtsrevisionen i 1894. Åbenrå sparekasse havde lige til 1900 kun åbent 3 gange om ugen. Faste lokaler havde næsten kun de kommunale sparekasser (i Åbenrå og Tønder således på rådhuset); Sparekassen for Haderslev Byes Omegn købte dog et hus så tidligt som i 1873, men solgte igen huset i 1890 og lejede sig så ind i en bygning, som den overtog i 1907; endvidere skal nævnes, at Sparekassen for Sundeved og Omegn fik eget hus i 1882 og Broager sparekasse i 1895.

På en kontordag tog kassereren mod indskud, og i almindelighed var et par af bestyrelsens medlemmer tilstede for at øve kontrol og for på stedet at afgøre mindre låneansøgninger. På kontordagene strømmede folk til sparekassen, og omkring flyttedagene 1. maj og 1. november var der en trængsel, så at der dannedes kø helt ud på gaden. Der findes flere skildringer af det liv, der rørte sig på en sådan dag, men ingen overgår det situationsbillede, mejeribestyrelsen Truels Sønnichsen har tegnet af en kontordag i Skærbæk kro, hvor sognets sparekasse havde til huse:

»I mange år var sparekassen kun åben to gange om ugen, onsdag og lørdag eftermiddag var de såkaldte sparekassedage. Der står endnu i min erindring et tydeligt billede fra en sådan sparekassedag i 1880'erne, da jeg som dreng af min fader blev sendt dertil med et mindre pengebeløb til dækning af terminsrenten. Fra forstuen

(butikken) kom man ind i skænkestuen, hvor der omkring det lange bord sad en del sparekassegæster ved en kaffepunch eller en kop kaffe, mens de ventede på at »komme for« efter tur. Af og til blev døren åbnet fra en mørk gang med mange døre, og en kunde blev lukket ud, hvorefter P. Timmermanns ansigt viste sig i døren og ved et nik tilkendegav, at den næste kunne komme ind. Med benovelse og ængstelig spænding imødeså man det øjeblik, da man selv skulle tiltræde turen ind i den mystiske, mørke gang. Man havde jo nok i forvejen i fantasien forsøgt at danne sig en forestilling om, hvordan en sparekasse så ud indvendig, og på baggrund heraf virkede det derfor noget desorienterende, men dog beroligende, at det første, man fik øje på, efter at man var kommet indenfor, var – en opredt seng; sparekassen var nemlig i flere år installeret i P. Timmermanns soveværelse. Fra denne min første entré i en sparekasse mindes jeg også, at jeg med stor interesse så, hvorledes P. Timmermann efter at have udstedt kvitteringen og underskrevet den med sin kraftige, tykke håndskrift, tog en tingest, en slags peberbøsse, fra skrivebordet og strøede sand på det våde blæk i stedet for at trykke det af med klatpapir, som vi gjorde i skolen.«

Regnskabsføringen blev i de landlige sparekasser almindeligvis overladt til en af de lokale lærere. I Broager sparekasse var således degn Math. Brodersen regnskabsfører fra 1846 til 1869; han efterfulgtes af Peter Rosendahl (1809-93), der i nogle år havde drevet en privatskole i Broager. I Sparekassen for Sundeved og Omegn var degn Olsen i Gråsten regnskabsfører til 1867; han efterfulgtes af Hans Bundesen, der havde været degn i Nybøl, indtil han fik sin afsked på grund af edsnægtelse. Senere, i 1884, blev J. Schmidt, der havde været lærer i Blans, valgt til bogholder; han fortsatte som direktør lige til 1918. I Bjolderup sparekasse var Detlef Christian Clausen, der var lærer, først i Smedager, siden i Bjolderup, kasserer 1875-1918; lærerembedet måtte han i 1904 opgive af nationale grunde. I de vestslesvigske egne var regnskabsførerne hyppigt lærere, som havde fået deres afsked af de preussiske myndigheder, og som fik deres udkomme som sparekassfunktionærer, en ordning, der i lige høj grad var til gavn for sparekasserne som for de nødstedte lærere. Blandt disse forhenværende lærere skal nævnes J. A. Kloster (1872-1907) i Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder, N. L. Lund (1872-1906) i Gram sparekasse, Ulrik Kaysen (1871-94) i Visby Arbejderforenings Sparekasse og Johannes Hansen (1876-96) i Emmerlev sparekasse. De små spare-

kasser i Tønder kreds havde regelmæssigt lærere som regnskabsførere: Peter Hansen Petersen, Rens, i Burkal sogns sparekasse, Hans Holm, Løgumgårde, i Nørre Løgum sparekasse, Peter Petersen Smith i sparekassen for Visby og omegn, Mathias Petersen i Brøns sparekasse og J. Fr. Demant i Øster Højst sparekasse. En overgangsskikkelse var lærer H. Chr. Lund i Jejsing, som i 1847 blev regnskabsfører i Hostrup sparekasse og fortsatte i denne stilling, efter at han i 1861 var blevet gårdejer, lige til sin død i 1887.

Lærerne var som regel almindelige funktionærer i sparekassens tjeneste og derfor af ringe selvstændighed. En langt mere indflydelsesrig stilling havde regnskabsføreren, hvis han var en af garantterne, oftest en handels- og derfor regnskabskyndig landmand med en betydelig position i sognet. Til denne gruppe hørte Hans Timmermann og hans søn Peter i Skærbæk, hvor de ledede sparekassen lige til 1911, Thomas og Christian Hoyer (igen fader og søn) i Agerskov til 1905, S. K. Midtgaard (1872-88), Andr. Callesen 1888-97) og Vilh. Schmidt (1897-1918) i Spandet og A. Chr. Lau (1872-1909) i Toftlund sparekasse. Andre sparekasser valgte lokale købmænd til regnskabsførere, f. eks. A. C. Handler (1883-1913) i Daler og H. Lorensen (til 1895) i Bylderup sparekasse.

Christiansfeld sparekasses regnskabsfører (kasserer) fra 1872 til 1907 var et af brødremenighedens medlemmer, rebslager Chr. August Øster, der fra 1880'erne assisteredes af sine døtre, af hvilke den ene blev hans efterfølger — et enestående fænomen i de tider.

For *Agerskov sparekasses* vedkommende foreligger der et enestående materiale til belysning af denne sparekasses virksomhed og dens betydning for sin egn.*) Hovedtrækkene gælder sikkert de fleste landlige sparekasser i Nordslesvig.

Den geografiske fordeling af Agerskov sparekasses indlånskunder var følgende (af procenttallene for hver periode refererer det første til periodens begyndelse, det andet til periodens slutning):

<i>Indlån</i>	<i>1863-73</i>	<i>1873-83</i>	<i>1883-93</i>
Agerskov	50-50 pct.	50-55 pct.	55-55 pct.
Nabosogne	20-25 pct.	25-25 pct.	25-30 pct.
Ikke-nabosogne	30-25 pct.	25-20 pct.	20-15 pct.

*) Æren for denne oversigt tilkommer direktør H. P. Jensen, Agerskov sparekasse, der i sig forener de nødvendige forudsætninger: nøje indsigt i sparekassens virke, grundig historisk viden og et intimt kendskab til Agerskov-egnen.

Karakteristisk er for det første det relativt store indlån fra fjernere sogne ved stiftelsen og i den første periode; det aftrappes op imod 1893, efterhånden som der opstår andre pengeinstitutter. For det andet er det karakteristisk, at opsparingen i Agerskov sogn straks placeres i sparekassen og trofast forbliver dér, og at nabosognene i stigende grad benytter sparekassen.

Hvad angår sparepengenes fordeling på store og små indskud er der i det følgende brugt et udgangstal på 100 rigsdaler = 200 tyske mark, således at summer over dette beløb betegnes som store indskud, summer under 200 mark som små indskud. I hele perioden var mellem 65 og 80 pct. af alle konti, udgørende 25-40 pct. af indskudskapitalen, under 200 mark. Over 200 mark lå altså 35-20 pct. af alle konti med 75-60 pct. af indskudskapitalen. Tallene er ikke nøjagtige, men oprettelsen af et stort antal skoleopsparingskonti, sparebøssekonti o.l. bevirkede store forskydninger procentvis; det samme var følgen af enkelte store konti (op til 20.000 mark) med tilsvarende store udsving ved ind- og udtræk. Der er en tendens til udjævning op imod århundredskiftet, da pengeøkonomien fuldstændig præger

De ældste sparekasseprotokoller er som regel beundringsværdigt klart affattede. På hosstående side af Agerskov sparekasses forhandlingsprotokol giver notaterne under 3. 7., 4. 7. og 30. 10. 1864 et indtryk af sparekassens vilkår under krigen. Som en følge af krigstidens usikkerhed satte folk penge i sparekassen, der var forpligtet til at forrente dem. Da bestyrelsen hørte rygter om, at Døstrup havde brug for et lån til dækning af de krigsleverancer, sognet havde fået pålagt, drog to af dens medlemmer sporenstregs afsted til det fjerne Døstrup, fik omgående sammenkaldt et sognegrande (sognemøde) og kunne drage hjem med låneaftalen i lommen.

De pågældende notater har følgende ordlyd:

1864

3. Juli Bestyrelsesmøde sammenkaldt paa Grund af at Sparekassebeholdningen var ved de rigelige Indskud i sidste Maaned voxet op cr. til 5000 Rd. om Foranstaltning til at faae Pengene gjort frugtbringende og sikret under Krigens Rædsler. *Bestyrelsesmedlemmerne* Top, Høyer og C. Laurrup gav Møde. De andre to meldte Forfald og da ifølge Rygter Døstrup Sogns Beboere atraaede et Laan til Dækning af Krigsleverancerne saa blev besluttet, at Formanden og Forretningsføreren imod Befordringsgodtgjørelse og rimelige Diæter næste Dag d. 4. skulde reise til Døstrup og om muelig faae dette Udlaan arrangeret.
4. Juli Af bemældte Bestyrelsesmedlemmer blev med Døstrup Sogns Beboere paa et Sognegrande i Døstrup Kro afsluttet et Udlaan paa 5000 Rd. imod forsvarlig Selvskyldner Caution indenfor Nørrerangstrup eller Hvidding Herreders Retskreds for 4 pr. C. Renter fra 9. Juli til 1. Novbr. og fra den Tid fremdeles 5 pr. Ct. med 3 Maaneders Opsigelse og Udbetaling enten af hele Summen eller i Terminer paa 1000 Rdlr. til 1. Mai eller 1. Novbr., hvilken Opsigelsesret finder gjensidig Sted.
30. October Modtaget Opsigelse fra Døstrup Sogn at de 5000 Rd. vil blive udbetalt til 1. Mai 1865, og givet Tilstaaelse for Modtagelsen af Opsigelsen.

billedet. Landboudommen sparer op til eget hjem. Nødskillingen er blevet større. De helt store kapitaler svinder noget, bl. a. som følge af investeringer i byggeri, jordkøb, handel o. l. (et element af betydning er den typisk vest- og midtsønderjyske kapital, der sommeren over står i græskreaturer og er likvid i vinterhalvåret).

Udlånene er vanskelige at specificere, men der kan konstateres en tydelig tendens. I 1860'erne var formentlig ca. 60 pct. placeret uden for sognet, et tegn på, at låntagerne udefra er kommet til en relativt velhavende egn og har kunnet betjenes. Denne tilstand vedvarer til op i 1880'erne. I 1890'erne koncentrerer udlånet sig om hjemsoget og de direkte tilstødende sogne, medens kun ca. 10 pct. ydes til fjernere sogne.

Hvad selve Agerskov sogn angår, var dette fra gammel tid præget af stor økonomisk ulighed: Bovlund, Vellerup og Gestrup havde betydelige engarealer og tilsvarende kreaturhold og som følge heraf velstand. Rangstrup, Galsted, Gammelskov og delvis Agerskov var hedeprægede egne med små besætninger og til gengæld mange bi-erhverv. I sparekassens første tiår kan man fastslå en vis, men ikke stor overvægt for de velstående egne, der imidlertid hurtigt udflades. Ved periodens slutning er sognet derimod i økonomisk henseende ret ensartet. Man kan da næppe drage et skel mellem rige og fattige egne. Der er sket en individualisering: udbyttet følger personligheden, fliden, udnyttelsen af teknikken o. s. v. (Pengetrangen kan være stor på en god gård på en god egn, opsparingen stor på en mager gård).

Agerskov sparekasse har ligesom de øvrige landsparekasser i Nord-slesvig fungeret som et instrument, der passede fortrinligt ind i tidens udvikling: afløsning af naturaløkonomi og private udlån, landbrugets udvikling, byernes opvækst og skabelsen af offentlige faciliteter; den harmonerede med demokratiseringsprocessen, den imødekom ønsket om uafhængighed af myndighederne og støttede dermed danskheden, endelig kunne en vis lokalpatriotisme få udløsning her.

Det er karakteristisk for sparekasserne, at de indtil århundredskiftet havde en ret avanceret driftsform: hurtigt omsættelige penge, korte lån og veksler; driftsresultaterne var gode, og der øvedes en betydelig velgørende virksomhed.

Hvad Agerskov sparekasse angår, var dens status beundringsværdig, da stifteren, Thomas Chr. Høyer, døde i 1887. Firsernes krise havde ikke anfægtet sparekassen væsentligt; der var oparbejdet en betydelig egenkapital, omsætteligheden af pengemidlerne var meget høj, tabene

var ubetydelige, og der arbejdedes med synlige og stille reserver; store bevillinger til almennyttige og velgørende formål havde givet den en meget betydelig goodwill. Takket være en kontokurantkonto i Den Nordslesvigske Folkebank i Åbenrå kunne sparekassen oprettholde en konstant virksomhed uden hensyn til likviditetskriser, konjunkturudsving m. m. Man havde egenkapital og likviditetsreserver i form af værdipapirer og ydermere kontakter til dansk-sønderjyske pengeinstitutter, som lejlighedsvis blev taget i brug.

På Agerskov sparekasses generalforsamlinger kom der ret hurtigt ønsker frem om løbende kreditter, særligt velegnede for handelsmænd og større gårdes økonomi. Dette ønske udtryktes også af den lokale handel og det lokale håndværk, der efterhånden var blevet en faktor af rang. Egentlig kontokurantvirksomhed blev dog kun etableret i begrænset målestok før 1. verdenskrig, men i form af anfordringskonti, korte kautionslån og især veksler havde denne art kredit dog eksisteret bogstavelig talt fra sparekassens stiftelse. Anfordringskontienes kapital androg lejlighedsvis op til 35 pct. af den samlede indskudskapital; korte lån og veksler kunne nå helt op på 50 pct. af det samlede udlån.

For *købstadsparkekassernes* vedkommende satte kommunaliseringen et tydeligt skel i udviklingen. Den medførte først og fremmest en offentlig kontrol med virksomheden, hvad der i sig selv var et stort fremskridt under bymæssige forhold. De faste, lovbestemte rammer for virksomheden var derimod ikke altid et fremskridt. På den ene side betød de preussiske normalstatutter, at sparekasserne nu definitivt sagde farvel til socialfilantropien, men på den anden medførte den en vis stivhed i forretningsgangen, som bevirkede, at sparekasserne vanskeligere kunne tilpasse sig de lokale krav. Her kom det dog til at spille en ikke ringe rolle, at myndighederne i deres iver for at skabe institutter, der kunne tage konkurrencen op med de danske sparekasser, fik godkendt adskillige for driften fordelagtige undtagelsesbestemmelser i statutterne.

I *Haderslev* betød kommunens overtagelse af sparekassen i 1879, at der blev indført forretningsmæssig drift, svarende til tidens krav. I 1870 var der 867 sparere (Åbenrå bys sparekasse havde i samme år 886), i 1877 var der 852, men efter kommunaliseringen i 1879 steg tallet brat: til 1670 i 1885 og 2989 i 1895. Indskudskapitalen steg tilsvarende fra 0,6 mill. mark i 1875 til 1,2 mill. i 1885 og 2,5 mill. i 1895.

Det betød meget for sparekassens fremgang, at umyndiges midler i stort omfang strømmede til den. Administrationen havde dog også en betydelig del af æren for den kraftige udvikling, idet den var lydhor over for ønsket om nye kreditformer. Da regeringen således i 1894 anbefalede indførelse af amortisationslån, gik Haderslev bys sparekasse straks ind for dem. På denne baggrund kunne sparekassen uden nævneværdig skade overstå to besvigelisesaffærer. I 1876 afskedigedes kassereren, Martin Jürgensen, under henvisning til den store uorden, der rådede i de kasser, han havde ledet (foruden sparekassen også kirkekassen). Her er åbenbart tale om en af de mange affærer, hvor administrationen, for at undgå panik, har dysset en sag ned. I en skrivelse til magistraten fra november 1877 talte sparekassens ledelse nemlig om »sidste års katastrofe« og udtrykte sin glæde over den store tillid, sparekassen nød i befolkningen. I 1883 blev regnskabsfører Gjortz arresteret; han havde sat ruller i omløb, som bestod af nogle få sølvmonter og mange nikkel- og kobbermonter. Det drejede sig dog kun om bedragerier til et beløb på 2400 mark. Haderslev Bank synes ikke at have været en alvorlig konkurrent for sparekassen.

I *Åbenrå* prægedes sparekassens udvikling af årelang uro og af afsløringen af kassererens omfattende bedragerier. I 1875 havde der været 1308 sparekassebøger, i 1885 var der 924; i 1895 var antallet kun steget til 1131. Indskudskapitalen sank 1875-80 fra 575.000 til 446.000 mark, men steg så til godt 1 million i 1895. Sparekassens forretningsfører, P. A. Lange, gav i 1889 et nøgternt billede af dens virksomhed: »Sparekassen betjener hovedsagelig ømegnens landbefolkning, embedsmændene, børn fra velstillede kredse og de forskellige milde stiftelser p. p. Tjenestefolk, arbejdere og små håndværkere deltager kun i enkelte tilfælde«. En fjerdedel af indskuddene var umyndiges midler. Af indskudskapitalen var kun en fjerdedel anbragt som kautionslån. Resten var anbragt som prioritetslån, i værdipapirer og i offentlige institutioner. Størstedelen af dem, der optog kautionslån, var mindre landmænd. Efterspørgselen efter penge var iøvrigt ubetydelig, hed det til slut. Dette indtryk af stagnation bekræftes af sparekassens holdning til regeringens opfordring (i 1894) om at gå ind for amortisationslån i ejendomme. Man svarede, at sparekassen ikke turde gøre det, da den ikke havde disponible midler nok til at imødekomme den forventede voldsomme tilstrømning af lånere. Man plejede roligt at lade de udestående fordringer stå, så længe sikkerheden var den samme. I årene 1891-93 var der kun

blevet bevilget prioritetslån for hhv. 26.000, 30.800 og 11.800 mark. Det kan på denne baggrund kun vække forundring, at den ellers så tilbageholdende sparekasse 1885 bevilgede kommerceråd Jørgen Lorenzen et lån på 48.000 mark og i 1890 det nyoprettede aktiebryggeri et lån på 30.000 mark. Den væsentlige forklaring på stagnationen må søges i konkurrencen fra Den Nordslesvigske Folkebank, der i disse år overtog det store flertal af byens små sparere og derved uopretteligt svækkede sparekassen. Det af myndighederne fremtvungne brud med Folkebanken ramte altså i første række sparekassen. Dennes bankforbindelse blev den tyske rigsbanks filial i Flensborg.

Sønderborg bys sparekasse var allerede før kommunaliseringen i 1886 en fugl, der lagde guldæg. Den var i hele den her behandlede periode Nordslesvigs største sparekasse. Indskudskapitalen beløb sig i 1875 til 2,5 mill. mark, i 1885 var den 3,4 og i 1894 4,7 mill. mark. Sparekassen udviklede sig støt og roligt; den nød befolkningens tillid, og skønt dens ledelse var tysk, synes politiske sympatier ikke at have spillet nogen rolle for dens forretninger.

Oprettelsen af en kommunal sparekasse i *Tønder* påvirkede tilsyneladende slet ikke den gamle private sparekasse, bortset fra, at den ændrede navn til »Alte Privat Spar- und Leihcasse«. I halvfjerdserne havde dens fremgang derimod været relativt beskeden, hvilket sandsynligvis skyldtes konkurrencen fra den i 1870 oprettede »Credit-Verein Tondern«, et hastigt opblomstrende bankforetagende, der også havde en sparekasseafdeling. I 1875 beløb den private sparekasses indskudskapital sig til 732.000 mark, i 1880 var der indskudt i alt 879.000 mark, men i løbet af 1880'erne fordobledes indskudskapitalen til 1,5 mill. mark i 1890, og allerede i 1895 var den oppe på 2.8 mill. En så betydelig stigning kunne i en by som Tønder, hvor både indbyggertallet og næringslivet stagnerede, kun gennemføres ved at omstille driften således, at det imødekom forretningslivets krav. Det er karakteristisk, at i de tyve år fra 1875 til 1895, hvor de samlede indskud firedobledes, steg antallet af sparekonti kun til det dobbelte (fra 1142 til 2329). Pengene blev i stigende grad anbragt i ejendomme på landet: prioritetslånene i byerne beløb sig i 1875 til 312.000 mark, i 1890 til 349.000 mark; prioritetslånene i landejendomme steg samtidig fra 109.000 til 699.000 mark.

Til de årsager, der sikrede Tønder private sparekasse en så fin position, hørte dens ry for soliditet og sparsommelig drift. Dens reservefond udgjorde lige til 1890 langt over 10 pct. af indskuds-

kapitalen og kunne først i halvfemserne ikke følge med indskuddenes hurtige vækst (i 1895 beløb reservefonden sig til 230.000 mark). Retten til frit at disponere over denne betydelige formue må have spillet en betydelig rolle, da sparekassens bestyrelse afviste kommunaliseringforslaget. Sparekassen havde lokaler i regnskabsførerens bolig: 1851-78 hos Peter Jespersen (han var 1851 af de danske myndigheder blevet afskediget som lærer ved vajsenshusets skole), 1878-88 hos apoteker J. C. Carstens i det gamle apotek på Storegade, 1888-1906 hos købmand J. A. R. Schierning i Søndergade. I 1900 forkastede en ekstraordinær generalforsamling et forslag om at købe et hus til sparekassen; man nøjedes i stedet med at indrette et ildfast rum i Schiernings hus! Sparekassens formand var lige fra 1862 til 1899 provst C. E. Carstens, som allerede i 1851 var blevet indvalgt i direktionen. Om hans betydning for sparekassens drift kan man nok have sine tvivl, når man betænker, at han i 1884, efter at sparekassen havde afslået kommunaliseringen, anbefalede landråden, at der blev stiftet en konkurrerende kommunal sparekasse.

Den kommunale sparekasse (*Spar- und Leihkasse der Stadt Tondern*) blev aldrig den store indtægtskilde for byen, som man havde ventet. De private kunder udeblev for en stor del, men man kunne være sikker på umyndiges midler og på kirke- og kommunekasser. I 1895 var indskudskapitalen 1,3 mill. mark og antallet af sparekassebøger 1017 (i 1899, da antallet af sparekonti var nået op på 1402, var ikke mindre end 1200 af disse spærrede). Lån til det offentlige spillede naturligvis en stor rolle (i 1895 androg de 268.000 mark). Oprindeligt havde den kommunale sparekasse kun givet prioritetslån efter de strenge regler, der gjaldt for umyndiges midler, men allerede i 1889 fik kassen tilladelse til at give prioritetslån i landejendomme indtil 20 gange Reinertrag. Driften blev heller ikke så billig, som man ved oprettelsen havde regnet med. I de første år varetog byens kærner regnskabsføringen som bibeskæftigelse, men fra 1892 måtte der ansættes en særlig rendant og fra 1903, på regeringens forlangende, desuden en prokurist. Halvdelen af overskuddet og halvdelen af reservefondens renter måtte anvendes til kommunale formål, men denne bestemmelse fik foreløbig ingen betydning.

Sundeved-sparekassens konkurrent i både økonomisk og national henseende, *Sparekassen for Gråsten og Omegn*, stod i stampe i hele perioden. Medens indskudskapitalen i sparekassen for Sundeved fordobledes i tiden 1875-1895 (fra 1,2 til 2,4 mill. mark), steg den i Spare-

kassen for Gråsten og Omegn kun fra 522.000 til 578.000 mark. Stagnationen skyldtes for en del, at købmand Hans Ahlmann, Gråstens rigeste borger og det tyske partis ubestridte fører, i 1883 gik konkurs og derved påførte sparekassen, hvis formand med enefuldmagt han var, et tab på 15.000 mark. Den egentlige årsag til stagnationen var dog hverken dette tab eller den rystede tillid (tilbagegangen begyndte flere år før Ahlmanns fallit), men snarere, at den tyskdominerede sparekasse stod mere og mere isoleret på det dansksindede Sundeved.

BEVILLINGER TIL VELGØRENDE OG ALMENNYTTIGE FORMÅL

I de ældste nordslesvigske sparekasser havde hele virksomheden, både opsparing og udlån, i sig selv et filantropisk sigte. De havde derfor hverken grund til eller mulighed for at optage uddeling af beløb til velgørende formål som et særligt punkt på deres program. Dette forhold ændrede sig fra 1840'erne, da der begyndte at opstå sparekasser, som i første række skulle betjene næringslivets behov. For alle de sparekasser, der blev oprettet fra og med dette årti, spillede velgørelsen kun en sekundær rolle, men netop fordi den fortsat spillede en rolle, måtte bevillinger til velgørende eller almennyttigt øjemed få en særlig plads i sparekassens liv. Stifterne har utvivlsomt også været klar over den agitatoriske værdi, der lå i en velformet passus om støtte til almenvellet og til godgørelse og i faktiske bevillinger til disse formål.

Meget få sparekasser, blandt dem Broager og Lysabild, omtalte derfor slet ikke muligheden af sådanne bevillinger i deres vedtægter. Adskillige sparekasser nævnte dem kun i vage vendinger eller gjorde dem betingede af, at reservefonden havde nået en vis størrelse. I vedtægterne for Sparekassen for Gråsten og Omegn hed det kun, at »overskuddet anvendes i almennyttigt øjemed«; den anden sparekasse i Gråsten (for Sundeved og omegn) talte om »patriotisk øjemed«, hvad der åbenbart betød det samme. Det er betegnende, at de fleste af de sparekassesvedtægter, der blev affattet mellem 1840 og 1870, kun talte om almennyttige formål; velgørelsens krav så man åbenbart imødekommet ved selve sparekassens eksistens. I vedtægterne for Åbenrå bys sparekasse fra 1852 bestemtes således, at »det forhvervede er bestemt til i sin tid at vordet benyttet til almennyttige indretninger i byen«; Hostrup sparekasse ville anvende en del af overskuddet »til

almennyttige formål for Hostrup sogn«, når reserverne havde nået »en betydelig størrelse«, og Skærbæk sparekasse havde en bestemmelse af ganske lignende indhold. I Nordborg Sparekasse måtte garantterne disponere over den sum, hvormed reservefonden oversteg 1000 rd., til gavn for Nordborg. Den tilsvarende paragraf i vedtægterne for Sparekassen for Haderslev Byes Omegn synes at være blevet efterlignet af flere sparekasser i Haderslev amt. Den sagde, at når reservefonden var bragt op på 2500 rd., måtte en tredjedel bruges til velgørende eller gavnlige formål, især »sådanne som kunne være til nytte for Haderslev amt, navnlig sammes mindre formuende beboere«. En lignende størrelse af reservefonden nævnes i vedtægterne for sparekasserne i Christiansfeld, Hviding, Rødding, Frøs og Kalvslund herreder, Spandet og Brøns som betingelse for uddelinger af denne art.

Fra 1870'erne blev det almindeligt at lægge vægt på reservefonden, så at en bestemt del af overskuddet på forhånd var båndlagt som reservefondens part, eller uddelingernes omfang blev gjort afhængige af dens relative størrelse. I Gram sparekasse skulle to tredjedele af overskuddet lægges til reservefonden, medens en tredjedel måtte bruges til velgørende formål eller »til at give oplærelse eller skaffe indgang for nye og hensigtsmæssige opfindelser, belønne tro og lang tjeneste, befordre husflid og håndgerning m. m.«. Et eksempel på den anden formulering har man i Løgumkloster Sparekasses vedtægter fra 1872, der foreskrev, at reservefonden skulle være på mindst 10 pct. af passiverne, før der måtte bevilges beløb til velgørende formål og til gavn for almenvellet. Det samme bestemte Sundeved sparekasses vedtægter i 1881.

I sparekasserne i området mellem Åbenrå og Tønder (især Slogs herred) fremtræder flere gange en kristelig tendens. Bjolderup sparekasses vedtægter indeholdt således en bestemmelse om, at 20 pct. af overskuddet kan anvendes til fattige, tro tjenestefolk, konfirmerede fattige unge, der vil være håndværkere, uddanne sig til lærerfaget eller missionen, samt til kirkelige og andre almenyttige øjemed. I vedtægterne for Tinglev sparekasse hed det, at hvis en del af overskuddet kan undværes, bruges det til »en veldædig og kristelig hensigt«.

En særstilling med hensyn til overskuddets anvendelse indtog fortsat sparekassen i Løjt. Her tilfaldt hele overskuddet Løjt almissekasse, som til gengæld hæftede for sparekassens forpligtelser.

De fleste sparekasser var så små, at de kun kunne uddele nogle

hundrede mark om året til godgørelhed og almennyttige formål. Købstadsparekasserne og nogle få sparekasser på landet rådede dog over så betydelige overskud, at de årligt kunne uddele flere tusind mark til disse formål. Ønsket om at kunne disponere over disse summer spillede en væsentlig rolle for købstædernes støtte til tanken om at få indrettet kommunale sparekasser. Det var dog mere dispositionsretten end selve beløbenes størrelse, der var det afgørende for kommunalbestyrelserne. For de kommunale sparekasser gjaldt nemlig langt skrappe regler om henlæggelse til reservefonden, end man tidligere havde kendt. Hovedreglen var, at hele overskuddet skulle tilflyde reservefonden, indtil den udgjorde 5 pct. af passiverne, og først når den var nået op på 10 pct., måtte hele overskuddet bruges til velgørende og almennyttige formål. Uddelingen skulle tilmed godkendes af regeringen i Slesvig. Sønderborg Sparekasses overgang til kommunen medførte derfor, at dens ydelser i de første tyve år gik stærkt ned. I Haderslev bestemte de reviderede vedtægter af 1872, at halvdelen af overskuddet skulle gå til velgørende formål; efter kommunaliseringen i 1879 skulle, som hidtil, halvdelen af overskuddet overføres til reservefonden, men af resten kun den ene halvdel (en fjerdedel af hele overskuddet) bruges til velgørende og almennyttige formål; den anden halvdel gik til gengæld direkte i byens kasse I 1878 havde magistraten i Haderslev bedt sparekassen om 2000 mark til byens fattigvæsen. Direktionen afslog andragendet, fordi den ikke kunne godkende princippet om, at sparekassens overskud blev brugt til lettelse af skatteyderne. Striden gav anledning til kommunens overtagelse af sparekassen.

En officiel opgørelse fra 1896 (der dog ikke medtager nogle få af de små sparekasser) giver et godt indtryk af sparekassernes uddelinger.

	Uddelinger i alt (fra sparekasser- nes oprettelse)	Uddelinger i 1895
Åbenrå kreds	81.266 mark	3.551 mark
Haderslev kreds	154.034 -	8.870 -
Sønderborg kreds	298.962 -	9.965 -
Nørre-Tønder kreds	401.770 -	35.310 -
	936.032 mark	57.696 mark

Statistikken omfatter ialt 44 sparekasser. Størstedelen af uddelingerne faldt på 10 sparekasser (Åbenrå, Haderslev, Skærbæk, Sønderborg, Broager, Nordborg, Tønder private sparekasse, Hostrup, Højer,

Løgumkloster). De havde ialt uddelt 800.000 mark; i 1895 uddelte de henved 50.000 mark. 31 sparekasser uddelte i 1895 under 1000 mark. Særlig store ydelser kom fra sparekasserne i Sønderborg (ialt 191.000 mark; efter 1886 hæmmet af kommunaliseringen), Tønder ialt 172.000 mark) og Løgumkloster (ialt 97.000 mark). For de private sparekassers vedkommende må det tages i betragtning, at uddelingerne kunne svinge stærkt fra år til år; den enkelte kasses uddeling i 1895 kan derfor afvige meget fra gennemsnittet. Alligevel er det karakteristisk, at de store sparekasser i Tønder amt, taget under ét, lå i spidsen: i 1895 uddelte Løgumkloster Sparekasse 1500 mark, Højer sparekasse 8300 mark, Tønder private sparekasse 5500 mark og Hostrup sparekasse 3700 mark (af de øvrige sparekasser lå kun Nordborg Sparekasse, med 4800 mark, højere i dette år).

Til direkte social forsorg brugte sparekasserne kun meget små beløb. Om Frøs og Kalvslund herreders sparekasse hedder det i en officiel indberetning fra 1899, da sparekassen havde en indskudskapital på en million, at den indtil 1897 aldrig havde givet noget til godgørende formål, og at den kun uddelte 200 mark i 1898 for som godgørende sparekasse at blive fritaget for stempelafgiften. Løgumkloster Sparekasse, hvis imponerende ydelser fremgår af de lige anførte tal, støttede vistnok aldrig flækkens mange fattige. Tønders private sparekasse solgte i 1850'erne rug og kartofler til trængende og ydede i 1860'erne bidrag til en understøttelsesforening, men opgav efter 1871 helt den sociale linje. Højer sparekasse uddelte derimod fra 1870'erne hvert år brød og kul til ca. 40 trængende familier fra jul til februar, og i Agerskov, Skærbæk og Bredebro bevilgede man de fleste år et beløb til værdige trængende. Her betalte man også lægeregningen for fattige mennesker.

I 1880 gav Agerskov sparekasse således 150 mark til snedker Andreas Tønder af Bovlund, hvis syge kone var indlagt på hospitalet i København. Beløbet var et tillæg til det, beboerne i Bovlund havde ydet. Christian Lausen af Mellerup fik i 1881 betalt opholdet på sygehuset i Gram, rengøring af huset og befordring til og fra Gram. Han var kun én af en række syge, som sparekassen hjalp det år. Den nabovenlige indstilling i disse egne gav sig også udslag i, at sparekassen samme år besluttede at give Christian Jepsen Vind af Agerskov 300 mark »som et bevis og erkendelse fra sine venner i Agerskov sogn«. Han havde i 4-5 år søgt lægehjælp på kommunes hospitalet i København, været i badekur i Fredericia og opholdt sig hos dr. Jersild

Afholdsforeningerne fik så godt som aldrig afslag, når de anmodede den lokale sparekasse om et bidrag til deres virke. Hosstående billede er taget i 1908, da de nordslesvigske I.O.C.T.-loger fejrede deres 25 års jubilæum i Haderslev. De fire medlemmer, som havde været med fra starten, blev ved denne lejlighed fotograferet som hædersgæster.

i Højer, »hvor han er blevet brændt i kødet med gloende jern og nu står i begreb med at rejse til Amerika«.

På østkysten, hvor de økonomiske og sociale forhold var ganske andre, synes de store og velhavende sparekasser at have indtaget en meget tilbageholdende stilling til godgørende ydelser, selv om sparekasserne i Broager og Gråsten (den danske) årligt stillede nogle hundrede mark til rådighed for fattighjælp. Det er nok betegnende, at Christiansfeld sparekasse i 1889 oplyste, at den i sin 17-årige tilværelse kun to gange havde støttet trængende familier. Den rige sparekasse i Sønderborg gav 1879 250 mark til et legat («Wilhelm-Augusta Stiftung») til afhjælpning af skjult nød.

Et noget smukkere billede af sparekassernes indstilling til social nød får man, når man medtager deres ydelser til velgørende foreninger og institutioner som folkekøkkener, asyler, svendehjem, »Vaterländischer Frauenverein«s sociale arbejde og de mange afholdsfor-

eninger (Good Templar-loger), der efterhånden voksede frem (navnlig i købstæderne). Her er der vel også grund til at nævne de årlige bidrag til de lokale brandværn, som blev ydet af så godt som alle nordslesvigske sparekasser. Flere af sparekasserne (bl. a. i Højer, Skærbæk og Nordborg) ydede årlige bidrag til læger for at få dem til at etablere sig i byen, til lægeinstrumenter, til badekar til patienternes afbenyttelse eller til gratis difteritis-serum til ubemidlede.

Det, der battede i sparekassernes uddelinger, taget under ét, var imidlertid bidragene til kommunale formål, altså i virkeligheden skattelettelser for borgerne. I Tønder, Løgumkloster, Højer, Sønderborg og Nordborg var disse ydelser så betydelige, at sparekassernes tilskud spillede en følelig rolle for byernes budgetter. De principielle betænkeligheder, der kunne næres ved dette forhold, gjaldt navnlig de tre vestslesvigske sparekasser, som ejedes af snævre selvsupplerende grupper af lokale honoratiores: Tønder, Højer og Løgumkloster. I 1896 havde Nordborg Sparekasse gennem årlige tilskud betalt ca. halvdelen af borgernes skat og udgifterne til gadebelysningen. Den private sparekasse i Tønder betalte 1885-90 byens amtsvejskatter. I Løgumkloster betalte sparekassen bl. a. brolægningen af byens gader og forrentede og afdrog kommunens tilskud på 40.000 mark til banen Løgumkloster-Bredebro. Et tilsvarende lån på ca. 30.000 mark, optaget af Højer kommune, blev betalt af den derværende sparekasse.

Sønderborg Sparekasse lagde hovedvægten på støtte til byens skoler. Ved dens overgang til kommunen blev det udtrykkeligt aftalt, at dens årlige ydelser på hhv. 1125 og 1500 mark til realskolen og frk. Schneiders pigeskole skulle fortsætte. Også de andre sparekasser ydede villigt årlige bidrag til undervisningsformål. Et godt eksempel finder man blandt de bevillinger, som Haderslev bys sparekasse godkendte i 1891: 200 mark til folkebiblioteket, 100 mark til elevorkesteret ved seminariets øvelsesskole, 150 mark til Frue sogns asyl (»Warteschule«), 250 mark til gymnastikredskaber, 200 mark til en fagskole for malere og 300 mark til søndagsskolen. I Højer betalte sparekassen nye borde og bænke til skolens forskellige klasser. Gråsten og Skærbæk sparekasser kan nævnes som eksempler på sparekasser, som af og til støttede en ung mands studier ved et seminarium, et gymnasium eller et universitet.

Bidrag til kirkelige formål spillede navnlig en rolle for små sogne-sparekasser. En næsten fast udgiftspost er betaling af varmeinstallation i kirken og anskaffelse af en ligvogn. Højer sparekasse (der

Næppe nogen sparekasse undlod at yde bidrag til det lokale frivillige brandværn. Billedet viser de nordslesvigske frivillige brandværns bestyrelse, samlet til møde i 1912. I bageste række: M. Schmidt (Løjt), Terp (Tyrstrup), Wodder (Haderslev), Lindholm (Sonderborg), A. Eriksen (Åbenrå), Lützner (Logumkloster). I forreste række: Hansen (Augustenborg), Juhl (Haderslev), Popp (Tønder), Jürgensen (Løjt).

ikke hørte til de små) bekostede et gitter om kirkegården (1871), en ny kirkegårdsplæne (1876), dræning af kirkegården (1883 og 1890), en ny jernplæne til kirkegården (1885) og et nyt orgel til kirken (1893-95).

En af de preussiske myndigheders bevæggrundene til at ønske de private sparekassers kommunalisering var deres tro på, at de dansk-ledede sparekasser brugte overskuddet til fremme af dansk-nationale interesser. Denne opfattelse var ikke rigtig. Både dansk- og tysksindede nordslesvigere søgte at holde det økonomiske liv, og altså også sparekasserne, uden for den nationale strid. Myndighedernes overbevisning om det modsatte havde sikkert sin rod i, at de selv nærrede ønske om at anvende de sparekasser, de havde kontrollen med, som våben i kampen mod danskheden.

Den tysksindede sparekassebestyrelse i Højer bevilgede i 1875 300 mark til tyske skolebøger i anledning af den tysksprogede undervisnings udvidelse, men gav på den anden side i 1884 40 mark til anskaffelse af danske læsebøger. Ingen af denne sparekasses uddelin-

ger synes at være sket i nationalpolitisk hensigt. Det samme kan vist også siges om Tønder private sparekasse. Åbenrå sparekasse, der stod under det tyske bystyres ledelse, gav i 1876 et bidrag til den officielle Sedan-fest, men afslag at yde bidrag til et Lornsen-monument, der kunne virke som en provokation.

Blandt de få undtagelser på dansk side skal nævnes, at Sparekassen for Haderslev Bys Omegn i 1870 bevilgede 200 rd. til A. P. Wests højskole i Bæk ved Haderslev. Bevillingen må dog ses på baggrund af, at højskolens oprettelse støttedes af Haderslev Amts Landboforening, hvis bestyrelse, som tidligere nævnt, for en del var identisk med sparekassens, og at skolen først og fremmest skulle dygtiggøre de unge til deres særlige stilling som landmænd. Endvidere støttede sparekassen gennem en årrække »Haderslev By og Omegns Realskole«, en dansk privatskole, som myndighederne lukkede i 1882, med et månedligt beløb på 30 mark til fripladser. Det fortjener imidlertid at tilføjes, at da Jens Jessen, der en kort tid var skolens leder, bad sparekassen om et bidrag på 500 mark til dækning af skolens underskud, fik han afslag. A. Svensson har sikkert ret, når han i sparekassens jubilæumsskrift forklarer afslaget med, at bestyrelsen var bange for en konflikt med myndighederne.

Indstillingen var en anden i de kommunale sparekasser. De blev taget i fortyskningens tjeneste, især til at støtte tyske kulturfremstød. Haderslev bys sparekasse er et eksempel herpå. Den gav betydelige årlige beløb til Frue sogns tyske asyl, den støttede oprettelsen af et tysk folkebibliotek, som skulle »fremme og udbrede tysk dannelse i vor by«; krigerforeningen fik bidrag til vedligeholdelsen af de preussiske og østrigske soldatergrave; elevorkesteret, som i 1891 fik piber og trommer på sparekassens regning, skulle bruge dem i Sedan-dagens optog. — Åbenrå bys sparekasse betalte bl. a. illuminationen i anledning af kejserens fødselsdag i 1887, den gav i 1891 bidrag til Moltke-festen og i 1893 og 1894 til indretning af skydebaner til den kejserlige marine.

Sparekasserne fra 1890'erne til 1. verdenskrig

Situationen i 1890'erne

I halvfemsernes begyndelse skete det afgørende omsving i Nordslesvigs historie under fremmedherredømmet. Omsvinget fremtrådte både på det økonomiske og på det nationalpolitiske område. Efter 30 års befolkningsmæssig stagnation fik Nordslesvig del i den almindelige europæiske fremgang, og jævnsides hermed udvikledes landsdelens næringsliv, begunstiget af gode konjunkturer. Samtidig skiftede den nationale kamp karakter, tildels fordi myndighedernes indgrib kom til at spille en stadig større rolle, men først og fremmest som følge af, at tyskerne – med statsmagten i ryggen – fra nu af bestræbte sig for at dominere det økonomiske liv og især optog »kampen om jorden«. Denne omvæltning kunne ikke undgå at få indgribende følger for sparekasserne.

Nordslesvig havde i 1871 godt 154.000 indbyggere; efter et fald på ca. 10.500 var der i 1895 knap 144.000. Forklaringen på denne tilbagegang, der står i skarp modsætning til udviklingen nord og syd for landsdelen, var den bortvandring, der fandt sted. Den skønnes at have omfattet ca. 50.000 mennesker frem til 1895 og var for en stor del betinget af antityske følelser og håbet om en snarlig genforening med Danmark. Da Prag-fredens paragraf 5, der gav løfte om en folkeafstemning, blev ophævet i 1878, faldt udvandringen snart til det halve og ophørte, for så vidt den var politisk bestemt, i løbet af 1890'erne. Fra 1895 til 1910 steg befolkningstallet til 166.000, d. v. s. ca. 8 pct. mere end i 1871. Stigningen kom navnlig købstæderne til gode, selv om de ved periodens slutning kun rummede en fjerdedel af hele befolkningen. I 1907 levede halvdelen af indbyggerne af landbrug (kun 10 pct. mindre end i 1867).

Nordslesvig var altså i hele perioden et udpræget landbrugsområde. Egentlige industrivirksomheder spillede en minimal rolle, medens

handelsforetagenderne var i meget stor fremgang. Håndværket delte kår med landbruget.

De kvalitative forskydninger i erhvervslivet foregik upåvirket af den ringe befolkningsmæssige fremgang. Virksomhederne i byerne blev forholdsvis større og brugte mere mekanisk kraft. Håndværket på landet, der havde været kombineret med en landbedrift og var selvforsynende med levnedsmidler, søgte fra nu af en bifortjeneste i detailhandelen. Navnlig på vestkysten forsvandt mangfoldige kådner- og inderstesteder. Landbruget intensiveredes mere og mere. Høstmaskiner og kunstgødning blev almindelige; høstudbyttet mere end fordobledes; mejeribrugene, der indrettedes efter kongerigske forbilleder, var i voldsom fremgang og hævdede stillingen som Hertugdømmernes bedste; svinebestanden var ved verdenskrigens udbrud fire gange så stor som i halvfemserne. Landmændene blev draget ind i et stadig finere net af foreninger til fremme af økonomi og produktion. Ved siden af Landbrugskammeret i Kiel, som alle landmænd var tvungne medlemmer af, og dets underorganisationer stod de danske landboforeninger, fra 1893 med Fælleslandboforeningen for Nordslesvig som samlende organ. Mejeriforeningen for Nordslesvig, der også stiftedes i 1893, omfattede oprindelig kun mejerierne i Haderslev kreds, men fra 1910 90 af i alt ca. 145 mejerier i Nordslesvig.

Til gennemførelse af denne produktionsforøgelse og driftsintensivering krævedes investering af meget betydelig kapital. Stigningen i det nordslesvigske landbrugs prioritetsgæld afspejlede dette kapitalbehov. I 1897, da landbrugsejendommenes behæftelse i hele provinsen Slesvig-Holsten var ca. 30 pct. af ejendommenes værdi, beregnede H. P. Hanssen den til ca. 40 pct. for Nordslesvigs vedkommende (en officiel statistik fra 1902 angav 39 pct. for kredsene Haderslev og Åbenrå, 35 pct. for Sønderborg kreds og 27 pct. for hele den gamle Tønder kreds). Den store kapitalefterspørgsel drev renten i Nordslesvig højt op over den for hele provinsen gældende. I begyndelsen af 1890'erne var de nordslesvigske sparekassers rente for prioritetslån $4\frac{3}{4}$ -5 pct., medens kielske kreditforeningsobligationer forrentedes med $3\frac{1}{2}$ pct. Den store prioritetsgæld og det høje renteniveau stod i forbindelse med den kapital på mindst 100 millioner mark, der var strømmet bort sammen med udvandrerne. På Sundeved og Als opførte udvandringen allerede i løbet af 1880'erne, og omkring 1890 var forholdene her fuldt ud stabiliserede, men i det nordvestlige Sønderjylland, navnlig på Rødding-egnen, fortsatte udvandringen af unge

Håndværks- og industrivirksomhederne var endnu i århundredets begyndelse meget primitivt udstyrede. Billedet viser et skrædderi i Sønderborg. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

værnepligtige endnu i 1890'erne med det resultat, at et meget stort antal af gårdene ikke kunne overtages af arvingerne, men måtte udbydes til salg. Ejendomspriserne dalede her til henimod halvdelen af niveauet andetsteds i Nordslesvig. Der bredte sig på disse kanter en sådan skepsis med hensyn til landbrugets fremtidsudsigter, at de lokale sparekasser i 1895 for at få anbragt deres penge måtte nedsætte indskudsrenten til $3\frac{1}{2}$ pct. og udlånsrenten til 4 pct.

Samtidig med, at udvandringen udtyndede den dansksindede befolkning i det nordvestlige Sønderjylland, greb en national indifferens om sig på midtlandet mellem Åbenrå og Tønder. Det danske stemmetal dalede fra valg til valg, men uden at antallet af tyske stemmer øgedes synderligt. Ophævelsen af paragraf 5 opfattedes af myndighederne som et dræbende slag mod den danske bevægelse. De dansksindede valgmænds protest herimod blev af landråd von Rosen i Haderslev opfattet som »partiets sidste suk«. Under indre dansk splittelse fortsattes tilbagegangen i 1880'erne, og magthaverne følte sig så sikre på danskhedens undergang, at de i 1888 indførte tysk under-

H. P. Hanssen, som han så ud i 1890'erne. H. P. Hanssen havde næppe dybere indsigt i national-økonomiske problemer, men hans enestående energi og evne til at behandle dagens akutte spørgsmål ud fra et stort nationalpolitisk perspektiv kom gentagne gange de danske sparekasser til gode. Dette var navnlig tilfældet i ungdomsårene, da han støttede C. P. Wolffs reformplaner, spillede en ledende rolle ved rekonstruktionen af de alsiske sparekasser og sikrede de private sparekassers uafhængighed af statsmagten ved at få dem omdannet til „selskaber med begrænset hæftelse“, GmbH. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

visningsprog i alle skoler. Tiden syntes at være inde til at bringe den tyske høst i lade.

De preussiske myndigheder havde længe været overbevist om, at den danske befolkning kunne vindes gennem et dansk-tysk samarbejde på det økonomiske område. I 1878 skrev regeringspræsident Bötticher i en indberetning til Berlin: »Jo mere den overbevisning vinder indpas, at et samvirke med befolkningens tysksindede elementer og med statens myndigheder på de materielle interessers område er en nødvendighed, og der som følge heraf skabes talrige berøringspunkter mellem partierne, desto mere vil også de fronderende indbyggere i det nordlige blive klar over fordelene ved forbindelsen med Deres majestæts stater, og desto utaknemmeligere bliver operationsområdet for den statsfjendtlige agitation«. Man hilste det derfor med glæde, at der i 1880 blev oprettet en landboforening for Nørre herred på Als, omfattende både dansk- og tysksindede, som ville holde sig udenfor politiske demonstrationer; ved foreningens første dyrskue i Nordborg var det tyske flag hejst på festpladsen.

Denne kurs blev principielt fastholdt i alle følgende år, men fra omkring 1890 skiftede den tyske nationalitetspolitik som nævnt karakter. Bestræbelserne i firserne for at få kommunerne til at overtage sparekasser havde allerede varslet dette omsving. Da kampen brød ud med

fuld styrke, måtte den i landbrugslandet Nordslesvig blive en kamp om jorden. Landbrugets kreditforhold, og dermed sparekasserne, kom frem i forreste række. Staten søgte nu at gøre Nordslesvig tysk ved at stille pengemidler til rådighed for kvasiprivate foreninger, i hvilke embedsmænd virkede for dens mål, senere, da denne fremgangsmåde havde vist sig at være utilstrækkelig, greb den direkte ind på grundlag af en særlovgivning, som skulle sikre jorden på tyske hænder.

Denne nationalistiske udvikling af den tyske politik over for de fremmede folkeslag inden for rigets grænser må ses i sammenhæng med det politiske omsving, der i disse år fandt sted i det tyske rige, og som kendetegnes ved liberalismens fallit og oprettelsen af højfinansens og hærens skjulte diktatur til forberedelse af det store opgør om Tysklands plads i solen.

I Nordslesvig var der i halvfemsernes begyndelse en sammenhæng mellem denne brutalisering af den tyske politik og den fortrøstning, hvormed den danske befolkning så på sine fremtidsmuligheder. I løbet af det seneste halve snes år havde danskerne oprettet deres tre hovedorganisationer: Sprogforeningen, Vælgerforeningen og Skoleforeningen, og den danske presse, der på forhånd var den mest udbredte, havde gjort store fremskridt. Udvandringen var ophørt, og man kunne regne med stemmefremgang. Den kongerigske magister H. V. Clausen, der havde et enestående kendskab til nordslesvigske forhold, offentliggjorde 1894 i Sønderjyske Årbøger resultaterne af en undersøgelse af de nationale forskydninger i ejendomsbesiddelsen fra 1863 til 1893: i løbet af disse tredive år havde der kun været en forsvindende ringe dansk tilbagegang, fra 79,6 pct. til 77,8 pct. danske gård ejere (overfor tyske og »blakkede«). H. P. Hanssen foretog en undersøgelse af gårdsalg på Als 1885-91 og konstaterede en kraftig forskydning i dansk favør. Samtidig konstateredes det, at ikke få landmænd fra Als og Sundeved købte ejendomme i det øvrige Nordslesvig. Der var grund til at tro, at unge fra Sønderborg-egnen kunne dirigeres til det truede Tørninglen for at overtage de mange gårde, der blev udbudt til salg dér.

H. P. Hanssen havde målbevidst uddannet sig til at blive fører i de danske sønderjydernes nationale kamp. Flere højskoleophold prægede ham for livet, men han havde tillige mange venner blandt københavnske radikale, og i Berlin knyttede han bånd til førende socialdemokratiske politikere. Han forenede politisk vidsyn med en nøgtern hensyntagen til realiteter, og fra et tidligt tidspunkt var han klar over de økonomiske faktorerets betydning for den nationale kamp.

I 1887 offentliggjorde »Tilskueren« en artikel af H. P. Hanssen om de nationale forhold i Sønderjylland. Han kom her udførligt ind på landbrugets kreditforhold. Han bebrejdede kraftigt de kongerigske pengeinstitutter, at de i løbet af halvfjerdserne havde trukket deres penge hjem fra Nordslesvig og beklagede, at de sønderjyske bønder ud fra en blind tro på en snarlig genforening med Danmark ikke havde tilvejebragt »en fast finansiell sammenslutning og enig virken landet over«. I stedet kom der årligt mange tyske kapitaler til Nordslesvig, dels fra Kiel, dels fra sparekasser i Holsten og Rhinegnene. »Forholdene på dette område udvikler sig, set fra et nationalt standpunkt, meget uheldigt«, fortsatte han. En ikke ringe støtte for den danske nationalitet var dog de mange sparekasser på landet, som overalt blev styret af danske mænd. Disse oplysninger havde H. P. Hanssen fået fra J. N. H. Skrumsager, der som tidligere nævnt var formand for Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder i Rødding. »Det var vist dine udtalelser den gang, der for alvor åbnede mine øjne for det økonomiske spørgsmåls store betydning i den nationale kamp«, skrev han i 1894 til Skrumsager.

Alle vil sige af H. P. Hanssens
 en vis Højskole i det nordlige, der
 gik sig gjældende? Jeg tænkte der
 var skrevet en god artikel og jeg vilde
 gjerne, at det blev skrevet færdigt.
 Opmærksomheden man og skal i om
 forfæltede Tiden som en anden sine
 kan dette økonomiske spørgsmål
 med Tilfældet har været og nærede
 og i Uanset om det er den eneste
 i disse Tider berøgende nationale
 Tiden.
 Det er endnu en, at jeg for mange

der Tiden fra Højskolen af det
 der om en Højskole om de økonomiske
 der Tiden i Højskolen og at jeg
 for den og bringe den til en af de
 Gange Tilskueren. Det var vist
 dine Udtalelser den Gang der først
 var skrevet mine Øjne for det økonomiske
 økonomiske spørgsmål som Berøgende
 i den nationale Kamp. Det vil sige
 om at den første Gange i den Tid, der
 begynder og gik sig en god Gjenstand
 der om. Det er i det hele fra
 disse Tider fra Højskolen

Af H. P. Hanssens brev af 17. 12. 1894 til J. N. H. Skrumsager.

Sparekasserne og den nationale kamp

Reformplaner

Det stod altså omkring 1890 fast, at de nordslesvigske sparekasser ikke kunne tilfredsstille landbrugets kreditbehov, og at deres lån var relativt dyre. Flere gange var man fra dansk side inde på tanken om at oprette et nordslesvigsk kreditinstitut, første gang 1879-80, da sagen blev drøftet i »Dannevirke«, anden gang 1888, da H. V. Clausen over for H. P. Hanssen skitserede et forslag om et grundfond på 150-20.000 kr., som til en rente på 3 pct. skulle anbringes hos folk, der ville købe gårde i truede egne.

Medens de danske planer løb ud i sandet, blev der handlet fra tysk side. Et forslag fra 1872 om oprettelse af en nordslesvigsk kreditforening til støtte for de større jordbrugere måtte ganske vist opgives, da man ikke turde regne med dansk tilslutning, men i 1882 oprettedes Landschaftlicher Credit-Verband für die Provinz Schleswig-Holstein med en af Provinzlanddagen bevilget reservefond og med sæde i Kiel. Den gav 1. prioritetslån og tog især sigte på Nordslesvig, hvor der var hårdt brug for kredit, efter at de kongerigske institutter i stort omfang havde trukket deres lån hjem. »Denne løsnelse af de mangfoldige finansielle bånd mellem Nordslesvig og Danmark kan ikke fremmes på bedre måde«, hed det i den preussiske indenrigsministers forestilling til kongen, der skulle approbere statutterne. – Credit-Verband var iøvrigt politisk ganske neutral i sin långivning.

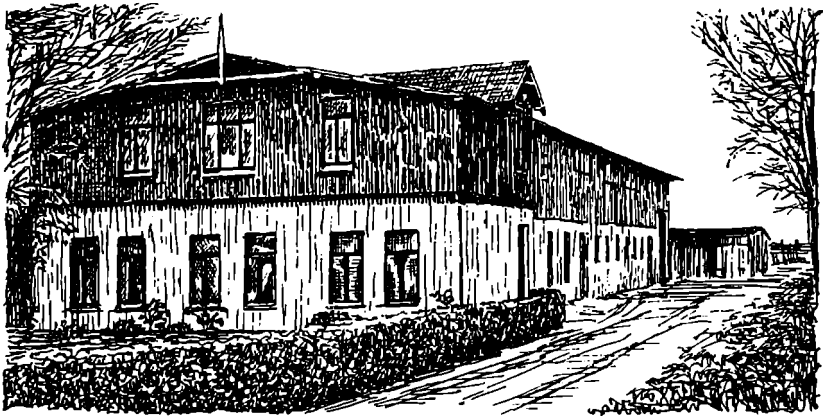
Af en ganske anden art var »Creditbank Scherrebek«, som sognepræsten i Skærbæk, Christian Johannes Jacobsen, stiftede i 1890 »for at udfri de tysksindede indbyggere i Skærbæk og omegn af de danske sparekassers og den danske privatkapitals vold«. Den fik fra første færd støtte af landråd Schreiber og bryggeriejer Fuglsang i Haderslev samt dommer Schwarz i Løgumkloster. Banken var umiddelbart vendt mod den store og velrenommerede danske sparekasse i Skærbæk og

dens og egnens førende mand, Peter Timmermann, men tog dernæst sigte på at omskabe Skærbæk til et tysk centrum, fremme det nordvestlige Slesvigs germanisering og støtte tyske tilflyttere. Den højst letsindigt ledede bank modtog senere direkte statstilskud og fik lån i bl. a. Haderslev kredssparekasse. »For at hidføre den nationale sejr i Nordslesvig må vi også fremme og støtte tyskheden på det økonomiske område«, udtalte pastor Jacobsen i 1895. Amtsforstanderen i Rødding indberettede samme år, at pastor Jacobsen kun interesserede sig for yderligt placerede penge for derved at få krammet på låntageren.

Banken samvirkede i sin investeringspolitik med »Nybyggerforeningen for det vestlige Nordslesvig«, som i 1891 oprettedes af lokale tyske embedsmænd og fik sæde i Rødding. Den formidlede salg af landbrugsejendomme til tyske tilflyttere, som man lokkede til Nordslesvig ved at stille billige køb i udsigt. »Nu er den tid kommet, hvor den aldrende bonde gerne vil hvile ud og overlade gården til yngre kræfter«, hed det i et propagandaskrift fra foreningen. Foreningen blev ledet dyrt og dårligt og måtte indstille sin virksomhed i 1901. Da var ca. 200, d. v. s. en femtedel af alle Rødding-egnens landbrugsejendomme, blevet solgt til tyske kolonister.

For de danske ledere kom dette resultat som en stor overraskelse. I stedet for de unge alsingere, der skulle have bosat sig på Røddingegnen, var dette hidtil rent danske område, »det ideelle hjørne«, ved at blive koloniseret af tyskere. H. P. Hanssen, der i de første par år ikke troede, at nybyggerforeningen ville få nogen betydning, fulgte den siden med stor opmærksomhed. Stillingen forværredes yderligere ved, at den preussiske stat fra 1896 begyndte at opkøbe storgårde, størsteparten i Haderslev østeramt, der så som domæner bortforpagtedes til tysksindede. I 1897 indledte statsmagten, med udnævnelsen af Ernst Matthias von Köller til overpræsident, tilmed »den hårde hånds politik«, der skulle lamme danskheden.

For at stabilisere situationen var det fra dansk side nødvendigt at ty til ekstraordinære forholdsregler. Gennem »Foreningen af 5. Oktober 1898« stillede kongerigske venner ca. 550.000 kr. til rådighed for jordkampen. Den relativt beskedne grundkapital blev frugtbargjort på fremragende vis, overvejende ved ejerskifter i grænseegnene. Da fondet i 1910 indstillede sin virksomhed, var den nationale ejendomsfordeling fra 1890 stort set blevet genoprettet.

Den tyske nybyggerforening fik ikke alene bosat flere hundrede tyske kolonister i den indtil da rent danske Rødding-egn, den opførte også en del gårde og huse, hvis byggestil på det skarpeste afveg fra egnens traditionelle. Billedet viser et af disse „tyskerhuse“: Hans Hynkemeyers ejendom i Rødding Østermark, opført 1905.

Foreningen af 5. Oktober 1898 kunne og skulle imidlertid ikke løse det nordslesvigske landbrugs almindelige kreditbehov, der gennem halvfemserne var et stadigt brændende problem, fordi store økonomiske og nationale interesser afhang af dets rigtige løsning.

En bedre udnyttelse af sparekassernes store midler syntes at være den næsten selvfølgelig vej fremad. I 1895 var sparekassernes samlede indskudskapital 41 millioner mark. Heraf indestod 23 millioner i dansklede sparekasser. Til en løsning af kreditproblemet var denne kapital under alle omstændigheder ikke stor nok. Spørgsmålet ville imidlertid kunne løses, hvis landmændene gjorde brug af den kielske kreditforenings billige lån som 1. prioritet, og sparekasserne anbragte deres midler som 2. prioritet. Forudsætningen var en omlægning af sparekassernes drift og et nøje samarbejde mellem dem. Begge disse reformer var i lige grad nødvendige.

Det var tanker af en art, som må have ligget landboforeningernes førende mænd og de progressive sparekasser på Sundeved og Als nær. I disse kredse, hvor man arbejdede med planen om at oprette en fælleslandboforening, søgte man i 1891 at få sparekasserne til at støtte denne organisation med årlige tilskud. Opfordringen hertil, som udsendtes fra Sønderborg, er sikkert forfattet af H. P. Hanssen.

Det var også ham, der på denne tid gennem avisartikler og foredrag i landboforeningerne anbefalede landmændene at optage lån

i den kielske kreditforening. I sine erindringer skriver han: »Jeg regnede med, at hvis renten nedsattes med 1 pct., hvad der var muligt, ville vor evne til at fastholde fædrenes jord stige med 20 pct.«. Formanden for Den sundevedske Landboforening, C. P. Wolff, der var en gammel bekendt af H. P. Hanssen, delte ganske disse synspunkter. Da H. P. Hanssens virksomhed blev angrebet af »Flensborg Avis«, skrev han i december 1892, på H. P. Hanssens tilskyndelse, artiklen »Om landbrugets kreditforhold«, der i 1893 fremkom i Sønderjyske Årbøger. Der blev her givet en klar og velovervejet redegørelse for den påtænkte kreditreform.

For en menneskealder siden — skrev han — tjente sparekasserne som långivere for den unge landmand, når han skulle overtage fædrengården. Det var skik og brug, at han fik gården meget billigt, så at han allerede i løbet af nogle år kunne få sin gæld til sparekassen betalt. I de senere årtier havde de stigende ejendomspriser, den ligeledes arvedeling og behovet for en langt større driftskapital gjort kravet om bedre og billigere kreditforhold fuldt ud berettiget. Her anbefalede Wolff kreditforeningen i Kiel, hvis lån som regel var at foretrække for sparekasselån.

»Vel intetsteds i verden har sparekassevæsenet vundet en sådan tiltro og benyttelse som her i Hertugdømmerne«, fortsatte Wolff, men alligevel havde sparekasserne langt fra holdt skridt med tidens krav. Forvaltningen var »gennemgående blevet stående på det gamle stade, hvorpå virksomheden begyndte for 50 år siden«. Lånesystemet var forældet. Sparekasserne havde slet ikke forstået at være til gavn for deres klienters daglige omsætning. Sparekasserne burde optage forsikringsindskud (»Sperreinlagen«), d. v. s. opsparing af kapital til bestemte tilfælde i livet, f. eks. militærtjeneste, giftermål og alderdom, indføre kontokurantkonti, så at enhver fik lejlighed til at indlægge sine kontante penge på kortere tid, kreditkonti og checks, ligesom de burde indrette brandsikrede rum til opbevaring af værdipapirer. »Landboerne ville derigennem, ligesom handelsstanden gennem banker, altid være i stand til at disponere i deres forretningsanliggender uden at være indskrænkede af deres betalingsforhold. Sparekasserne ville således blive centralpunkter for landboernes daglige omsætning og enhver landmand i stand til at indskrænke sin egen kontante kassebeholdning til nogle få lommepenge«.

Hvad udlånsvirksomheden angik, var udlån mod sikkerhed i jord og bygninger og mod kaution på gældsbeviser betryggende for spare-

kassernes soliditet, men ikke til gavn for almenvellet blandt landbo-standen. Sparekasserne burde inddele deres prioritetslån i 1. og 2. prioritet i landejendomme. Wolff lagde vægten på 2. prioritetslåne. Grænsen for disse lån skulle lægges højere op, men til gengæld skulle de amortiseres så hurtigt, at de var afbetalt, når sønnen fik gården. Der kunne så optages et nyt 2. prioritetslån, der som minimum kom til at udgøre de andre søskendes arvepart. Kautionslåne anså Wolff for sparekassens svageste punkt. Denne udlånsmodus »har forårsaget mangan mand hans ruin, dels som låner og dels som kautionist, og det er mig uforklarligt, at ledende mænd i vore sparekasseforvaltninger ikke forlængst har fået øjnene åbne i så henseende«. Kautionslån burde amortiseres ret hurtigt, og kortfristede lån burde ydes mod veksel.

Følgende skarpe sætning var karakteristisk for Wolff: »Det er helt ejendommeligt, at sparekasserne overalt betragtes som de malkekøer, der årlig skal malkes til fordel for alle såkaldte almennyttige formål, som folk kan finde på at sætte i scene, samt til understøttelse for trængende«. I stedet burde udlånsrenten sættes ned eller indskudsrenten op. Sparekassernes ledende mænd havde ikke forstået at gøre sparekasserne til institutioner, som enhver i samfundet kunne benytte og føle som uundværlige. Alle selvstændige, hæderlige mænd burde have lejlighed til at blive medgaranter for en sum af flere hundrede mark, så at garantifonden nogenlunde stod i forhold til de penge, sparekassen arbejdede med. »Sørger vore frie private sparekasser ikke for en mere fyldstgørende virksomhed her på landet, er der let fare for, at der kunne skrides til oprettelse af såkaldte kommunalsparekasser«.

Wolffs artikel, — der lod spørgsmålet om sparekassernes samarbejde ligge — vakte megen opsigt og fremkaldte livlig debat. »Hejmdal«, som fra 1. oktober 1893 ejedes af H. P. Hanssen, gik naturligvis med fynd og klem ind for Wolff, medens Jens Jessen i »Flensborg Avis« af nationale grunde var meget betænkelig ved anbefalingen af kreditforeningen i Kiel. Jessen har »ordentlig spyet edder og forgift«. skrev Wolff i april 1893 til H. P. Hanssen. I stedet burde pressen bidrage sit til, »at vi kan drage nytte af de indretninger, der eksisterer i den preussiske stat og specielt i vor provins til at fremme almenvellet. Har hr. Jessen den opfattelse, at danskheden i Nordslesvig ikke er mere rodfæstet i befolkningen, som at den kunne tage skade af at nyde godt af sådanne indretninger og kun kan opretholdes ved stadig at male alle tyske indretninger som bare fanden, er han efter min

mening en dårlig forkæmper for vor nationale sag«. Bag denne indstilling lå en grundopfattelse, som i det væsentlige faldt sammen med H. P. Hanssens, og som Wolff formulerede således i et brev til H. P. Hanssen i 1896: »Det forekommer mig, at der er al sandsynlighed for, at vi ikke kommer bort fra forbindelsen med den preussiske stat og det tyske rige på anden måde, end når der en gang sker en fuldstændig omordning af de europæiske stats- og magtforhold og en gennemgribende anerkendelse af nationalitetsprincippet for statsgrænserne«. Sønderjyderne skulle derfor søge at holde overvægten, ikke alene hvad tallet, men også hvad intelligensen og de materielle kår angik.

I »Hejmdal«s spalter tog i 1894-95 en række ledende mænd inden for Nordslesvigs landbrug stilling til Wolffs tanker. Folk som Jørgen Iversen, Svejrup, og Peter Jensen, Tumbøl, kunne kun se noget negativt i det stigende lånebehov, men de fleste – Peter Grau, Pøl, Callesen, Lerskov, P. Skau, Bukshave, og Rasmus Clausen, Smedager – støttede i deres indlæg Wolffs betragtninger.

»Flensborg Avis«, der længe fastholdt sin skeptiske indstilling, gjorde i en artikel gældende, at når der virkelig skulle hjælpes i nødens stund, så kom det alligevel an på de hjemlige sparekasser og banker, som i deres långivning byggede på deres personlige kendskab til ansøgere og kautionister. Herpå svarede Rasmus Clausen, Smedager, i »Hejmdal«, at det kunne tage sig kønt ud i teorien, at sparekasserne skulle lade lånernes ærlige ansigt, personlige dygtighed o. s. v. komme til deres formentlige ret. Men den, der i en årrække havde haft med

I 1890'erne var den fremtrædende gårdejer C. P. Wolff i Gammelgab på Broagerland foregangsmand for bestræbelser, der tilsigtede at omdanne sparekasserne til en art landhobanker; førstprioritetslån burde landmændene efter hans mening optage i kreditforeningen i Kiel. H. P. Hanssen støttede planen af nationalpolitiske grunde, medens Jens Jessen frygtede den tyske kapitalis indtrængen. Modsætningerne i den danske lejr fremtræder f. eks. af det brev, som C. P. Wolff 26. 4. 1893 sendte H. P. Hanssen, og hvis første side er aftrykt hosstående. Teksten lyder:

Kjære H. P. Hanssen.

Som De har seet i Flensborg Avis, har Jessen ordentlig spyet Edder og Forgift over at Artiklen om Sparekasserne er fremkommen i Aarbøgerne, og da fornæmliq over min Dadlen af Dagspressens liden Hensyn til at gjøre os bekjendt med forekommende økonomiske og sociale Forhold, endten de saa kommer sydfra eller nordfra; saa-længe vi hører til Preussen anseer jeg det for absolut nødvendig for os, at blive gjorte bekjente med alle Forhold, der vedrører os, endten de saa er til Gavn eller Skade for os. Jeg forlanger ikke at der af Hr. Jessen skal slaæes paa Tromme netop for Schleswig Holsteenske Kreditforening, men eftersom det er en Indretning der er til Gavn for den nordslesvigske Landmand, mener jeg at vor Presse vilde gjøre sig fortjent

sparekasser at gøre, vidste, at soliditeten ingenlunde var i tiltagende, og at tilliden til sparekasserne for en væsentlig del beroede på den omhu, bestyrelserne anvendte for at undgå tab. I denne betoning af sikkerheden lå der en afstandstagen fra Wolff, der ønskede, at sparekasserne skulle optage en bankmæssig drift.

På et møde i Aabenraa Amts Landboforening i december 1894 om landbrugets kreditforhold udtalte Wolff: »Vore sparekasser burde i det hele, hvad der jo var det naturligste, se at nå frem til at kunne besørge hele landbrugets pengeomsætning«. Hovedopponenten mod Wolff var her Rasmus Clausen, og med adresse til ham skrev Wolff i januar 1895 i »Hejmdal«, at sparekassernes bestyrelser burde forstå, »at det også hører med til deres opgaver, foruden at anbringe de dem betroede midler på en solid og sikker måde, med deres udlån at stifte den størst mulige gavn til fremme af egnens dygtighed og sparsommelighedssans«.

»Hejmdal« belyste i redaktionelle artikler sagens nationalpolitiske perspektiver. Da R. P. Rossen i »Flensborg Avis« havde anbefalet landmændene at få bedre, billigere og mere passende lån i de hjemlige pengeinstitutter, skrev »Hejmdal«, at den øjeblikkelige lånetrang ikke kunne tilfredsstilles med de pengemidler, som de hjemlige sparekasser rådede over. Følgen var blevet, at tyske privatmænd og pengeinstitutter gennem mæglere havde fået anbragt dyre og opsigelige lån i nordslesvigske ejendomme. »De ikke blot kan, men vi har erfaring for, at de i mange tilfælde gør folk afhængige. Kreditforeningernes lån var nationalt at foretrække«. Man havde valget mellem tyske penge eller tyske købere i Nordslesvig. »Derfor billige lån med fastholden ved vore ejendomme og anspændelse af al vor købekraft for at holde tyskerne ude af Nordslesvig«. J. N. H. Skrumsager belyste de uheldige følger, som fastholden ved en forældet driftsform havde fået for det nordvestlige Sønderjylland og konkluderede: »Lad os først ret få øje for, at hele vor folkelige og borgerlige væren er nøje knyttet til vor økonomiske stilling«.

Fra slutningen af 1894 kom det til en tilnærmelse mellem »Flensborg Avis« og Wolff. Redaktør Rossen gav nu Wolff ret i, at kreditforeningernes lån var billigere end sparekassernes og nationalt mindre betænkelige end lån hos tyske privatmænd. Han mente imidlertid ikke, at det var rigtigt, at de nødvendige midler ikke kunne opdrives i Nordslesvig. Denne påstand stred imod de resultater, H. V. Clausen var kommet til, og imod den stadig gentagne påstand om de alsiske

og sundevedske landmænds overordentlig store købekraft. Rossen endte med at sige, at man måske kunne lokke de velhavende nord-slesvigske landmænds penge frem af deres skjul, hvis sparekasser og banker blev grundigt omformet.

Denne tankegang svarede ganske til Wolffs intentioner. I 1894 havde han fået gennemført sine reformer i Broager sparekasse og var blevet valgt til dens formand. Senere på året fulgte Ulkebøl sogns sparekasse i Sønderborg efter med de samme tidssvarende reformer, og i 1895 fik Sparekassen for Sundeved og Omegn lignende vedtægter. H. P. Hanssen medvirkede selv ved reformen af Nordborg Sparekasse i 1896, og han affattede vedtægterne for en nyoprettet sparekasse i Tandslet for Als Sønder herred. Disse reformer var naturligvis særdeles glædelige, men reformbølgen nåede ikke uden for Als og Sundeved.

H. P. Hanssen arbejdede med flere muligheder end Wolff, der ikke så anden vej frem end en indre reorganisation af sparekasserne. Da det, sikkert med rette, var blevet hævdet, at den enkelte sparekasse ikke kunne gennemføre den fra alle sider ønskede rentenedsættelse, opfordrede »Hejmdal« til enig optræden mellem sparekasserne i dette spørgsmål. I 1895 blev der både i Gråsten og Arnum afholdt fællesmøder desangående. I Gråsten var forpagter Mackeprang fra Kiding en ivrig fortaler for afholdelsen af et fælles nordslesvigske sparekasmøde. I Arnum-mødet, som sparekassen i Agerskov havde taget initiativet til, deltog sparekasserne i Agerskov, Toftlund, Gram, Hviding, Nørre Løgum og Spandet, de to sparekasser i Rødding samt Løgumkloster Bank. Der var ikke mødt repræsentanter for de indbudte sparekasser i Skærbæk og Brøns. Mødet, der lededes af Skrumsager, sluttede med, at deltagerne enstemmigt vedtog en udtalelse, der opfordrede sparekasserne til at indføre en rentefod på $3\frac{1}{2}$ pct. De repræsenterede sparekasser ville hvert år holde et fælles møde i Arnum. Det viste sig imidlertid, at denne rentenedsættelse ikke kunne gennemføres, fordi banker og sparekasser omkring Esbjerg fastholdt en højere rente. Dette medførte, at penge fra det nordvestlige Slesvig strømmede til de kongerigske pengeinstitutter samtidig med, at den lavere udlånsrente skabte øget efterspørgsel efter lån. Renten måtte derfor igen sættes op til 4 pct. I en kommentar hertil skrev »Hejmdal«: »Her viser det sig igen, hvor uheldigt det er, at vore sparekasser ikke har en fast sammenslutning med en centralkasse, der kan udligne pengeoverfloden og pengemangelen på de forskellige egne«.

På sparekassemødet i Gråsten var der kommet forslag frem om oprettelse af et nordslesvigsk revisionsforbund. Tanken støttedes af H. P. Hanssen og Wolff, medens Timmermann fra Skærbæk, som havde nægtet at deltage i sparekassemødet i Arnum, var modstander af den. Nis Nissen, Nordborg, håbede, at man efter den fælles revision gradvis kunne indføre fælles regnskabsførelse.

Fra disse planer var vejen ikke lang til at foreslå en sammenslutning af de nordslesvigske sparekasser. Man burde efterligne de store danske sparekasser, skrev H. V. Clausen den 26. marts 1894 til H. P. Hanssen. »Ville en sparekassesammenslutning – fortsatte han – ikke spare meget i retning af administration og i visse tilfælde vove sig yderligere ud over for nationale opgaver, f. eks. ved at låne penge på billige vilkår i truede egne, når et muligt tab havde et bedre fundament i ryggen«.

Det fremgår ikke af den del af H. P. Hanssens korrespondance, som denne skildring hviler på, om H. P. Hanssen nogensinde har virket for en nordslesvigsk sparekassesammenslutning. Man kan imidlertid gå ud fra, at han ikke havde C. P. Wollfs faste tro på sparekassernes store udviklingsmuligheder, og sammenslutningsplaner, hvis realisering ville kræve års arbejde, har han haft let ved at opgive. De nordslesvigske sparekasser interesserede ham mindre som kreditinstitutioner end som våben i nationalitetskampen.

I 1895 rejste H. P. Hanssen til Berlin for at sætte sig ind i de to organisationer af lånekasser, som Schulze-Delitzsch og Raiffeisen havde stiftet. Han vendte hjem stærkt optaget af de muligheder, som en reorganisation af sparekasserne efter andelsprincippet forekom ham at indebære. På et landbomøde i Ketting på Als i 1896 hævdede han, at udviklingen var gået i stå for sparekassernes vedkommende og fremhævede heroverfor de gode resultater, Raiffeisen-kasserne havde opnået. Han opfordrede til at tage andelstanken i kreditvæsenets tjeneste, så sparekasserne kunne besørge hele personalkrediten.

Hvor svævende hans egne planer om en sparekassereform var, ses af et brev, som han i marts 1896 sendte til Nis Nissen i Nordborg. Der burde nedsættes et udvalg til at udarbejde passende og tidssvarende forslag om sparekasserne. Medlemmerne burde være nogle mænd fra Als Sønder herred, Peter Grau, Nis Nissen, Wolff, Peter Ludvigsen fra Avnbøl og H. P. Hanssen. »Der samles først materiale, bestående i oplysninger om de nuværende sparekasser i Nordslesvig, om kongerigske og om tyske spare- og lånekasser. Dette materiale

sigtes og ordnes og cirkulerer derefter blandt udvalgets medlemmer. Vi har et godt grundlag for diskussion og i en to tre møder, som vi kan aftale i Sønderborg, vil vi da let kunne blive enige om, hvad der må betragtes som en tidssvarende og god ordning af sparekassenes væsenet under de nuværende forhold. Vi gør et arbejde, der kan komme hele Nordslesvig til gode, og som vil have stor betydning og sikre os mod overilelser. Jeg har jo i flere år indset, at sparekassespørgsmålet med naturnødvendighed ville trænge sig frem og derfor samlet en del materiale, som jeg vil stille til disposition. Jeg vil yderligere søge at supplere det ved at knytte forbindelser med professor Falbe-Hansen, Danmarks første sagkyndige i dette spørgsmål, samt – når jeg kommer til Berlin [som landdagsmand] – ved hjælp af tyske sagkyndige«. Udvalget blev også nedsat og holdt flere møder både i 1896 og 1897, men synes ikke at være kommet ud over en drøftelse af fælles revision og fælles regnskabsførelse.

Imidlertid var imødegåelsen af de tyske jordkøb på Rødding-egnen blevet det dominerende spørgsmål, og her viste der sig påny meningsforskelle mellem H. P. Hanssen og Wolff. H. P. Hanssen arbejdede med planer om oprettelse af et nordslesvigsk kreditinstitut, der både skulle fremskaffe marginallån i og købere af gårde i de truede egne. Wolff mente derimod, at problemets løsning krævede en sammenlutning af sparekasserne. »Vi vil vanskeligt kunne udrette noget, dersom vi ikke kan benytte vore lokale sparekasser til at knytte forbindelsen med låntagerne«, skrev han i juni 1897 til H. P. Hanssen. Den endelige løsning af problemet – Foreningen af 5. Oktober 1898 – betød, at mobiliseringen af sparekassernes midler gennem en sammenslutning var blevet opgivet.

Af det sagte fremgår, at der fra omkring 1890 til 1897 blev arbejdet med mange planer om at kunne udnytte de dansk-nordslesvigske sparekassers finansielle potentiel til løsning af tidens brændende – på én gang økonomiske og nationale – opgave: tilfredsstillelse af landbrugets kreditbehov og sikring af danskernes jordbesiddelse. For at nå dette mål skulle sparekasserne moderniseres, deres udlån omlægges og en sammenslutning af dem gennemføres. I 1897 måtte man konstatere, at disse planer, der ikke var urealistiske, måtte opgives. Moderniseringen var da ikke nået ud over Als og Sundeved, udlånsvirksomheden var stort set uforandret, og sammenslutningen var slet ikke blevet til noget.

Hvorfor var sparekasserne ikke i stand til at opfylde tidens krav? Svaret må vist blive følgende: Sparekasserne var forretningsmæssigt set i fortsat god udvikling, deres omsætning og deres formue var i fremgang; ingen materielle impulser tilskyndede dem derfor til at søge nye veje. Dertil kom, som det afgørende, at sparekasserne var blevet oprettet i en periode, da de kun skulle imødekomme nogle sognes ukomplicerede lånebehov. Da så udviklingen fra det 19. århundredes sidste årti krævede en kreditgivning, der var tilpasset et industrialiseret samfund, vovede sparekassernes ledere, der ingen fagmæssig uddannelse havde, sig ikke uden for de givne rammer og turde ikke give sig i kast med de nye opgaver. Endelig må man nævne to omstændigheder, som i 90'ernes anden halvdel holdt sparekasserne fra at betræde ukendte stier: den ene var en række besvigelser, som kort forinden havde rystet de nordslesvigske pengeinstitutter og for en tid bragte kravet om størst mulig sikkerhed for sparernes penge i forgrunden; den anden var den frygt for de tyske myndigheders indgreb i sparekassernes selvstændighed, som den i 1897 indledte Köllerpolitik fremkaldte.

De danske sparekassers krise

BESVIGELSER

I årene 1893-96 blev der konstateret underslæb for store beløb, rettet mod en række pengeinstitutter i det østlige Nordslesvig: Sparekassen for Haderslev Byes Omegn, Sønderborg Bank (der havde en meget betydelig sparekasseafdeling), den kommunale sparekasse i Skodborg og sparekassen i Lysabild; dertil kom lovstridig bogføring i Nordborg Sparekasse. Tilsammen vidnede disse tragiske begivenheder om, at tidligere tiders enkle administration ikke længere slog til, og de blev under den spændte situation i Nordslesvig straks inddraget i den nationale kamp.

Den 13. oktober 1893 henvendte kassereren i *Sparekassen for Haderslev Byes Omegn*, Th. Sabroe, sig til næstformanden, købmand H. W. Neuhaus, og tilstod, at han gennem mange år havde gjort sig skyldig i besvigelser over for sparekassen, så at omtrent hele reservefonden, der da beløb sig til ca. 140.000 mark, var tabt. Slægtninge dækkede en del af det besvegne beløb, og Sabroe fik lov til at flytte til København. Bestyrelsen ville holde sagen hemmelig, til der var gjort status, men rygtet gik hurtigere, og 27. og 28. oktober udbrød der panik omkring sparekassen. Den 29. var en søndag, men den 30. lod politimesteren efter ordre fra landråden, K. Mauve, sparekassen lukke. Efter forhandlinger med Provinsregeringen blev lukningen dog allerede hævet den 31. oktober. Lukningen havde muligvis et politisk sigte, idet der var landdagsvalg den 31. Det var bemærkelsesværdigt, at publikums tillid hurtigt vendte tilbage. Indskudskapitalen, der både i 1890 og 1895 var på ca. 3 millioner mark, steg hurtigt til 3,8 millioner i 1898.

I 1895 blev forretningsføreren for *den kommunale sparekasse i Skodborg*, den dansksindede gårdejer, Ivar Brink Eliassen, først suspenderet og siden arresteret, idet han beskyldtes for besvigelser

mod den af ham ledede sparekasse. I oktober 1895 havde en foreløbig revision konstateret en mangel på 3700 mark, og Eliassen blev beskyldt for underslæb, dokumentfalsk og forkert bogføring. Skønt han efter en retssag blev frikendt for disse anklager, afskedigede Haderslev kredsudvalg ham alligevel fra hans embeder. Hans forseelse havde i det væsentlige bestået i en skødesløs embedsførelse, som han havde søgt at skjule for revisionen. De tilstande, som retssagen bragte for dagen, var sandsynligvis ikke ualmindelige i de små sparekasser. Eliassen havde med bestyrelsens samtykke undertiden ført bøgerne færdige hjemme, og her havde han også modtaget indskud. Alle var enige om, at revisionen (som hver måned gennemførtes af bestyrelsen og hvert forår af landråden) havde været dårlig.

Sagen blev groft udnyttet i den nationale agitation. Man mærker, at Eliassen »kun angribes, fornærmes og bagtales, fordi han er en dansk mand«, hed det i »Hejmdal«. Statsadvokaten påstod, at 8000 mark var »blevet benyttet til partiformål, til understøttelse af den danske agitation«. Det tyske, men danskskrevne, »Folkebladet« i Haderslev skrev, at Eliassen, »som efter danske begreber på en så udmærket måde hidtil har ført bøgerne og forretningerne for Skodborg sparekasse . . . vil selvfølgelig også i fremtiden marchere i spidsen for det danske parti«.

Af et ganske andet omfang var de besvigelser mod Sønderborg Bank, der blev begået af dens dansksindede direktør, Chr. Jørgensen, som for egen regning havde drevet forfejlede børsspekulationer med bankens penge. Tabet var på ikke mindre end 2,5 millioner mark og bevirkede bankens sammenbrud i 1895. Det ramte navnlig byens og omegnens danske sparere. Fra et dansk synspunkt var konsekvenserne særdeles nedslående: i stedet for den overvejende danske bank blev der oprettet en rent tysk bank i Sønderborg, og de danske spareindskud gik nu over til den tyske kommunesparekasse.

Den 20. januar 1896 døde danskernes førende mand på Als, Hans Lassen, der bl. a. havde været formand for *Lysabild sogns sparekasse*. En månedstid senere kom det for dagen, at han gennem årene havde misbrugt sin stilling til at påføre sparekassen et tab på 256.000 mark. Besvigelserne gjorde det voldsomste indtryk i danske kredse. Jens Jessen kaldte det skete »en national ulykke« og opfordrede til at »tage mod denne ydmygelse med bøjet hoved som en opfordring til selvprøvelse, om vi alle i vor færd viser os værdige til at tælles blandt dem, der vil kæmpe for en hellig sag«. H. P. Hanssen

Lassen
22/2/96

Kjære Nis Nissen!

En stor Ulykke er i Opmarsh — Hans Lassen har gjort sig skyldig i store Underslæb. Der er et Underskud paa 260—280.000 Mark i Lysabild Sparekasse! Sagen strækker sig langt tilbage i Tiden. Den næstformand har allerede stanset sine Betalinger i Dag. Dens Kræftformand Jørgen Jakobsen, Tandslet og Peter Iversen, Skovby er der dog mulig for at pleje Raad.

Sagen bør ikke, men bør heller ikke skjules. Den Kræftskade, der har angrebet vor Pengeinstitutter, bør bekæmpes paa alle mulige Maader. Men det er jo klart, at alle er et umaadeligt stort politisk Nederlag og dette Nederlag bør begrænses samtidig med, at alle vi andre søger at begrænse de Tab, der tilføjes Smaafolk, fordi de har stølet blindt paa vor Tillidsmand, til det mindst mulige.

Netop som man fra dansk side var godt i gang med at løse det nordslesvigske landbrugs kreditvanskeligheder, ramtes en række danske pengeinstitutter i 1890'erne af omfattende besvigelser, der på dette kritiske tidspunkt lagde beslag på hele den danske ledelses opmærksomhed. Størst indtryk gjorde landdagsmand Hans Lassens underslæb over for Lysabild sparekasse. H. P. Hanssens karakteristiske reaktion fremgår af det brev, som han 28. 2. 1896 sendte til sin ven, Nis Nissen i Nordborg. Dets første side (se ovenstående gengivelse) lyder:

Kjære Nis Nissen!

En stor Ulykke er i Opmarsh — Hans Lassen har gjort sig skyldig i store Underslæb. Der er et Underskud paa 260—280.000 Mark i Lysabild Sparekasse! Sagen strækker sig langt tilbage i Tiden. Sparekassen har allerede stanset sine Betalinger i Dag. Dens Næstformand Jørgen Jakobsen, Tandslet og Peter Iversen, Skovby er her hos mig for at pleje Raad.

Sagen kan ikke, men bør heller ikke skjules. Den Kræftskade, der har angrebet vore Pengeinstitutter, må bekæmpes paa alle mulige Maader. Men det er jo klart, at dette er et umaadeligt stort politisk Nederlag og dette Nederlag bør begrænses samtidig med, at alle vi andre søger at begrænse de Tab, der tilføjes Smaafolk, fordi de har stølet blindt paa vor Tillidsmand, til det mindst mulige.

talte i et brev til Nis Nissen om »et umådeligt stort politisk nederlag«, men typisk for ham fortsatte han: »dette nederlag bør begrænses samtidig med, at alle vi andre samtidig søger at begrænse de tab, der tilføjes småfolk, fordi de har stolet blindt på vore tillidsmænd, til det mindst mulige«.

I den følgende tid kastede H. P. Hanssen sig med hele sin utrolige energi ind i arbejdet for at få rekonstrueret sparekassen. Han udarbejdede en plan til en akkord, hvis hovedpunkter var, at de 7-800 sparere skulle lade deres indskud stå uopsigelige i 10 år til 2 pct. rente, medens de 45 garantere skulle tilvejebringe 90.000 mark. Det viste sig imidlertid snart, at garantierne, overvejende ældre mænd, ikke havde i sinde at ofre meget på sagen til trods for, at dens nationale betydning var indlysende. De gik imidlertid med til, at der blev gjort et forsøg på at gennemføre sparekassens likvidation uden en konkurs, da der derved kunne spares betydelige omkostninger. Forudsætningen for en frivillig akkord var imidlertid, at alle kreditorer (sparere) enstemmigt gav deres samtykke hertil. Ved hjælp af en overvældende arbejdsindsats lykkedes det H. P. Hanssen at løse denne yderst vanskelige opgave. »Her er ingen forsagthed«, skrev han til A. D. Jørgensen, »men folk er ærgerlige, vrede, bitre og kaster om sig med ondskabsfulde vittigheder. Under indflydelse heraf holdes offervilligheden foreløbig nede, mens egoismen er ovenpå og fører det store ord . . . Men ét er alle, tyske og danske, bønder og småfolk, tilsyneladende enige om: øvrigheden er den største egoist, og at udlevere sagen til den er at udsætte sig for den rene plyndring.«.

I H. P. Hanssens erindringer hedder det dernæst: »Jeg vil ikke her skildre de følgende dages og nætters arbejde og kamp i alle enkeltheder, men nøjes med at aftrykke følgende citat af et brev, som jeg skrev til A. D. Jørgensen, da slaget var slået: »I dag er jeg nu ved at komme til kræfter igen, men i fredags og i går har jeg næsten ikke kunnet bestille det mindste. De mange timelange forhandlinger, den stadige spænding med opbydelse af al den viljekraft og energi, jeg råder over, for straks at nedslå alle indvendinger og modsigelser, tankearbejdet inden møderne og de mange samtaler med enkeltmænd om deres private affærer, til slut kreditormødet med hundreder af bedrøvede ansigter, kvinder med gråd i øjet, gamle rystende husmænd —, dertil visheden om, at en del tyskere var mødt, fast bestemt på at kuldaste det hele — og endelig glæden, da modstanden var overvunden, alt det havde til slut udtømt mine kræfter. Da jeg kom

hjem, kunne jeg ikke tåle den mindste larm, jeg måtte have børnene ud af stuen, og man måtte tale dæmpet til mig. Om natten arbejdede jeg uafbrudt i tankerne med sparekassen«.

Den tyske modstand mod planen udtryktes navnlig af pastor Christiansen i Tandslet, der erklærede de igangværende bestræbelser for håbløse. Man vandt imidlertid Tandslet kirkeforstanderskab for akkordplanen mod at love, at sognets kirkemidler, der var anbragt i sparekassen, ville blive tilbagebetalt fuldt ud. Da pastor Christiansen kun optrådte på kirkekassens vegne, var hans forsøg på at spænde ben for akkorden slået fejl og den frivillige ordning sikret. Sparerne fik i 1897 udbetalt ca. halvdelen af deres indskud.

Frygten for intriger fra tysk side var velbegrundet. Den 4. marts 1896 skrev landråd v. Tschirschnitz i Sønderborg til overpræsidenten, at underslæbet i Lysabild ville placere danskerne i en vanskelig stilling, »forudsat, at man går behændigt til værks fra tysk side«. Der måtte derfor ikke lyde triumfhyl eller iværksættes ubehændige intriger. I stedet burde man »så vidt muligt forholde sig tilsyneladende passiv og kun i al stilhed bearbejde den gunstige jordbund«. Det gjaldt nu om ubønhørligt at drage uregelmæssighederne frem i lyset i deres fulde omfang. Han havde derfor omgående bedt statsadvokaten i Flensborg iværksætte en undersøgelse, men af uforståelige grunde var der intet sket. Næste dag skulle garantierne samles til det afgørende møde, og det var derfor på høje tid, at domstolen greb ind. Kunne overpræsidenten ikke, i betragtning af sagens store politiske betydning, lægge pres på statsadvokaten? Efter Sønderborg Banks sammenbrud var det lykkedes v. Tschirschnitz at skabe et pengeinstitut under tysk ledelse. »Det er min pligt«, sluttede han, »heller ikke at lade denne lejlighed til at skaffe et i politisk henseende betænkeligt pengeinstitut i kredsen af vejen, passere uudnyttet«. Overpræsidenten gav omgående indenrigsministeren en oversigt over sagen. Den ville navnlig bidrage til at desillusionere de mange mindre beslutsomme og hindre dem i at slutte op om den danske agitation. Statsadvokaten skyndte sig at foretage en afhøring af sparekassens administratorer, men oplyste i begyndelsen af april, at sagen ikke havde givet anledning til strafferetslig forfølgelse.

Når bestræbelserne for at udnytte affæren til tysk fordel slog fejl, skyldtes det i første række sammenholdet og optimismen på dansk side. Der var end ikke midlertidigt tale om dansk tilbagegang. De danske føreres frygt for de politiske følger havde vist sig at være

ubegrundet. I en indberetning, som amtsforstanderen i Augustenborg afsendte 19. marts, hed det, at ophidselsen hurtigt havde lagt sig, og at man i det store og hele – selv om der nu og da faldt hårde ord – forholdt sig meget rolig og søgte at redde, hvad reddes kunne.

Landråd v. Tschirschnitz' direkte indgreb indskrænkede sig til, at han 21. marts afholdt en konference med repræsentanter for kredsens private sparekasser, hvor han fandt almindelig tilslutning til sit forslag om, at der overalt skulle gennemføres en ekstraordinær fagmæssig revision. Hvis han har håbet ad denne vej at kunne sikre myndighederne et tilsyn med sparekasserne, så blev håbet beskæmmet. Da han i juli igen henvendte sig til sparekasserne, meddelte de blot, at repræsentanter for Sønderborg kreds' sparekasser havde været i kontakt med delegerede fra Haderslev kreds, og at de var enige om, at en grundig revision af alle sparekasser i de to kredse burde foretages.

v. Tschirschnitz stod dog sikkert også bag oprettelsen af en Raiffeisen-kasse i Tandslet. Få dage efter, at pastor Christiansens forsøg på at forpurre den frivillige akkord i Lysabild-sagen var strandet, fik han og doktor Wullenweber i Tandslet kontakt med en repræsentant for Reiffeisen-centralkassen i Neuwied ved Rhinen. De ville have foretrukket tilslutning til den slesvigholstenske organisation, men, som Wullenweber skrev til landråden, det gjaldt om at skynde sig. De skyndte sig imidlertid ikke nok. Næppe var det rygtedes, at der var planer om en tysk sparekasse, før der 6. april 1896 på et møde i Tandslet blev nedsat et udvalg, der skulle arbejde for oprettelsen af en fælles sparekasse for sognene Tandslet, Hørup og Lysabild til afløsning af den gamle sparekasse i Lysabild. Reiffeisen-kassen blev stiftet 10. april og bestod da af 11 medlemmer, deriblandt 4-5, som Wullenweber betegnede som »fornuftige dansksindede«.

Imens fortsattes arbejdet med at få oprettet den nye danske sparekasse. H. P. Hanssen skrev, efter forhandlinger med C. P. Wolff, vedtægterne, der havde Broager sparekasses som forbillede. Sparekassens navn blev *Lysabild, Tandslet og Hørup Sognes Spare- og Laanekasse*, fra 1900: *Sparekassen for det sydlige Als*. De 130 garanter tegnede en kapital på godt 30.000 mark. Til formand valgtes Peter Sofus Poulsen i Holballe. Sparekassen begyndte sin virksomhed 1. 11. 1896 med kontor hos møller Jørgen Jacobsen i Tandslet. Indskudsrenten blev 3½ pct., medens udlånsrenten sattes så højt som 4¾ pct. Det virker næsten som ironi, når man i »Dybbøl-Posten« læser om den nye

sparekasse: »Begge politiske partier er vistnok enige i, at politik i denne sag helst må holdes ude, og begge partier må arbejde hånd i hånd til fælles bedste«.

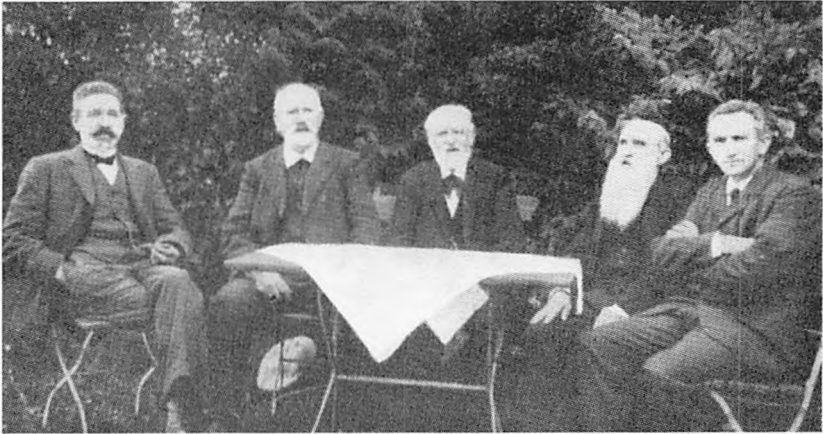
Netop på denne tid viste udviklingen omkring *sparekassen i Nordborg*, at de økonomiske forhold mere og mere blev det centrale punkt i nationalitetskampen. Situationen var i 1896 den, at Nordborg Sparekasse havde skaffet sig mange fjender, fordi dens struktur var ganske forældet og dens forretningsførelse uheldig. Sparekassen ejedes af 16 stiftere; der var ingen garantikapital, ca. halvdelen af indskudskapitalen var anbragt i en broget samling udenlandske papirer, og dens betydelige årlige overskud tilfaldt Nordborg by, medens landdistrikterne, hvor de fleste af dens kunder boede, hverken fik noget af uddelingerne eller havde indflydelse på ledelsen. To unge, stærkt dansksindede gårdejere, Nis Nissen i Nordborg og Peter Grau fra Pøl, stod i spidsen for dem, der ønskede en reorganisation af sparekassen eller oprettelse af en helt ny, og de var henholdsvis sekretær og formand i Als Nørreherreds Landboforening. Nis Nissen blev desuden i 1896 H. P. Hanssens efterfølger som sekretær i Vælgerforeningen. Han var H. P. Hanssens nære ven.

Fra tysk side måtte målet være at få sparekassen opløst og erstattet af en ny, kommunal sparekasse. Da tyskheden stod på meget svage fødder i Nørre herred, kunne en sådan plan kun realiseres gennem et samarbejde mellem Nordborg kommune og landboforeningens mænd. Ledelsen på tysk side lå helt i hænderne på to embedsmænd. Den ene var den tidligere nævnte borgmester og amtsforstander C. P. Klinker, der anså danskernes økonomiske selvstændighed for at være grundvolden for deres stærke position og derfor fra et tidligt tidspunkt søgte at komme den til livs ved at etablere et dansk-tysk samarbejde på dette område, som man var vant til at betragte som neutral grund. Af et ganske andet naturel var tyskernes nye forgrunds-kikkelse på Als, J. H. Hahn, som i slutningen af 1896 blev dommer i Nordborg (fra 1899 i Sønderborg), og hvis aggressive danskerhad senere fandt udløsning i hans virke som formand for Den tyske Forening for Slesvig.

Lysabild-affæren satte fart i rygter om, at ikke alt stod vel til med Nordborg Sparekasse, og der blev trukket anselige beløb ud af den. H. P. Hanssen ønskede drøftelsen af sparekassesagen i Nordborg udsat indtil dønningerne efter Lysabild-affæren havde lagt sig. I maj 1896 kom det imidlertid frem, at størstedelen af sparekassens

reservfond på 170.000 mark var tabt på de udenlandske statspapirer, som direktionen i regnskabet havde optaget til deres pålydende og ikke til deres kursværdi. Landboforeningens ledelse mente nu, at der måtte oprettes en ny sparekasse, og at den måtte være klar til efteråret. I dette forehavende blev landboforeningen støttet af Klinker, der foreslog Peter Grau en sparekasse for by og land, omfattende hele Nørre herred. Fra dansk side gennemskuede man ikke Klinkers planer. »Han indser, at tyskerne kan ikke lave noget på egen hånd«, skrev Nis Nissen til H. P. Hanssen, »han ville ellers have oprettet en kommunal sparekasse i Nordborg . . . Da tyskerne er i afgjort mindretal her på egnen, vil der ikke være nogen risiko ved at tage dem med«. Der herskede imidlertid en vag mistillid til Klinker, og landboforeningen bad derfor H. P. Hanssen om hans bistand ved oprettelsen af den planlagte sparekasse. Han blev hurtigt accepteret som uvildig opmand af såvel sparekassen som landboforeningen og fik med assistance fra Den Nordslesvigske Folkebank gennemført en ekstraordinær revision, hvorefter sparekassens sande status blev offentliggjort for at berolige stemningen. Peter Grau ville ikke gå ind på et forlig med sparekassen. H. P. Hanssen betegnede 31. 7. hans optræden som meget uklog og gjorde gældende, at hovedsagen var, »at vi får en generalforsamling, dannet af garantier, som sparekassens øverste myndighed. Har vi det, så har vi dermed også betingelserne og sikkerheden for, at alle ønskelige reformer kan opnås ad åre, og det er da mindre væsentligt, om alle vore ønsker opfyldes nu«.

Frygten for en ny, af landboforeningen støttet sparekasse gjorde Nordborg Sparekasses stiftere forhandlingsvenlige, men det, der fik H. P. Hanssen til med al kraft at gennemdrive reorganiseringen af sparekassen, var meddelelsen om, at byrådet, d. v. s. Klinker, den 5. 8. besluttede at forhandle med Nørre herreds kommuneudvalg om oprettelse af en kommunal sparekasse for Nørre herred og med sæde i Nordborg. Den 14. 8. godkendte bestyrelsen det af H. P. Hanssen og Nis Nissen udarbejdede forslag til nye vedtægter og bøjede sig derved for landboernes ønske om indflydelse på sparekassens ledelse og om indførelse af tidssvarende forandringer i arbejdsmåden. På et møde i Majkro den 15. 8. tegnede de første kautionister sig, og på den konstituerende generalforsamling den 28. 8. var 161 kautionister til stede. De nye vedtægter svarede til Broager sparekasses. Der skelnedes mellem 1. og 2. prioritetslån til henholdsvis 3³/₄ og 4 pct. rente. Indkudsrenten var sat til 3¹/₂ pct. Indtil reservefonden var nået op på

Nordborg Sparekasses bestyrelse før 1. verdenskrig. Fra venstre: A. Nielsen, Frits Hansen, Hans Petersen sen., F. C. Bladt og Nis Nissen.

10 pct. af indskudskapitalen, måtte kun 1/10 af overskuddet gå til velgørende og almenyttige formål. Den gamle bestyrelse genvalgtes med Nis Nissen som nyt medlem (fra 1899 tillige forretningsfører), men ved dens side stod nu et nyvalgt tilsynsråd på 6 medlemmer, med gårdejer Jacob Jensen, Gøllinggård, som formand. De nye vedtægter skulle træde i kraft 1. 1. 1897.

Den dygtigt gennemførte rekonstruktion var naturligvis en streg i regningen for Klinker og v. Tschirschnitz. Byrådets hjælp ved rekonstruktionen var blevet afvist, rapporterede Klinker 20. 9. 1896, og landkommunernes deltagelse i oprettelsen af en ny, kommunal sparekasse betegnede han som usandsynlig. »Landdagsmand Hanssen har også her haft en finger med i spillet«. Klinker havde imidlertid ikke opgivet ævret; han talte om »den såkaldte revision«, der var blevet foretaget, og om direktionen, der ikke ænsede kravet om en grundig revision. Sammen med dommer Hahn iværksatte han en række chikaner og forfølgelser i håb om at kunne sætte en stopper for den rekonstruerede sparekasse, endnu før den var blevet en realitet.

Den 1. november 1896 blev sparekassen lukket, uden at bestyrelsen fik nogen oplysning om baggrunden for dette skridt. En regeringsrevisor gik igang med en revision, der på Klinkers tilskyndelse førtes helt tilbage til 1863. Da der ingen uregelmæssigheder kom for dagen, kunne sparekassen igen åbnes 17. november. Tilliden til sparekassen

var iøvrigt ikke blevet rokket af denne revision, der af alle blev opfattet som led i en antidansk intrige. Hensigten med lukningen var sikkert i første række at muliggøre oprettelsen af den af Klinker ønskede kommunale sparekasse, i anden række at svække den gamle sparekasse ved at nedsætte dens omdømme. Den 4. november, altså på et tidspunkt, da Nordborg Sparekasse var lukket, besluttede byrådet at oprette en kommunal sparekasse. Klinker bad om, at vedtægterne (der svarede til dem, der gjaldt for Sønderborg bys sparekasse) måtte blive godkendt så hurtigt, at sparekassen kunne åbne til nytår (altså samtidig med den rekonstruerede private sparekasse). Landråd v. Tschirschnitz støttede henvendelsen over for regeringen ved at henvise til, at statsadvokaten havde måttet lukke den bestående sparekasse. »Dermed – fortsatte han – er det bedste tidspunkt kommet for oprettelsen af en kommunal sparekasse i Nordborg, som jeg allerede i lang tid har tilstræbt; det kommer imidlertid an på, at oprettelsen gennemføres så hurtigt som muligt.« Allerede den 19. november godkendte overpræsidenten de tilsendte vedtægter.

Efter at regeringsrevisionen var rejst 26. 11., uden at give bestyrelsen nogen oplysning om revisionens udfald, kom bestyrelsesmedlemmerne i retsligt forhør fra 1. til 3. december. Dommer Hahn sagde, at de var anklaget for underslæb og falsk; han hævdede endvidere, at de havde taget politiske hensyn i deres dispositioner. Hahn spurgte f. eks., hvorfor sparekassen havde betalt lægeregningen for en arbejdsmand, der havde megen sygdom og sad med 8 børn; om det var for, at manden skulle blive hjemme ved valgene? Beskyldningen for underslæb byggede på den kendsgerning, at sparekassens udenlandske værdipapirer var blevet opført til anskaffelsesprisen, hvorved det betydelige kurstab (ca. 200.000 mark) var blevet tilsløret. Sagen kom for landsretten i Flensborg i begyndelsen af 1897, men her blev beskyldningen for underslæb afvist som ubegrundet. Påstanden om politisk motiveret forretningsførelse (Nis Nissen skrev til H. P. Hanssen, at den var blottet for al sandhed) blev ikke gtaget.

Hahn og Klinker gjorde endnu et forsøg på at komme sparekassen til livs, idet de gjorde gældende, at den ikke var en rekonstruktion af den gamle sparekasse. »Det hele går naturligvis ud på at få sparekassen betegnet som en ny kasse – skrev H. P. Hanssen til Nis Nissen – for at Nordborg flække derefter kan få overskuddet [reservefonden] udbetalt, når den gamle kasse tvinges til at likvidere« (en sådan bestemmelse fandtes i de gamle vedtægter). Alle processer endte

Nordborg d. 12/10

Kjære Ven!

Kan Du ikke komme herover og give os gode
Råd i Sparekassesagen? om det endda kun
blev nogle få Tønder. Forrige Torsdag d. 10/10
regjeste Regjeringsrevisionen herfra og vilde gerne
høre om den om at give Bestyrelsen nogen Besked
om Revisionens Udfald, han var personlig
en gammel flink Mand, naar han traf på
os og andet i Regnskaberne som forekom
han virkeligt spørge han altid Hansen
el. Johansen om Oplysning derom og de var
da altid saa heldige at kunne give ham
lyldestgjørende Besked. Det drejede sig
forøvrigt altid kun om I-maasummer.
Endelke kunde dog ikke berisgises. Kasse-
beholdningen manglede saaledes ca. 14/1 Mark,
men Bestyrelsen antager at de maa forelligge
en Skrivelse eller Tøllefest et eller andet Leds.
Ved Revisionen i Jule stemte Kassen negativ
og det har den ogsaa gjort ^{ved} hver Kontordags
Løstning siden den Tid. - Fangel har ogsaa

Nordborgs stærkt danskjendtlige borgmester, C. P. Klinker, søgte i 1896 at udnytte den uro, som sparekassesagen i Lysabild havde forårsaget, til at fremtvinge Nordborg Sparekasses likvidation. H. P. Hanssen optrådte i denne vanskelige situation som befolkningens utrættelige og meget sagkyndige tillidsmand. Ovenstående er aftrykt første side af et af de breve, hvori Nis Nissen, Nordborg, bad om H. P. Hanssens råd.

imidlertid med nederlag for ophavsmændene, og takket være befolkningens opslutning var sparekassen fra århundredskiftet og frem til verdenskrigen i stadig fremgang. I 1897 var indskudskapitalen 1,6 mill., i 1902 godt 2 mill., i 1908 3,2 mill. og i 1913 3,9 mill. mark.

TYSKE ANGREB

Bestræbelserne for at få de danske sparekasser moderniseret vakte naturligvis de tyske myndigheders opmærksomhed. Landrådsementerne i kredsene Haderslev og Åbenrå blev netop på denne tid beklædt med nye mænd: i Haderslev (1892-1900) den unge, ærgærrige og dygtige Karl Mauve, i Åbenrå (1894-1913) den fantastiske og fanatiske Raphael Posé Perfecto v. Uslar, begge tilhængere af den hensynsløse germaniseringspolitik, der nu tog sin begyndelse.

Landråd Mauve indhentede allerede i 1893. få måneder efter fremkomsten af Wolffs artikel, oplysninger om sparekassernes ledere og nationale tendens. Amtsforstandernes indberetninger stemmer overens med den skildring, vi tidligere har givet af bestyrelsernes nationale sympatier. Om lederne af sparekasserne i Gram og for Frøs og Kalvslund herreder hed det, at de alle hørte til »den eifrigsten Mitgliedern der Dänenpartei«; bestyrelsen i Agerskov sparekasse hørte til »den fanatischsten Dänen«; i Toftlund var de alle dansksindede, og nogle var kendt som agitatorer; i Brøns var de alle mere eller mindre dansksindede, o. s. v. Om garanterne for den lille sparekasse i Vilstrup mente man, at flertallet var tysksindet, men i bestyrelsen sad kun ét tysksindet medlem, de øvrige var dansksindede, 3 af dem tilmed kendt som agitatorer. Forklaringen, hed det, var at finde i tyskernes »Bequemlichkeit« (magelighed), idet de navnlig ikke ville have med regnskabsføringen at gøre. Iøvrigt havde man ikke bemærket, at sparekassen blev administreret i dansk ånd. — Det var den almindelige mening, skrev amtsforstanderne, at de danske sparekasser blev misbrugt til nationale formål, især således, at truslen om opsigelse af lån eller løfter om ydelse af lån afholdt folk fra at stemme tysk eller fik dem til at stemme dansk. Beviser for, at noget sådant var sket, anførtes dog ikke og lod sig også vanskeligt fremskaffe i egne, hvor næsten alle sparekassernes kunder var dansksindede. (Dette fremhævedes også m. h. t. sparekassen i Brøns). Kun m. h. t. Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder lod den danske tendens sig dokumen-

tere, idet den havde givet »det forholdsvis høje prioritetslån på 4000 mark« til forsamlingshuset i Langetved.

Mauve indhentede dernæst, på grundlag af dette materiale, en betænkning om sparekassesagen hos H. H. Henningsen, en angelbo, der ejede Nautrupgård i Øsby sogn og tillige var både amtsforstander og medlem af Provinslanddagen. Betænkningen fremhævede den betydning, sparekasserne havde for landarbejdere og tjenestefolk. »Jo flere arbejdere, der kommer i besiddelse af eget hus, et eget hjem — og det opnås bedst ved sparsommelighed —, des færre forkæmpere for den socialdemokratiske vranglære vil der findes«. Som lånekasser for landbruget skulle sparekasserne helst være private lokale institutioner, mente Henningsen. Men hvor meget han end i princippet foretrak de private sparekasser som udtryk for indbyggernes sunde folkelige fællesskabsfølelse, så måtte han nu, efter at have gennemset de tilsendte aktstykker, indrømme, at man »for vore forhold« afgjort måtte gå ind for kommunale sparekasser. »Det er et sørgeligt resultat af den politiske propaganda, at alle samfundsnyttige bestræbelser i en kreds som vor mere eller mindre gennemsyres af politik«.

Mauve, der vel ikke har anset dette resultat som så sørgeligt endda, undersøgte nu mulighederne for at få oprettet en kredssparekasse i Haderslev. I november 1893 spurgte han regeringspræsidenten, om der krævedes $\frac{2}{3}$ majoritet i Kredsdagen for oprettelsen; et sådant flertal var nemlig foreskrevet, hvor der var tale om at pålægge befolkningen nye byrder. Svaret gik ud på, at der aldrig var blevet oprettet kredssparekasser i Slesvig-Holsten, og at man derfor ikke havde taget stilling til spørgsmålet. Foreløbig måtte forslaget vedtages med almindeligt flertal. Mauve arbejdede videre med sagen og skaffede sig i efteråret 1894 statutter fra bestående kredssparekasser i Preussen, men synes så at have opgivet denne plan til fordel for en anden, hvis gennemførelse forekom mindre problematisk.

I januar 1895 tilsendte han nemlig byrådet forslag til en ændring af bysparekassens vedtægter, så at sparekassen bedre kunne tilfredsstille landmændenes behov. Tanken var, at bysparekassen skulle oprette filialer på landet. Filialbestyrerne skulle tillige være bestyrere for livsforsikringsagenturer for »Lebens-Versicherungs- & Ersparnis-Bank« i Stuttgart, som skulle slutte kontrakt med bysparekassen. De policer, der blev tegnet i filialerne, skulle være særlig gunstige. Bestyrerposterne var tiltænkt amtsforstanderne. Hele dette luftige projekt stødte imidlertid på kraftig modstand i byrådet og måtte opgives i

denne form. I sommeren 1896 fik Mauve Haderslebener Creditbank (en andelsbank) til at træde i bysparekassens sted. Nogle måneder forinden (kort efter Lysabild-krakket) havde han i den tyske landboforening holdt et foredrag, hvori han gik ind for oprettelse af små kommunale sparekasser i tilslutning til en stor central lånekasse for provinsen eller Preussen.

Under forhandlingerne med banken i Stuttgart indskærpede Mauve, at den største forsigtighed var nødvendig for ikke at støde den danske befolkning fra sig. Hvis banken indskrænkede sig til de personer, der havde indskud i sparekassen, ville den meget beklagelige konsekvens blive, »at den danske befolkning holdt sig borte fra livsforsikringen, fordi denne er bragt i forbindelse med den tyske kasse. Udenforstående synes måske, at et sådant skel mellem de politiske partier i økonomiske spørgsmål er utroligt. Det eksisterer imidlertid faktisk i allerhøjeste grad, og jeg anser det derfor for min opgave at undgå alt, hvad der kunne få det til også at omfatte det foreliggende foretagende. Derfor skal kontrakten også sluttes med mig, fordi jeg aldrig optræder som partimand i økonomiske sager og er kendt for dette. Af samme grund beder jeg Dem indtrængende om at acceptere doktor Madvig som tillidsmand, fordi . . . hans udelukkelse straks ville blive udnyttet politisk«.

De samme germaniseringsinteresser, der fik landråd Mauve til at give de kreditinstitutioner, der skulle oprettes af de tyske myndigheder, et skær af politisk neutralitet, måtte gøre det ønskeligt, at de danske sparekasser blev stemplet som politiske foreninger, der kunne chikaneres som sådanne. Ud fra dette synspunkt må man betragte den sag, som 1897-1900 udspillede om Sparekassen for Frøs og Kalvs-lund Herreder.

Da denne sparekasse i 1897 fejrede sit 25-års jubilæum med et festmåltid for garanterne i Rødning Vesterkro, blev sammenkomsten overvåget af amtsforstander Thiermann, kontorassistent Brodersen og gendarm Notbohm. Påskuddet var dels, at der erfaringsmæssigt altid blev drevet politik på møder, hvor så mange dansksindede personer var samlet, dels, at det af et sanghæfte fremgik, at der skulle synges politiske sange og følgelig (!) drøftes offentlige anliggender. Nu kom de mange talere faktisk ikke ind på »offentlige anliggender«, og de to sange, som Thiermann havde imødeset med særlig glæde (»det måtte befrygtes, at den påtænkte afsyngning af ophidsende sange [den ene sang var »Jeg vil værge mit land«] ville fremkalde en liden-

skabelig ophidselse og fare for den offentlige ro og orden«), blev ikke sunget, så at der ikke kunne nedlægges forbud mod sammenkomsten. I stedet klagede Skrumsager til landråden over, at en privat sammenkomst var blevet overvåget af politiet. Mauve svarede, at amtsforstanderen på grund af de mange deltagere, og fordi sammenkomsten var blevet afholdt i et offentligt lokale, måtte anse foranstaltningen for offentlig. Denne afvisning af klagen blev af Skrumsager appelleret til regeringspræsidenten, som han bad afgøre, hvorvidt en fællesspisning blev offentlig, fordi den blev afholdt i et dertil afgivet lokale i en kro.

Amtsforstander Thiermann måtte nu fremskaffe materiale, der kunne tale for, at sparekassen virkede for politiske mål. Han anførte da først og fremmest, at den havde givet lån til forsamlingshusene i Øster Lindet og Langetved, men påstod også, at den nogle år forinden havde nægtet at give et lån, fordi kautionisterne var tysksindede, og at den daværende herredsfoged (Petersen) derfor havde haft til hensigt at få sparekassen opløst. Herefter afviste også regeringspræsidenten klagen.

Skrumsager gav imidlertid ikke op, men lod sagen gå videre til overforvaltningsdomstolen. Dens kendelse, der blev afsagt 2. 3. 1900. altså midt i den skrappeste Köller-tid, gik også sparekassen imod. Domstolen accepterede alle de tiltaltes påstande, selv den, at der sandsynligvis var blevet givet penge til det danske parti, eftersom uddelingerne til almennyttige formål var så små. Værre var det, at den ikke gjorde indvendinger mod regeringspræsidentens påstand om, at »sparekasseforeningen udgør et lokalt samlingspunkt for det danske parti, i hvis tjeneste den har stillet sig, og må derfor anses for en politisk forening«. Domstolen lagde i sine præmisser især vægt på lånene til forsamlingshusene. Det måtte derfor fastslås, at »sparekasseforeningen har til hensigt at indvirke på offentlige anliggender«. Ganske vist kunne dette ikke udledes af hver enkelt af de fremdragne hændelser, men deres sammenfald umuliggjorde enhver anden tolkning af dem.

Til afrunding af billedet skal endnu anføres, at Landbrugsministeriet i 1898 støttede den i 1897 stiftede Raiffeisen-kasse (jfr. s. 289) i Rødding med et éngangsbeløb på 146 mark. I bevillingen hed det udtrykkeligt, at forudsætningen var »de nationalpolitiske overvejelser, der var blevet anført, eftersom kassen, der inden for et område på flere kvadratmil kun har 18 medlemmer, i sig selv næppe tør anses for levedygtig«.

Godt en måned efter Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder fejrede sparekassen for godserne Gram og Nybøl sit 25-års jubilæum. Det blev overvåget på samme måde. Undskyldningen, som blev godtaget af regeringspræsidenten, var den, at der under punchesoldet efter en sparekassefest i 1892 var blevet sagt ukvemsord om tyskerne. Man kunne derfor frygte for, at to tysksindede garanter blev udsat for tysk fjendtlig påvirkning, hvorved de politiske modsætninger ville være blevet styrket. Dette hindredes ved overvågningen, påstod amtsforstanderen, der heller ikke undså sig for at indsende en liste over de danske statsborgere, der var garanter.

I Åbenrå førte Lysabild-affæren til, at landråd v. Uslar foreslog kredsudvalget, at der blev oprettet en kredssparekasse. Udvalget overlod beslutningen til Kredsdagen, men et forslag om at overtage bysparekassen strandede, ligesom i Haderslev, på kommunens modstand. I sine embedsskrivelser udtalte v. Uslar åbent, at oprettelsen af kredssparekassen naturligvis var det bedste middel til bekæmpelse af de private sparekasser i Nordslesvig.

Fra dansk side var man nu ganske klar over de nationale farer, oprettelsen af kommunale sparekasser og navnlig af kredssparekasser ville indebære. »Hejmdal« indrømmede, at kommunale sparekasser ville være gode og sikre gemmesteder for opsparede penge, men, da de var bundet af strenge, skematiske forskrifter, ville de blive tidsvarende lånekasser. Dertil kom, at en ny preussisk sparekasselov var under udarbejdelse. Det måtte derfor anbefales, at man udsatte drøftelsen af sådanne planer, indtil man kendte de forpligtelser, som den kommende lov ville pålægge kommunerne.

De private sparekassers omdannelse

I 1897 ebbede arbejdet på at reformere de private danske sparekasser ud, delvis fordi man ventede en ny sparekasselov, der formentlig ville give sparekasserne helt nye vilkår at virke under, men dog navnlig fordi Köller-politikken gav de danske ledere andet at tage vare på.

Det var v. Köller — fra 1897 overpræsident i Slesvig-Holsten —, som i 1895, i sin egenskab af preussisk indenrigsminister, lod udarbejde et forslag til en preussisk sparekasselov. I december 1895 blev lovforslagets grundtræk, ligesom i de øvrige provinser, drøftet i Slesvig på et møde mellem regeringsekskriverne og repræsentanter for kommunale sparekasser. En række af forslagets bestemmelser fremkaldte ængstelse hos kommunernes delegerede, bl. a. det, at tilsynet kunne gennemføre ændringer i statutterne mod kommunernes vilje, og at hele overskuddet skulle overføres til reservefonden, indtil den nåede op på 10 pct. af indskudskapitalen. Det anførtes, at f. eks. byen Meldorf havde en årlig indtægt fra sparekassen på 30.000 mark, og at denne posts bortfald ville medføre en skattestigning på 120 pct. I forslaget hed det endvidere, at 10 pct. af indskuddene skulle anbringes i tyske statspapirer; for Slesvig-Holstens vedkommende ville det sige, at bestanden af statspapirer skulle sættes op fra 265.000 mark til 11,8 mill. På regeringens vegne blev det fastslået, at den preussiske lovgivning ikke gjaldt for de private sparekasser, der som frie erhvervsvirksomheder var underlagt rigets næringslovgivning. En lovmæssig regulering af deres forhold var heller ikke ønskelig, da en sådan let kunne føre til, at disse sparekasser fik øget betydning. De private sparekassers forhold blev derfor ikke behandlet. Drøftelsen har sin interesse, fordi de regeringssynspunkter, der her fremsattes, blev fastholdt helt op til verdenskrigen.

Mødets vigtigste resultat var måske, at hertugdømmernes købstæder på et møde i Kiel i juni 1896 tog initiativet til oprettelse af et organ, der kunne give udtryk for de slesvigholstenske sparekassers opfattelse. I maj 1898 konstituerede »Det slesvigholstenske Sparekasseforbund« sig på et møde i Neumünster. I det forberedende udvalg havde borgmester H. Petersen, Sønderborg, haft sæde, og både han og borgmester Rathje fra Tønder samt senator Raben fra Haderslev, men ikke forretningsfører Lange fra Åbenrå, blev medlemmer af bestyrelsen. De fire nordslesvigske købstadsparekasser var fra begyndelsen repræsenteret i forbundet. I 1899 oprettedes et revisionsforbund som en filial og i 1912 et giroforbund som en selvstændig sammenslutning.

Den påtænkte preussiske sparekasselov blev ikke til noget, fordi Den borgerlige Lovbog (»Bürgerliches Gesetzbuch«), som skulle træde i kraft 1. 1. 1900, overdrog de enkelte tyske staters kompetence på dette område til det tyske rige. Det betød imidlertid langt fra, at regeringen opgav bestræbelserne for at udvide sin kontrol med sparekasserne. Den borgerlige Lovbog gav tværtimod myndighederne muligheder for at true de private sparekassers eksistens.

Set fra et juridisk synspunkt, som dommeren Kraus i Itzehoe gjorde rede for i skrift og tale, var de private slesvigholstenske sparekassers situation følgende: Det havde fra dansk tid været den almindelige opfattelse, at de var juridiske personer, d. v. s. at de havde ret til at lade sig repræsentere over for tredjemand – herunder også domstole – af valgte personer og at erhverve rettigheder under navn af foreninger. I henhold til Den borgerlige Lovbog kunne foreninger, der var oprettet i erhvervshensigt (og dette gjaldt bl. a. for sparekasser), imidlertid ikke få juridiske personers rettigheder, med mindre de enten opnåede regeringens godkendelse eller omdannedes til andelsselskaber eller lign. En sparekasse, der fortsatte sin virksomhed på grundlag af de gamle vedtægter, ville følgelig efter 1. 1. 1900 være nødt til at lade alle dokumenter underskrive af samtlige garanter – en umulighed i praksis.

En privat sparekasse, der ønskede at erhverve en juridisk persons rettigheder, måtte imidlertid opfylde en række betingelser, som staten opstillede, i det væsentlige svarende til dem, der gjaldt for kommunale sparekasser. En vis statskontrol var derfor uundgåelig: myndighederne ville kræve ret til at godkende vedtægtsændringer og lånegrænser, til at gennemføre revision (i Slesvig-Holsten accepterede regeringen sparekasseforbundets revision) og til at kontrollere overskuddets an-

vendelse (regeringen skulle kontrollere, at det ikke anvendtes i modstrid med sparekassens vedtægter eller udsatte stats- og almenvellet for fare).

De sparekasser, der ikke ønskede at gå ind på disse betingelser, kunne med størst fordel vælge at omdanne sig til et selskab med begrænset hæftelse (på tysk »Gesellschaft mit beschränkter Haftung«, forkortet GmbH) i henhold til en lov af 20. 4. 1892. I Nordslesvig, hvor bevarelsen af sparekassernes uafhængighed af statsmagten var en national hovedopgave, var det selvfølgelig denne vej, man måtte slå ind på.

Det vanskelige praktiske arbejde i forbindelse med den nødvendige omdannelse af sparekasserne blev med vanlig dygtighed udført af H. P. Hanssen. Han havde i forvejen sat sig grundigt ind i den nævnte lov, som var blevet behandlet udførligt i et værk om den, skrevet af en af H. P. Hanssens kolleger i Landdagen, en dr. Krüger, der tilhørte det frisindede folkeparti, og som stod i spidsen for en stor organisation af andelskasser. Af polakkerne havde H. P. Hanssen lært, at selskabet med begrænset hæftelse kunne tages i brug som en løftestang af stor værdi. Gustav Johannsen satte sig i forbindelse med en ung socialdemokratisk advokat, Karl Liebknecht, for at få hans bedømmelse set ud fra det socialdemokratiske synspunkt, som også var størst mulig uafhængighed af staten, og H. P. Hanssen kontaktede unge jurister fra det frisindede parti.

Det offentliges tilsyn med en sparekasse, der var organiseret som et selskab med begrænset hæftelse, var indskrænket til, at der årligt skulle indsendes en medlemsliste til firmaregisteret eller en erklæring om, at der ingen forandring var sket i listen. Endvidere skulle sparekassen offentliggøre en regnskabsoversigt. Medlemmernes solidaritet var indskrænket til grundkapitalen; denne skulle være på mindst 20.000 mark og det enkelte medlems bidrag mindst 500 mark. Heraf behøvede dog kun en del at være indbetalt.

I den lille bog »Loven vedrørende Selskaber med begrænset Hæftelse af 20. April 1892«, som P. Skovrøy og H. P. Hanssen udgav i 1901, hedder det, at sparekassernes omdannelse i de fleste tilfælde skete på den yderst simple måde, at sparekassens formue og forretning for en bestemt sum af medlemmerne blev overdraget til det selskab, der var dannet af sparekassens medlemmer.

Omdannelsesprocessen blev i Nordslesvig indledt, efter at den nævnte dommer Kraus på et sparekassemøde 15. 3. 1899 i Neumün-

ster, som også overværedes af repræsentanter for de danske sparekasser (bl. a. Skrumsager og Øster), havde anbefalet sparekasserne at søge godkendelse som juridiske personer.

På en generalforsamling i Sparekassen for Sundeved og Omegn talte H. P. Hanssen kort tid efter mødet i Neumünster for sparekassernes omdannelse til selskaber med begrænset hæftelse (GmbH) og valgtes ind i et udvalg, der skulle overveje dette spørgsmål. Et par dage senere blev H. P. Hanssen imidlertid af Gustav Johannsen anmodet om at komme til Flensborg til en fortrolig drøftelse med ham og C. P. Wolff om sparekassesagen. De mente, H. P. Hanssen havde begået et alvorligt misgreb ved at anbefale sparekassernes omdannelse til GmbH, som de anså for en af øvrigheden langt mere afhængig form end aktieselskaberne. Det viste sig imidlertid, at de ikke kendte loven af 20. 4. 1892, men havde forvekslet den med en anden tysk lov om »interessentskaber med begrænset hæftelse«. Da H. P. Hanssen havde påvist forskellen mellem de to selskabsformer og sat dem ind i loven af 20. 4. 1892, sluttede de sig til hans opfattelse. Man blev så enig om, at der skulle indbydes til et nordslesvigsk sparekassemøde.

Dette møde blev afholdt i Vojens i juni måned og overværedes af repræsentanter for 21 sparekasser. Efter at H. P. Hanssen havde gjort rede for de forskellige selskabsformers fortrin og mangler, vedtog mødet på Gustav Johannsens forslag enstemmigt en resolution, der gik ind for sparekassernes omdannelse til selskaber med begrænset hæftelse.

Der skete derefter intet vigtigt i sparekassesagen før i september. H. P. Hanssen ville nemlig afvente offentliggørelsen af normalstatutterne for de godkendte sparekasser, men regeringen trak af klog beregning offentliggørelsen i langdrag for at undgå kritik. 1. september indbød Wolff H. P. Hanssen og Nis Nissen til en sammenkomst i Gammelgab, og her gennearbejdede de vedtægterne for de danske sparekasser i Broager, Nordborg og Gråsten, som kun behøvede at ændres til den rigtige juridiske form.

I slutningen af september fik sparekasserne omsider kendskab til normalstatutterne, og i de følgende måneder blev der arbejdet ihærdigt med at sikre, at så mange sparekasser som muligt blev unddraget myndighedernes kontrol. H. P. Hanssen trak det største læs. »Jeg tror, vi bør oprette et centralsted her hos mig, hvor de enkelte sparekasser indberetter de indvendinger, der rejses imod enkelte paragraffer i de nye statutter, og hvorigennem man gensidig kan udveksle erfaringer«,

skrev han til Skrumsager. I begyndelsen af november måtte han skrive til H. V. Clausen, at han ikke kunne komme til Kongeriget og holde foredrag. »Jeg er så optaget – og allerede halvvejs ødelagt – af arbejdet med sparekasserne, at jeg ikke tør påtage mig det mindste – udover hvad jeg allerede har påtaget mig i de første måneder. Jeg har nu 10 statutter omarbejdede, men flere står tilbage, og nye spørgsmål opdukker stadig, efterhånden som arbejdet skrider fremad. Det er på en måde det vigtigste og vanskeligste organisationsarbejde, jeg hidtil har haft at gøre med, thi lovene er nye, og de højeste instanser har derfor ikke haft lejlighed til at udtale sig om flere vigtige spørgsmål. Så meget står dog allerede fast, at vi på Løjt nær redder alle vore sparekassers selvstændighed«.

I sine erindringer understreger H. P. Hanssen, at hvis det lykkedes myndighederne at forpurre en enstemmig beslutning ved at få en tysker til at stemme imod omdannelsen, kunne de fremtvinge omdannelse til en kommunal sparekasse og derved gøre reservefonden til kommunal ejendom. »Vi måtte derfor, da Köller-politikken på dette tidspunkt kulminerede, gå meget stilfærdigt og forsigtigt til værks ... I tvivlsomme tilfælde rådførte jeg mig med dr. Krüger og fulgte hans råd«.

Følgen af denne påpasselighed er, at hverken pressen eller arkiver (offentlige såvel som private) indeholder materiale af værdi til en nøjere belysning af omdannelsesprocessen. Om de mange møder og sammenkomster, som omdannelsen nødvendiggjorde, véd man kun, at Gustav Johannsen »på det af sparekasserne [i 1896?] nedsatte udvalgs vegne« indbød til et fælles sparekassemøde for Nordslesvig i Flensborg den 26. oktober.

Om den aktivitet, der blev udfoldet fra tysk side for at sætte en stopper for de danske bestræbelser, er man lige så dårligt underrettet. Det ses dog tydeligt, at myndighederne var helt klar over, hvor vigtig en sag det gjaldt.

Overpræsident v. Köller sendte i januar 1899 et memorandum om de politiske forhold i Nordslesvig til indenrigsministeren. Heri kom han også ind på de danske pengeinstitutter, om hvilke han påstod, at de som regel var oprettet med det formål at isolere danske partifolk økonomisk fra den øvrige befolkning og at samle kredittagerne omkring partiet »ud fra den rigtige erkendelse, at finansielt afhængige personer også er politisk afhængige«. Sparekasserne var ofte åbenlyst virksomme i den danske agitation; v. Köller antydede endda, at

underslæbet i Lysabild sparekasse måtte forklares ved, at betydelige summer var kommet den danske agitation til gode. — Den samme vurdering af sparekasserne som redskaber for dansk agitation gik regeringspræsidenten ud fra i en indberetning fra februar 1899.

På samme tid udtalte v. Tschirschnitz sig om sparekasserne i sin kreds. Skønt han ikke ville benægte, at de havde gjort gavn, havde han altid forholdt sig meget lidt velvillig til dem, da de havde øvet megen indflydelse i statsfjendtlig retning. »Jeg har altid beklaget, at jeg var fuldstændig afmægtig over for disse kasser. Så meget mere må jeg glæde mig over, at indførelsen af den borgerlige lovbog vil gøre det muligt at få indflydelse på disse kasser og stille dem under statens tilsyn«.

I april blev landråderne opfordret til at undersøge, hvilke private sparekasser det var ønskeligt eller i offentlighedens interesse at få omdannet til kommunale sparekasser. Fra Åbenrå kreds er amtsforstandernes indberetninger desangående bevaret. Amtsforsøgeren i Gråsten mente, at de kommende normalstatutter let kunne omgås ved, at sparekasserne omdannedes til andelsselskaber eller lignende og så fortsatte som hidtil. Amtsforsøgeren for Bjolderup distrikt skrev, at det var ønskeligt at få omdannet den lokale sparekasse, fordi dens bestyrelse overvejende bestod af danskere. Ud fra en tilsvarende betragtning hed det fra Ensted distrikt, at der ikke var grund til at omdanne Uge sparekasse, »fordi sparekassen kun er lille, og bestyrelsen består af gode, patriotisk sindede mænd«.

Efter at normalstatutterne var blevet tilstillet sparekasserne, indledte myndighederne deres aktion for normalstatutternes indførelse. Den 20. november indberettede landråd v. Uslar i Åbenrå kort og godt om udfaldet af disse bestræbelser: »I nærværende kreds har, trods gentagne mundtlige drøftelser med bestyrelserne og belæring af disse, kun de private sparekasser i Løjt og Uge accepteret normalstatutterne og indsendt nye statutter«.

Der er ikke tvivl om, at man fra dansk side opfattede situationen korrekt, når man mente, at de tyske myndigheders hovedmål var at gøre ende på danskernes uafhængighed på det økonomiske område. Regeringspræsidenten skrev i januar 1899, at regeringen med beslutningen om at gøre ende på den danske, statsfjendtlige agitation ikke tilsigtede en tvangsgermanisering, men at bane vejen for et samarbejde mellem den danske og den tyske befolkning. Det kunne allerede konstateres, mente han, at danske og tyske søgte sammen

til fælles virke på det økonomiske område. Ret beset var den skarpere kurs »ein Friedenswerk«. — Det må imidlertid også medtages, at regeringens bestræbelser for at få normalstatutterne accepteret af sparekasserne ikke gjaldt Nordslesvig alene. I januar 1900 kom regeringspræsidenten i sin årsoversigt ind på sparekasseproblemet i provinsen og skrev, at regeringen efter evne søgte at forhindre, at sparekasserne blev omdannet til andelsselskaber eller lignende.

Der er derfor grund til at betone, at alle private sparekasser — og ikke blot de danske — var i regeringens unåde, og at et flertal af de sydslesvigske kasser, ligesom de nordslesvigske, blev omdannet til selskaber med begrænset hæftelse. Kampen mod regeringens sparekassspolitik var ikke i første række et dansk-nationalt anliggende. Man tør heller ikke uden videre godtage H. P. Hanssens påstand om, at sparekasserne længere mod syd fulgte Nordslesvigs eksempel; GmbH-formens anvendelighed havde nemlig hele tiden været kendt.

Takket være H. P. Hanssens uovertrufne organisatoriske evner og hans fremsynethed i nationalpolitiske spørgsmål lykkedes det at gennemføre samtlige dansklede sparekassers omdannelse, uden at lokale embedsmænd kunne chikanere den. Kun Nordborg Sparekasse stødte på vanskeligheder og måtte klage til landsretten i Flensborg, før den lokale dommer bekvemmede sig til at indføre det nye selskab i handelsregisteret. Omdannelsesprocessens glatte forløb viser imidlertid også, at myndighederne ikke prøvede på eller ikke formåede at få tysksindede garanter til at spænde ben for omdannelsen. Det må fremhæves, at flere tyske blade i Nordslesvig bragte artikler, der kritiserede normalstatutterne.

For H. P. Hanssen var omdannelsens heldige gennemførelse først og fremmest en national opgave, og han har ret, når han skriver, at det »lykkedes os under overvindelse af meget store vanskeligheder at opretholde, ja, udvide vore sparekassers uafhængighed af staten og dermed at styrke og befæste vor økonomiske og nationale stilling«.

Før indførelsen af den borgerlige lovbog fandtes der i Slesvig-Holsten 287 sparekasser, heraf var 86 kommunale og 201 private. Af disse sidste valgte kun 17 at blive kommunale, medens 76 accepterede normalstatutterne og 105 blev omdannet til selskaber med begrænset hæftelse (3 kasser blev opløst). I Nordslesvig, skriver H. P. Hanssen, antog 24 danske sparekasser denne selskabsform, og en reservekapital på over 2 millioner mark blev fri dansk ejendom. Tallet 24 angiver formodentlig de sparekasser, der blev reorganiseret ved H. P. Hans-

sens medvirken, men ikke alle de nordslesvigske sparekasser, der blev omdannet til GmbH. Det samlede antal var 35, når sparekassen for Flensborg og omegn – som sikkert er en af de 24 – medregnes. De 11 private sparekasser, som H. P. Hanssen ikke nævner, omfatter 6 sparekasser uden klar national farve og 5 udpræget tyske sparekasser. Kun 5 sparekasser fik regeringens godkendelse efter at have antaget vedtægter svarende til normalstatutterne, nemlig Uge i Åbenrå kreds, Burkal, Tinglev og Ravsted i Tønder kreds, samt den i 1895 stiftede sparekasse i Bov i Flensborg kreds. Løjt sparekasse omdannedes til en stiftelse. Sparekassen for Vilstrup sogn blev opløst.

Hvad enten sparekasserne fik nye vedtægter på grundlag af normalstatutterne eller omdannedes til handelsselskaber (GmbH), blev resultatet, at de mange individuelle vedtægter veg pladsen for to sæt i det væsentlige ensartede statutter.

GmbH-sparekasserne blev ledet af et antal (gerne 3) forretningsførere, der tillige repræsenterede sparekassen udadtil. Et af medlemmerne valgt tilsynsråd (fra 3 til 18 medlemmer) kontrollerede forretningsførelsen og skulle mindst én gang årlig foretage en indgående revision. Formålsparagraffen udvidedes ofte med en tilføjelse om, at man også ville drive bankforretninger (f. eks. Christiansfeld, Rødding, Spandet, Øster Højst). Forskrifterne for udlånsvirksomheden var gerne holdt i ganske almindelige vendinger uden omtale af lånegrænser. Grundkapitalen blev normalt forrentet med 6 pct. Reservefonden skulle bringes op på 10 pct. af indskudskapitalen; indtil det var sket, måtte kun halvdelen, i andre sparekasser en tredjedel, af overskuddet bruges til velgørende eller almennyttige formål. Med indsættelsen af ordet »almennyttige« ville man åbne mulighed for støtte under nationalitetskampen. For at forhindre, at sparekassen overgik på tyske hænder, skulle afhændelse af forretningsandele i almindelighed godkendes med $\frac{3}{4}$ majoritet, ligesom arvinger kun kunne udøve medlemsretten, hvis der var grund til at antage, at de ikke ville modarbejde sparekassens interesser. Antallet af medlemmer svarede nogenlunde til antallet af garanter i den gamle sparekasse. Christiansfeld sparekasse havde 93 medlemmer, sparekassen for Ulkebøl sogn i Sønderborg 24, Skærbæk sparekasse 12 og Løgumkloster Sparekasse kun 4.

Regnskabsoversigt for Spare- og Laanekassen for Frøs og Kalvslund Herreder i 1913. Sparekasserne var forpligtet til at offentliggøre deres regnskab på tysk. En eventuel dansk oversættelse var en frivillig sag. Den udpræget danskorienterede sparekasse i Rødding placerede, som det ses, den officielle tyske tekst efter den danske.

Spare- og Laanestien

for

Fros og Kaloslund Herreder,

G. m. b. S.

Rødding.

Vindings- og Tabs-Konto 1913.

Indtægter.		Udgifter.	
	Mk. Pg.		Mk. Pg.
Renter m. m. af Aktiverne	83.669 96	Indtædsrenter	78.309 15
Indtægter iøvrigt	303 70	Administrationsudgifter	4.668 92
	83.973 66	Overstøb	3.085 59
			83.973 66

Status den 31. December 1913.

Aktiver.		Passiver.	
	Mk. Pg.		Mk. Pg.
Fonds	108.757 37	Indstøb	1.838.082 98
Hypoteker	1.489.200 17	Diverse Kreditorer	7.734 63
Gældsbeviser	274.299 05	Reservefond	89.253 49
Diverse Debitorer	19.353 64	Stamkapital	37.600 —
Sparelånens Gjenbom	31.603 79		
I alle indbetalt Stam-			
kapital	18.760 —		
Kasseresbeholdning	18.547 08		
	1.970.571 10		1.970.571 10

Gewinn- und Verlust-Rechnung 1913.

Einnahmen.		Ausgaben.	
	Mk. Pg.		Mk. Pg.
Zinsen von den Activen	83.069 96	Einlagezinsen	78.309 15
Sonstige Einnahmen	303 70	Ulkosten	4.668 92
	83.973 66	Gewinn	3.095 69
			83.973 66

Bilanz am 31. December 1913.

Activa.		Passiva.	
	Mk. Pg.		Mk. Pg.
Effekten	108.757 37	Einlagen	1.838.082 98
Hypotekelen	1.489.260 17	Diverse Creditores	7.734 63
Schulderskræbninger	274.299 05	Reservefonda	89.253 49
Diverse Debitores	19.353 64	Stammkapital	37.600 —
Sparlånengebäude	31.603 79		
Nicht eingekaldet Stamm-			
kapital	18.760 —		
Cassa	18.547 08		
	1.970.571 10		1.970.571 10

Rødding, den 18. März 1914.

De Bestyrelsesmedlemmer

J. H. S. Struvsøger. H. Lykke. P. H. Eide.

Med indførelsen af de nye selskabsformer i henhold til tyske love og forskrifter trængte det tyske sprog ind i sparekasserne. Ordene »mit beschränkter Haftung« skulle optages på tysk i sparekassens navn. Det hændte, at også selve navnet blev tysk, f. eks. kom Visby Arbejderforenings Spare- og Laanekasse til at hedde »Wiesby Arbeiter Sparkasse«. De nye vedtægter, der var blevet udformet af advokater, indførtes på tysk i handelsregisteret, og de årlige regnskabsoversigter skulle offentliggøres på tysk (den danske tekst, der gerne blev trykt samtidig, var en frivillig sag). Broager sparekasse, der havde offentliggjort sit regnskab på dansk alene, søgte forgæves at hævde sin ret hertil gennem alle instanser, lige til Kammerretten i Berlin.

De tyske sparekasser, der blev omdannet til GmbH-kasser, afviste normalstatutterne med den motivering, at de ville medføre en meget betydelig tilbagegang for kassen (således udtrykte Højer sparekasse sig). Kun i Løgumkloster voldte sparekassens omdannelse vanskeligheder. 30. 10. 1899 kom spørgsmålet til debat på et møde i sparekassen. I en opgørelse over sparekassens stilling konstaterede man, at sparekassen havde givet 148.000 mark til offentlige, almennyttige formål, især i Løgumkloster, at reservefonden var på 300.000 mark, og at der desuden eksisterede et dispositionsfond på 15.000 mark. 686.000 mark var udlånt mod gældsbeviser og vekslers, og 340.000 mark var anbragt i prioritetslån (en betydelig stigning fra 1890, da kun 143.000 mark var placeret på denne måde). Kommunen var interesseret i, at sparekassen antog normalstatutterne, fordi man mente, at sparekassens store bevillinger til kommunale formål næppe ville fortsætte, hvis den blev et GmbH. Sparekassen havde i princippet intet imod at rette sig efter kommunens ønske, men fremførte to hovedindvendinger mod at acceptere normalstatutterne: den turde ikke gå med til at reducere kautionslånenes andel i indskudskapitalen fra 3/5 til 1/4 og ville ikke gå med til, at den officielle brandkasses vurdering af ejendommene skulle være den eneste tilladte (overordentlig mange var udtrådt af »Landes-Brandkasse« og havde meldt sig ind i de lokale, danske, brandkasser). Ledelsen besluttede derfor 4. 6. at blive GmbH, og sagen ville dermed have været afgjort, hvis ikke overpræsidenten (v. Köller) havde søgt at opnå ekstraordinære indrømmelser hos indenrigsministeren. Til fremme af tyskheden ville det være meget ønskeligt, skrev han, hvis sparekassen kunne få statens godkendelse, »da den på grund af sit hidtidige nationale og almenyttige virke må kunne gøre krav på, at dens konkurrenceevne over

for de danske institutter i nabolaget bliver styrket så meget som muligt fra tysk side«. Appellen førte til, at man ville tillade sparekassen at udlåne maximalt 2/5 mod kaution, men indrømmelsen var for lille til at få sparekassen til at ombestemme sig.

Overfor de små sparekasser i Uge, Ravsted, Tinglev og Burkal, som også søgte om regeringens godkendelse, var myndighederne mere large. Sparekassen i Burkal havde f. eks. optaget en bestemmelse om, at indtil 3/5 af indskudskapitalen måtte udlånes mod veksel eller gældsbevis, skønt normalstatutterne kun tillod 1/4. Landråden erklærede, at det var nødvendigt at acceptere denne bestemmelse, hvis sparekassen ikke skulle lammes i en årrække. Hensynet til den danske agitation spillede sikkert en rolle for denne mildhed. Af regeringspræsidentens indberetning om Ravsted sparekasses ansøgning fremgik det, at de danske medlemmers agitation mod normalstatutterne var forklaringen på, at så få sparekasser i Tønder kreds havde accepteret dem. Også med lånegrænserne strakte myndighederne sig vidt. De fire nævnte sparekasser, som indtil da havde haft danske statutter, fik fremtidig både tyske vedtægter og tyske navne (f. eks. »Privat-Spar- und Leihkasse zu Rapstedt«).

Løjt sparekasses omdannelse til en stiftelse foregik som et afsnit af den nationale kamp. Lærer Chr. Todsen var i 1888 blevet dens kasserer med den udtrykkelige hensigt at styrke det tyske element. I 1899, da man havde besluttet at søge om regeringens godkendelse, blev han valgt til formand. Under de påfølgende forhandlinger viste det sig, at det var en juridisk nødvendighed at omdanne både sparekassen og almissekassen (hvor sparekassens reservefond var anbragt) til stiftelser. Landråd v. Uslar var bange for, at disse komplikationer kunne føre til, at sparekassen blev et GmbH. H. P. Hanssen »und Genossen« havde forgæves søgt at nå dette deres mål ved hjælp af danske bestyrelsesmedlemmer, skrev han. »De nye andelsselskaber og selskaber med begrænset hæftelse bliver et mægtigt våben i ophidsernes hænder. Selv om dette synspunkt ikke kan være udslaggivende, så er det dog så vigtigt, at man ikke må slippe det af syne«. De fortsatte forhandlinger blev ført mundtligt på grundlag af regeringsdirektiver »for at undgå en unødvendig beslutningsprocedure — skrev regeringspræsidenten til indenrigsministeren —, idet man må nære frygt for, at de medlemmer, der forfølger danske interesser, vil foreslå sparekassens omdannelse til et selskab med begrænset hæftelse og eventuelt vil sejre med et sådant forslag«. De afgørende forhandlinger

blev ført i Løjt mellem to regeringsudsendinge fra Slesvig, sparekassens formand, lærer Todsen, almissekassens formand, pastor Jensen, og kommuneforstander H. Schmidt.

Stiftelsen »Sparkasse des Kirchspiels Loit« konfirmeredes 25. 7. 1900 af Wilhelm II, som preussisk konge, om bord på yachten »Hohenzollern« ud for Bergen. Reservefonden, 53.500 mark, overførtes fra almissekassen til sparekassen. Almissekassen måtte fremtidig få indtil 1200 mark af sparekassens årlige overskud, så længe reservefonden ikke udgjorde 10 pct. af passiverne, derefter indtil $\frac{2}{3}$ af overskuddet. Bestyrelsen skulle vælges af Løjt fattigkommunes udvalg.

Oprettelsen af de mange GmbH-sparekasser fik iøvrigt den for historikeren beklagelige konsekvens, at de fremtidig ikke blev medtaget i den offentlige sparekassestatistik, da de ikke regnedes for »sparekasser i egentlig forstand«.

Kredssparekasserne

Fra tysk side havde man ikke været i stand til at forhindre om-dannelsen af de danske sparekasser, og de var fra nu af helt urørlige for myndighederne. Det tyske modstød blev oprettelsen af kredssparekasser: i Haderslev 1901, i Åbenrå 1906, i Tønder 1908 og i Sønderborg 1916. På et lukket møde mellem regeringsembesdmænd og førende repræsentanter for offentlige sparekasser i Slesvig-Holsten, som i maj 1910 blev afholdt i Slesvig, udtalte landråd Dryander fra Haderslev, at oprettelsen af kredssparekasserne i Nordslesvig »ikke var sket i spareernes, men i den tyske befolknings kreditinteresse«. Landråd v. Uslar i Åbenrå skrev et halvt år senere i en indberetning, at Åbenrå kredssparekasse »som et stiltiende anerkendt politisk institut overvejende virker til fremme af tyskheden«. Ved bedømmelsen af disse to udtalelser må det ganske vist tages i betragtning, at de blev fremsat i situationer, hvor det var opportunt at betone kredssparekassernes nationale virke. Der kan imidlertid ikke være tvivl om, at nationalpolitiske motiver spillede en overvejende rolle for oprettelsen af kredssparekasserne i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg, og at hensynet til kredsens finanser kun var en medvirkende årsag. I Tønder synes det sidstnævnte hensyn at have været det vigtigste.

Udadtil anlagde kredssparekasserne en politisk neutral mine. En tysk embedsmand skrev i 1911 i en fortrolig betænkning om kreditforholdene i Nordslesvig: »Kredssparekasserne undgår nu i almindelighed så vidt muligt *udadtil* at arbejde i national ånd, navnlig efter at Haderslev kredssparekasse har gjort dårlige erfaringer med pastor Jacobsens foretagender«. Kredssparekassen i Haderslev gav lån til både dansk- og tysksindede, »men det udelukker naturligvis ikke, at den i første linje i al stilhed søger at hjælpe de tyske landmænd«. Kredssparekassernes nationalpolitiske aktivitet lader sig kun undtagel-

sesvis dokumentere, fordi deres arkiver – korrespondance, protokoller, og regnskaber – kun for en del er bevaret. I Kredsdagenes og kredsudvalgenes arkiver finder man i bedste fald lakoniske bemærkninger om kredssparekasserne.

Tanken om oprettelse af en kredssparekasse kan spores tilbage til herredsfoged Klinker, der allerede i 1886 bragte den på bane over for landråd v. Tschirschnitz. Sønderborg Sparekasses overgang til kommunen stillede sig imidlertid i vejen for tankens realisering. I Haderslev undersøgte landråd Mauve i 1893 muligheden af at få etableret en kredssparekasse, og i 1896 fik landråd v. Uslar Åbenrå kredsudvalgs godkendelse af et forslag herom.

Da de danske sparekasser blev omdannet, dukkede projektet om oprettelse af kredssparekasser op igen på baggrund af v. Köllers forsøg på at knægte den danske befolkning. I Sønderborg håbede v. Tschirschnitz i februar 1899, at de danske sparekasser ville blive helt afskaffet; han kunne så tage fat på sin gamle plan om oprettelse af en kredssparekasse.

HADERSLEV KREDSSPAREKASSE

I Haderslev gik den nyudnævnte landråd Adolph Becherer i samarbejde med v. Köller og fik med ham i ryggen en kredssparekasse etableret som et fortyskningsinstitut. Hans forslag om oprettelsen kom til behandling i Kredsdagen den 20. oktober 1900, men opnåede ikke det $\frac{2}{3}$ flertal, der var nødvendigt, når det drejede sig om nye byrder for kredsens indbyggere. Skrumsager gjorde i pressen rede for, hvorfor han havde stemt imod. Han var klar over, at det var meget behageligt for kredsens forvaltning at have en god kasse ved hånden, når man havde indladt sig på store foretagender (hermed sigtede han navnlig til de upopulære småbaner), men i en kredssparekasse ville offentlige og umyndiges midler give mindre rente og gøre mindre gavn, end når de blev udlånt til landbrug, handel og industri. Som man ser, kom han ikke ind på nationalpolitiske motiver.

For at komme uden om vanskeligheden med den kvalificerede majoritet udarbejdede Becherer et nyt statutforslag, hvori det hed, at kredsens garanti bestod i dens formue, men ikke i dens skatteevne. Distriktsudvalget (»Bezirksausschuss«) i Slesvig, hvori kredsdagsrepræsentanter havde flertallet, havde nemlig afgivet en erklæring om, at man i så fald kunne nøjes med almindeligt flertal. Regerings-

Ernst Matthias von Köller (1841-1928) var en pommersk adelsmand, der som politiker tilsluttede sig det yderste højre. 1894-95 var han preussisk indenrigsminister. 1897-1901 søgte han som overpræsident i Slesvig-Holsten at stoppe den danske bevægelses fremgang i Nordslesvig med hensynsløs vilkårlighed. Fra 1901 til 1908 styrede han Alsace-Lorraine med noget større varsomhed.

præsidenten turde dog ikke gå med til den foreslåede formulering, og Becherer forsøgte så den udvej slet ikke at nævne kredsens garanti, men kun dens formue. Regeringspræsidenten svarede, at en således garanteret kredssparekasse var utænkelig.

Det var v. Köller, der overvandt Becherers betænkeligheder og gennemtvang godkendelsen af statutforslaget. Han fandt frem til en indenrigsministeriel skrivelse til overpræsidenten i Stettin, hvori det blev hævdet, at $\frac{2}{3}$ flertal var unødvendig; og hvad distriktsudvalget angik, beroligede han Becherer med, at det ikke skulle godkende sparekassens oprettelse, og at de enkelte medlemmer af Kredsdagen ikke måtte indsende klager til det.

Den næste vanskelighed var godkendelsen af de ekstraordinære bestemmelser, som statutforslaget indeholdt. Der måtte således, med kredsudvalgets samtykke, gives prioritetslån helt op til 30 gange Reinertrag. v. Köller skrev imidlertid til regeringspræsidenten, at han i betragtning af det formål, der blev forfulgt med den planlagte sparekasse, og i betragtning af garantiens størrelse var rede til at tillade afvigelser fra de hidtil anvendte grundsætninger. Han kunne dog ikke acceptere, at man ved at tilføje kautionister kunne gå højere

end til 30 gange Reinertrag. Trods den enige afvisning af en sådan kombination af real- og personalkredit fastholdt Becherer denne bestemmelse i forslaget. Den 25. 9. 1901 besluttede Kredsdagen med 15 stemmer mod 9 at oprette en kreds Sparekasse og vedtog dens statutter en bloc. Da man i Slesvig støjede over, at landråden havde sat sig ud over regeringsbeslutningen, svarede Becherer med i en skrivelse til v. Köller at forlange statutterne godkendt uændrede. Den omstridte bestemmelse om kombineret real- og personalkredit skulle gøre det muligt at give lån til gårdene på midterryggen, der var sat alt for lavt i Reinertrag. Paragraffen var nødvendig for at sætte kreds Sparekassen i stand til at konkurrere med de danske sparekasser. »Thi hvad hjælper kreds Sparekassen, hvis man afviser de folk, der skal gøres uafhængige af de danske kasser, når de kommer med deres ansøgning, og derved igen driver dem i armene på de danske kasser?«. Den 29. 9. 1901 approberede v. Köller så statutterne uden noget krav om ændringer. De danske kredsmedlemmer indgav en protest, hvori de hævdede, at der krævedes $\frac{2}{3}$ majoritet for en gyldig vedtagelse, men den afvistes af v. Köller uden nøjere motivering.

Kreds Sparekassens ledelse var overladt til landråden og to af Kredsdagen valgte mænd; kredsudvalget skulle føre tilsyn med virksomheden. Fra dansk side blev kreds Sparekassen opfattet som en »malkø for tyskerne og deres mere eller mindre vellykkede foretagender«. Dette indtryk bekræftedes, da kassen i 1902 lånte 122.000 mark til spekulationsanlægget Lakolk på Rømø, som snart efter krakkede. Et andet mål for danske angreb var et ålerøgeri i Årø Sund, hvis ene ejer var inspektør ved kredsbanen. Til trods for en meget ringe egenkapital fik røgeriet i 1906 et lån på 20.000 mark, men gik inden længe fallit. Kredsbanens stationsforstandere modtog bestillinger på fisk; kredstelefonen var stillet til selskabets rådighed, og dets bøger blev ført af kredsbanernes personale, til dels i tjenestetiden. I den preussiske landdag fremdrog Julius Nielsen, der tillige var medlem af Kredsdagen i Haderslev, flere gange forholdene omkring kreds Sparekassen og betegnede dens vedtægter som de mest usolide i hele monarkiet. — Det vakte også opmærksomhed, at landråden ved hjælp af lærerorganisationerne med held knyttede skolesparekasser til kreds Sparekassen.

Kreds Sparekassen havde en privilegeret stilling; den tog imod umyndiges penge, alle offentlige kasser anbragte deres midler i den, og de mange embeds- og bestillingsmænd i kredsen følte sig forpligtet

til at gøre brug af den. Men det er ikke tilstrækkelig forklaring på, at den kunne opvise en fremgang, der var større end nogen anden nordlesvigsk sparekasses. Indskudskapitalen, der allerede i 1902 var på 1,8 mill. mark, nåede i 1905 op på 4,3 mill., i 1910 indestod der 8,5 mill. (men heraf stammede ca. 1 million fra Skodborg sparekasse; se nedenfor). I prioritetslån var der i 1910 placeret 5,8 mill., i kautionsslån 2,8 mill., i værdipapirer 155.000: reservefonden var kun på 195.000 mark. P. A. Callø, der dengang var bogholder i Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder, skrev i 1911: »Haderslev kreds-sparekasse har ikke i ly af sine privilegier ført en magelig og regelmæssig tilværelse«, men »udviklet en rørighed og energi, som man ikke skulle vente af et privilegeret, bureaukratisk institut«.

Forklaringen på indskudskapitalens vældige forøgelse var dels, at næsten alle offentlige kasser havde konti i kredssparekassen, dels, at den takket være et net af filialer var i stand til at komme i berøring med et stort publikum, som havde stået udenfor de gamle sparekasser, og endelig, at dens forretningsmetoder var langt mere tidssvarende end de danske sparekassers. En stor del af dem, der lod kredssparekassen forvalte deres penge, må have været dansksindede, som derved var med til at styrke tyske interesser. I 1910 havde den 18 filialer, heraf 2 i Haderslev (på kredsbanestationen og Sønderbro) og 16 fordelt således: Agerskov, Arnum, Arrild, Christiansfeld, Gram, Hejsager, Hoptrup, Roager, Rødding, Skærbæk, Sommersted, Sønder Vilstrup, Toftlund, Vedsted, Vojens og Øsby; dertil kom det omstridte Skodborg. Halvdelen af filialerne bestyredes af tjenestemænd af alle slags, men de mange filialers trivsel var samtidig et tegn på, at man udadtil ikke gjorde forskel på dansksindede og tysksindede låntagere.

I 1912 indførte kredssparekassen kontokurant, og i 1913 blev der foretaget en vedtægtsændring, som især bestod i, at kassen gik over til at benytte edssvorne vurderingsmænd. Regeringspræsidenten ville kun acceptere dette, hvis den famøse bestemmelse om kautionsslån til supplerende af prioritetslån blev ændret. Landråden (Dryander) ønskede imidlertid at bevare paragraffen, fordi man på grundlag af vurderingsmændenes takseringer ofte kunne give højere lån i 1. prioritet. »Det, der først og fremmest spiller en rolle, er, at tyske landmænd, grundejere og håndværkere har svært ved at skaffe sig 2. prioritetslån«. Kunne kredssparekassen ikke hjælpe dem, var de nødt til at ty til danske pengeinstitutter. Med denne argumentation fik kassen igen sin vilje. Ganske som i sin tid v. Köller erklærede den daværende

overpræsident v. Bülow, at der, uanset alle de principielt berettigede grunde, der var fremført, ikke måtte røres ved bestemmelsen, thi »kredssparekassen i Haderslev har den vigtige nationalpolitiske opgave at styrke tyskheden«.

Kredssparekassen opererede efter al sandsynlighed også med midler, som staten stillede til dens disposition. Da den kommunale sparekasse i Åbenrå i 1906 søgte at spænde ben for oprettelsen af en kredssparekasse i Åbenrå, lod den bl. a. foretage en kritisk gennemgang af Haderslev kredssparekasses regnskab for 1902. Det konstateredes der ved, at af en indskudskapital på 1.772.000 mark var kun 405.000 mark egentlige spareindskud på indtil 3000 mark. Selv om man satte grænsen ved 10.000 mark, kom man kun op til 900.000 mark. De resterende 900.000 mark fordelte sig på 36 bøger med hver over 10.000 mark. I virkeligheden var der her tale om skjulte lån, konkluderede man.

At danskerne under disse omstændigheder søgte at komme kredssparekassen til livs, er klart, men de var ikke de eneste, der var utilfredse. Kredssparekassens konkurrence følte nemlig ikke blot af de danske sparekasser; den ramte først og fremmest de kommunale sparekasser, navnlig Haderslev bys sparekasse. Ganske vist fortsatte dens fremgang også efter 1901 (indskudskapitalen var i 1900 3,5 mill., i 1910 4,5 mill. mark), men væksten var tydelig nok blevet stærkt hæmmet af kredssparekassen. I en skildring af udviklingen, som bysparingkassen med magistratens godkendelse gav i 1916, hed det, at Haderslev by havde søgt at forhindre kredssparekassens oprettelse, men at landråden havde svaret, at sagen var afgjort; bysparingkassen ville ikke komme til at mærke nogen konkurrence, da kredssparekassen hovedsagelig var vendt mod de mange små danske sparekasser. Ikke desto mindre fik alle kirkekasser og kommuner m. m., som havde anbragt umyndiges penge i bysparingkassen, kort tid senere besked om at overføre dem til kredssparekassen. De mange filialer, heraf to i selve byen, generede også ligesom den omfattende reklame, hvori det blev fremhævet, at der kunne haves renter hvert kvartal (i bysparingkassen kun én gang årligt).

Forholdet til *Skodborg sparekasse*, den anden kommunale sparekasse i kredsen, artede sig langt mere dramatisk. Kassen i Skodborg udviklede sig ganske tilfredsstillende: indskudskapitalen var i 1894 på en halv million og beløb sig i 1903 til 1 million mark. Den tyskorienterede kasse var imidlertid en torn i øjet på den danske befolkning, og der blev gjort flere forsøg på at få oprettet en privat

Købmand Hans Christensens bryllupsselskab i Skodborg 1904. På det tidstypiske billede ses længst til højre, med urkæde over vesten, den tysksindede, men tillige patriarkalske amts- og kommuneforstander I. C. Meyer.

dansk sparekasse samtidig med, at kommunens sparekasse blev opløst. Bestræbelserne støttedes af kommunerådets danske flertal, men stødte på voldsom modstand hos kommuneforstander I. C. Meyer, der tillige var formand for sparekassen.

En lille affære fra årene 1898-1900 afslører, i hvilken grad myndighederne hægede om sparekassen. Efter en kasserevision i december 1896 savnede man en konvolut indeholdende preussiske statspapirer til en værdi af 1915 mark. Ledelsen holdt tabet hemmeligt af frygt for, at følgen kunne blive sparekassens opløsning. Da statsgældsforvaltningen i Berlin nægtede at erstatte beløbet, henvendte sparekassen sig til overpræsident v. Köller og påstod, at en tjenestepige var kommet til at putte papirerne i kakkellovnen sammen med noget makulatur. På v. Köllers initiativ blev sagen taget op igen, pigen afhørt i sin tjenesteplads i Jylland og beløbet erstattet. Det, der stemte v. Köller gunstigt, var hans anerkendelse af sparekassens »nationale og almennyttige virksomhed«.

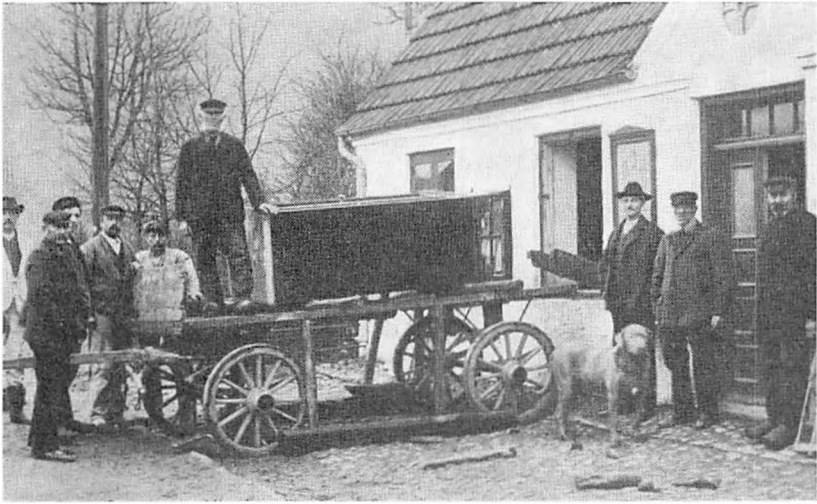
Sparekassens administration, bestående af formanden, den nævnte I. C. Meyer, kassereren, gårdejer J. P. Caspersen (om hvem Mauve skrev, at han ganske vist tidligere havde tilhørt det danske parti, men fuldstændigt havde trukket sig tilbage fra det) og bogholderen, lærer L. Hansen, havde 2. 6. 1900 givet overpræsidenten følgende skildring

af sparekassens betydning: Til trods for det stærke pres fra de danske sparekasser i nabolaget har kassen opnået meget gode resultater, ikke alene finansielt, »men også m. h. t. at styrke tyskheden ved inden for de vedtægtsmæssige grænser at give lån til de mange tyske tilflyttere, der har bosat sig her i Skodborg sogn og omegn«.

Det var uden tvivl også en anerkendelse af Skodborg sparekasses nationale betydning, når v. Köller i 1902 gik med til at udvide lånegrænsen for prioritetslån til 30 gange Reinertrag, skønt han i 1898 havde afslået en udvidelse til 25 gange Reinertrag.

I juli 1907 døde Caspersen, og til ny kasserer valgtes den dansk-sindede C. H. Lund, og det var formodentlig danskernes indtrængen i administrationen, der fik landråd Becherer til at mene, at tiden nu var inde til at lade kredssparekassen overtage Skodborg sparekasse som filial. På et kommunerådsmøde den 2. oktober 1907 tilbød Becherer at lade kredssparekassen overtage sparekassen på meget gunstige vilkår: Skodborg kommune skulle have reservefonden på 25.000 mark og yderligere 25.000 mark fra Haderslev kreds, fordelt over 5 år. Overtagelsen skulle ske 1. 1. 1908. Tilbuddet blev vedtaget med 7 stemmer mod 1 (sparekasseskasserer Lund); 3 medlemmer var fraværende. Myndighederne smedede, mens jernet var varmt, og allerede den 12. oktober godkendte overpræsidenten kassens overgang til kredssparekassen.

Beslutningen havde imidlertid vakt en storm af uvilje i sognet. Et grundejermøde viste stor stemning for at beholde sparekassen, og også flere af dem, der havde stemt for salget, blev betænkelige. Advokat W. Löhmann i Flensborg, som kom til at føre kommunens sag, erklærede, at beslutningen ikke var retsgyldig, fordi den ikke var blevet stadfæstet af en notar. De tre medlemmer af kommunerådet, der havde været fraværende, gjorde endvidere med rette gældende, at man i indkaldelsen til mødet havde undladt at gøre opmærksom på, at de ikke tilstedeværende skulle underkaste sig de beslutninger, der måtte blive truffet. Disse 3 medlemmer bad nu om afholdelse af et nyt kommunerådsmøde, og på dette, der blev afholdt 17. 12. 1907, besluttedes det med 6 stemmer mod 3 at ophæve beslutningen af 2. 10. Kommuneforstanderen nægtede imidlertid at acceptere denne afgørelse, idet han påberåbte sig en paragraf i kommunaloven, hvorefter han kunne nægte at give sit samtykke til beslutninger, der var til skade for kommunen. Efter anordning fra landråden blev der derfor afholdt et nyt møde 24. 12. 1907, men den ny afstemning gav

Skodborg sparekasses bortførte pengeskab vender i 1911 tilbage fra Haderslev.

samme resultat som sidst. Kommunerådet bad nu overpræsidenten suspendere overgangen til kredssparekassen, men han påstod, at han ikke kunne gøre det, før de respektive myndigheder var blevet hørt. Inden dette var sket, mødte rendant Toft fra kredssparekassen ledsaget af beredne gendarmere den 2. 1. 1908 op i Skodborg og lod pengeskabet med indhold transportere til Haderslev. Kassereren, C. H. Lund, nægtede at udlevere nøglerne til det. Regeringen i Slesvig svarede først på klagen den 21. 5. 1908, og, som det var at vente, blev det en afvisning. Denne afgørelse blev appelleret til indenrigsministeren. Af overpræsidentens indberetning til denne fremgår, at han var klar over, at sagen ikke stod godt, men, skrev han, en retsafgørelse til skade for Haderslev kreds ville også i politisk henseende være overordentlig beklagelig. Herefter afviste også indenrigsministeren klagen 28. 9. 1908.

Skodborg kommune måtte nu gå rettens vej. Skønt både landsretten i Flensborg og overlandsretten i Kiel i deres domme gik Haderslev kreds imod, blev sagen appelleret til Rigsretten, som omsider, 11. juli 1911, stadfæstede overlandsrettens dom. Sagen vakte stor opmærksomhed og blev i 1911 fremdraget i Landdagen af Nis Nissen. Den 27. 11. 1911 blev der sluttet forlig med Haderslev kreds om vilkårene for tilbagegivelsen: Kredsen betalte Skodborg kommune 75.000 mark

i skadeserstatning og indskød 244.000 mark, som skulle stå uopsigeligt, men amortiseres med 5 pct. Sammen med mange andre af tidens begivenheder var sagen omkring Skodborg sparekasse et vidnesbyrd om danskhedens styrkelse i disse år.

ÅBENRÅ KREDSSPAREKASSE

I Åbenrå kreds havde landråd v. Uslar så længe som muligt fastholdt den gamle tyske politik, der gik ud på at forene danske og tyske på det økonomiske område. »I denne forening af de to politiske retninger på det økonomiske område, hvor al politik er udelukket, ser agitatorerne med rette et låg til deres kommende ligkiste«, skrev han i 1902 til overpræsidenten. At oprette en kredssparekasse måtte, lige som i Haderslev kreds, medføre, at kreditgivningen blev et led i nationalitetskampen og virke som en udfordring på danskerne. Det ser imidlertid ud til, at landråderne efter Köller-politikkens hærgen regnede danskheden i kredsen for så svækket, at der ikke længere var grund til at føre en neutral politik på det økonomiske område. I sommeren 1906 indberettede G. E. Dryander, der da var konstitueret som landråd under von Uslars fravær, at en naturlig udvikling lidt efter lidt gjorde Åbenrå kreds til en tysk kreds. Den modstand mod kredssparekassen, Dryander måtte tage i betragtning, kom da heller ikke fra dansk, men fra tysk side, især fra Åbenrå by, hvis repræsentanter i Kredsdagen ikke ønskede en konkurrent til den kommunale sparekasse. Af den grund sendte han forud for den afgørende beslutning en skrivelse til alle tyske kredsdagsmedlemmer, hvori han søgte at vinde deres stemmer ved at fremhæve en kredssparekasses nationalpolitiske betydning; den ville bl. a. bevirke, at dansksindede låntagere undlod al åben og demonstrativ deltagelse i de danske bestræbelser. Han ville derved forebygge, at hans forslag strandede, således som det var sket i 1904, da v. Uslar havde søgt at få oprettet en kredssparekasse. For at sikre sig, at statutforslaget (der i det væsentlige var en kopi af Haderslev kredssparekasses vedtægter) ikke blev underkastet mere end én behandling i Kredsdagen, sendte han det forinden til overpræsidenten, hvis rettelser han accepterede bortset fra en tilføjelse om, at kun en fjerdedel af kapitalen måtte udlånes mod gældsbevis.

Dryander motiverede kredssparekassens oprettelse med, at kredsen, hvis finanser var meget ugunstige, havde brug for nye indtægter.

Hvis ikke skatterne skulle forhøjes, var kredssparekassen en nødvendighed. Den ville give fuldstændig sikre, risikofrie indtægter. Haderslev kredssparekasse ville om få år give kredsen en årlig indtægt på 40.000 mark; i Åbenrå kunne man regne med $\frac{2}{3}$ af dette beløb.

På Kredsdagens møde 4. 9. 1906 blev statutforslaget vedtaget med 16 stemmer mod 1. Den 14. 9. godkendte overpræsidenten vedtægterne, og 1. 11. 1906 blev kredssparekassen åbnet. Imod stemte Falle Lildholdt, men ikke det andet danske medlem Jørgen Iversen, der mente, at kredssparekassen var en nødvendighed på grund af kredsens finansielle stilling. Den politisk betydningsfulde modstand blev udtrykt af Åbenrås borgmester, Rickmers, der ganske vist afholdt sig fra at stemme, men udtalte, at det sikre var, at bysparekassen ville komme til at lide tab som følge af oprettelsen. Afstemningsresultatet var en stor personlig sejr for Dryander.

Efter Haderslev kredssparekasses forbillede blev der indrettet et stort antal filialer, i løbet af 1906 og 1907 ikke færre end 11; i 1913 rådede man over 17: Bedsted, Bovrup, Felsted, Genner, Gråsten, Klipleve, Klovtoft, Kværns, Nybøl, Nørre Hostrup, Røde kro, Smedager, Tråsbøl, Tumbøl, Varnæs, Vilsbæk og Øster Løgum.

Filialen i Gråsten var den tidligere sparekasse for Gråsten og omegn, som kredsen overtog i 1907. Det Ahlmannske krak havde været skæbnesvangert for denne sparekasse, og dens forretningsførelse var siden da i det væsentlige blevet bestemt af konkurrencen fra sparekassen for Sundeved og omegn (indførelse af kontokurant, overgang til GmbH, o. s. v.). Indskudskapitalen, som i 1880 beløb sig til 483.000 mark, var i 1890 kun steget til 506.000 mark; fra 1895 til 1900 faldt den fra 578.000 til 558.000 mark. I 1906 gav ledelsen op, og man besluttede at sælge sparekassen til Gråsten kommune. Myndighedernes forkærlighed for den netop oprettede kredssparekasse bevirkede imidlertid, at Gråsten fik afslag hos regeringen, hvorefter landråd Dryander 7. 1. 1907 fik bestyrelsens tilslutning til et tilbud om at afstå sparekassen til kredsen mod at udbetale formuen (ca. 85.000 mark) til medlemmerne.

Kredssparekassens indskudskapital var 1907 1,4 mill., 1910 2,5 mill. og 1913 3 mill. mark. I sidstnævnte år var ca. 2 mill. anbragt som prioritetslån, godt $\frac{1}{2}$ mill. var kautionslån, 450.000 mark var udlån til offentlige institutioner; kun 89.000 mark var placeret i værdipapirer. Kredssparekassen havde da 3486 sparekonti, heraf ikke mindre end 1690 (formodentlig overvejende skoleelever) på under 60 mark.

Reservefonden udgjorde 41.000 mark, et utilladeligt lille beløb og et vidnesbyrd om, at der ville gå mange år endnu, før kredssparekassen kunne bidrage til at formindske kredsens skattebyrde.

Med det offentliges støtte i ryggen og med et nationalpolitisk mål som ledestjerne tog kredssparekassen i Åbenrå, ligesom den i Haderslev, langt mere uortodokse og dristige metoder i brug end de ældre sparekasser vovede at gøre. Landråd v. Uslar skrev i 1910 til overpræsidenten, at kredssparekassen ikke havde mange 1. prioritetslån; dem, den havde haft, var blevet opsagt, og pengene udlånt som 2. prioritetslån. Efterspørgslen efter disse penge var så stor, at han igen måtte bede om 500.000 mark til 3-3½ pct.! I 1911 var halvdelen af dens prioritetslån til landmænd blevet givet mod samtidig kaution og lå altså ude over den vedtægtsmæssige udlånsgrænse.

Kredssparekassens fremgang blev for en stor del vundet på bekostning af den relativt svage kommunale sparekasse i Åbenrå. Fra 1905 til 1908 var dennes indskudskapital i svag tilbagegang fra godt 2,1 til knap 2 millioner, men steg så til 2,4 mill. i 1910 og 2,8 mill. i 1913. Borgmester Rickmers kastede det rette lys over disse tal, da han i januar 1916 skrev til landråd von Schönberg i Sønderborg, at den skadelige indvirkning ikke var trådt så stærkt frem, fordi der i årene fra 1906 var tale om et stort almindeligt opsving, men at bysparer-kassen var gået glip af betydelige indtægter.

Kredssparekassen i Åbenrå blev altså en behagelighed for kredsens, men ikke en indtægtskilde for den. Omkring 1906 troede landråderne imidlertid, at de ville indlægge sig hæder og gavne deres respektive kredse, hvis de skaffede dem en kredssparekasse. Sådanne tanker må også landråd Rogge i Tønder have gjort sig, da han i 1907 kopierede eksemplet fra Åbenrå og med besvær fik Kreds dagen til at beslutte oprettelse af en kredssparekasse.

TØNDER KREDSSPAREKASSE

Kredsudvalget i Tønder besluttede at drøfte en eventuel oprettelse den 13. oktober 1906, men først et år senere, den 2. november 1907 godkendte Kreds dagen med 11 stemmer mod 8 kredssparekassens vedtægter. Modstanderne var 3 danskere, 3 interessenter i bestående sparekasser og 2 andre. Tønder bys protest var let at forstå i betragtning af, at der her i forvejen fandtes både en privat og en kommunal sparekasse. Regeringspræsidenten udbad sig da også en nærmere

redegørelse, før han godkendte beslutningen. Han gjorde bl. a. opmærksom på, at de høje lånegrænser, der var blevet tilladt Åbenrå kredssparekasse, skyldtes politiske årsager; han ønskede derfor en nøje fremstilling af, om de samme grunde talte for en så høj lånegrænse i den nordlige del af Tønder amt. Landråd Rogge henviste i sit svar på dette spørgsmål især til, at selv tyske landmænd optog lån i den danske Tønder Landmandsbank. Iøvrigt lagde han især vægt på, at kredsen ville få en ny indtægtskilde; han påberåbte sig de gunstige resultater fra kredssparekasserne i Haderslev og Åbenrå og ventede et endnu bedre udbytte i Tønder. Navnlig for hele den nordvestlige del af kredsen (hvor de danske sparekasser fandtes) måtte man ønske flere sparemuligheder. Han advarede mod ændringer i de vedtagne statutter, da dette ville udsætte hele projektet for fare. Herefter godkendtes statutterne den 29. 1. 1908, og 1. 4. 1908 påbegyndte Tønder kredssparekasse sin virksomhed. I 1911 var de samlede indskud på godt 2 mill., i 1914 2,4 mill. mark. Der var da 7 filialer og 7 indbetalingssteder.

Oprettelsen af kredssparekassen i Tønder fik få eller ingen gunstige følger. Tre sparekasser i en lille by som Tønder var for meget af det gode. Både den kommunale og den private sparekasse stagnerede, og kredssparekassen udviklede sig så utilfredsstillende, at Tønders borgmester, E. Plewka, kort før krigsudbruddet ville have foreslået dens likvidation.

SØNDERBORG KREDSSPAREKASSE

Ved krigsudbruddet i 1914 stod Sønderborg kreds fortsat uden en kredssparekasse. Den var ikke blevet ønsket, hverken fra dansk eller tysk side, og landråd v. Tschirschnitz havde ikke presset på. Den nye landråd, Kurt Schönberg (1912-19), havde ikke overlegenhed nok til at fortsætte sin forgængers langsigtede politik, men udnyttede hensynsløst den nationalistisk ophedede atmosfære under krigen til at gennemtrumfe kredssparekassens oprettelse. Den sagligt holdbare del af hans argumentation til fordel for denne sparekasse synes at have været, at kredsen under den statsdirigerede krigsøkonomi havde langt større beløb at forvalte end i fredstid.

Det antidanske motiv var dog det fremherskende. Han skrev til regeringspræsidenten, at »de fra felttoget hjemvendte danske partifæller« ville få gunstig kredit fra de danske sparekassers millionstore

fonds, medens »de tyske krigere« kun kunne regne med sparekasserne i Sønderborg, Nordborg, Augustenborg og Ketting. Vi må ikke lade »vore tyske brødre« i stikken. »Det ville være en dårlig tak for deres grænseløse hengivelse og offervilje«. »Det skal være en af kredssparekassens fornemste opgaver i fremtiden efter evne at beskytte landbefolkningen mod disse danskere«. Som i de andre købstæder måtte man også regne med energisk modstand fra den lokale bysparekasse. Den var imidlertid ikke populær i landbokredse, efter at den i 1907 havde opsagt lån til et samlet beløb af 400.000 mark i Nørre herred for at skaffe penge til den store byggevirksomhed, der fulgte med marinestationens oprettelse. Den forventede opposition fra købstadens side optog landråden så meget, at han anså det for ønskeligt at sikre sig de danske stemmer eller at holde Sønderborg by helt udenfor kredsens garanti (denne sidste idé afvistes af regeringen).

Schönbergs højre hånd var borgmester Klinker i Nordborg, en gammel mester i intrigens kunst. Han indskærpede landråden, at der ikke måtte tøves med kredssparekassens oprettelse og foreslog ham at lade de kommunale sparekasser i Nordborg og Augustenborg gå op i kredssparekassen (den kommunale sparekasse i Augustenborg var et betydningsløst foretagende, der var oprettet i 1913). Efter landrådets ønske kontaktede han Peter Grau, Pøl, men troede ikke på imødekommenhed fra dansk side.

Efter grundige forberedelser, der havde strakt sig over mere end et år, slog de sammensvorne til i oktober 1916. Den 15. 10. nedlagde Peter Grau sit kredsmandat og erstattedes af en suppleant. 4 af Kredsdagens medlemmer var indkaldt som soldater og kunne ikke

På grund af modstand fra danskernes og fra Sønderborg bys side var det for 1914 umuligt for myndighederne at få oprettet en kredssparekasse i Sønderborg. Indkaldelserne under krigen bevirkede imidlertid, at modstanderne af kredssparekassen kom i mindretal i Kredsdagen, og den fanatiske landråd Schönberg udnyttede øjeblikkelig chancen. Den 3. 10. 1916 sendte han overpræsidenten en skrivelse, hvis første side er aftrykt hosstående. Teksten lyder i oversættelse:

Det har hidtil ikke været muligt at få oprettet en kredssparekasse her, fordi landdistrikternes kredsdelegerede ikke har haft forståelse for dens betydning, fordi købstadrepræsentanterne forholdt sig afvisende af frygt for den konkurrence, som angivelig ville blive følgen for bysparekassen, og fordi danskerne energisk bekæmpede „fortykningsinstituttet“.

Med hensyn til landdistrikternes delegerede er der imidlertid indtrådt en sådan forandring, at de i henhold til kredsordningens § 105, 3. stykke, har bedt om øjeblikkelig indkaldelse af Kredsdagen med det formål at træffe beslutning om øjeblikkelig oprettelse af en kredssparekasse. Iøvrigt er den afvisende holdning uforandret den samme. På grund af indkaldelserne har stemmeforholdet imidlertid forskudt sig i en sådan grad, at majoriteten nu er sikret.

Der Vorfigende
des Kreisaußschusses

Sonderburg, den 21. Oktober

103

Nr. 5765

Betrifft
Antrag einer Kreissparkasse.

ohne Erlaß.

Es ist bisher nicht möglich gewesen, hier eine Kreissparkasse zu errichten, weil den Kreisstagsabgeordneten des platten Landes das Verständnis für die Bedeutung derselben fehlte, die städtischen Vertreter sich aus Furcht vor der der städtischen Sparkasse angeheulend erwachsenden Konkurrenz ablehnend verhielten und die durch das „Vordoutchungsinstitut“ energisch bekämpften.

Bezüglich der ländlichen Abgeordneten ist inzwischen eine derartige Wandlung eingetreten, daß sie gemäß § 105 Abs. 3 der Kreisordnung die sofortige Zusammenberufung des Kreistages zwecks Beschlußfassung über die unverzügliche Gründung einer Kreissparkasse beantragt haben. Ja Übrigen ist die Abneigung unverändert. Das Stimmenverhältnis hat sich aber durch Einberufungen so verschoben, daß jetzt die Majorität gesichert ist.

An

Herrn Ober-Präsidenten

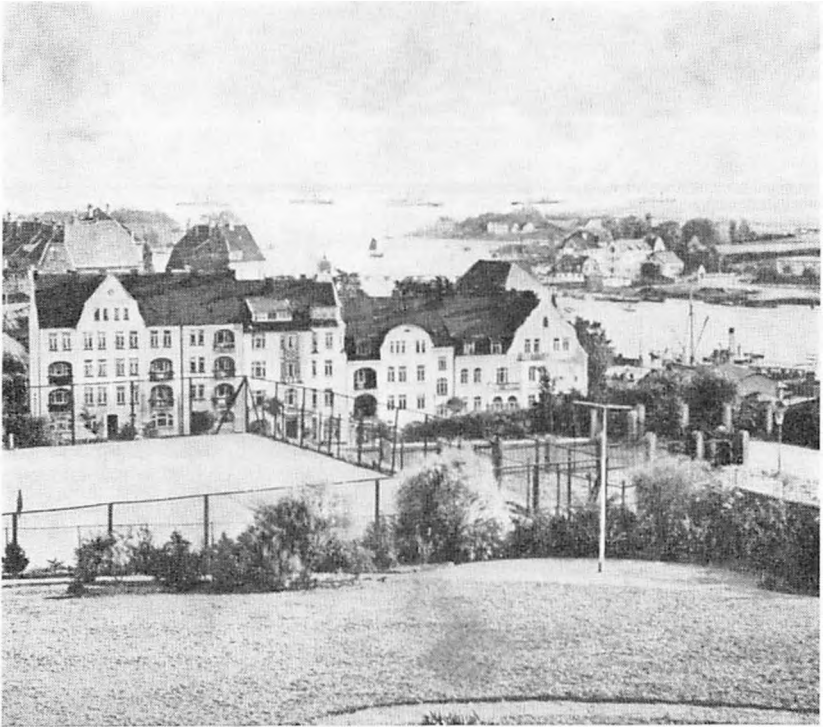
in

Schleswig.

Først i 1901 fik Sønderborg jernbaneforbindelse med statsbanenettet på fastlandet. Billedet viser den sidste diligence fra Gråsten på vej over pontonbroen 14. juli 1901. (Museet på Sønderborg Slot).

give møde. Den 17. indkaldtes Kredsagen til møde den 20. (så kort et varsel var kun tilladt i påtrængende tilfælde). Oprettelsen blev vedtaget med 9 stemmer mod 6 (3 danskere og 3 repræsentanter for Sønderborg by), og med den samme stemmefordeling besluttedes det at acceptere regeringens eventuelle ændringer i vedtægterne; optagelsen af de kommunale sparekasser blev besluttet med 12 stemmer mod 3. De 3 repræsentanter for Sønderborg erklærede beslutningen for ugyldig, fordi de 4 indkaldte kredsagsmænd ikke havde medvirket, og fordi det givne varsel havde været for kort. Overpræsidenten, Friedrich von Moltke, afviste naturligvis protesten og godkendte 16. 12. 1916 kredssparekassens vedtægter. En af regeringen indsat bestemmelse indførte checks og kontokurant. Der henvistes i den an-

Sønderborg prægedes før 1. verdenskrig i høj grad af den tyske marinestation, hvorfra dette billede er taget. I forgrunden etageejendomme i Helgolandsgade (dengang: Prinz Heinrich Strasse) opført til brug for underofficerer. (Museet på Sønderborg Slot).

ledning navnlig til, at staten var interesseret i at fremme anvendelsen af checks til afløsning af kontante penge. Kredssparekassen påbegyndte sin virksomhed den 6. 2. 1917.

Foruden de nævnte kommunale sparekasser overtog kredssparekassen flere Raiffeisenkasser. Der oprettedes en mængde filialer, i løbet af 1917 12 (Broager, Egersund, Elstrup, Guderup, Havnbjerg, Himmærk, Lysabild, Nordborg, Skelde, Skovby, Vester Soltrup og Østerby), i 1918 yderligere 7.

De kommunale og de statsanerkendte sparekasser

Hovedformålet med kredssparekasserne var at forbedre tyskernes lånemuligheder og at svække de danske sparekasser. Det kunne ikke undgås, at de samtidig påførte de øvrige tyskadministrerede sparekasser en meget følelig konkurrence. I Tønder dalede sparernes tilgodehavende i den private sparekasse 1905-10 fra 3,9 til 3,6 millioner; og i 1913 var det kun steget til 3,8 millioner. I Åbenrå bysparekasse gik indskudskapitalen tilbage lige til 1909, men steg så til 3,8 millioner. Det er meget svært at angive omfanget af kredssparekassernes uheldige konsekvenser for de øvrige tyske sparekasser med tal, fordi konkurrencen i almindelighed kun viste sig i en afmatning af den stærke fremgang, der var det karakteristiske under tidens gode konjunkturer. Dertil kommer, at alle sparekassers forretningsresultater i femåret 1905-10 i større eller mindre grad prægtes af den internationale krise 1907-08. I Sønderborg, hvor der ingen kredssparekasse fandtes, var det denne krise, der var skyld i, at bysparekassens indskudskapital blev reduceret med 280.000 mark.

De tyskadministrerede sparekassers udvikling prægedes imidlertid ikke blot af konkurrencen fra kredssparekasserne og af konjunkturerne, men også af de regeringsforskrifter, de havde at rette sig efter. Statskontrollen var kun modstræbende blevet accepteret af de slesvigholstenske sparekasser, fordi den, samtidig med at sikre sparerens interesser, nedbrød det, der havde været disse sparekassers styrke: den smidige tilpasning til kundernes behov. Efter 1900 var kun GmbH-kasserne fri for statens indgreb.

En række af de reformer, som regeringen gennemførte efter 1900, styrkede imidlertid de statsanerkendte sparekasser ved at øge deres soliditet og nærme deres drift til bankernes. Alle sparekasser blev således tvunget til at ansætte en genpartsbogholder («Gegenbuch-

führer«), og i 1905 var denne reform gennemført næsten overalt. Spørgsmålet om udlånsgrænsen var et stadigt stridsspørgsmål. Sparekasseforbundet havde håbet at få regeringens samtykke til en generel udvidelse af denne grænse, men indenrigsministeriet ville kun gå med til at overveje udvidelser i de tilfælde, hvor den enkelte sparekasse ansøgte om det. Det blev imidlertid for hvert år, der gik, mere og mere klart, at Reinertragvurderingen var ganske forældet, og i 1910 gik regeringen med til at tillade kredsudvalg og magistrater at beskikke vurderingsmænd ved de kommunale sparekasser, som derved opnåede en betydelig udvidelse af udlånsgrænsen. I 1908 blev det tilladt sparekasserne at tage imod checks, en reform, hvis meget store betydning fremtrådte efter nogle års forløb. I 1913 ophævedes bestemmelsen om, at regeringen skulle godkende sparekassernes anvendelse af deres overskud; det måtte fremtidig frit anvendes til udbygning af det offentlige vejnet og til forbedringer af folkeskole- og fattigvæsenet.

Denne indrømmelse, der måtte glæde kommunerne, var dog kun et plaster på et stort sår. Regeringen benyttede nemlig sin kontrol med sparekasserne til at indføre bestemmelser, der intet havde med sparekassernes vel at gøre, selv om den begrundede dem med hensynet til deres likviditet. For at styrke statsfinanserne (statsobligationernes kurs) blev de kommunale og statsanerkendte sparekasser ved lov af 23. 12. 1912 »om anbringelse af sparekassernes midler i ihænde-haverpapirer« tvunget til at købe obligationer (heraf mindst halvdelen statsobligationer), hvis værdi skulle udgøre mindst 25 pct. af passiverne; indtil en sparekasse var kommet op på denne procentdel, skulle den hvert år anvende 3/10 af sit overskud til opkøb af værdipapirer.

For de slesvig-holstenske sparekasser drejede det sig om et indgreb, der måtte få meget negative følger. I 1909 havde deres værdipapirer nemlig kun udgjort godt 7 pct. af passiverne (deres statspapirer tilmed kun godt 2 pct.), medens det preussiske gennemsnit var fire gange så stort. Skønt sparekasserne fremhævede, at den i forvejen høje rentefod i Slesvig-Holsten ville komme til at gå yderligere i vejret, var regeringen ubøjelig.

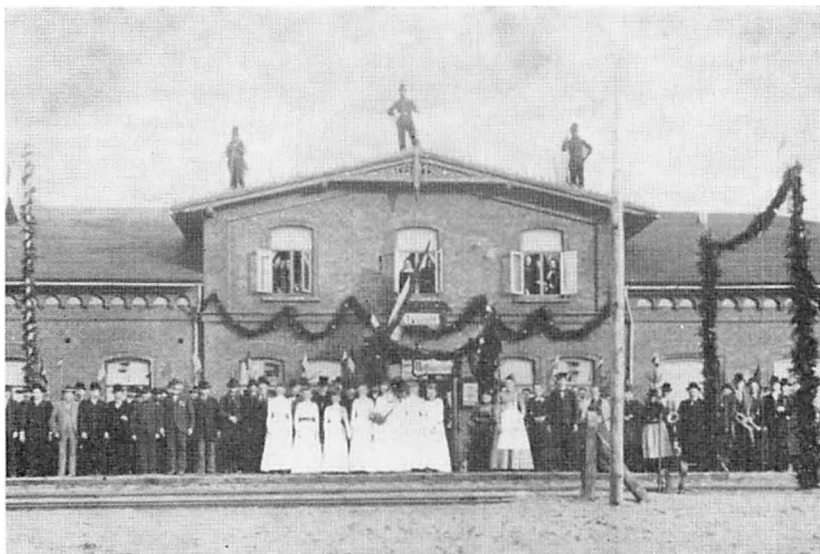
På en konference i 1910 udtrykte navnlig embedsmændene fra Nordslesvig forfærdelse over det planlagte skridts konsekvenser. Borgmester Rathje fra Tønder erklærede, at den kommunale sparekasse dér ville blive ruineret, og landråd Dryander fra Haderslev udtalte,

at for kredssparekassen ville et sådant opkøb af værdipapirer betyde »en politisk désastre«. Med et sådant argument vandt man altid gehør i Berlin, og i et ministerielt cirkulære af 8. 5. 1913 blev der lovet lettelser for sparekasser i sprogligt blandede egne, hvis deres konkurrenceevne ellers var truet.

Når man ser bort fra det sidstnævnte tvangsindgreb, må det siges, at de preussiske reformer mellem 1900 og 1914 styrkede sparekasserne og tilskyndede dem til en mere bankmæssig drift. Dette fik også positiv betydning for de kommunale sparekasser i Nordslesvig, selv om den nationale kamp og dens konsekvenser forvrængede det, man ellers ville have kaldt en normal udvikling.

Sønderborg bysparekasses indskudskapital steg 1900-1913 fra 7,1 til 8,9 millioner mark, og bortset fra den afmatning, der skyldtes krisen 1907-08, mærkede sparekassen i høj grad konkurrencen fra den opblomstrende Sonderburger Bank og den i 1909 oprettede danske Folkebanken for Als og Sundeved. For at kunne tilfredsstille låneinteresser i Sønderborg by havde den opgivet sine interesser på Nord-als, og i det sydlige Als trængtes den af de tre danske sparekasser, der fandtes dér. Den var dog i 1914 fortsat Nordslesvigs største sparekasse. Den blev drevet efter klart kapitalistiske principper. I 1900 besluttede man at forrente alle indskud på mindst 10.000 mark med en særlig høj rente. I 1913 indførte sparekassen foliokonti, en bankmæssig reform af stor betydning for dens fortsatte udvikling. På den anden side uddelte sparekassen fra 1907 – da vedtægterne igen gjorde det muligt – store beløb til almennyttige formål. For tiden indtil 1918 drejede det sig om ialt 393.704 mark, heraf 138.600 mark til overrealskolen, 49.500 mark til pigemellemskolen og 24.500 mark til asylet; til sportspladsens (ringriderpladsens) indretning gav sparekassen 39.000 mark, og menighedsplejen fik 27.600 mark, for at nævne nogle af de største beløb.

Åbenrås bysparekasse havde foruden kredssparekassen også Den Nordslesvigske Folkebank som konkurrent. »På grund af den højere rente, de betaler, har de størsteparten af sparerne og dermed pengene og takket være dem indflydelsen og magten i økonomisk henseende«. skrev magistraten i 1913 til regeringen. Det var sikkert for at forbedre sin konkurrenceevne over for Folkebanken, at sparekassen i 1900 indførte daglige åbningstider og fik sat udlånsgrænsen på landet op til 25 gange Reinertrag; af samme grund blev der i 1902 skabt mulighed for kontokurantkonti. Efter 1906 var det kredssparekassen, der var

De smalsporede kredsbaner, der blev anlagt i Nordslesvig mellem 1898 og 1910, var en prestigesag for de preussiske embedsmænd. Selv om „småbanerne“ tyngede hårdt på kredsens budgetter, bragte de landdistrikterne i hurtig forbindelse med kredsens hovedby. Billedet viser indvielsen af Kløvtoft station (1900) på strækningen Åbenrå-Løgumkloster. Hvidklædte piger, hornorkester og lokale honoratiories venter på det første tog. På taget af den guirlandesmykkede stationsbygning står tre skorstensfejere for at bringe foretagendet held og lykke. Fra bygningen vajer selvfølgelig et tysk flag, men under dette er anbragt et skilt med et dansk „Velkommen“. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

den aktuelle fare, og for at kunne tage kampen op med den blev udlånsgrænsen i 1907 sat op til 30 gange Reinertrag og rentefoden i 1913 forhøjet til 4 pct. Indførelsen af edsvorne vurderingsmænd kom især til at gavne kredssparekassen, eftersom bysparekassens vurderingsmænd kun virkede inden for købstadens grænser. Det skal sikkert opfattes som et træk i kampen mod kredssparekassen, at bysparekassen understregede sin politiske neutralitet ved at give lån til »Folkehjem«, Sprogforeningens forsamlingsbygning i Åbenrå. – Sparekassens uddelinger til almennyttige formål steg fra godt 2000 mark om året ved århundredets begyndelse til godt 8000 i 1914. De fleste af pengene gik til kulturelle institutioner o. lign. (skoler, koncerter, sport, brandværn). Politisk betonedede gaver var meget sjældne; som undtagelse kan nævnes hædersgaver i 1910 og 1911 til et par veteraner, som i 1848 havde kæmpet på slesvig-holstensk side.

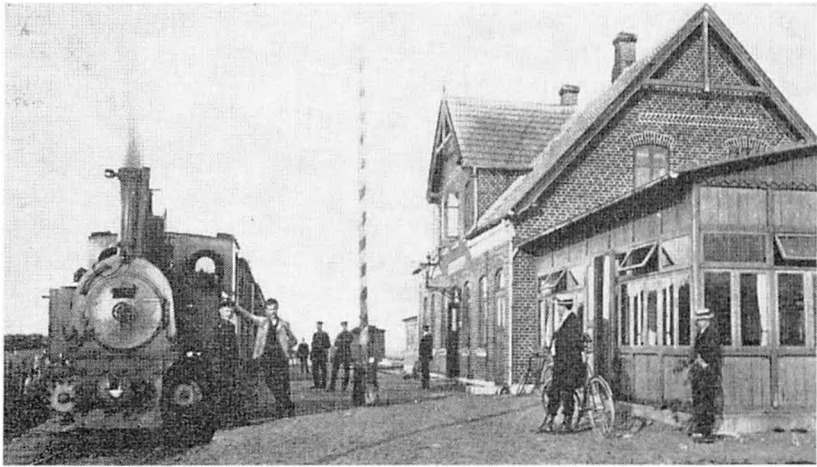
Den kommunale sparekasse i Ketting klarede sig godt. Indskuds-

kapitalen steg 1900-10 fra 1,1 til 1,8 mill. mark. I 1905 omdannedes sparekassen af juridiske grunde til den offentlige korporation »Spar-kasse des Sparkassenverbandes Ketting« med vedtægter, som i det væsentlige fulgte normalstatutterne. Til formand valgtes kreaturhandler H. Erichsen, Ketting. For at kunne stå sig i konkurrencen med de private sparekasser blev lånegrænsen i 1900 udvidet til 25 gange Reinertrag, og i 1914 blev det af samme grund tilladt den at sætte indskudsrenten op over 4 pct. Det ser ud til, at Ketting sparekasse tog sig forskellige friheder ud over de officielle forskrifter. Man udstedte således frejdigt rent danske kvitteringsbøger, indtil det blev forbudt i 1904; det forhindrede dog ikke sparekassen i at lade sine nye vedtægter af 1905 oversætte til dansk og indhæfte i sparekassebøgerne.

Af statsanerkendte private sparekasser fandtes der, som nævnt på s. 234, 5 i 1900: i Uge, Bov, Tinglev, Burkal og Ravsted. Det drejede sig i alle tilfælde om små kasser med under 200.000 mark i indskudskapital (i Bov kun 36.000 mark i 1898). Bestyrelserne var enten tyske eller nationalt indifferente. Det må antages, at de har valgt at stille sig under myndighedernes tilsyn i håbet om, at antagelsen af normalstatutterne ville gavne dem forretningsmæssigt. Det blev imidlertid ikke tilfældet. Kredssparekasserne lagde sig i vejen for deres udvikling, og for de fleste af dem medførte loven om tvungent køb af værdipapirer en afgørende krise.

For ikke at trætte læseren med for mange eksempler skal her kun fortælles mere indgående om sparekassen i Ravsted. Den syntes at have rigtig gode chancer: indskudskapitalen var i 1899 188.000, i 1911 280.000 mark; reservefonden lå langt over gennemsnittet: 23.000 mark i 1900, 37.000 i 1912. Da over halvdelen af kapitalen i 1900 var udlånt mod gældsbeviser, gik myndighederne med til en forskrift om, at halvdelen af kapitalen måtte udlånes på denne måde, skønt normalstatutterne satte grænsen så lavt som en fjerdedel (i Burkal blev grænsen sat så højt som til tre femtedele).

Bestyrelsen omgikkes imidlertid vedtægterne med en nonchalance, der sikkert var almindelig i små sparekasser. Amtsforsander Bargum, der var medlem af bestyrelsen, fik et lån på 5200 mark, skønt maximalgrænsen var 3000 mark, og Ravsted sogn fik et rentefrit lån på 3000 mark til indlæggelse af centralvarme i kirken, skønt rentefri lån ikke var tilladt. Sparekassen udlånte 22.600 mark til Raiffeisenkassen i Ravsted, hvor renten var $3\frac{1}{4}$ pct., i stedet for at købe obliga-

Kelstrup station på kredsbanestrækningen Haderslev-Årøsund, fotograferet ca. 1905.

tioner, der i hvert fald ville have givet 4 pct. Den hjemkaldte ikke gældsbeviser, selv om de var flere årtier gamle. Fortjenesten var for ringe, fordi man efter bankernes eksempel havde nedsat udlånsrenten til $4\frac{1}{4}$ pct. Ansvar for det dårlige resultat blev lagt på den mangeårige forretningsfører H. N. Greisen.

Sparekassens uddelinger var i flere henseender ejendommelige. I en årrække betalte man således 250 mark til amtsforstanderens embeds-omkostninger, indtil regeringen omsider forbød det (i 1911). I flere år gav sparekassen den lokale krigerforening et beløb til »vedligeholdelse af dobbeltegen«, en national manifestation, der var usædvanlig og ikke kan have skaffet kassen flere kunder.

Det kom til en krise, da regeringen i 1913 ikke blot ville have sparekassen til at overholde vedtægterne, men også til at købe værdipapirer i h. t. loven af 23. 12. 1912. Dette krav blev af sparekassen anset for at være helt ødelæggende, og selv om regeringen nedsatte sit krav til langt under det normale, var medlemsforsamlingens svar i 1913 en beslutning om at omdanne sparekassen til GmbH. Myndighederne havde ønsket en anden løsning (»befolkningen er bedre tjent med kredssparekassen i Tønder«), men accepterede dog likvideringen. Det nye selskab blev oprettet i 1914; Greisen fortsatte som forretningsfører.

Burkal sparekasse gennemgik den samme udvikling. I 1913 drøftede generalforsamlingen en eventuel omdannelse af sparekassen til

en filial af Tønder kredssparekasse. Resultatet blev imidlertid det overraskende, at man fortsatte som selvstændig sparekasse og endda accepterede regeringens maximale krav. Omsvinget synes at være blevet fremkaldt af et formandsskifte, idet den mangeårige formand, J. A. Boysen, afløstes af Th. Lorenzen, Vrågård, der tillige var amtsforstander.

Sparekassen i Tinglev besluttede under tilsvarende omstændigheder i 1912 enstemmigt at omdanne sparekassen til GmbH. Myndighederne lagde sig imidlertid imellem (indenrigsministerens godkendelse skulle først indhentes), og resultatet blev også her, at man bøjede sig for alle regeringens krav.

I Uge blev sparekassens opløsning første gang bragt på bane i 1907, og det må vel, efter tidspunktet at dømme, have været kredssparekassens oprettelse, der lå bag dette forslag. En fortsat tilbagegang, som myndighederne især tilskrev den lokale Raiffeisen-kasse, bragte igen spørgsmålet i forgrunden, og i 1911 besluttede garanterne enstemmigt at opløse sparekassen.

Bov sparekasses opløsning besluttedes i 1913 (godkendt 1914), efter at en revision fra tilsynets side havde vist, at vedtægternes forskrifter ikke blev overholdt.

GmbH-sparekasserne

34 af de gamle private sparekasser i Nordslesvig antog i 1899/1900 form af selskaber med begrænset hæftelse. (Hviding sparekasse blev ikke Gesellschaft, men Genossenschaft). Under de nordslesvigske forhold er det rimeligt at inddеле dem efter nationale sympatier. 5 af dem var tyske; efter at Gråsten og omegns sparekasse i 1907 var blevet en filial af Åbenrå kredssparekasse drejede det sig om de 4 sparekasser, som fra gammel tid dominerede på Tønder-egnen: Tønder, Løgumkloster, Højer og Hostrup. Bestyrelsernes tyske sindelag var først og fremmest en tradition og synes ikke at have smittet af på forretningsførelsen. — Af de resterende 29 regnede man fra dansk side sparekasserne i Daler og Emmerlev for »blakkede«, d. v. s. politisk neutrale. I tyske indberetninger blev bestyrelsen for Visby sogns sparekasse betegnet som overvejende »loyal«. Sparekassen i Bylderup var vist mere dansk end tysk, men amtsforstanderen (Bucka) blev valgt til formand, og protokollen førtes på tysk; til gengæld var regnskabet dansk. I sparekassen for Nørre Løgum og Øster Højst var bestyrelserne rent danske, men blandt garantterne var der flere tysksindede. — Fra drager man også disse 6 sparekasser, var der 23 rent danske sparekasser tilbage. De omfattede samtlige GmbH-sparekasser i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg kredse samt 5 i Nørre Tønder kreds (blandt disse 5 var den ikke tidligere omtalte sparekasse for Døstrup sogn, der påbegyndte sin virksomhed i 1898 og i 1899 omdannedes til GmbH.). Til den danske gruppe henhørte ved verdenskrigens udbrud også de kommunale sparekasser i Skodborg og Ketting.

I årene fra 1900 til 1914 oprettedes der i det vestlige Nordslesvig følgende 4 sparekasser, som lige fra begyndelsen havde GmbH-formen: Sparekassen for Ballum Sogn og Omegn 1899, Spare- og Laanekassen for Tønder Landsogn 1900, Spare- og Laanekassen for

№ 1345:

Prædiker 3 Mai 1899

Jes. Wolff. Medf. n. 2/5 99 - fra J. N. - lsb. den
Lise Lorenzen i Ballum.

H. N. den Rindlifer fra Gendarmen
i Dist. Schads

Jes. forfælling følgende Hestkø:

1. Jfr. den Hestkø, der Lorenzen i sinne
nifullig selv ind selv giffenilten Hestkø
in sinne sinne ind Hestkø ... af Linge
ind sinne Hestkø Hestkø Hestkø, Hestkø
Hestkø Hestkø Hestkø Hestkø, Hestkø
in Hestkø Hestkø, Hestkø Hestkø Hestkø?

2

Myndighederne kontrollerede sparekassernes og deres funktionærers nationale farve. Vi aftrykker her første side af en forespørgsel på 5 punkter, som gendarmen i Skast skulle besvare i anledning af, at lærer Hans Lorenzen i Ballum havde anmodet om at måtte overtage hvervet som kasserer i den nystiftede sparekasse i Ballum. Punkt 1 lyder i oversættelse:

Er den kendsgerning, at Lorenzen engang har haft et juletræ, der på en påfaldende måde var smykket med røde og hvide farver, i sin stue og senere endnu temmelig længe på sin mødding, med sikkerhed blevet fastslået af troværdige vidner, og hvornår, i hvilket år, er dette sket?

Møgeltønder Sogn 1900 og Spare- og Laanekassen for Hygum By og Omegn 1911. Sparekasserne i Ballum og Hygum var rent danske, medens sparekassen i Møgeltønder, som ifølge amtsforstanderens indberetning var oprettet ud fra rent politiske, altså dansk-nationale, motiver, af danskerne blev betragtet som »blakket«. Sparekassen i Emmerske (Tønder landsogn) var et upolitisk foretagende, i hvis bestyrelse de dansksindede var neutraliserede.

Sparekassen for Rødding By og Omegn blev i 1914 sammensluttet med Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder.

Herefter var der ultimo 1914, med den omdannede sparekasse i Ravsted, 37 GmbH-sparekasser, hvoraf 5 var tyske, 8 »blakkede« og 24 danske

DE TYSKE SPAREKASSER

De 4 tyske GmbH-sparekasser udgjorde tydeligt en gruppe for sig, mindre fordi bestyrelsen var tysk, end fordi det drejede sig om store, solide, men noget gammeldags pengeinstitutter, der lagde vægt på at kunne yde meget anseelige bidrag til almennyttige formål. Deres udvikling fremgår af følgende tal:

	Indskud		Prioritetslån		Kautionslån	
	mill. mark 1900	mill. mark 1913	mill. mark 1900	mill. mark 1913	mill. mark 1900	mill. mark 1913
Tønder	3,2	3,8	?	?	?	?
Højer	2,3	3,7	1,4 (1899)	?	0,9 (1899)	?
Løgumkloster	1,2	2,5	0,6	1,5	0,7	1,3
Hostrup	0,7	1,3	0,6	1,2	0,1	0,1
	<u>7,4</u>	<u>11,3</u>				

Sparekassen i Hostrup havde 27 garantier, men de andre tre ejedes af ganske små grupper, repræsenterende de pågældende byers hjemmetyske, oprindeligt slesvigholstensk-sindede, borgerskab: i Højer 12, i Tønder 10 og i Løgumkloster endog kun 4. Forretningsandelene var tilsvarende store; i Tønder således 25.000 mark. I Hostrup sparekasse var formanden 1870-1914 amtsforstander og gårdejer Jørgen Hostrup, der efterfulgte den på side 55 nævnte Boy Momsen. Foruden familien Hostrup var Rasch'erne fremtrædende i sparekassens administration (bl. a. som regnskabsførere). — I Tønder var provst Carstens lige til 1899 formand for den private sparekasse; hans efterfølger indtil 1914 blev digegreve Bendix Todsen. Sparekassen havde fremdeles kontor i forretningsførerens hus; da købmand Schierning døde i 1906, efterfulgtes han som regnskabsfører af svigersønnen, Oluf P. Olufsen, der så flyttede ind i en nybygning i Østergade. — På samme måde gik sparekasseshvervene på omgang inden for nogle få familier i Højer og Løgumkloster. Forholdene var særlig påfaldende i Løgumkloster, hvor der kun var 4 indehavere; flækkens borgmester fik gerne tildelt den ene post.

Driften af de fire sparekasser, der fra 1900 også omfattede bank-

forretninger, udviklede sig støt og begivenhedsløst. De gjorde sig som nævnt bemærkede ved deres store uddelinger til almennyttige formål. I Højer betalte sparekassen bl. a. renter og afdrag på en hel række af kommunens lån. I Løgumkloster påbegyndte Fr. Nielsen, der 1899-1916 var en af sparekassens direktører (indehavere), tilplantningen af hedearealerne ved Åved lige vest for Løgumkloster (i 1966 159 ha). I tiden indtil 1920 betalte Løgumkloster Sparekasse desuden afdrag og renter af kommunens jernbane- og sygehuslån (ialt 70.800 mark). I 1904 købte sparekassen den gamle skole og indrettede den til gratis bolig for ældre ægtepar.

DE »BLAKKEDE« SPAREKASSER

De »blakkede« sparekasser lå alle i Tønder amt. De havde kun lokal betydning. Det karakteristiske ved dem var, at der sad små bestillingsmænd i administrationen. Ved århundredskiftet var direktøren i Emmerlev sparekasse således P. L. Pedersen, der tillige var kommuneforstander i Nørre Sejerslev, medens regnskabsføreren, Hans Jensen Hansen (en svigersøn af den gamle degn Johs. Hansen) var kommuneforstander i Sønder Sejerslev. I Daler var situationen den samme.

DE DANSKE SPAREKASSER

De danske sparekasser havde ved omdannelsen i 1900 bekendt national kulør. Deres bankforbindelser var de hjemlige danske banker, de gav lån til de mange danske forsamlingshuse, der blev opført, og de tegnede efter evne andele i Nordslesvigsk Kreditforening i 1909. Den store sparekasse for Sundeved og omegn købte således Hotel Stadt Hamburg (nu Hotel Gråsten) og tegnede for 10.000 mark andele i Nordslesvigsk Kreditforening. Nordborg Sparekasse gav lån til opførelsen af »Nørherredhus«. Brøns sparekasse lånte det lokale forsamlingshus 4500 mark, men gav afslag på et andragende om at få renten nedsat til 4 pct.

Man glemmer imidlertid let, at det var svært for sparekasserne at forene hensynet til et godt årsregnskab med økonomiske ofre for den danske sag. I 1906 ville Brøns sparekasse således optage et lån på 12.000 mark. I protokollen noterede man i den anledning: »Bestyrelsen var af den mening, at vi burde låne på det sted, hvor vi kunne få

Med støtte fra Nordborg Sparekasse opførtes i 1906 „Nørherredhus“ i Nordborg som det 21. i rækken af danske forsamlingshuse. På billedet er det første pigehold i Nordborg Ungdomsforening fotograferet foran „Nørherredhus“, vistnok i 1907. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

det billigst, enten hos Tønder Landmandsbank eller hos Rigsbanken«. Den stærkt danskorienterede, men ikke velhavende sparekasse i Ballum vedtog kun med nød og næppe at tegne en andel på 3000 mark i Nordslesvigsk Kreditforening: 5 stemte for, 4 imod og 1 afholdt sig fra at stemme. Der synes også at være en tilbøjelighed til at overvurdere den rolle, sparekassernes uddelinger af deres overskud kom til at spille for nationalitetskampen. Først og fremmest drejede det sig gennemsnitligt kun om nogle få hundrede mark hvert år (den mere forretningsmæssige drift efter 1900 havde meget lidt tilovers for den sociale målsætning), og det var så godt som aldrig klart dansk-nationale foretagender, der modtog støtte, men, når det kom højt, sygeplejeforeninger, husflidsforeninger, gymnastikforeninger og landboforeninger.

Sammensætningen af sparekassernes bestyrelser forandrede sig lidt efter lidt, for en del fordi GmbH-formen nødvendiggjorde en opdeling i en lille gruppe meget beskæftigede »forretningsførere« (administrationen) og et kontrollerende tilsynsråd, men efter alt at dømme navnlig af dybereliggende årsager. Man lægger især mærke til, at personalunionen mellem sparekasse og landboforening, som endnu i halv-

femserne havde spillet en højst positiv rolle for sparekassernes virke, gradvis løsnedes eller helt ophørte efter 1900. Lige fra 1850'erne havde landbrugets foregangsmænd opfattet landboforeninger og sparekasser som organer, der på hver sit område fremmede landmændenes bestræbelser for at opnå materiel fremgang; de var derfor med til at oprette dem og tog sæde i både landboforeningers og sparekassers bestyrelser. Efter århundredskiftet skete der en specialisering; selv om der selvfølgelig fandtes adskillige undtagelser, blev reglen nu den, at man enten gik op i landboforeningsarbejdet eller blev sparekassemand, og det ser ud til, at det var landboforeningerne, der trak mest.

Sparekassen for Haderslev Byes Omegn havde i tiden mellem 1864 og 1900 5 bestyrelsesmedlemmer som tillige sad i bestyrelsen for Haderslev Amts Landboforening, de 3 af dem endog som formænd; i tiden mellem 1900 og 1920 var derimod kun en af landboforeningens mænd med i sparekassens bestyrelse (Jep Autzen fra Djernæs sad 1892-1905 i landboforeningens og 1900-1904 i sparekassens bestyrelse). Tendensen synes at have været mest udpræget på østkysten, medens man længere vestpå konstaterer, at Peter Terp fra Agerskov sparekasse 1903-06 var sekretær i Den nordslesvigske Landboforening, og at Wilken Nissen fra Toftlund sparekasse efterfulgte ham på denne post (1906-12); den samme forenings bibliotekar var 1898-1913 Ludvig Petersen fra Gram sparekasse.

Det karakteristiske er ellers, at det mest er æreshverv, landboforeningernes mænd overtager i sparekasserne, sandsynligvis fordi arbejdet her var blevet for tidskrævende. Det daglige arbejde gik så over til mænd, som tog det i arv efter deres fader (som Chr. Højer i Agerskov og Peter Timmermann i Skærbæk), eller, for det meste, til lokale næringsdrivende eller mindre landmænd, der påtog sig jobbet som et bierhverv. De udførte samvittighedsfuldt deres arbejde, men da de var uden faglig uddannelse og uden storbøndernes autoritet, nøjedes de i de fleste tilfælde med at fortsætte forsigtigt i det gamle spor.

Følgen af denne udvikling var, at de danske sparekasser i Nordslesvig i den sidste snes år før verdenskrigen spillede en aftagende rolle for kreditgivningen i deres opland. Medens de tidligere med deres udstrakte personlige kreditgivning på lang eller kort frist havde været i stand til at tilfredsstille et meget varieret behov, betød koncentrationen om de sikre prioritetslån en mere skematisk forretningsførelse, der lod mangfoldige andre muligheder ligge. (I 1909 menes

Et sparekasseinterior fra århundredets første årti: Tilsynsråd, revision og forretningsførere i Sparekassen for Haderslev Byes Omegn, fotograferet 1. 12. 1906.

ca. 70 pct. af alle nordslesvigske sparekassers midler at have været anbragt i prioritetslån). C. P. Wolffs kongstanke om at få sparekasserne omdannet til landlige banker gik ikke i opfyldelse, og de nye vedtægter, der blev vedtaget i forbindelse med overgangen til GmbH-formen, medførte ikke en modernisering, således som bl. a. H. P. Hanssen havde håbet. Kontokurant indførtes kun slæbende eller slet ikke, og checks anvendtes så godt som ikke, skønt der af og til blev fremsat ønsker herom. Det var ikke god tone, at en sparekasse opnåede et betydeligt overskud – den skulle kun lige løbe rundt –, og anselige beholdninger af værdipapirer var sjældne. Følgen var, at sparekasserne måtte lade mange pludseligt opdukkende forretninger ligge, og i modgangstider kom de regelmæssigt ud for likviditetsvanskeligheder. Udlånsgrænserne udvidedes kun langsomt; amortisationslån anvendtes kun i undtagelsestilfælde, og endnu ti år efter, at Wolff havde opfordret sparekasserne til at opgive førsteprioritetslånene, var så godt som alt ved det gamle på dette område.

Wolffs egen sparekasse i Broager var i årene fra 1907-14 ude for en permanent likviditetskrise, som man søgte at imødegå ved hjælp af renteforhøjelser og opsigelser af prioritetslån. Hvor svært det var

at gennemføre nødvendige og for alle parter fordelagtige reformer, kan også illustreres med et eksempel fra Broager sparekasses historie: I 1903 forkastedes her et forslag om at udvide udlånsgrænsen fra 20 til 30 gange Reinertrag; først i 1908 blev grænsen sat ved 25 gange Reinertrag, og først i 1914 blev der givet tilslutning til 30 gange Reinertrag. Skønt kredssparekasserne tydeligt havde vist, hvor mange fordele oprettelsen af filialer indebar, var den eneste tilnærmelse hertil før 1914 de »hjelpesteder«, som sparekassen for Sundeved i 1913 besluttede at oprette, foreløbig i Sottrup, Ullerup, Varnæs og Holbøl. Sparekassen for Haderslev Byes Omegn, der var hårdest ramt af kredssparekassens konkurrence, fortsatte uanfægtet i den gamle skure og var præget af stagnation helt op til verdenskrigen.

Hvor meget kundernes nemme kontakt med sparekassen betød, fremtræder ved en sammenligning af udviklingen i Haderslev vesteramt med den i østeramtet. Mod øst hentede kredssparekassens talrige filialer mange penge ind til dette tyske pengeinstitut, men i vesteramtet, hvor kredssparekassen i særlig grad havde håbet at kunne fremme den tyske sag, hjalp filialerne den ikke. Forklaringen var åbenbart den, at de små danske sparekasser lå så tæt, at kredssparekassens filialer ikke opfyldte et behov (til de 10 danske sparekasser, der fandtes her i 1899, kom yderligere 2 i tiden indtil verdenskrigen). Sparekassen i Skærbæk og sparekassen for Frøs og Kalvslund herreder i Rødding, der begge lå i særlig udsatte strøg, øgede 1900-1913 deres indskudskapital fra 1,6 hhv. 1,2 mill. til 2,5 hhv. 1,8 mill. mark, og indskudskapitalen i sparekasserne i Gram, Spandet og Toftlund steg fra ca. 1,9 mill. i 1900 til ca. 4,3 mill. ved verdenskrigens udbrud.

Der gik en halv snes år efter sparekassernes omdannelse, før man fra dansk side skaffede sig et overblik over situationen. Bankdirektør Chr. Hübbe offentliggjorde i Sønderjyske Årbøger 1910 en meget nøgtern artikel, »Det nordslesvigske pengevæsen«, hvori han på grundlag af pengeinstitutternes regnskaber bl. a. gjorde op, hvor mange af de i Nordslesvig anbragte penge der stod under dansk, tysk eller blandet forvaltning. For sparekassernes vedkommende var resultatet (hvori de temmelig betydningsløse Raiffeisen-kasser er medtaget), at der i 1905 indestod ialt 66,7 mill. mark og i 1909 78,3 mill. mark. I 1905 forvaltedes kun 41,5 pct. af midlerne af danske sparekasser; i 1909 var dette procenttal dalet til 40. 57 hhv. 55 pct. af midlerne var under tysk forvaltning.

I Haderslev kreds stod i 1909 16,2 mill. mark under dansk og

Chr. Hübbe (1868-1945) var søn af en bager i Haderslev. Han uddannede sig i mejerifaget, havde ansættelse i forskellige forretninger og var 1901-1939 direktør for Haderslev Bank, der gik stærkt frem under hans kyndige ledelse. I Handelskammeret i Flensborg repræsenterede han den danske handelsstand. De afhandlinger om sønderjyske kreditforhold, som han før 1914 offentliggjorde i Sønderjyske Årbøger, er væsentlige bidrag til belysning af tidens økonomiske historie. (Efter fotografi fra ca. 1913, tilhørende Haderslev Bank).

12,3 mill. under tysk forvaltning, men de dansk-forvaltede penge øgedes 1905-09 kun med 9 pct., mens de tyskeforvaltede indskud viste en fremgang på 37 pct.; i Åbenrå kreds var de tilsvarende tal 3,5 og 6,5 mill. mark, hhv. 10 og 60 pct.; i Sønderborg kreds, hvor danske sparekasser forvaltede 8,7 og tyske sparekasser 10,7 mill. mark, var tilvæksten størst på dansk side, nemlig 17 pct. over for 1 pct.; i Nørre Tønder kreds var fremgangen ganske vist procentvis lige stor i de to grupper, men i 1909 indestod her 15 mill. mark i tyske sparekasser og kun 2,7 mill. mark i danske.

Hübbe gjorde det med sin opsigtsvækkende artikel klart, at ganske vist havde man ved sparekassernes omdannelse i 1899/1900 forhindret den preussiske regering i at lægge de danske sparekasser under sin kontrol, men reformen havde ikke været tilstrækkelig til at omskabe dem til aktive, tidssvarende pengeinstitutter.

En relativ tilbagegang for de danske sparekasser som kreditgivere for landbruget var forudset, ja, endog tilstræbt af C. P. Wolff og H. P. Hanssen, da de i 1890'erne arbejdede på en forbedring af landbrugets kreditforhold. Deres plan gik som nævnt ud på, at landmændene skulle gå over til at optage førsteprioritetslån i de tyske kredit-

foreninger, hvor de kunne fås langt billigere end i de hjemlige sparekasser; sparekasserne skulle så opgive førsteprioritetslånene til fordel for de dyrere andenprioritetslån. Udviklingen kom for en del og med nogen forsinkelse til at forme sig, som de havde forudset. Fra omkring århundredskiftet optog de nordslesvigske landmænd i stadig større omfang lån i Kiel, og i forbindelse hermed gik nogle af sparekasserne gradvis over til at specialisere sig i andenprioriteter. Processen forløb ikke simpelthen på den måde, at låntagerne erstattede et sparekasselån med et kreditforeningslån; prisstigningen og den stadig mere intensive drift øgede i voldsom grad lånebehovet, men dertil kom, at gælden til privatpersoner erstattedes af lån fra kredit- og pengeinstitutter. I 1914 menes privatpersoner at have ydet en tredjedel af alle prioritetslån i Nordslesvig, og det er ikke usandsynligt, at disse lån i halvfemserne udgjorde dobbelt så stor en procentdel. 18 pct. af det nordslesvigske landbrugs prioritetsgæld (d. v. s. ca. 40 mill. mark) stammede i 1914 fra hjemlige spare- og andelskasser, og ikke mindre end ca. 43 pct. kom sydfra. For at udtrykke det på en nem måde kan man sige, at sparekassernes andel i prioritetsgælden i tiden 1900-1914 reduceredes til under en tredjedel.

De to kielske kreditforeninger, der fik så stor betydning for landbrugets kredit, var den tidligere nævnte »Landschaftlicher Credit-Verband für die Provinz Schleswig-Holstein«, der oprettedes i 1882, og den i 1895 grundlagte »Schleswig-Holsteinische Landschaft«. I 1911 havde »Credit-Verband« ialt udlånt 54 mill. mark, heraf 70 pct. i de fire nordslesvigske kredse (ca. 40 pct. alene i Haderslev kreds). Det varede en årrække, før »Landschaft« fik indpas i Nordslesvig, men fremgangen var så særlig stor. I 1911 var 16 mill. mark af et samlet udlån på 62 mill. anbragt i Nordslesvig, mest i Haderslev kreds. Kr. Refslund-Thomsen har anslået, at de to foreninger i 1914 tilsammen havde anbragt 80 millioner mark i Nordslesvig. (Den øvrige prioritetsgæld sydfra beløb sig til ca. 15 mill. mark).

Det er umuligt at sige noget sikkert om, i hvor høj grad sparekasserne udskiftede deres førsteprioritetslån med andenprioritetslån. De offentliggjorte regnskaber rummer nemlig så godt som aldrig oplysninger om prioritetslånenes fordeling på første- og andenprioriteter. Af den grund har følgende tal interesse som illustrationsmateriale. Christiansfeld sparekasse havde i 1910 godt 900.000 mark anbragt i førsteprioriteter og 1,4 mill. i andenprioriteter. I den lille, men meget driftige sparekasse i Toftlund kan de stigende placeringer

Peter Anker Callø (1882-1961). I 1902 blev Callø og Kr. Refslund Thomsen, der begge gik i øverste klasse, bortvist fra Haderslev Latin-skole, fordi de havde nægtet at råbe hurra for Bismarck. De tog derefter dansk studentereksamen og vendte hjem til Nordslesvig som cand. polit.'er. Fra 1907 var Callø forretningsfører for Frøs og Kalvslund herreders sparekasse og agiterede med friske og respektløse artikler i „Hejmdal“ for en omlægning af sparekassernes virksomhed. Efter genforeningen erhvervede han sig, som direktør for Sønderjyllands Kreditforening, et navn som en af Nordslesvigs mest respekterede mænd. (Efter et fotografi fra før 1914, tilhørende fru Eva Bayer, Haderslev).

i andenprioriteter forfølges år for år: 1902 4000 mark, derpå i hvert enkelt år: 5000 mark, 0, 10.500 mark, 15.100 mark, 27.000 mark, 0, 27.100 mark, 24.200 mark, 40.300 mark, 65.700 mark; 1913: 51.300 mark.

Der er imidlertid grund til at antage, at disse to, meget virksomme sparekasser har hørt til undtagelserne. I årene op imod 1910 lød nemlig igen de samme opfordringer til sparekasserne, som 10-15 år tidligere, om fortrinsvis at yde andenprioritetslån, og i 1913 skrev H. N. (direktør Hans Nielsen fra Folkebanken for Als og Sundeved?) i »Dybbøl-Posten«: »Vore sparekassers hypotekbeholdninger består nu langt overvejende af hypoteker inden for 25 eller 20 gange netto-udbyttet. Disse hypoteker skulle sparekasserne efter min mening efterhånden give afskald på til gunst for kreditforeningerne, der altid har penge. Sparekasserne måtte så søge rammen for deres virksomhed efter kreditforeningslån, fra 30 til 40 gange nettoudbyttet«. Det hed videre i denne artikel, at lige i øjeblikket kunne sparekasserne måske nok konkurrere med kreditforeningerne, fordi den reale ydelse nu var steget til 4½ pct. Sparekasserne burde tage 4¾ pct. af prioritetslån.

Omlægningen af udlånsvirksomheden blev altså ikke gennemført

med fornøden energi og forståelse for dens nødvendighed. Derved føres tanken hen på den træghed og mangel på initiativ, der prægede flertallet af de private sparekasser og som bevirkede, at de ikke indstillede sig på tidens industrialisering og urbanisering. Sparekasserne var overvejende indrettet på at betjene landbruget, ikke på at tage aktiv del i håndværkets og industriens udvikling. Hele dette hurtigt fremvoksende afsnit af næringslivet måtte sparekasserne overlade til bankerne, først og fremmest fordi de teknisk og organisatorisk ikke formåede at omstille sig i overensstemmelse med tidens krav.

Fra et dansk synspunkt måtte hele denne udvikling vække betænkelighed. Hübbers lige nævnte undersøgelse lagde den uomstødelige kendsgerning på bordet, at tyske pengeinstitutter forvaltede langt over halvdelen af landsdelens penge, og at de støt øgede deres forspring. Den senere kreditforeningsdirektør P. A. Callø, der i 1907 var blevet ansat som bogholder ved Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder, gjorde som skribent og foredragsholder et stort arbejde for at ruske op i sparekassernes mænd og få dem til at modernisere drifts- og organisationsforhold. I en stærkt kritisk artikel, som han i 1912 fik trykt i »Hejmdal«, talte han om sparekassernes »sejge vedholden ved det gamle og mistænksomhed over for det nye«. De var »det konservative element i vort pengevæsen i modsætning til bankerne« og arbejdede gennemgående i de samme baner som ved deres oprettelse en menneskealder tidligere. »Udviklingen har kasseret nettoudbyttet [Reinertrag] som værdimål, og den har spillet de første prioriteter ud af sparekassernes over i kreditforeningernes og hypotekbankernes hænder. Den intensive driftskultur, den store omsætning, det hurtige omløb i det moderne landbrug betinger andre kreditformer end den gamle driftsmåde«.

Heroverfor er det af betydelig interesse at se, hvad en tysk embedsmand, dr. Hartmann, i 1911 skrev i en fortrolig betænkning om de nordslesvigske kreditinstitutioner. Han var bankdirektør og havde forvaltet preussiske statsmidler til fremme af den tyske kolonisation i de polske provinser. Betænkningen indeholder både en beskrivelse og en vurdering ud fra et nationalpolitisk synspunkt.

Der var overraskende mange små sparekasser, skrev han bl. a. Forretningsformerne var så enkle som vel muligt. En bankmæssig udvikling kunne der foreløbig ikke tales om. Han konstaterede, at førsteprioritetslånene blev fortrængt fra sparekasserne og hævdede, at efterspørgselen efter andenprioritetslån var særlig stor i de vestlige,

og navnlig i de nordvestlige egne, hvor jordens ydeevne i de sidste år var steget voldsomt. Det var imidlertid en mangel ved det nordslesvigske kreditvæsen, at der ikke var sørget for afdrag på gælden. Andenprioritetslån blev som regel givet mod kaution, og det forbavtede ham, hvor let det var at få kautionister: »En bankdirektør fortalte mig, at en kreditsøgende landmand en dag havde givet ham en blankoveksel, på hvilken beløbet endnu ikke var indsat til trods for, at en kautionist allerede havde sat sit navn på den«. Ved køb af kroer o. l. kunne der være tale om 50 kautionister. Trods stærkt kreditbehov var der derfor ingen kreditmangel.

Hartmann kom til det resultat, at af 108 millioner mark, der var anbragt i nordslesvigske kreditinstitutter, faldt de 59 på danske institutter (Hübbe havde ment, at 42 af ialt 100 millioner stod under dansk forvaltning). Han var overordentlig forsigtig i sin stillingtagen til den tyske presses og tyske embedsmænds stadig gentagne påstand om, at de danske kreditinstitutter kun gav lån til tyskere for at gøre dem økonomisk afhængige og for at trække lunkne elementer over til det danske parti, som han udtrykte sig. Han turde ikke gå længere end til at formode, at bevidstheden om økonomisk afhængighed kunne få tyske lånere til at undlade at betone deres nationalitet. Ved sparekassen i Haderslev (han tænkte sikkert på kredssparekassen) forekom der danske kautionister for tyske låntagere og omvendt, men dér, hvor tyskerne kun udgjorde et lille mindretal, måtte det være svært for dem, og især for tilflyttere, at få kautionister.

Når den tyske betænkning og de kritiske danske artikler fremkom nogenlunde samtidig, var baggrunden et nyt tysk fremstød til germanisering af Nordslesvig. Dermed kom de danske sparekasser, som i en halv snes år havde virket i det stille, igen til at indtage en betydningsfuld plads på den politiske scene.

Dansk fremgang

Myndighedernes modaktioner

Köller-politikken havde tilføjet danskheden i Nordslesvig alvorlige sår, men ved v. Köllers afgang i 1903 viste det sig, at danskernes styrke ikke var knækket, og at deres fremgang i 1890'erne kun midlertidigt var blevet afbrudt. I 1907 viste den danske opgang sig ved rigsdagsvalget, og den fortsatte med stigende styrke indtil verdenskrigens udbrud. Den kraftige forøgelse af de danske stemmetal ved de følgende valg skyldtes for en del den mellem Danmark og Tyskland afsluttede optantkonvention af 11. 1. 1907, der gjorde over 3500 optanter og (især) optantbørn til tyske statsborgere. For danskerne i Nordslesvig lå den væsentlige fordel, der fulgte med optantkonventionen, ikke i stemmetilvæksten, men i fjernelsen af de preussiske myndigheders mest effektive pressionsmiddel: truslen om udvisning af generende optanter, en trussel, der havde hvilet som en mare på den danske aktivitet. Den danske bevægelses indre styrke viste sig i dens åndelige herredømme over Nordslesvig.

De preussiske myndigheder, der mærkede, hvordan Nordslesvig mere og mere gled dem af hænde, blev grebet af panik. Hvordan stemningen var i disse kredse, kommer uforblømt til udtryk i de indberetninger, som landråd v. Tschirschnitz i Sønderborg – vel nok den embedsmand, der kendte landsdelen bedst – i disse år sendte til regeringen i Slesvig. Her er nogle uddrag og citater fra dem.

26. 6. 1905: Danskheden rejser igen hovedet. 26. 3. 1907: Det danske parti præges af »en holdning, der direkte udfordrer tyskheden«; han har ikke kendt noget lignende i de 28 år, han har været i Sønderborg, heller ikke før den hårde hånds politik. 25. 6. 1908: »Den tyske ungdom, den opvoksende slægt, som vi havde håbet på, både mænd og kvinder, drager over i den danske lejr. Vi har i politisk henseende uigenkaldeligt spildt årtiers arbejde; tilliden er forsvundet, modet er

Ob die deutsche Jugend, die heranwachsende
 Geschlechter, und die männlich u. weiblich ins
 dänische Lager hinüberzieht. Wir haben politisch
 jahrzehnte lange Arbeit unwiderbringlich
 verloren; das Vertrauen ist verschwunden,
 der Mut ist weg u. die Hoffnung ist verloren.

Landråderne indsendte hvert kvartal en beretning om hændelser i deres kreds. I beretningens politiske del kom de nordslesvigske landråder gerne ind på en vurdering af danskhedens styrke og aktivitet. Landråd v. Tschirschnitz gav fra 1906 til sin død i 1912 et mere og mere pessimistisk billede af tyskernes muligheder: Den 25. juni 1908 skrev han bl. a., at det værste ikke var danskernes valgsejr, men den kendsgerning, „dass die deutsche Jugend, das heranwachsende Geschlecht, auf das wir gehofft hatten, männlich u. weiblich ins dänische Lager hinüberzieht. Wir haben politisch jahrzehnte lange Arbeit unwiderbringlich verloren; das Vertrauen ist verschwunden, der Mut ist weg u. die Hoffnung ist verloren“. (En dansk oversættelse af dette udsnit findes nederst side 276).

borte, og håbet er bristet«. 28. 12. 1909: »Den næste generation er allerede så godt som tabt for os«. 26. 3. 1910: »Tyskheden på landet er ubestrideligt i rivende tilbagegang«. 26. 6. 1911: Nordslesvigs dani- sering fortsætter »på en så forfærdende måde« og så systematisk, at situationen er ved at blive ligefrem utålelig for de tysksindede, der- iblandt embedsmændene. 28. 12. 1911: Danskerne taler nu utilsløret om, at genforeningen vil ske ved hjælp af vold, »altså i håbet om en stor krig, i hvilken Tyskland vil bukke under«.

Situationens alvor viste sig ikke mindst i, at indifferens og modløsh- ed bredte sig i den hjemmetyske del af befolkningen, så at bekæmp- pelsen af den danske fremgang i det store og hele hvilede på embedsmændene og regeringen i Berlin. De tyske forholdsregler, der tog form fra 1907, blev derved kun så meget mere hensynsløse og

desperate. Her skal kun nævnes de vigtigste aktioner på det økonomiske område.

Lovgivningen om rentegårde, som fra 1890 havde haft gyldighed i hele Preussen, blev først fra omkring 1907 for alvor taget i brug i Nordslesvig. Den preussiske stat gav billige lån til parcellering af større landbrugsejendomme, men forbeholdt sig visse rettigheder, især forkøbsret. De sociale fordele kom herved til at stå i skygge af den germanisering, der var hensigten med lovens anvendelse i Nordslesvig. Til fremme af denne kolonisering oprettedes i 1909 med statsstøtte »Schleswig-Holsteinische gemeinnützige Siedlungsgenossenschaft«, der ville »rejse en vold af tyske kolonister tværs over Nordslesvig«. På denne måde blev der bosat ca. 300 tyske familier i Nordslesvig, et resultat, der måtte kaldes ganske utilstrækkeligt. Det danske svar på denne aktivitet var oprettelsen af Nordslesvigsk Kreditforening i 1909. Den ydede især prioritetslån mod sekundær pant i landejendomme.

Samtidig (i 1907) optog myndighederne overvejelser om at stille tyske statsmidler til disposition for tyske landmænd og næringsdrivende. Initiativet udgik fra den nyudnævnte overpræsident, Detlev von Bülow-Bossee, som, ud fra den betragtning, at optanttraktaten i væsentlig grad vanskeliggjorde tyskhedens stilling, ønskede »øgede statslige bevillinger og anstrengelser«. Rigskansler Bernhard von Bülow gav ham ret. Optanttraktaten havde givet den danske befolkning værdifulde begunstigelser, skrev han i 1909 til de preussiske ministre, men så meget mere var det regeringens pligt »at imødekomme den nordslesvigske befolknings berettigede ønsker om styrkelse af tyskhedens økonomiske og kulturelle stilling«.

Under drøftelserne om den praktiske gennemførelse af dette program blev det hurtigt klart, at der skulle bruges meget store beløb. Detlev v. Bülow havde oprindeligt regnet med 1,2 millioner mark, men landråden i Haderslev krævede alene 2 millioner. Herom opstod der imidlertid ingen strid, spørgsmålet var mere, hvem der skulle nyde godt af pengene, men mest af alt, hvordan pengene skulle formidles.

Om hensigten med disse statskreditter kan der læses åbenhjertige ord i en skrivelse fra finansminister von Rheinbaben af 23. 3. 1910: Overpræsidentens ønske går ud på – hed det – »at kunne beherske den tyske befolkning økonomisk og politisk ved hjælp af kredit fra de sparekasser, som står under landrådernes kontrol, befri den for dens afhængighed af de danske kreditorer og desuden, om muligt,

Fra 1890'erne trængte cyklen med de luftfyldte gummiringe frem som en forløber for bilen. Her står de tre lærer sønner Hans, Niels og Jens Christensen fra Vedsted med deres splinternye ridehjul, fotograferet 1901. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

at vinde danske debitorer for også i forhold til dem at vinde politisk indflydelse ad økonomisk vej«. Det var ikke i første række tale om at sikre jorden varigt på tyske hænder. »Det afgørende er tværtimod at bringe personerne i afhængighed.«.

Man drøftede i årevis, hvordan kreditterne skulle formidles. Et særligt nordslesvigsk formidlingsinstitut, som mange foretrak, måtte opgives, fordi den nødvendige garantikapital ikke kunne opnås efter de »overordentlig uheldige erfaringer«, man havde gjort med Gemeinnützige Siedlungsgenossenschaft. Et forslag om at gøre brug af Raiffeisen-kasserne (jfr. s. 289) blev hurtigt lagt til side, fordi man gjorde sig klart, at de tysksindede ville blive trængt ud af deres bestyrelser, hvis de påtog sig en politisk opgave. Man endte så ved det projekt, man var begyndt med, og som navnlig landråderne foretrak: at lade kredssparekasserne administrere pengene som særlige fonds. Landråd Becherer i Haderslev var betegnende nok af den mening, at man på denne måde godt kunne tillade sig at omgå kredssparekassernes udlånsgrænser. Indenrigsministeren erklærede det imidlertid for udelukket at lade kredssparekasserne optræde som statens kommissionærer, når de ikke kunne optræde som garanter. I 1911 fremkom v. Bülow med en ny variant af sin plan: kredssparekasserne skulle yde kautionslån således, at kautionisterne tilsikredes statsgaranti på

50-80 pct. Dryander i Haderslev erklærede, at dette ikke var nok, da det var svært at finde tyske kautionister i Haderslev kreds; staten burde i stedet indsætte penge i de nordslesvigske kredssparekasser til 3-3½ pct. og sætte disse i stand til at udlåne dem til samme rente. Indenrigsministerens svar blev en afvisning; der kunne ikke blive tale om at benytte statsmidler under de givne forudsætninger. Han ønskede i stedet en statsstøttet kreditororganisation med ejendomsbefæstelse som opgave.

Ad disse omveje nåede man omsider i 1912 frem til beslutningen om at styrke tyskheden ved for første gang at udstrække den undtagelseslovgivning, der gennem en menneskealder havde været praktiseret i de polske provinser, til Nordslesvig. Som påskud benyttede regeringen Nordslesvigs Kreditforenings virke.

For statens midler skulle der erhverves landejendomme, som samlet eller delt skulle omdannes til rentegårde og sælges til tyskere. Befæstelsesloven – eller bindeloven, som danskerne kaldte den – fik først den preussiske konges underskrift 12. 3. 1913 og kom altså kun til at virke i godt et år (frem til verdenskrigens udbrud). Men i dette ene år var den også en tysk succes, idet 359 ejendomme blev omfattet af den. Det danske svar på bindeloven var oprettelsen af »Landeværnet«, en organisation, hvis medlemmer forpligtede sig til ikke at sælge jord til tyskere.

I de hektiske førkrigsår, hvor de tyske regeringskredse og de dele af befolkningen, der støttede dem, kun havde Tysklands storhed i tankerne og derfor var ude af stand til at lytte til fornuftens røst, blev al modgang i Nordslesvig besvaret med nye og stadig mere hysteriske foranstaltninger. Her skal kun nævnes ét sådant skridt på kreditgivningens område. Allerede i 1909 var Dryander i Haderslev opmærksom på, at danskerne i stigende grad optog lån hos »Landschaft« og bad i den anledning overpræsidenten sørge for, at »Landschaft«s udlån til danskerne ophørte. I 1912 blev sagen taget op af regeringens generalkommission for oprettelse af rentegårde. Regeringen henstillede derefter til de to kreditforeninger i Kiel, at de indstillede kreditgivingen til nordslesvigske danskere. »Landschaft« accepterede uden videre, men »Credit-Verband« ville fortsat give lån til »rolige danskere« (af 56,5 mill. mark, som »Credit-Verband« havde placeret i Nordslesvig, var kun ca. 10 mill. udlånt til tysksindede). På et møde med regeringen lod »Credit-Verband« sig 20. 4. 1914 presse til yderligere indrømmelser, og på dens bestyrelsesmøde 13. 5. 1914 blev det

Interiør fra en landhandel i Skodborg før 1. verdenskrig. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

besluttet, at man ville nægte at give lån til jordbesiddere i Nord-slesvig, »welche dänische Gesinnung erkennen lassen«. På general-forsamlingen, som fulgte umiddelbart efter dette møde, var danske låntagere, der havde fået nys om, hvad der forestod, imidlertid mødt op i så stort tal, at de kunne besætte de 4 poster i bestyrelsen, der var ledige. Også dette tyske angreb var dermed blevet afvist.

De danske sparekasser på tærskelen til 1. verdenskrig

Under hele denne kamp om det økonomiske herredømme i Nordslesvig hører man bestandig om kreditforeninger, banker, Raiffeisenkasser og kredssparekasser, men næsten aldrig om de mange sparekasser, der var skabt af nordslesvigerne selv, hvad enten de var tysksindede eller dansksindede, og som ved krigsudbruddet forvaltede over halvdelen af den samlede indskudskapital. I 1914, da indskudskapitalen i alle pengeinstitutter i Nordslesvig (inklusive tyske bankfilialer) udgjorde ca. 145 mill. mark, indestod ca. 89 mill. mark i sparekasserne. De 89 millioner udgjorde godt 60 pct. af alle indskud, men knap 10 år tidligere (i 1905) havde sparekasserne forvaltet ca. 80 pct. af indskuddene. Kredssparekassernes indskudskapital beløb sig i 1914 til ca. 13 mill. mark, i andre sparekasser under tysk forvaltning indestod ca. 33 mill., tilsammen ca. 46 mill. eller godt halvdelen af sparekassernes samlede indskudskapital; danske og »blakkede« sparekasser forvaltede ca. 43 mill. Efter denne løse opgørelse at dømme skulle der være tale om en afgjort dansk fremgang fra 1909 (da danske sparekasser forvaltede 40 pct. af alle sparekassemidler) til 1914.

På baggrund af den stadig mere spændte nationalpolitiske situation i årene før 1914 måtte det være magtpåliggende for den danske bevægelse at få de danskledede sparekasser til at gøre bedre brug af deres uudnyttede muligheder. Det stod tidligt klart, at der her måtte arbejdes i to retninger: 1) en modernisering af driften, 2) et samvirke mellem sparekasserne.

Den mand, der stod i spidsen for disse bestræbelser, var P. A. Callø. Det skyldes formodentlig ham – og det var i hvert fald ganske i overensstemmelse med hans politik –, at Sparekassen for Rødding og Omegn i april 1914 blev sammensmeltet med Sparekassen for Frøs og

Hestehandel på Kliplev marked. Efter et prospektkort fra omkring 1910. Kliplev, midtvejs mellem Åbenrå og Flensborg, var fra gammel tid et af den jyske halvø betydeligste centre for stude- og hestehandel. Fra omkring århundredskiftet var det halvårlige Kliplev marked dog i tydelig tilbagegang. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

Ligesom Kliplev havde Løgumkloster et navnkundigt marked, der tiltrak besøgende fra hele det vestlige Sønderjylland. Gøglerne spillede en uforglemmelig rolle. På billedet ses en bjørmetrækker på „Kloster mærken“ nogle år for 1. verdenskrig. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

Kalvslund Herreder. I forholdet til dennes formand, J. N. H. Skrumsager, repræsenterede Callø de moderne synspunkter.

Callø indledte straks en omfattende agitatorisk virksomhed for sparekassernes modernisering. Hans artikler og taler prægedes af nøgterne betragtninger, som eftertiden har accepteret som rigtige, og af impulsive, følelsesbetonede udbrud. I marts 1909 fremlagde han sine synspunkter i et foredrag, som han på opfordring af gårdejer P. J. Refshauge holdt i Haderslev Amts Landboforening, hvis formand Refshauge var. Foredraget mundede ud i en opfordring til sparekasserne om at indføre amortisable andenprioritetslån og udvide driftskreditten. Forsamlingen vedtog i tilslutning hertil enstemmigt en resolution til støtte herfor.

I sit foredrag, der med titlen »Landbrugets kreditforhold« blev trykt i »Hejmdal«, betonedede Callø indledningsvis, at der var tale om en rivende teknisk udvikling i moderne landbrug. Forudsætningen for denne udvikling var let adgang til kredit. »Ikke den gældfri, men den driftige bonde er idealet«, forkyndte Callø i modsætning til H. P. Hanssen. Denne havde i 1906 i en artikel om »Vort landbrugs gæld« ensidigt vurderet den høje prioritetsgæld i Nordslesvig som en sørgelig følge af den store udvandring efter 1864. »Nu er tiden imidlertid inde til atter at vinde det tabte tilbage«, skrev H. P. Hanssen. »Lad os derfor arbejde trøstigt med det mål for øje: gælden på vore landejendomme må atter ned.«.

Callø tildelte sparekasserne en betydningsfuld plads i den moderne kreditgivning. Takket være deres større vurderingsevne havde de en naturlig overlegenhed overfor kreditforeninger og hypotekbanker. De burde forlade udlån på grundlag af Reinertrag og benytte det umiddelbare skøn, som var den sikreste vurderingsmåde. Ved at benytte denne fremgangsmåde kunne de uden fare gå op til ca. 60 pct. af vurderingssummen. Kautionslån og andenprioritetslån var sparekassernes egentlige virkefelt. Callø mente dog også, at sparekasserne kunne klare kontokurantkredit, hvis de begrænsede den til ca. 5 pct. af indskudskapitalen. Denne form for kredit var blevet en nødvendighed for landmanden. »Smørproduktionen og svineavl har antaget former, som nærmer sig stærkt til industriens produktionsmåde. Landbruget industrialiseres, og denne udvikling afføder trang til industrielle kreditformer.«.

Sparekassernes uundværlighed blev fremhævet stærkt på bekostning af både banker og Raiffeisen-kasser. »Sparekasserne forvalter folks

Selv om landbrugets mekanisering efter 1900 var i stadig fremgang, havde de store gårde navnlig i høsttiden brug for megen arbejdskraft. På billedet ses de 31 karle og piger, der arbejdede på Søgård ved Kliplev i 1906. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

penge, bankerne ågrer med dem.«. Og med henblik på Raiffeisen-kasserne udtalte Callø: »Vore bønder vil ikke påtage sig det gensidige solidariske ansvar. Og det er heller ikke nødvendigt. Thi vi har vore sparekasser, en gammel rodfæstet institution, som kan tage opgaven op.«.

Callø kom til slut ind på problemet om det indbyrdes forhold mellem sparekasserne. »Mange små kasser må foretrækkes for få store«, proklamerede han og hilste det med glæde, at bønderne på Haderslev næs havde planer om at oprette deres egen sparekasse. Tiden var dog vist inde til at etablere et samarbejde mellem sparekasserne eller muligvis oprette en centralkasse i lighed med Raiffeisen-kassernes.

Resolutionen fra Haderslev Amts Landboforening og en tilsvarende fra Den nordslesvigske Landboforening fik Fælleslandboforeningen til at rette henvendelse til de landmænd, der var garanter i sparekasserne. Henvendelsen, »Landbrugets kredit og vore spare- og lånekasser«, offentliggjordes 16. 4. 1909. Spare- og lånekasserne var nu mere lånekasser end sparekasser. Det drejede sig overvejende ikke om optagelse af nye lån, »men om omdannelse af dårlige (dyre, løse og usikre) lån til gode lån«. Fælleslandboforeningen ønskede, at sparekasserne skulle gå ind for amortisable andenprioritetslån på grundlag

af stedkendte mænds vurdering, men man var klar over, at der kun var få sparekasser, som havde fri kapital til rådighed til dette formål. Sparekasserne burde også, inden for visse grænser, tillade, at kreditforeningslån kom til at erstatte sparekassernes førsteprioritetslån, som så skulle omdannes til andenprioritetslån med stor amortisation.

Henvendelsen viste, i hvor ringe grad sparekasserne havde imødekommet de gennem 15 år fortsatte opfordringer til at omlægge deres udlånspolitik, men landboforeningernes enstemmige understøttelse var også tegn på, at dette problem nu for alvor var sat på dagsordenen.

Hvis grundkreditproblemet, som Callø skrev i 1911, var et udebatteeret spørgsmål, så gjaldt dette ikke kontokurant-forretningerne. I en artikel i »Hejmdal« vendte H (Hübbe?) sig stærkt kritisk mod sparekassernes praksis på dette punkt: »Enkelte danske sparekasser giver åbne konti med, flere uden kassekredit; men det er en kendsgerning, at mange blandt vore sparekasser endnu slet ikke giver sig af med sådant noget. Sådanne kassers arbejde indskrænker sig følgelig næsten til det for 50 år siden tilstrækkelige at tage imod sparepengene, omsætte dem i første-hypoteklån og forvalte disse«.

Til bekæmpelsen af sparekassernes traditioner hørte også Callø's fordømmelse af udgifterne til velgørende og almennyttige formål. I en artikel af ham fra marts 1914 kommer ligefrem hårdkogte synspunkter til orde: »Sparekasserne er ikke en filantropisk institution, men en betydningsfuld faktor i vort økonomiske liv ... Når der kommer et indskud, ser vi – sandt at sige – nok så meget på summens størrelse som på indskydernes sociale stilling«. Han mindede om, at sparekasserne også i stor udstrækning ydede lån til de mere velstillede. I konsekvens af hele denne udvikling burde sparekasserne mere og mere afskaffe det veldædighedspræg, som i den almindelige bevidsthed endnu klæbede ved dem.

Efter landboforeningernes aktion i 1909 blev det snart tydeligt, at forudsætningen for at få de nye ideer ført ud i livet over en bred front måtte være et samarbejde mellem sparekasserne. Callø havde i 1907 taget initiativet til et møde mellem sparekasserne i Haderslev vesteramt for at drøfte en fælles fastsættelse af rentefoden med det formål at forhindre udlånsrenten i at stige under den daværende krise. Tilslutningen var imidlertid for ringe og kredsen for lille, skrev han i 1909, da der var en række sparekasser i vesteramtet, der forrentede indskud med 4 pct., uagtet Rigsbanken diskonterede med 3½ pct. »Låntagerne og de konkurrerende kasser får at føle, hvad

det vil sige at arbejde med et uorganiseret pengevæsen«. Han sluttede: »Samvirke bør være fremtidens løsen«.

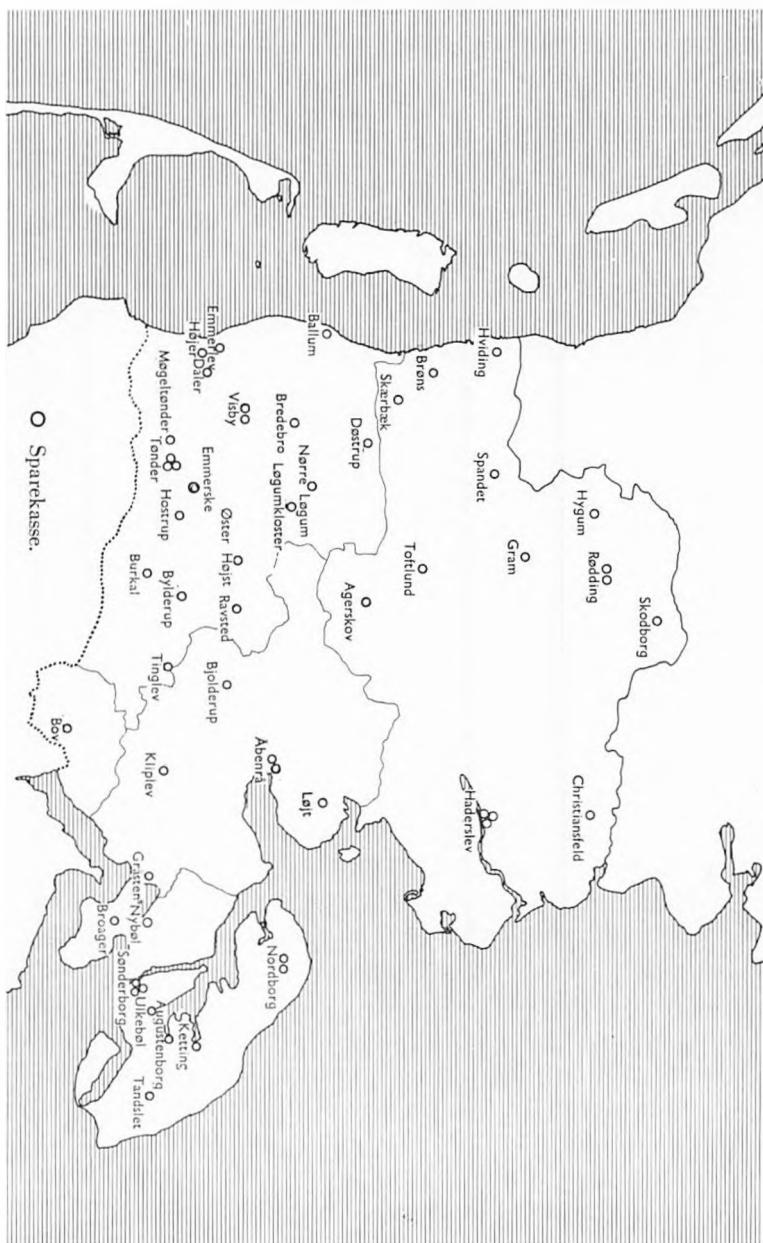
I en redaktionel artikel fra marts 1910 læste »Hejmdal« sparekasserne teksten: »Hver den, som ikke vil være med i arbejdet på at skabe sunde og rolige forhold i vort pengevæsen, stempler sig selv som en samfundsfjende. Sparekasserne må under én eller anden form slutte sig sammen, om de skal magte de store opgaver, som de er sat til at løse«. I december samme år tog Callø tråden op: »Vore sparekasser har ingen forbindelse, intet samarbejde med hverandre, den ene sparekassebestyrelse kender næppe nok den anden«. Det var landbruget, der måtte undgælde for sparekassernes mangel på organisatorisk evne.

I 1911 fremhævedes denne mangel også fra tysk side. Johs. Tiedje skrev i »Frankfurter Zeitung«, at de danske pengeinstitutter ikke var politisk organiseret. Danskerne savnede frem for alt en centraliseret overledning, som polakkerne havde, netop i pengesager, og dermed virkelig national-økonomisk angrebskraft. Det samme synspunkt, og næsten de samme ord, kom frem i dr. Hartmanns tidligere nævnte betænkning fra samme år. De danske sparekasser var af betydning for de danske bestræbelser, skrev han, men »de vil dog først udgøre en virkelig fare for det tyske erhvervsliv i Nordslesvig, når de bliver sammensluttet i en fast opbygget organisation og får deres direktiver i dansk-national ånd fra et enkelt sted«.

I sommeren 1912 kom Callø frem med det første positive forslag om, hvad samarbejdet burde omfatte. »Blot vore sparekassemænd kom sammen en gang eller to om året til foredrag og drøftelse om de spørgsmål, der er fremme om sparekassernes organisation, drift, bogholderi, revision o. s. v., ville meget være vundet«. Med tiden kunne der blive tale om ansættelse af en fælles revisor og muligvis en konsulent. Der burde indføres ensartet, tidssvarende bogholderi, ensartede formularer for dokumenter o. s. v. Han forudså oprettelse af et fællesfond til gensidig sikring.

En indsender i »Hejmdal« (J.) foreslog den 13. november 1913, at alle danske sparekasser skulle danne et forbund og oprette et centralinstitut, der skulle forvalte de penge, som blev anbragt i løbende regning hos en sparekasse. Forbilledet skulle være de tyske andelskassers organisation. Indsenderen forudså, at man ved at oprette en sådan sparekasseorganisation også kunne få de fleste andelskasser til at tilslutte sig denne.

Nordslesvigske sparekasser 1914

Kortet viser beliggenheden af de 51 sparekasser, der fandtes i 1914. De dansk-tyske grænser af 1864 og 1920 og de preussiske kredsgrænser indtegnet.

Artiklen gav udtryk for den utålmodighed over for sparekassernes konservatisme, som i året forud for krigsudbruddet kan konstateres i vide kredse. Den førte bl. a. til, at man nu fik en mere positiv indstilling til andelskasserne (Raiffeisen-kasserne), som man ellers havde været tilbøjelig til kun at vurdere som tyske konkurrenter til de danske sparekasser.

Raiffeisen-kasserne, der havde deres navn efter stifteren, F. W. Raiffeisen, en borgmester i Rhin-provinsen, var små låneforeninger (interessenskabers), begrænset til en enkelt landsby eller et enkelt sogn. Deres officielle betegnelse var »Spar- und Darlehnskasse, eingetragene Genossenschaft mit unbeschränkter Haftung«, eGmuH. Medlemmerne (andelshaverne) var solidarisk ansvarlige. Raiffeisen-kasserne drev især kontokurantforretninger og gav lån mod gældsbevis. For mindrebemidlede landmænd og næringsdrivende var de af stor værdi. Driften var overordentlig enkel, og de negative sider, der var forbundet med et så snævert virkefelt, ophævedes som følge af de enkelte kassers samarbejde indenfor de fortrinligt organiserede sammenslutninger i de enkelte tyske landsdele med fælles centralorganisation for hele riget i Berlin. I 1911 var der i Nordslesvig 40 Raiffeisen-kasser med en samlet indskudskapital på 4,2 mill. mark. I 1914 var antallet steget til ca. 50.

Raiffeisen-kasserne havde vundet indpas i Nordslesvig i slutningen af 1890'erne, ofte som modtræk mod de danske sparekasser. De gik derfor i almindelighed for at være tyske, skønt deres tyskhed som regel kun bestod i, at den lokale lærer var forretningsfører, og hjemmetyskerne stillede sig velvilligt til dem. Under den stærke danske fremgang efter Köller-perioden vovede centralledelsen i Kiel ikke at oprette nye Raiffeisen-kasser i Nordslesvig, fordi man regnede med, at danskerne ville komme til at beherske dem. Af samme grund undlod myndighederne at udnytte de bestående kasser i fortysknings tjeneste.

På Vælgerforeningens socialpolitiske kursus i Åbenrå i november 1913 gik Kr. Refslund Thomsen, cand. polit. ligesom Callø og dennes studiekammerat og jævnaldrende, ind for, at den danske befolkning skulle oprette Raiffeisen-kasser og drage fordel af de muligheder, som denne organisationsform indebar. Til denne velvillige holdning over for Raiffeisen-kasserne svarede en stærk kritik af sparekasserne. Refslund Thomsen understregede, at de danske pengeinstitutter (og hermed sigtede han først og fremmest til sparekasserne) var ude af stand

Nis Nissen (1862-1947) var gård-ejer i Nordborg. 1896-1910 var han Vælgerforeningens sekretær, og fra 1896 til 1942 havde han stillingen som Nordborg Sparekasses regnskabsfører (direktør). H. P. Hanssen var fra ungdommen hans nære ven.

til at opsamle den forhåndenværende danske kapital og til at tilfredsstille den danske befolknings kreditbehov.

Under det samme socialpolitiske kursus, på hvilket også Callø havde ordet, afholdt en kreds af sparekassemænd et privat møde. Efter et foredrag af Nis Nissen, der betonedede, at tiden nu var moden til at bringe de samarbejdsplaner til udførelse, som sparekasserne havde drøftet i 1890'erne, enedes man om at udsende en indbydelse til et nordslesvigsk sparekassemøde, der skulle drøfte, om et nærmere samarbejde mellem sparekasserne var ønskeligt og formålstjenligt, inden for hvilke grænser et sådant samarbejde burde finde sted, og hvilke fællesopgaver der burde søges løst ad denne vej. Indbyderne var J. Schmidt (formand for sparekassen for Sundeved og omegn), Chr. Hollensen (formand for Broager sparekasse), Hans Lorenzen (formand for Ballum sparekasse), P. Sofus Paulsen (formand for Sparekassen for det sydlige Als), Nis Nissen (direktør for Nordborg Sparekasse), N. P. Boysen (formand for Sparekassen for Haderslev Byes Omegn) og P. A. Callø (bogholder i Sparekassen for Frøs og Kalvslund Herreder).

Mødet, der, ifølge »Schleswigsche Grenzpost«, overværedes af

Nordborg, den 26. Juni 1914.

Paa de nordslesvigske Sparekassers Fællesmøde i Åbenrå afvige 26. Maj, hvor et meget betydeligt Antal nordslesvigske Sparekasser var repræsenterede, var der Enighed om, at vore Sparekassers Fællesinteresser og Fællesopgaver fremmedes bedst ved en Sammenslutning med faste Rammer. Vi oprettede derfor en Forening, som fik Navnet „Nordslesvigst Sparekasseforening“. Dens Formaal og Virksomhed vil fremgaa af hoslagte Vedtægter. Som Bestyrelse valgtes:

Rentier P. S. Paulsen, Tandslet, Formand.
Bogholder H. Lorenzen, Ballum, Næstformand.
Gaardejer Wilken Nissen, Ørderup,
Sparekasseformand J. Schmidt, Graasten,
Teglværksejer Chr. Hollensen, Katrinesminde, Broager,
Bogholder H. Calla, Rødding,
Bogholder Nis Nissen, Nordborg, Sekretær og Kasserer.

Alle de valgte sidder i Bestyrelsen eller Tilsynsraadet for nordslesvigske Sparekasser.

Vi retter herved en Forespørgsel til Deres Sparekasse, om den ønsker at tiltræde Foreningen som Medlem. Deres ærede Svar herpaa bedes os tilfikket inden den 7. Juli d. A.

Paa Bestyrelsens Vegne:

Nis Nissen,
Sekretær.

Den 26. maj 1914 oprettedes Nordslesvigsk Sparekasseforening. En månedstid senere sendte bestyrelsen det her gengivne cirkulære til de sparekasser, der ikke var repræsenteret på stiftelsesmødet, med opfordring til at indmelde sig i foreningen.

repræsentanter for 23 sparekasser, afholdtes på »Folkehjem« i Åbenrå 16. 12. 1913. Drøftelsen indledtes af J. N. H. Skrumsager og Nis Nissen, der åbenbart repræsenterede forskellige standpunkter. Man kom ind på de principper, der burde lægges til grund for oprettelsen af en sparekasseforening, og drøftede fastsættelsen af en ensartet rentefod og engageringen af en fælles revisor og konsulent.

Mødet var fortroligt, og også de fortsatte bestræbelser for at få planerne ført ud i livet holdt man hemmelige af hensyn til tyskernes reaktioner. Endelig, den 26. maj 1914, lykkedes det at fuldføre værket. På et sparekassemøde på »Folkehjem« oprettede repræsentanter for »et meget betydeligt antal nordslesvigske sparekasser« – som det hedder i meddelelsen om mødet – Nordslesvigsk Sparekasseforening. Formand blev P. Sofus Paulsen, næstformand Hans Lorenzen; de øvrige bestyrelsesmedlemmer var identiske med medlemmerne af det forberedende udvalg, suppleret med Wilken Nissen fra Toftlund sparekasse. Det er ikke lykkedes at opspore foreningens vedtægter. For den følgende udvikling kom de imidlertid ikke til at betyde noget, fordi verdenskrigen et par måneder senere bragte det næppe indledte samarbejde til standsning.

Sparekasserne 1914-1970

Fra verdenskrigens udbrud til genforeningen

Verdenskrigens udbrud betegnede også for sparekasserne indledningen til en ny epoke. Ganske vist varede det 6 år, før kronemønten blev indført, og endnu længere, før den danske sparekasselov i tillempt form fik gyldighed, og sparekassernes regnskabsføring i mark ophørte, men den gamle tid var slut i 1914, og ingen vej førte tilbage til førkrigstidens økonomiske tilstande, der bl. a. af den grund mere og mere kom til at stå i et forklaret skær for den ældre generation.

Den blomstrende udvikling, der karakteriserede det nordslesvigske næringsliv i årene før verdenskrigens udbrud, viste sig både i befolkningens store opsparing og i en stærk efterspørgsel efter kredit. Den årlige tilvækst i de nordslesvigske pengeinstitutters indskudsmidler beløb sig til 5-6 mill. mark, hvoraf noget over halvdelen faldt på sparekasserne, og de to kielske kreditforeningers lån i nordslesvigske landejendomme steg 1911-14 fra 54,5 til 81 millioner mark (i disse tal er den nu tyske del af Tønder amt medregnet).

Ved krigsudbruddet var stillingen på det nordslesvigske kapitalmarked den, at ca. 157 millioner mark stammede fra hjemlige og ca. 109 millioner mark fra fremmede pengeinstitutter. Hertil kom yderligere de private midler, der anslås til 80-100 millioner mark. Sparekasserne spillede fortsat en fremtrædende rolle. Af de 266 millioner mark, som pengeinstitutterne opererede med i 1914, stammede 95 millioner fra hjemlige sparekasser, 80 fra kreditforeningerne i Kiel og 60 fra bankerne. Ved slutningen af 1914 indestod der 89 millioner i sparekasserne, 33 millioner i hjemlige banker og 16,4 millioner i tyske bankfilialer.

For landbrugets prioritetsgæld betød sparekasserne imidlertid langt mindre end ved århundredets begyndelse. Det antages, at det nordslesvigske landbrugs samlede prioritetsgæld i 1914 beløb sig til 220

millioner mark. Heraf var 95 millioner prioritetslån sydfra, medens sparekassernes andel formentlig kun var 40 millioner mark. De resterende 85 millioner var overvejende gæld til private. En undersøgelse, som den sønderjyske realkreditkommission af 1925 lod foretage i en række typiske landsogne, gav til resultat, at sparekasserne gjorde sig forholdsvis stærkest gældende som realkreditinstitutter i Sønderborg kreds. Ultimo 1914 kom her 27 pct. af prioritetslåne fra sparekasserne, medens situationen i Haderslev kreds var den, at sparekasserne kun havde ydet 10 pct. af prioritetslåne.

Krigsudbruddet medførte overalt et øget pres på sparekasserne. I Broager blev tilsynsrådet nervøs og besluttede, at der kun måtte udbetales 50 mark på hver konto, men det normale var, at man, som f. eks. i Sønderborg, så sig i stand til at udbetale alle ønskede beløb. Efter få dages forløb var disse tilløb til panik forsvundet, og sparekasserne kunne fortsætte forretningerne som sædvanligt. Situationen var den samme i hele provinsen. Den 18. august hed det i en indberetning fra regeringspræsidenten, at der ikke havde været run på sparekasserne. »Sparekasserne har trods deres ringe bestand af værdipapirer overalt vist sig at være likvide ved mobiliseringens iværksættelse.«.

Udviklingen var normal for sparekasserne i hele 1914. Indskudskapitalen ved årsskiftet 1914/15 var ca. 3 millioner større end ved udgangen af 1913, en stigning, der ikke var kraftigere end i mange fredsår. Landbruget kom også gennem det første krigsår uden væsentlige forskydninger i økonomien. I sit værdifulde bidrag til realkreditkommissionens betænkning skriver Kr. Refslund Thomsen herom: »Den rige høst, som stod på markerne i august 1914, blev bjerget og driften holdt i gang. Selv om det skortede på driftsledere og arbejdere, havde landbruget i kvinderne og de gamle og helt unge mænd og bornene en reserve af arbejdskraft, som gjorde nogenlunde fyldest, og jorden var gennemgående i en så god gødningskraft og renhedstilstand, at den kunne give udbytte også uden tilstrækkelig behandling og gødskning«.

Det varede dog ikke længe, før de ekstraordinære forhold gjorde sig gældende på alle livets områder. Landbruget kom ind på en rovdrift, som efterhånden – skriver Refslund Thomsen – forvandlede en del af de i jorden nedlagte kapitalværdier til pengekapitaler. Allerede på et tidligt tidspunkt blev svinebesætningerne meget stærkt reducerede, og efter som tiden gik, tyndede tvangsafleveringerne også

Under 1. verdenskrig måtte krigsfanger, mest russiske, erstatte den hjemlige arbejdskraft, der var indkaldt til militærtjeneste. Billedet viser russiske krigsfanger, fotograferet i Vejrhølgårds have. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

slemme ud i kvægbesætningerne. De lave maximalpriser gjorde driften urentabel. Bønderne havde ingen interesse i at aflevere mælken til mejerierne, men hjemmeforbruget, især af smør, steg til uanede højder, og navnlig i de sidste krigsåre florerede smughandelen med smør og andre landbrugsprodukter til tårnhøje priser. Kun på denne måde kan man forklare, at mælkemængden i f. eks. Skodborg mejeri i 1919 var nede på en syvendedel af, hvad den havde været i 1914. Landbruget kom således over forventning godt gennem krigsårene.

Det samme gjaldt handelsstanden, selv om der var forskel på de forskellige branchers vilkår. Kolonialhandelen led under rationeringen, men manufakturhandlerne og isenkræmmerne kunne tjene store penge, selv om omsætningen kvantitativt gik tilbage. Håndværkerne og arbejderne klarede sig dårligst af alle. Medens en bondekone var i stand til at føre bedriften videre, selv om manden var indkaldt, havde en smede- eller skrædderkone kun undtagelsesvis tilsvarende

muligheder, og arbejdernes realløn kunne slet ikke følge med prisstigningerne.

Sparekasserne mærkede først krigens besværligheder ved de mere og mere omfattende indkaldelser, der berøvede dem erfarne og samvittighedsfulde medarbejdere. I Skærbæk sparekasse måtte lærer Peter Wolffsberg træde til som hjælper ved regnskabsføringen, og gårdejer Andreas Svendsen fra Hjemsted, som i 1914 var blevet valgt til forretningsfører, blev indkaldt straks ved krigsudbruddet og vendte først hjem til Skærbæk i 1916. I Broager sparekasse blev den ene forretningsfører, Tyche Tychsen, dens formand, Chr. Hollensen, og bogholderen, Chr. Schmidt, indkaldt. I modsætning til disse, vistnok typiske eksempler, kan det anføres, at sparekassen for Haderslev bys omegn kun havde medarbejdere, der var over den værnepligtige alder og derfor ikke berørtes af indkaldelserne.

Fra og med 1915 førte mobiliseringen af realværdierne til accelererende indskud i pengeinstitutterne. For sparekassernes vedkommende var stigningen i 1915 9 millioner, i 1916 10 millioner, i 1917 19 millioner og i 1918 25 millioner mark. Ultimo 1918 beløb indskudskapitalen sig herefter til 152 millioner (mod 89 mill. i 1914). Man kunne have ventet, at de frigjorte pengemidler var blevet benyttet til at nedbringe gælden, men det blev ikke tilfældet. Bønderne ville åbenbart holde den frigjorte kapital disponibel til genrejsning af driften efter krigens slutning. I 18 større sparekasser i Nordslesvig, som ultimo 1913 havde anbragt 50 mill. som prioritetslån, voksede udlån af denne type tilmed til 51,4 mill. mark ultimo 1915, men aftog så med et par millioner årligt og beløb sig ultimo 1918 til 44,4 millioner, d. v. s. godt 40 pct. af indskudskapitalen (mod ca. 80 pct. i 1914).

Under disse forhold måtte sparekassernes midler anbringes på en ganske anden måde end i fredstid. I de 18 lige omtalte sparekasser steg udlån mod gældsbevis 1914-18 fra godt 10 til 25,5 millioner mark; disse lån blev i første række optaget af kommuner. De samme sparekassers banktilgodehavende steg i de samme år fra ca. 1 til 13,5 millioner mark. En tredje post, som i en række sparekasser kom til at spille en stor rolle, var krigslånene.

Fra september 1914 til september 1918 blev der i hele Tyskland tegnet 9 krigslån til et samlet beløb af 98 milliarder mark, d. v. s. 1500 mark pr. indbygger. I de fire nordslesvigske kredse (inklusive Tønder sønderamt), blev der tegnet for godt 100 mill. mark eller

529 mark pr. indbygger. Der er ikke tvivl om, at ønsket om ikke at støtte den tyske krigsindsats forklarer den relativt lave deltagelse i tegningen i Nordslesvig. Sparekasser med dansk ledelse søgte at slippe uden om krigslånene ved at sørge for, at deres ledige penge var anbragt hos kommuner og banker, eller de tegnede sig for et så lavt beløb som muligt. Ganske anderledes stillede de tysklede private og kommunale sparekasser sig. For deres vedkommende blev det anset for en patriotisk pligt at deltage i krigslånstegningen med store beløb, undertiden i en sådan grad, at alle forretningsmæssige hensyn blev ladet ude af betragtning.

Da krigen var forbi, lå den private sparekasse i Tønder inde med krigslånsbeviser for 375.000 mark, den kommunale sparekasse i Åbenrå havde tegnet for 400.000 mark krigslån, sparekassen i Sønderborg og kredssparekassen i Åbenrå havde tegnet for 4 millioner mark hver, og kredssparekassen i Sønderborg for 6,6 millioner.

Realiseringen af disse store fondsbeholdninger førte overalt store kurstab med sig. I Åbenrå kredssparekasse havde bestyrelsen allerede i september 1918 besluttet sig til at sælge for et beløb af 1,7 millioner, men salget blev først bragt til udførelse et år senere. Da havde bestyrelsen kort forinden fået dansk flertal og gennemførte nu salg af yderligere 1 million krigslånsbeviser; resten af beholdningen realiseredes i 1920. Ved salget opstod der et kurstab på ialt 800.000 mark. Heraf dækkede kredsen som garantikommune ca. 600.000 mark, og reservefonden måtte ofres for at klare resten.

I Sønderborg førte kredssparekassens køb af krigslånsbeviser og den senere beslutning om at realisere dem til en heftig nationalpolitisk konflikt. Den 4. maj 1919 blev der foretaget nyvalg til Kredsdagen, der fra nu af havde 18 dansksindede og kun 2 tysksindede medlemmer. I den ny bestyrelse for kredssparekassen kom danskerne også til at dominere. I et kredsudvalgsmøde den 11. juli gav Nis Nissen, Viby, udtryk for den danske befolknings indstilling til kredssparekassen ved at betegne dens oprettelse som en provokation. Under den påfølgende drøftelse blev der udtalt frygt for, at der var optaget skjulte lån for at kunne anbringe pengene i krigslån. Det blev derfor besluttet at gennemføre en kritisk revision og tage spørgsmålet om likvidation under overvejelse.

Den 31. juli forelå revisionsbetænkningen, undertegnet af disponent A. Karberg fra Sønderburger Bank og direktør H. Nielsen fra Folkebanken for Als og Sundeved. Betænkningen indeholdt navnlig en

undersøgelse af tegningen af krigslån. Man konstaterede for det første, at der var tegnet krigslån for beløb, der lå langt ud over den norm, der var fastsat i loven af 23. 12. 1912. Herefter skulle 15 pct. af formuen anbringes i tyske statsobligationer. Ultimo oktober 1918, da reservefond og spareindskud beløb sig til 1,5 mill. mark, skulle der altså kun have været anskaffet krigslånsbeviser for ca. $\frac{1}{4}$ mill. mark. Man havde imidlertid på dette tidspunkt tegnet krigslån for 3 mill. mark. Det påvistes dernæst, at den gennemførte tegning af krigslån kun havde været mulig ved optagelse af lån. Ultimo 1917 rådede kredssparekassen således over 1,9 mill. mark (heraf var kun 0,5 mill. egentlige spareindskud), men havde tegnet for 2,5 mill. mark krigslån. Da kredssparekassen samtidig havde udlånt ca. $1\frac{1}{4}$ mill. mark, især til kredsen, måtte den optage lån hos andre pengeinstitutter. Disse lån, der i almindelighed ikke var protokollerede, beløb sig ultimo 1917 til ca. 2,5 mill. mark. Denne praksis fortsatte i 1918 og 1919. For det tredje påvistes det, at sparekassens bestyrelse havde misbrugt sin stilling ved at tilsidesætte en kredsdagsbeslutning. Det drejede sig om følgende: 21. oktober 1918 havde Kredsdagen (der da havde tysk flertal) afvist et forslag om at tegne 3 millioner på 9. krigslån og kun bevilget tegning af 1 million. Ikke desto mindre havde bestyrelsen umiddelbart efter kredsdagsmødet egenmægtigt sat beløbet op til 2 millioner. Følgen var, at sparekassen nu stod med en udækket gæld på 792.000 mark. Man havde tilmed søgt at skjule underskuddets størrelse ved at optage krigslånene i regnskabet til anskaffelseskursen (ca. 97,5), skønt kursen kun var godt 80.

Betænkningen vakte stor opstandelse i tyske kredse, fordi man frygtede for, at den ville styrke det danske parti. Landråd Schönberg, der på denne tid opholdt sig i Berlin, sendte 27. august et forvarsskrift til regeringen. Han påstod, at det netop indledte salg af kredssparekassens krigslån var sat i værk for at kunne bevise, hvad man fra dansk side havde hævdet på forhånd, nemlig at sparekassen var bankerot. Derfor, sagde landråden, havde man valgt at sælge, mens kursen var så lav som 81. Schönberg konkluderede, »at denne behændigt, ja, raffineret iscenesatte intrige vil opnå en ikke ringe succes, også i den tyske lejr, navnlig ved hjælp af den danske presse, der arbejder skrupelløst med løgn og forvanskninger, hvis ikke der snarest bliver iværksat en modaktion«. Af hensyn til den nært forestående folkeafstemning burde sagen fremskyndes.

Denne vurdering af revisionsbetænkningen kom allerede i septem-

ber, men den var ganske uden bid. Man påpegede, som sandt var, at loven ikke forbød en større beholdning af statsobligationer end 15 pct., men man kunne ikke komme uden om, at det ikke havde været forretningsmæssige principper, der lå til grund for købene. Sparekassen, hed det, måtte anse sig for forpligtet til at tegne krigslån, da kassen ikke led skade ved det, og det var en patriotisk pligt »at følge det råb, der lød fra fædrelandet, der var i største nød«.

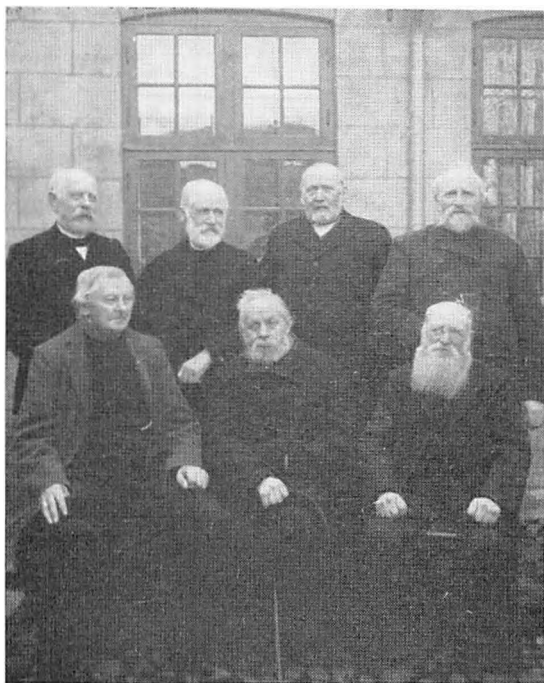
Salget af krigslånsbeviserne førte til, at Sønderborg kredssparekasse gik ud af året 1919 med et underskud på 828.000 mark, som kredsen måtte dække.

Markinflationen

I løbet af 1919 blev det klart, at hverken problemerne omkring krigslånene eller indskuddenes himmelstormende vækst ville få en betydning, der kunne sammenlignes med de problemer, der knyttede sig til markens kurs. Endnu omkring revolutionen i november 1918 blev marken i København noteret til 56 øre, i juni 1919 fik man 32 øre for 1 mark, men ved årsskiftet 1919/20 kun omkring 10 øre. Dette gradvise fald i markens værdi ville normalt have fået kapital-ejerne til hurtigst muligt at omsætte deres mark i materielle værdier og grundejerne til at afdrage deres prioritetsgæld. Den abnorme situation, hvori Nordslesvig befandt sig i overgangstiden fra tysk til dansk styre (november 1918-juni 1920), bevirkede imidlertid, at folk reagerede på en ganske anden måde.

Befolkningen var nemlig hildet i den skæbnesvangre tro, at marken ret hurtigt ville rette sig igen, og ud fra den samme opfattelse udtalte Vælgerforeningens økonomiske udvalg den 30. april 1919, at man anså en omregning til pari af førkrigstidens markkapital for at være den retfærdigste løsning. Kreditorerne viste derfor ingen tilbøjelighed til at omsætte deres marktilgodehavende i banker og sparekasser til kroner eller kapitalgoder, købt i Danmark, og debitorerne, der var ivrige efter at afbetale deres faste gæld med billige papirmark, optog i betydeligt omfang dyre kronelån, som blev vekslet til mark og anvendt til gældens nedbringelse. Man regner med, at der i alt blev optaget for mindst 50-60 millioner kroner af disse veksellån. Mange havde altså allerede ved kronemøntens officielle indførelse i 1920 en betydelig kronegæld. Sparekasserne var på et tidligt tidspunkt opmærksomme på de store farer, der var forbundet med disse valuta-transaktioner, og henstillede allerede 4. januar 1919 til finansministeren at begrænse denne trafik. Hvis dette råd var blevet taget til følge, kunne et tab på mange millioner være undgået.

Sådan så de ud, de gamle, der oplevede genforeningen og havde gjort hele udlændighedstiden med: syv af Københavns ældste mænd, fotograferet efter 1. verdenskrigs ophør. Stående: Jes Julius Gram, Peter Madsen Schmidt, Chr. Lund, J. N. H. Skrumsager. — Siddende: Mads Lund, Niels Peter Lyhne, Jens Peter Gram. Foruden Skrumsager havde Mads Lund, Chr. Lund og P. M. Schmidt været bestyrelsesmedlemmer i Sparekassen for Fros og Kalvslund Herreder. (Historiske Samlinger for Sønderjylland).

Denne udvikling satte for alvor ind midt i 1919 og førte bl. a. med sig, at pengeinstitutternes indskud svulmede op som aldrig før. Tendensen var navnlig tydelig i bankerne. Ultimo 1918 indestod der i nordslesvigske banker (både hjemlige institutter og filialer af tyske banker) 132 mill. mark; et år senere var det tilsvarende tal 287 mill. Bankernes indskudskapital nåede dermed for første gang op over sparekassernes. Her steg indskuddene relativt beskedent i løbet af 1919, fra 152 til 182 mill. mark. Samtidig reduceredes prioritetsgælden i hurtigt tempo. I de 18 større sparekasser, der tidligere har været omtalt, gik udlån i faste ejendomme i 1919 ned fra 44,4 til 20,3 millioner mark, og i mange sparekasser indfriedes over to tredjedele af prioritetslånene. Sparekassernes vigtigste udvej var at anbringe midlerne i bankerne. De 18 sparekassers banktilgodehavende steg derfor i 1919 fra 13,5 til 46,5 millioner mark. I sommeren 1919, oplyser Kr. Refslund Thomsen, havde sparekassernes indlån i de nordslesvigske banker nået et sådant omfang, at disse nægtede at modtage flere penge. Sparekasserne måtte herefter lade deres overskydende

midler gå sydpå som indskud i tyske storbanker eller anbringe dem som lån i tyske kommuner eller i tyske værdipapirer.

Med den tiltagende markinflation fortsatte denne udvikling også i 1920. Sparekassernes markindskud nåede op på 213 millioner, prioritetsgælden gik ned til et ringe beløb, medens banktilgodehavendet næsten fordobledes og for de nævnte 18 sparekassers vedkommende nåede op på 77,3 millioner.

Den 20. maj 1920 blev den danske krone lovligt betalingsmiddel i første zone, men bestående markforpligtelser kunne fortsat afvikles i mark, og indtil udgangen af 1920 kunne tysk mønt anvendes som lovligt betalingsmiddel. Sparekasserne måtte derfor, ligesom andre pengeinstitutter, fra nu af føre dobbelt regnskab, et for kroner og et for mark. På grund af markens stadig faldende værdi var markafdelingerne kun til besvær for sparekasserne, og det skabte problemer, at kroneafdelingernes aktiver tillige hæftede for indskuddene i mark. Denne tilstand vedvarede, indtil loven af 30. 6. 1922, der regulerede de sønderjyske sparekassers forhold, ophævede den indbyrdes hæftelse.

På et møde i Tinglev den 3. marts 1923 vedtog de sønderjyske sparekasser at likvidere deres markbeholdninger, men først efter gennemførelsen af den tyske valutareform i efteråret 1923 fik de ved kongelig bevilling af 29. 12. 1923 tilladelse til ved proklama med års og dags varsel at indkalde »alle dem, som måtte have noget krav på kasserne, hidrørende fra indskudte markbeløb«. Ved fristens udløb i februar 1925 kunne sparekasserne omsider betragte deres forpligtelser over for markkreditorerne som bortfaldet. I Sønderborg Bys Sparekasse balancerede markafdelingens afsluttende regnskab pr. 28. 8. 1925 med 630 milliarder 354 millioner 279.021 mark. De groteske forhold under inflationen fremgår af følgende eksempel: Broager sparekasse opsagde i 1923 et lån på 100.000 mark hos Flensborg kommune. Det tilbagebetaltes prompte med påløbne renter, ialt 102.500 mark, men til returnering af gældsdokumentet var der til porto vedlagt 300 milliarder mark.

Sparekassernes nye start

Genforeningen stillede sparekasserne over for såvel juridiske som finansielle problemer. En ny dansk sparekasselov af 4. 10. 1919 bestemte bl. a., at sparekasserne ikke måtte drive bankforretninger, at handelsministeren skulle stadfæste vedtægterne, før en stiftet sparekasse kunne træde i virksomhed, og at der til oprettelse af en sparekasse krævedes 25 garantanter.

For at sikre en samlet optræden ved overgangen til det nye styre indbød Sønderborg Bys Sparekasse og sparekassen i Tønder til et forberedende sparekassemøde, som blev afholdt i Tinglev den 24. marts 1920. Mødet efterfulgtes af et nyt møde den 30. marts i Åbenrå. Her var både private og kommunale sparekasser repræsenteret, ligesom der var mødt medlemmer af det såkaldte kroneudvalg samt bl. a. sparekasseinspektøren og en repræsentation for det sønderjyske ministerium. Man enedes om et andragende til det sønderjyske ministerium om, at sparekasserne også i fremtiden måtte have ret til at forene bank- og sparekasssevirkomhed. Man ønskede, at Nationalbanken skulle stille en kredit til rådighed for de enkelte sparekasser i forhold til deres aktivmasse, og at sparekassernes formue ved særlig lov kom til at falde ind under valutaordningen. Det fremhævedes som nødvendigt, at den danske sparekasselov først blev indført i fuldt omfang efter en overgangstid på tre år. De kommunale sparekasser føjede hertil som særstandpunkt, at de ønskede at opretholde deres stilling som sådanne.

Allerede den 28. juni 1920 blev den danske sparekasselov dog principielt indført i de sønderjyske landsdele; men handelsministeren blev samtidig bemyndiget til at indrømme lempelser i dens regler. To måneder senere, den 28. august, nedsatte handelsministeren derfor et udvalg (det sønderjyske sparekasseudvalg), der skulle være råd-

givende for ministeren for så vidt angik gennemførelsen af den danske sparekasselovgivning i de sønderjyske landsdele. Udvalget bestod oprindelig af syv medlemmer, hvoraf de tre var sønderjyske sparekasseledere: P. Grau fra Sparekassen for Haderslev Byes Omegn, Chr. Schmidt fra Broager og Andreas Svendsen fra Skærbæk. Da de kommunale sparekasser følte sig brøstholdne over ikke at være repræsenteret i udvalget, udnævntes direktør Hans Iversen fra Sønderborg Bys Sparekasse i januar 1921 til medlem.

Der var i udvalget fuld enighed om, at sparekasseloven så vidt muligt snarest burde gennemføres i sit fulde omfang i de sønderjyske landsdele. Man var endvidere indforstået med, at der i en overgangsperiode (til senest 1927) ville eksistere sideløbende mark- og krone-regnskaber i de sønderjyske sparekasser, og at dette forhold nødvendiggjorde særlige lovbestemmelser. Hvad spørgsmålet om de kommunale sparekassers fremtidige stilling angik, kunne Iversen fra Sønderborg ikke tilslutte sig udvalgets øvrige medlemmer, der var af den opfattelse, at da der altid kun havde eksisteret private sparekasser i Danmark, ville den fortsatte beståen af de kommunale sparekasser i Sønderjylland være et betænkeligt brud på udviklingen i landet. Flertallet foreslog derfor, at de kommunale sparekasser kunne få lov til at bestå i fem år, dog på betingelse af, at de kun fik ret til at udlåne ialt 10 pct. af deres midler til den respektive garantikommune. Iversen mente heroverfor, at de bestående kommunale sparekasser skulle have ret til at bestå som sådanne, og at de måtte udlåne højst 25 pct. af deres midler til garantikommunen. Iversen henviste til, at hans standpunkt tog hensyn til et udbredt ønske i vide kredse af den sønderjyske befolkning. Endelig drøftede udvalget spørgsmålet om, hvorvidt sparekassernes reservefond burde nyde godt af valuta-reguleringen og opfordrede til gennemførelse af særlige lovbestemmelser herom.

Betænkningen fra det sønderjyske sparekasseudvalg er dateret 14. oktober 1921. Dens forslag blev i det store og hele ophøjet til lov den 30. 6. 1922 (lov om tillæg til sparekasseloven af 4. 10. 1919); dog skulle offentlige (kommunale) sparekasser kunne eksistere i endnu 10 år. Fra socialdemokratisk side ytrede der under forslagets behandling i Rigsdagen nogen betænkelighed ved bestemmelsen om de kommunale sparekassers ophævelse, idet det blev fremhævet, at disse kasser havde været til overordentlig stor støtte for de pågældende kommuner, og at deres sikkerhed havde været lige så betryggende

Penge fra årene efter 1. verdenskrig

Nordslesvigske nødpengesedler fra tiden mellem våbenstilstanden og genforeningen.
Øverst 1 mark fra Broager 1919, nederst 20 penning fra Tønder 1920.

Efter genforeningen lod postvæsenet i Nordslesvig fremstille nødskelemønter bestående af frimærker, anbragt i en kapsel, der reklamerede for cigaretmærker.

Tysk pengeseddel på 1 milliard mark, udstedt september 1923, trykt oven på en 1000 marks rigsbanknote fra december 1922.

som de private sparekassers. J. P. Nielsen anså det for en »overordentlig nyttig gerning, om kommunerne ville tage denne gerning op og danne sparekasser«, medens handelsminister Rothe regnede sparekassedrift for »en mindre naturlig opgave for de kommunale samfund«. Loven fik tilslutning fra de sønderjyske rigsdagsmænd, men i Folketinget afholdt 27 medlemmer sig fra at stemme. Den frist på 10 år, som de kommunale sparekasser havde fået, udstraktes ved lov af 30. 6. 1932 med yderligere 5 år til 1. 7. 1937. Handelsminister Hauge havde ved denne lejlighed ønsket en ny 10-års frist for de kommunale sparekasser, men Landstingets flertal af Venstre og Konservative gik imod, da de frygtede for, at man med en så lang frist i virkeligheden anerkendte, at den kommunale drift skulle fortsætte ud i fremtiden.

Forskellen mellem de nordslesvigske og de kongerigske sparekasseforhold følte i årene efter genforeningen som væsentlig på en del punkter: rentefoden var adskilligt højere end den almindelige danske sparekasserente; bogføringen anvendte i udstrakt grad kartotekskort i stedet for regnskabsbøger, og man benyttede det »engelske« giro-system. For at markere ønskeligheden af det nøjest mulige samvirke mellem sparekasserne nord og syd for Kongeåen afholdt Centralforeningen af jyske Sparekasser i 1920 (den 16. august) sit årsmøde på »Folkehjem« i Åbenrå. Som de sønderjyske sparekassers førstemand optrådte direktør P. Grau fra Haderslev, der ikke alene havde været medlem af sparekasseudvalget, men i det hele taget var en i overgangstiden meget benyttet mellemmand mellem regeringen og de sønderjyske sparekasser. Han var i mange år formand for Foreningen af sønderjyske Sparekasser og medlem af bestyrelsen for Centralforeningen af jyske Sparekasser.

I løbet af disse år udarbejdede sparekasserne nye vedtægter, der blev indsendt til godkendelse i Handelsministeriet så betids, at de kunne tages i brug samtidig med, at den danske sparekasselov – med de nævnte undtagelser – trådte i kraft 1. 7. 1922. Den mest påtrængende opgave var tegningen af nye garantier. Ved flere af de gamle sparekasser blev der nu for første gang gjort brud på den lange række af garantier, hvorefter mange gennem slægtled havde haft tilknytning til sparekasserne. Lovens krav om mindst 25 garantier pr. sparekasse førte navnlig for Løgumkloster og Højer sparekassers vedkommende til en betydelig udvidelse af garantikredsen. Løgumkloster sparekasse, hvis indehavere havde været en såkaldt direktion på fire mand, blev

således omdannet til en sparekasse med 45 garantier, som på generalforsamlingen valgte en bestyrelse på 7 medlemmer, der af sin midte udpegede 2 direktører, medens de resterende 5 udgjorde tilsynsrådet. Lignende bestemmelser indførtes ved alle sparekasser.

For de sønderjyske sparekassers udvikling ville det have været af aldeles afgørende betydning at få den ønskede valutaregulering af deres reservefonds gennemført. Her løb man imidlertid panden mod en mur. Regeringens synspunkt udtryktes formentlig gennem de oplysninger, der kom frem i forbindelse med sparekasselovens behandling i 1922: Af et kronetilgodehavende på 23 mill. kr. stammede godt 9 mill. fra statens valutaregulering, og kassernes indskydere havde fået godt 13 millioner kr. gennem valutareguleringen.

I virkeligheden blev sparekasserne, i forhold til bankerne, behandlet dårligt ved valutareguleringen. Medens de sønderjyske banker i 1920 fik 20 millioner statsindlån stillet til rådighed, måtte sparekasserne nøjes med 1 million. (Man forklarede forskelsbehandlingen med, at bankerne, modsat sparekasserne, skulle forsyne erhvervslivet med driftskapital; men ønsket om at gøre de sønderjyske banker konkurrencedygtige over for de københavnske storbanker synes også at have spillet en stor rolle). Åbenrå bysparekasses andel blev i første omgang 5000, senere yderligere 25.000 kr. Broager sparekasse modtog det samme beløb. Sønderborg bysparekasse fik tilsvarende 5000 og 50.000 kr. Det bør tilføjes, at statsmidlerne skulle tilbagebetales i løbet af få år.

Med en så ringe driftskapital, uden garantikapital og reservefond, måtte de sønderjyske sparekasser i 1920 begynde helt forfra. Kun sparekassen for Haderslev bys omegn havde været så heldig at bringe for en kvart million kroner danske værdipapirer frelst gennem alle omskiftelser; fra slutningen af 1917 havde de været deponeret i Landmandsbankens afdeling i Kolding. Da de i 1922 blev tilført reservefonden, steg denne fra 4874,52 kr. til 229.108,58 kr. Denne sparekasse fik derved et vældigt forspring frem for næsten alle andre kasser i Nordslesvig. Til de heldige undtagelser hørte også Christiansfeld sparekasse, der havde haft ret betydelige summer anbragt i ejendomme nord for 1864-grænsen. Den havde derfor straks en reservefond på 131.000 kr. og kunne tilbyde sparere stor sikkerhed for deres indskud.

I almindelighed blev de første, svære skridt på sparekassernes nye bane imidlertid taget under forhold, som direktør Axel Ølgaard har

skildret dem for Åbenrå bysparekasses vedkommende: »Det første indskud indgår den 31. maj [1920] på folio-konto, og først den 7. juni indsættes et beløb, 60 kr., på sparekasebog. Men så begynder valutaerstatningerne at indfinde sig, og i de følgende måneder er indskuddene i stærk vækst. Ved slutningen af det første regnskabsår i kroner, pr. 31. 3. 1921, er man oppe på en indskudskapital på 450.000 kr., hvoraf 50.000 kr. på folio, og pr. 30. 9. 1923 på 1 mill. kr., heraf på folio 200.000 kr. Man er nu så vidt, at man har kunnet tilbagebetale forskuddene fra Finansministeriet og fra byen [Åbenrå kommune havde ialt stillet 100.000 kr. til disposition], udlånsvirksomheden er for længst i gang, og man har kunnet lægge grunden til en fondsbeholdning«.

De ca. 60 millioner kr., som valutareguleringen bragte til Sønderjylland, var af livgivende betydning for sparekasserne. Men selvom ca. 10 mill. kr. af sparekassernes indskudskapital hidrørte fra valutareguleringen, og disse midler var tilstrækkelige til at holde liv i sparekasserne, så var de som regel ikke i stand til at bringe dem på benene igen, og helbredelsesprocessen skred kun langsomt frem. De mange små sparekasser, der kun rådede over en delvis indbetalt garantikapital (i Døstrup var i 1923 indbetalt 6750 kr., i Brøns 6000 kr., i Bylderup 1200 kr.), kunne ikke, som i Åbenrå, få kommunen til at udrede hovedparten af lønningerne det første år.

Den meget ringe statsstøtte, sparekasserne havde modtaget, kunne kun have fået betydning, hvis den økonomiske udvikling havde formet sig harmonisk og gunstigt. Det blev imidlertid på ingen måde tilfældet. Kr. Refslund Thomsen gav i 1926 følgende stærkt sammentrængte, men i det væsentlige sande skildring af det nordslesvigske landbrugs vilkår fra 1919 til 1925: »I tiden mellem våbenstilstanden og genforeningen havde de nordslesvigske bønder tildels udgifter i kroner og indtægter i mark. I foråret 1920 indkøbtes kunstgødning og såkorn til høje priser i Danmark. Såkornet ved Fælleslandboforeningens medvirkning og på kredit til efteråret. Men da efteråret kom, faldt priserne. I 1921 havde vi den værste tørke, som vi har oplevet i mands minde, og den virkede på grund af jordens dårlige kultur- og renhedstilstand ulige mere ødelæggende hernede end i det gamle land. På den lette jord avledes der praktisk talt intet, og navnlig græsserne led overordentlig store tab. I det år fik mange sønderjyske landmænd et knæk, som de siden ikke har forvundet. I 1922 kom det store prisfald som følge af kronestigningen. I 1923 var sommeren våd

og høsten derfor så sen og vanskelig, at en del korn blev stående på marken, og meget blev bjerget i en dårlig tilstand. I 1925 har deflationen – ligesom i 1922 – trykket priserne så stærkt, at resultatet tiltrøds for et udmærket høstudbytte for de fleste landbrugere er blevet et betydeligt driftsunderskud, og samtidig er landsdelen – for anden gang siden genforeningen – blevet hærget af mund- og klovesygen, som har påført landbruget meget alvorlige tab«.

Under disse vanskeligheder måtte sparekasserne, trods den danske stats hjælpeforanstaltninger til det sønderjyske næringsliv, nødvendigvis udvikle sig meget langsomt. Ultimo marts 1921 var indskudskapitalen 14 mill. kroner, og i de følgende år steg den til 24,5, 29,4, 30,2 og 33,2 mill. kroner (det sidste tal gælder 1925).

For det sønderjyske landbrugs prioritetsgæld betød sparekasserne langt mindre end før verdenskrigen. Prioritetsgælden beløb sig i 1914 til ca. 220 mill. mark, i 1925 til ca. 269 mill. kroner, og udgjorde ikke en større del af ejendommenes værdi end før krigen. Af prioritetsgælden faldt i 1914 43 pct. på kredit- og hypotekforeninger, men i 1925 henved 60 pct. Sparekassernes andel var derimod faldet fra 18 pct. (40 mill. mark) i 1914 til 7 pct. (17 mill. kr.) i 1925.

Også i forhold til banker var sparekassernes rolle blevet stærkt formindsket. I 1914 havde sparekassernes indskud udgjort godt 60 pct. af de hjemlige, nordslesvigske midler, i 1925 kun 36 pct. Det store minus ved kapitalforholdene ved midten af 1920'erne var altså sparekassernes meget små udlånsmuligheder. Medens bankernes indlån i 1924 var 14 mill. kr. større end i 1914, var sparekassernes indskudskapital dalet fra 78 mill. kr. (= 89 mill. mark) i 1914 til 30,2 mill. kr. i 1924. Hvor abnorm situationen var i Nordslesvig, fremgik af en sammenligning med sparekasseindskuddenes størrelse i de tilstødende nørrejske amter. I Vejle og Ribe amter havde spareindskuddene i 1914 været ca. 19 mill. kr. lavere end i Nordslesvig; i 1924 var de over 92 mill. kr. større.

Sparekasseomdannelser efter genforeningen

I de sønderjyske landsdele havde der i 1918 været 50 sparekasser, heraf 10 kommunale («offentlige»); i 1924 var der 39, heraf 6 kommunale. En af de 39 sparekasser var oprettet efter 1920; det var Padborg Sparekasse, stiftet 20. 12. 1922.

To små sparekasser i Ribes nærhed overlevede ikke kronemøntens indførelse. En ekstraordinær generalforsamling i Spare- og Laanekassen for Spandet Sogn og Omegn (oprettet 1872) besluttede 23. 7. 1920 enstemmigt at likvidere kassen. I 1929 blev der imidlertid gjort et forgæves forsøg på at genoplive den og først i 1935 gennemførtes den definitive opløsning. Den kun et år yngre Spare- og Laanekasse for Hviding Sogn og Omegn indstillede også sin virksomhed i 1920.

Visby Arbejder-Sparekasse klarede heller ikke overgangen til de nye forhold. I 1923 indestod der kun 108.000 kr. på 106 konti; det følgende år sammensluttedes den med Visby sogns sparekasse.

På Als overtog Spare- og Laanekassen for Ulkebøl Sogn i Sønderborg i 1920 sparekassen i Vollerup; sidstnævntes mangeårige formand, gårdejer Hans Hansen Brock, blev meddirektør i den sammensluttede sparekasse, hvis førstedirektør, Andreas Eriksen, under krigen havde ledet Folkebanken for Als og Sundeved.

Den store sparekasse for Sundeved og omegn (oprettet 1852) omdannedes i maj 1920 til aktieselskabet Graasten Bank for ikke at skulle give afkald på de bankforretninger, en sparekasse efter dansk lov ikke måtte drive. — Sparekassen for Gram og Nybøl Godser med Omegn blev til Gramby Bank. I Gråsten fik garanterne omskrevet deres andele til halvdelen af markpålydendet, medens garanterne i Gram fik markpålydendet udbetalt i kroner.

Af særlig interesse er de kommunale sparekassers skæbne efter 1920. Haderslev Amts Sparekasse og sparekasserne i Skodborg og Ketting fortsatte uden ændring af forretningsformen.

I Sønderborg overtog Sønderborg Bys Sparekasse kredssparekassen. Det viste sig, at kredssparekassens hurtige vækst havde været kunstig, og at den kun i ringe grad havde rod i befolkningen. Medens Sønderborg Bys Sparekasse ultimo 1920 havde for 845.000 kr. egentlige sparekasseindskud, havde kredssparekassen kun godt 100.000 kr. Samtidig påførte de mange kontorsteder og et relativt stort personale kredssparekassen et stort underskud, der måtte dækkes af amtet. Bysparekassen overtog derfor 1. 1. 1921 kredssparekassen og styrkede betydeligt sin i forvejen velunderbyggede stilling som den dominerende sparekasse på Als og Sundeved. Den danske befolknings uvilje mod kredssparekassen spillede uden tvivl en stor rolle for dens likvidation, men det bør tilføjes, at bysparekassens formand lige til 1934 var den tysk-sindede justitsråd Johan Alexandersen, medens direktøren var den dansksindede Hans Iversen, der havde været dens regnskabsfører lige fra 1907.

Ligesom i Sønderborg havde nyvalget til Kredsdagen i Åbenrå givet denne et stort dansk flertal. Den besluttede kort efter at sælge både kredsens og kredssparekassens beholdning af krigslånsbeviser. Følgen heraf blev, at kredssparekassens hidtidige bestyrelse i protest nedlagde sine mandater. Kredssparekassen, der efter genforeningen fik navnet Aabenraa Amts Sparekasse, stødte ligesom Sønderborg kredssparekasse på store vanskeligheder under de nye forhold: driftsudgifterne var store og indtjeningsmulighederne kun små. De tre første regnskabsår sluttede med underskud, og det var tydeligt, at det havde lange udsigter med en normal konsolidering. Tanken om en sammenslutning med Aabenraa Bys Sparekasse måtte derfor melde sig som en for begge kasser hensigtsmæssig foranstaltning.

Et første forslag herom fremkom i april 1922 fra amtssparekassens side, men først i april 1923, da Handelsministeriet havde meddelt, at en ordning med både amts- og bygaranti kunne forventes godkendt, blev et forberedende udvalg nedsat. I september godkendtes sammenslutningsoverenskomsten af amtsrådet og byrådet, og fra 1. 10. 1923 virkede den nye Sparekasse for Aabenraa By og Amt. Generalforsamlingen dannedes af 7 af amtsrådet og 7 af byrådet inden for deres midte valgte medlemmer. Bestyrelsen bestod af et tilsynsråd på 6 medlemmer valgt af generalforsamlingen i eller uden for dens

midte og én af tilsynsrådet ansat direktør. Til formand for tilsynsrådet valgtes amtmand Kr. Refslund Thomsen, til direktør for den sammensluttede sparekasse udnævntes P. A. Lange, der havde været bysparekassens regnskabsfører lige fra 1887. De to sparekasser havde haft kontorer i henholdsvis amtshuset og rådhuset, men den sammensluttede kasse fik nu sin egen bygning; den var i 1911 blevet opført til brug for den tyske rigsbanks Åbenrå-afdeling, og fra 1919 havde Landmandsbankens filial haft til huse hér.

I Tønder ordnedes problemet med kredssparekassen på den enkle måde, at den blev videreført af Sydtønder kreds og fik hjemsted i Nibøl, syd for den nye grænse.

»Alte Privat - Spar- und Leihkasse i Tondern« omdannedes i 1922 til en almindelig garantsparekasse. De 10 tidligere indehavere fortsatte som bestyrelse. I december 1922 accepterede sparekassen et tilbud fra Tønder magistrat om overtagelse af den kommunale bysparekasse, der da havde et underskud på 20.000 kr. Sammenslutningen blev godkendt af Tønder byråd med 9 stemmer mod 5 og trådte i kraft 1. april 1923. Samtidig ændrede sparekassen navn til Tønder Sparekasse. – Den lille sparekasse for Tønder landsogn (i Emmerske) var i 1921 blevet overtaget af sparekassen i Tønder. – De fire sparekasser, der havde eksisteret i og ved Tønder i 1918, var altså fem år senere blevet reduceret til én.

Udviklingen i 1920'erne

Genforeningen betød opfyldelsen af længsler, der var blevet næret i mere end et halvt århundrede. Det var derfor naturligt, at de danske nordslesvigere så fremtiden i møde med lyse forventninger. Optimismen styrkedes af den fælleseuropæiske tro på, at verdenskrigens afslutning hurtigt ville blive efterfulgt af en tilbagevenden til de gode tider, man havde kendt indtil 1914. Tillidens styrke kan måles på den stædighed, hvormed man holdt fast ved markbeholdningerne til trods for den accelererende markinflation.

Den forventede fremgang viste sig også på mange måder. I løbet af blot fire år, fra 1921 til 1925, steg folketallet i de sønderjyske landsdele fra 164.000 til 177.000. I østkystbyerne blev der foretaget store havneudvidelser, Tøndermarsken blev afvandet. I Åbenrå opførtes Sønderjyllands Højspændingsværk. Landbrugets materielle fremskridt var lige så imponerende. Svinebestanden steg 1920-1924 fra 108.000 til 271.000, høstudbyttet, som i 1920 havde været 290 millioner foderenheder, var i 1924 480 millioner foderenheder. Mælkeudbyttet pr. ko var i 1925 næsten lige så stort som i det øvrige land. Mejerierne blev forbedret, og der opførtes andelssvineslagterier.

Den forcerede omlægning af landbruget og den store anlægsvirksomhed krævede imidlertid store investeringer, og i det kapitalfattige Sønderjylland måtte en stabil, økonomisk udvikling være en forudsætning for, at landsdelen inden for et rimeligt spænd af år kunne komme til kræfter efter de frygtelige sår, som krigen og markkatastrofen havde efterladt.

Det viste sig imidlertid, at den danske højkonjunktur ved krigens slutning havde hvilet på et alt for svagt fundament. Alle de vanskeligheder, det internationale forretningsliv kom ud for i de følgende år, ramte Danmark med fuld styrke. Efter en voldsom prisstigning –

med et tilsvarende fald i den danske kronens værdi – fulgte i 1921 et pludseligt prisfald med arbejdsløshed og store bankkrak i sit følge. Året 1924 var derimod et godt normalår med stigende produktion. Kronens guldværdi var da 60 øre. En fastholden af disse forhold ville have været helsebringende for det sårbare sønderjyske landbrug. I 1925 blev det imidlertid kastet ind i en yderst alvorlig krisesituation som følge af, at kronekursen i løbet af forholdsvis få måneder blev ført op i pari.

Denne forfejlede finansoperation var mere, end det sønderjyske landbrug kunne bære. Smørprisen, som i december 1924 havde været 5,86 kr., faldt til 3,18 kr. i januar 1926. Samtidig satte Tyskland kvægtolden i vejret. Landbrugets forrentningsprocent dalede i årene 1925-28 til nulpunktet eller derunder. Blandt de kriseramte landmænd vandt mere eller mindre fantastiske »bevægelser« gehør. Både af økonomiske og politiske årsager var det nødvendigt, at staten igen greb hjælpende til.

I juli 1925 havde Finansministeriet nedsat en kommission (»den sønderjyske realkreditkommission«), der især kom til at undersøge realkreditforholdene i de fire sønderjyske amter. Kommissionens formand blev amtmand Kr. Refslund Thomsen. I sin betænkning, der blev underskrevet 4. marts 1926, konstaterede kommissionen, at vilkårene for 1. prioritetslåntagerne var fuldt ud tilfredsstillende, men at betingelserne for opnåelse af 2. prioritetslån og driftslån var væsentlig ugunstigere end i det øvrige land.

Kommissionen fastslog, at dette misforhold skyldtes de utilfredsstillende forhold, de sønderjyske sparekasser arbejdede under. De havde kun fået 1 million kr. stillet til rådighed af staten, et meget beskedent beløb i sammenligning med de 20 millioner, bankerne fik. »Som følge deraf – hedder det i betænkningen – mistede de deres kundekreds, og de fik derfor kun en ringe andel i de kapitaler, som tilflød landsdelen gennem valutareguleringen; og sparekasserne har heller ikke i den følgende tid som bankerne haft mulighed for at drage kapital til sig nordfra; de har udelukkende været henvist til den hjemlige opsparing, som foregår langsomt og som følge af den dominerende stilling, bankerne har fået, for en væsentlig del er tilfaldet disse.

De midler, sparekasserne har at arbejde med, er derfor meget ringe i forhold til den lånetrang, som under normale forhold tilfredsstilles af sparekasserne. Landbruget har derfor til dækning af dette kredit-

Kresten Refslund Thomsen (1884-1960), fotograferet før 1. verdenskrig. Ligesom klassekammeraten P. A. Callo vendte Kr. Refslund Thomsen efter statsvidenskabelig eksamen i København tilbage til Sønderjylland for at virke i den nationale sags tjeneste. Fra 1910 var han redaktør af „Hejmdal“. Ved genforeningen blev han amtmand i Åbenrå og var de skiftende regerings højt værdsatte rådgiver i sønderjyske spørgsmål. Som formand for den sønderjyske realkreditkommission og for Sønderjysk Hypoteklaanefonds komité kom han til at spille en betydelig rolle for de sønderjyske sparekassers genrejsning efter 1920. (Efter fotografi tilhørende Ingeborg Refslund Thomsen).

behov måttet ty til bankerne, hvorved disse er kommet ind på et felt, som ligger udenfor deres egentlige virkekreds.«.

»Kommissionen ser ikke noget andet middel til at hæve den skævhed i det sønderjyske pengevæsen, som er påpeget i ovenstående, end en styrkelse af sparekasserne«.

I henhold til kommissionens forslag blev finansministeren bemyndiget til på statskassens vegne at garantere for et lån, ydet af københavnske pengeinstitutter m. fl. til sønderjyske sparekasser til videreudlån. Kommissionen havde anset et beløb på 20 millioner for nødvendigt; det disponible beløb blev dog kun 8,7 millioner kr. Det var en betingelse, at midlerne skulle anvendes til 2. prioritetslån umiddelbart efter størst mulige kreditforeningslån, og et lån måtte som regel ikke overstige 25 pct. af 1. prioritetslån. Udlånsrenten måtte højst ligge 1 pct. over den rente, sparekasserne selv skulle give. Lånene var afdragsfri i de første 4 år, men skulle være tilbagebetalt i løbet af 20 år fra stiftelsen.

Realkreditlånene bidrog til at styrke sparekasserne, men de blev ingen succes, selvom de ved afløsning af banklån betød en nedsættelse af rentebyrden. Sparekasserne betingede sig nemlig som regel kaution ved siden af pantsikkerheden, og de store afdragsydelse afskrækkede mange.

For at bøde på disse mangler oprettedes i 1927 Sønderjydsk Hypoteklaanefond, jfr. s. 326, der måtte give 2. prioritetslån med en afdragstid på 20 år. Den afgørende lettelse for landbruget kom dog med de bedre økonomiske forhold, der rådede i nogle år fra og med 1928.

Omkring 1930 havde sparekasserne grund til at se med tilfredshed på de opnåede resultater. Der fandtes da ialt 40 sparekasser («Spare- og Laanekassen for Tinglev og omliggende Sogne» var kommet til i 1928). Sparekassen for Aabenraa By og Amt havde 13 filialer, Haderslev Amts Sparekasse 12, Sønderborg Bys Sparekasse 11. Den lige nævnte sparekasse i Tinglev havde 4 indbetalingssteder.

Den samlede indskudskapital var i 1930 nået op på 56 mill. kr. I regnskabsåret 1923/24 havde sparernes tilgodehavende været godt 30 mill. kr.; der var altså tale om en stigning på 85 pct.

Sparernes tilgodehavende var over 5 millioner kr. i følgende 3 sparekasser:

	1930/31 mill. kr.	1923/24 mill. kr.
Sønderborg by	11,0	5,2
Aabenraa by og amt	6,4	2,5
Haderslevs bys omegn	6,2	3,2
i alt	<u>23,6</u>	<u>10,9</u>

Sparernes tilgodehavende var mellem 1 og 5 mill. kr. i følgende 12 sparekasser:

	1930/31 mill. kr.	1923/24 mill. kr.
Haderslev amt	4,9	2,2
Nordborg	2,6	2,0
Fros og Kalvslund herreder	2,5	2,2
Haderslev by	2,0	1,1
Christiansfeld	1,9	1,5
Broager	1,8	1,1
Tønder	1,8	0,8
Ulkebøl	1,8	0,9
Skærbæk	1,5	0,7
Sydlig Als	1,3	0,8
Toftlund	1,1	0,7
Skodborg	1,0	0,5
i alt	<u>24,2</u>	<u>14,5</u>

Sparernes tilgodehavende var mindre end 1 mill. kr. i de resterende 25 sparekasser, der tilsammen havde en indskudskapital på 8,2 mill. kr. i 1930/31 mod 5,6 mill. i 1923/24.

De tre grupperes andel i indskudskapitalen var, udtrykt i procent:

	1930/31	1923/24
Over 5 mill.	42	36
1—5 mill.	43	48
Under 1 mill.	15	16
i alt	<u>100</u>	<u>100</u>

Som det ses, var sparekasserne med under 5 millioner kr. indskudskapital, taget under ét, i relativ tilbagegang. For de mange helt små sparekassers vedkommende var denne udvikling urovækkende.

Fordelt efter amter indestod der omkring 20 mill. kr. i både Haderslev og Sønderborg amt; Tønder og Åbenrå amt fulgte langt bagefter med hver omkring 8 mill. kr.

På aktivsiden var 41,3 mill. kr. (altså henved 80 pct.) anbragt som lån i ejendomme (27,7 mill. på landet, 13,6 i byerne); kautionslånene beløb sig til 7,3 mill. kr. Af de øvrige konti var den mest bemærkelsesværdige vel nok kassekreditkontoen; på den var udlånt et så stort beløb som 5,3 mill. kr., d. v. s. næsten 10 pct. af aktiverne. Reserverne beløb sig til 5 pct. (2,8 mill. kr.).

Et påfaldende træk ved de sønderjyske sparekasseforhold var dels den højere rentefod, men navnlig den større forskel mellem indskuds- og udlånsrente. 1928/29 var udlånsrenten i Sønderjylland 5,91 pct. mod 5,51 pct. i det øvrige Jylland; forskellen mellem ind- og udlånsrenten var i Sønderjylland 1,24 pct., i det øvrige Jylland 0,76 pct. Forklaringen var sandsynligvis de sønderjyske sparekassers relativt høje omkostningsniveau.

Alt i alt var det et lyst billede, der tegnede sig, når man betragtede de sønderjyske sparekassers udvikling under de omskiftelige forhold i 1920'erne og sammenlignede dette billede med situationen for sparekasserne i det øvrige land, hvor spareindskuddenes stigning i næsten hvert år lå under renteafkastningen. Også de sønderjyske banker klarede sig bedre end bankerne i det øvrige land; fra 1921 til 1929 gik de sønderjyske bankers indlån tilbage fra 65 til 56,5 mill. kr., mens indlånet i samtlige danske banker udviste et fald på over 50 pct., fra godt 4 til under 2 milliarder kr. (bankernes indlånsmidler var dermed lavere end sparekassernes).

Den meget betydelige fremgang for de sønderjyske sparekasser og den, sammenlignet med forholdene i det øvrige land, ringe tilbagegang for de sønderjyske banker ændrede imidlertid ikke noget ved det afgørende træk i Sønderjyllands økonomiske liv, nemlig landsdelens kapitalfattigdom. I samtlige landets sparekasser indestod i 1928 gennemsnitlig 534 kr. pr. indbygger, men i de sønderjyske sparekasser kun 256 kr. I 1929 hidrørte kun 28 pct. af den organiserede kapital fra hjemlige midler, og gennemsnitsformuen pr. indbygger var i Sønderjylland kun 3605 kr. mod 5866 kr. i hele landet. Det sønderjyske erhvervsliv var altså meget sårbart over for et konjunkturfald.

Under krise og besættelse

De gode forhold, der var begyndt i 1928, varede kun ved til 1930. I anden halvdel af dette år ramte verdenskrisen Danmark med fuld styrke, og selv om konjunkturerne blev bedre i 1930'ernes anden halvdel, var virkningerne af de svære år endnu ikke fuldt overvundet, da anden verdenskrig udbrød.

Krisen rystede landbruget langt voldsommere end depressionen i 1880'erne. Medens man dengang havde klaret problemerne ved egen hjælp, kom man denne gang ikke uden om statsindgreb på næsten alle områder. Kronesækning, valutacentral, svinekort, moratorieordning og nedsættelse af udlånsrenten med 1 pct. var nogle af de »ordninger«, der gjorde stærkest indtryk på folk.

For hele perioden 1925-40 er det sønderjyske landbrugs forrentningsprocent beregnet til kun 2,5 pct. Sønderjylland var langt vanskeligere stillet end det øvrige land. I regnskabsåret 1931/32, da forrentningsprocenten i hele landet lå på \div 0,5, var den i Åbenrå amt \div 2,7, og først i 1937/38 nåede den både i Sønderjylland og det øvrige land op på 3,5. Tvangsauktioner forekom i Sønderjylland 3-4 gange så hyppigt som i landet som helhed. Det sønderjyske landbrugs gældsbyrde voksede 1925-37 fra ca. 300 mill. kr. til ca. 400 mill. kr. Under disse forhold måtte gældsproblemet få afgørende betydning.

Kriseforanstaltningerne blev kraftigt udnyttet af det yderst vanskeligt stillede sønderjyske landbrug. Af de 20 millioner kr., som blev stillet til rådighed for gennemførelse af akkordordninger, blev således ca. 6 millioner anvendt i Sønderjylland. En særlig sønderjysk rentelempelseslov af 16. maj 1934 tilsigtede at afbalancere den forskel i kår og navnlig i økonomisk modstandsevne, som gjorde sig gældende nord og syd for grænsen af 1864. Loven blev forlænget med tre år

og på enkelte punkter revideret i 1936. Rentelempelsen omfattede i første række sekundære prioritetslån, som var ydet af staten, eller som staten garanterede for. For realkreditlånenes vedkommende ydede staten således et rentetilskud på 1 pct. Desuden kunne der tilstås rentetilskud for prioritetslån, som var ydet af banker og sparekasser. Tilskuddet var 3 pct. årlig af det gældsbeløb, som havde sikkerhed mellem 85 og 105 pct. (fra 1936: 110 pct.) af panteværdien, under forudsætning af, at långiverne ville nøjes med en samlet rente på 3½ pct. (fra 1936: 4½ pct.) for den del af gælden, som omfattedes af tilskuddet. Såfremt en sønderjysk sparekasse kom i vanskeligheder som følge af den med realkreditlånene forbundne risiko, kunne den i 1920 oprettede Laanekasse for Sønderjylland overtage de usikre lån. — I 1934 var lån til et samlet beløb af ca. 34 mill. kr. inddraget under rente­lempelsen, således at 11,5 mill. kr. havde nedsat rente, medens ca. 22,5 mill. kr. var rentefri.

Over for dette mørke billede af et kriseram­te landbrug med stigende gæld og store vanskeligheder ved at klare sine økonomiske forpligtelser er det imidlertid vigtigt at pege på den fortsatte fremgang i landbrugets produktive kraft. 1923-25 lå forrentningsprocenten i Nørrejylland 2 point over den sønderjyske forrentningsprocent, men fra 1934 var denne forskel udlignet, og i 1936/37 lå den nørrejyske forrentningsprocent for første gang 0,8 procent under det sønderjyske landbrugs.

Sparekasserne udviklede sig selvfølgelig efter en kurve, der var præget af de konjunkturer, der gjaldt for hele landets erhvervsliv. Hvad angår de virkninger, som krisen fik for de lån, sparekasserne havde stående i landbrugsejendomme, kan de ord, som Axel Ølgaard i 1943 skrev med henblik på Sparekassen for Aabenraa By og Amt, sikkert i hovedsagen overføres på de sønderjyske sparekasser som helhed: »De ublide kår for landbruget i disse kriseår satte sig, som rimeligt var, spor i administrationen af den betydelige kapital, sparekasserne havde indestående som lån i landbrugsejendomme. Der måtte i stort omfang gives henstand med renter og lempelser i afdragsforpligtelser, der måtte tages stilling til akkordandragender og saneringsordninger, og man måtte have indseende med ændringer i kautionisters forhold. Fra første færd var sparekassen indstillet på at lempe og hjælpe, hvor det var muligt. Denne indstilling kom udadtil stærkest til udtryk ved gældssaneringsordningerne, idet sparekassen i så godt som alle tilfælde erklærede sig villig til at bære kurstabet på de sanerings-

obligationer, den modtog til dækning af sine fordringer, og dette uanset om der var stillet kaution eller depot for lånene. Ialt afholdt sparekassen herved kurstab til et beløb af ca. 23.000 kr. ved 53 saneringsordninger. Iøvrigt bragte disse vanskelige år kun sparekassen få og uvæsentlige tab«.

Ordene om, at krisen bragte Sparekassen for Aabenraa By og Amt få og uvæsentlige tab, synes at gælde for det store flertal af sønderjyske sparekasser. Selv små tab var imidlertid nok til at gøre det af med fire af de sparekasser, der i forvejen stod på svage fødder. Det drejede sig om sparekasserne i Bylderup, Øster Højst, Hygum og Tinglev. Sparekassen i Nørre Løgum Sogn blev rekonstrueret.

Spare- og Laanekassen i Bylderup, som i 1931 havde en indskudskapital på 200.000 kr. fordelt på 355 konti, måtte lukke i november 1932, men fortsatte fra 1933 som filial af den i 1928 oprettede sparekasse i Tinglev. På samme måde og fra samme tidspunkt overtog sparekassen i Løgumkloster Højst Sogns Spare- og Laanekasse (100.000 kr. i indskud, 286 konti). Tønder Sparekasse, der også havde været interesseret i at overtage de to likviderede sparekasser, blev forbigået.

I 1939 overtog Spare- og Laanekassen for Tinglev og omliggende Sogne Tinglev Sogns Sparekasse. Den havde haft under 200 konti, men den direkte årsag til lukningen var, at kassereren havde gjort sig skyldig i underslæb og andre besvigelser til et beløb af omkring 25.000 kr. Både garantikapital, reservefond og en del af aktiverne var gået tabt, så at Sparekassernes Hjælpefond måtte træde til, for at sparerne kunne få fuld dækning.

Den lille Spare- og Laanekasse for Hygum By og Omegn indstillede virksomheden i 1937 (den havde da under 100.000 kr. i indskudskapital).

Sparekassen i Nørre Løgum Sogn, der havde en indskudskapital på ca. 200.000 kr., måtte saneres i 1935. Laanekassen for Sønderjylland overtog sparekassens realkreditlån (ca. 144.000 kr.), og dens garantikapital blev nedskrevet fra 30.500 kr. til 12.200 kr.

I 1937 udløb den frist, der var blevet givet de kommunale sparekasser til at gennemføre en omdannelse i henhold til den danske sparekasselovs bestemmelser.

De lovmæssige bestemmelser om nyordningen gennemførtes som en særlig paragraf i den nye sparekasselov af 18. 5. 1937. Der blev truffet den ordning, at kommunegarantien hvert år blev nedskrevet med et beløb svarende til halvdelen af det årlige driftsoverskud. Ind-

til dette var sket, var garantikommunen (-kommunerne) repræsenteret i såvel generalforsamling som tilsynsråd. Samtidig blev der tegnet en garantifond af personlige garantier, i Sønderborg Bys Sparekasse f. eks. 32.400 kr. af 108 garantier, der hver indbetalte 300 kr. I Sparekassen for Aabenraa By og Amt opgjordes kommunegarantien til 446.000 kr. Den blev i overensstemmelse med loven nedskrevet med de 125.000 kr., garantifonden beløb sig til, og udgjorde herefter 321.000 kr. I løbet af regnskabsåret 1953/54 blev den kommunale garanti fuldt afviklet; garantikommunernes repræsentation bortfaldt herefter, og sparekassen var omsider organisations- og garantimæssigt blevet en sparekasse på linje med alle andre i landet.

Ved begyndelsen af anden verdenskrig kunne de fleste sønderjyske sparekasser konstatere, at de var sluppet helskindet gennem krisen. I 1935/36 var den samlede indskudskapital kun en ubetydelighed lavere end i 1930/31 (56 mill. kr.), og derpå begyndte en ny opgang, som i 1940/41 – efter forbigående forstyrrelser omkring krigsudbruddet og 9. april – bragte indskuddene op på 61 mill. kr., altså næsten 9 pct. mere end i 1930/31.

Ligesom i den foregående periode (jfr. s. 318) havde de store sparekasser klaret sig bedst. De tre gruppers procentvise andel i indskudskapitalen fremgår af denne tabel:

	<i>1940/41</i>	<i>1930/31</i>
Over 5 mill.	54	42
1–5 mill.	31	43
Under 1 mill.	15	15
	<u>100</u>	<u>100</u>

Godt 45 mill. kr. eller ca. 75 pct. af sparekassernes midler var udlånt med sikkerhed i ejendomme, et fald på ca. 5 pct. i forhold til 1930/31. Tilbagegangen gjaldt alene landejendomme (÷ 6 mill. kr.); pantegælden i byejeendomme var steget med 10 mill. kr. Kautionslånene var gået ned fra 7,3 til 2,7 mill., og kassekreditkontoen beløb sig til 3,3 mill. mod 5,3 mill. i 1930/31. Udlånet til kommuner var til gengæld steget fra 1,6 til 3,9 mill. kr.

Indskuddene i de sønderjyske sparekasser var endnu langt fra at være på højde med gennemsnittet for hele landet. I Sønderjylland indestod der i 1940/41 ca. 750 kr. på en konto; i hele landet var det

tilsvarende tal ca. 1000 kr. Også forskellen mellem indlåns- og udlånsrenten var fortsat langt højere i Sønderjylland end i det øvrige Jylland:

	<i>Udlånsrente</i>	<i>Indlånsrente</i>	<i>Forskel</i>
Sønderjylland	5,24	3,79	1,45
Øvrige Jylland	4,92	4,13	0,79

Likviditetsbølgen i krigsårene fordoblede de sønderjyske sparekassers indskudskapital, så at den 1945/46 beløb sig til 120 mill. kr. Stigningen var større end for landet som helhed. På hver konto indestod der nu gennemsnitligt 1200 kr., en stigning på 60 pct. (for hele landet var det tilsvarende tal 1463 kr., en stigning på 46 pct.). Sparekassernes lån i ejendomme var gået ned til 23 mill. kr., altså det halve af, hvad de havde udgjort 1940/41, og kun 20 pct. af indskudskapitalen. Obligationsbeholdningen var til gengæld steget fra 5,8 mill. i 1940/41 til 40 mill. i 1945/46.

De sidste femogtyve år

Efter nogle efterkrigsår, præget af usikkerhed, kom det danske samfund fra 1950'erne ind i en økonomisk opgangsperiode, der savner sidestykke i vor historie. Navnlig 1960'erne var præget af en højkonjunktur med meget få og svage tilbageslag. Hånd i hånd med en inflatorisk bevægelse, der bragte den nominelle timefortjeneste i 1945 op til det 5-dobbelte, foregik der en så kraftig industrialisering, at den langt overvejede landbrugets samtidige tilbagegang.

Sønderjylland, som endnu i 1950 var en udpræget svagt industrialiseret landsdel med relativ stor arbejdsløshed, deltog fuldt ud i denne udvikling. Befolkningstallet steg her fra 200.000 i 1945 til 234.000 i 1968. En opgørelse fra 1963 viste, at stigningen 1945-55 var 6,4 pct. mod 10 pct. for hele landet, men 1955-63 5,5 i Sønderjylland overfor 4,9 i hele landet. For byernes vedkommende var stigningen 1955-63 10,4 pct. i Sønderjylland og 6,6 pct. i hele landet bortset fra hovedstaden. Antallet af landbrugsmedhjælpere i Sønderjylland dalede fra 21.711 i 1940 til 3410 i 1968, medens antallet af sønderjyske industriarbejdere steg fra 2644 i 1938 til 10.343 i 1961.

Den skitserede industrialiseringsproces sikrede altså for første gang efter 1864 Nordslesvig et udviklingstempo, der var på højde med og ofte lå over det, der rådede i det øvrige land. De sønderjyske sparekasser havde dermed fået et solidt grundlag for en tilsvarende hurtig udvikling.

I 1968 beløb sparernes tilgodehavende i de sønderjyske sparekasser sig til ikke mindre end 561 mill. kr. Antallet af sparekonti var steget til 182.000. 147 mill. kr. var anbragt i beboelsesejendomme, 137 mill. kr. var udlånt til kommuner, den tredjestørste post var obligationsbeholdningen (71 mill.), og først efter den fulgte udlån i landbrugsejendomme med 60 mill. kr.

Fremgangen i de sønderjyske sparekasser lå ofte over landsgennemsnittet. I regnskabsåret 1957 steg indskudskapitalen f. eks. med 16 mill. kr. til 221 mill. kr., en forøgelse med 7,85 pct.; landsgennemsnittet var 6 pct. I 1961 var fremgangen 9,4 pct. mod 6 pct. for hele landet. I 1965 var de sønderjyske sparekassers fremgang 9,2 pct., mod 8,6 pct. for hele landet. I 1968 indestod der i gennemsnit næsten 3100 kr. på hver sønderjysk sparekassekonto, og hermed var Sønderjylland nået op over landsgennemsnittet, der lå på ca. 3000 kr.

Som følge af denne gunstige økonomiske udvikling overflødiggjordes de særlige støtteordninger for sønderjysk erhvervsliv. To statslige fonds, hvis virke var nært beslægtet med normal sparekassedrift, blev i disse år overtaget af de sønderjyske sparekasser. Det drejede sig om Sønderjysk Hypoteklaanefond og Laanekassen for Sønderjylland. Den tidligere (på s. 318) nævnte Sønderjyske Hypoteklaanefond havde disponeret over ialt 20 mill. kr. Af de oprindelige udlån resterede 1. 4. 1959 ca. 6,6 mill. kr., fordelt på 1930 lån, som skulle være indfriet senest 1976. Fondens indtægter kunne fra 1957, som følge af dalende tilbagebetalinger, ikke dække driftsomkostningerne. Det havde derfor været på tale at henlægge fonden til f. eks. Laanekassen for Sønderjylland. For at undgå, at administrationen skulle ske fra København, fremkom der imidlertid forslag om at lade de sønderjyske sparekasser administrere de lån, der hørte hjemme i deres respektive områder. Et af finansministeren nedsat udvalg gik i 1959 ind på denne tanke, og efter forhandlinger med de sønderjyske sparekassers forening blev der opnået enighed om at overdrage fondens fordringer til de sønderjyske sparekasser fra 1. 4. 1960. En lov af 13. 1. 1960 gav denne aftale gyldighed.

Sparekassernes gode administration af Hypoteklånefondens fordringer var medvirkende til, at der i 1969 blev truffet en lignende ordning i forbindelse med ophævelsen af Laanekassen for Sønderjylland. Denne fond oprettedes ved lov af 28. 6. 1920 og fik først stillet 10, fra 1927 ialt 15 mill. kr. til rådighed. Pengene blev anvendt som lån til sønderjyske næringsdrivende (handlende, håndværkere, landbrugere, fiskere), som ikke på anden måde kunne grundlægge eller opretholde selvstændig økonomisk virksomhed. Gennem årene blev der ydet ialt 19.213 lån til et samlet beløb af godt 52 mill. kr. (tilvejebragt ved genudlån). I 1969 beregnedes Lånekassens aktiver at udgøre ca. 7,4 mill. kr.; heraf var 3,4 mill. kr. Lånekassens restgæld til staten. Nettoformuen (kassens udestående fordringer) var altså 4 mill. kr.

Efter 2. verdenskrig nåede industrialiseringen til Sønderjylland. Mange landsbyer og stationsbyer skiftede fuldstændigt udseende, (dels på grund af de ultramoderne virksomheder, der blev opført, men i højere grad som følge af de standardiserede behølseskvartaler, der voksede frem i takt med fabrikernes opståen. Billedet viser Brødrene Grams fabrik for køleanlæg i Vojens, en af de stationsbyer, hvis indbyggertal er steget mest. (Efter foto tilhørende Brødrene Gram A/S).

Efter at forskellige sønderjyske institutioner havde udtalt, at der fortsat var brug for en lånevirkksomhed som den, Lånekassen havde udført, besluttedes det at oprette en udlånsfond på 5 mill. kr. i samarbejde med de sønderjyske sparekasser. Heraf skulle statskassen indskyde Laanekassens nettoformue på 4 mill. kr., medens Foreningen De Sønderjyske Sparekasser skulle indskyde 1 mill. kr. hidrørende fra renter og afdrag på Lånekassens fordringer. To af den nye fonds 5 bestyrelsesmedlemmer skulle udpeges af de sønderjyske sparekasser. Den daglige administration af udlånene skulle henlægges til sparekasserne. 29. 3. 1969 blev der givet lovhjæmmel for denne ordning, der trådte i kraft 1. 4. 1969. Den nye, selvejende fond fik navnet Sønderjyllands Lånekasse.

Ved begyndelsen af 1968 fandtes der i alt 29 sparekasser i Sønderjylland. Fordeles sparekasserne på tre grupper efter indskudskapitalens størrelse (på grund af inflationen er grænserne i nedenstående tabel sat op til det femdobbelte), får man følgende billede af sparekasserne:

	<i>Antal</i>	<i>Indskudskapital</i>	
		mill. kr.	pct.
Over 25 mill. kr.	6	366	66
5—25 mill. kr.	13	172	30
Under 5 mill. kr.	10	23	4
	29	561	100

Sammenligner man disse tal med de tidligere(s. 318 og 323) anførte får man et stærkt indtryk af fortsat kapitalkoncentration. Denne udvikling var resultatet af to bevægelser: forøgelse af de store sparekassers styrke og nedlæggelse af små sparekasser. Den førstnævnte bevægelse var langt den mest betydningsfulde. De store sparekassers andel af den samlede indskudskapital steg 1930-1968 fra 42 til 66 pct., mens den samtidige nedlæggelse af 11 små selvstændige sparekasser kun i ringe grad påvirkede styrkeforholdet.

Det er karakteristisk, at der efter 1930 ikke er blevet oprettet nye sparekasser i Sønderjylland. 1930-40 blev, som omtalt på side 322, 4 sparekasser nedlagt, og i tiden indtil 1968 gik yderligere 7 selvstændige sparekasser ind.

4 af disse 7 sparekasser lå i Åbenrå amt. Bjolderup Sogns Spare- og Laanekasse blev i 1943 overtaget af Handelsbanken i Åbenrå, som i dens sted opretholder et kontor i Bolderslev. Sparekassen for Aabenraa By og Amt overtog i 1947 Løjt Sogns Sparekasse, der blev nedlagt. I 1965 overtog sparekassen i Åbenrå yderligere Padborg Sparekasse og

Spare- og Laanekassen i Kliplev, der fortsatte deres virksomhed som filialer med de hidtidige tilsynsråd som lokalråd. Herefter var sparekassen i Åbenrå den eneste sparekasse i amtet.

Sparekassen i Nørre Løgum Sogn blev i 1959 filial af Løgumkloster Sparekasse. Nybøl Sogns Spare- og Laanekasse har fra 1962 været filial af sparekassen i Broager. Brede Sogns Spare- og Laanekasse overtog i 1964 Ballum sparekasse og fortsatte virksomheden som Bredebro-Ballum Sparekasse.

Små sparekassers nedlæggelse eller sammenslutning med større sparekasser havde man kendt helt fra århundredets første årti. Forhold af denne art var imidlertid af meget ringe betydning for sparekassernes udvikling i almindelighed. Helt fra århundredskiftet havde sparekasserne modsat sig gentagne forsøg på en omstrukturering, og i modgangstider havde det vist sig, at denne konservative politik var til fordel for både sparekasserne og deres kunder. Under højkonjunktoren forud for 1. verdenskrig var det til gengæld tydeligt, at sparekasserne stagnerede, og at deres betydning for kreditgivningen var aftagende.

Det samme gentog sig i forstørret målestok under 1960'ernes industrialiseringsbølge og økonomiske ekspansion. Landmændene, fra gammel tid sparekassernes vigtigste klienter, mistede en stor del af deres opsparesevne, men bevarede et ikke ubetydeligt finansieringsbehov; en stadig stigende del af opspareningen blev placeret i obligationer i stedet for at blive indsat i sparekasserne; behovet for lån til finansiering af boligbyggeri, automobilkøb m. m. blev år for år større.

Det viste sig, at bankerne gennem en dynamisk politik var i stand til at holde sig på højde med denne udvikling, medens sparekasserne med deres uændrede organisatoriske former sakkede bagud på kapitalmarkedet. I 1930'erne var sparekassernes indlånsmasse større end bankernes; 30 år senere rådede bankerne over næsten dobbelt så store indlån som sparekasserne. En forudsætning for bankernes fremgang i konkurrencen med sparekasserne var deres koncentrationspolitik. I løbet af 1960'erne forsvandt en tredjedel af de selvstændige banker, og de 6 største banker dækkede omkring 70 pct. af de samlede bankbalancer.

Heroverfor betød opløsningen af et antal små sparekasser alt for lidt. Først omkring 1960 begyndte et nyt afsnit i de danske sparekassers historie med etableringen af Frederiksborg Amts Sparekasse, hvorved 4 sparekasser blev forenet. Det nye var sammenslutningen af

sparekasser, som hidtil var blevet anset for at være store nok til at klare de aktuelle opgaver. Eksemplet fra Frederiksborg amt blev efterlignet flere steder, og også i Sønderjylland viste der sig under konkurrencens farer stor interesse for at udnytte de gode erfaringer, der var opnået ved de gennemførte fusioner.

Foreningen De Sønderjyske Sparekasser blev midtpunkt for en fællesvirksomhed omfattende samtlige landsdelens sparekasser. Foreningens betydning for nyordningen af den sønderjyske lånekasse er nævnt på side 328.

29. marts 1967 besluttede foreningen at nedsætte et samarbejdsudvalg på tre medlemmer, et fra hvert amt. Under samarbejdsudvalget ansattes en regionssekretær, en lønmodtagerkonsulent og en skolekonsulent. Regionen skulle sørge for sparekassernes fælles reklame.

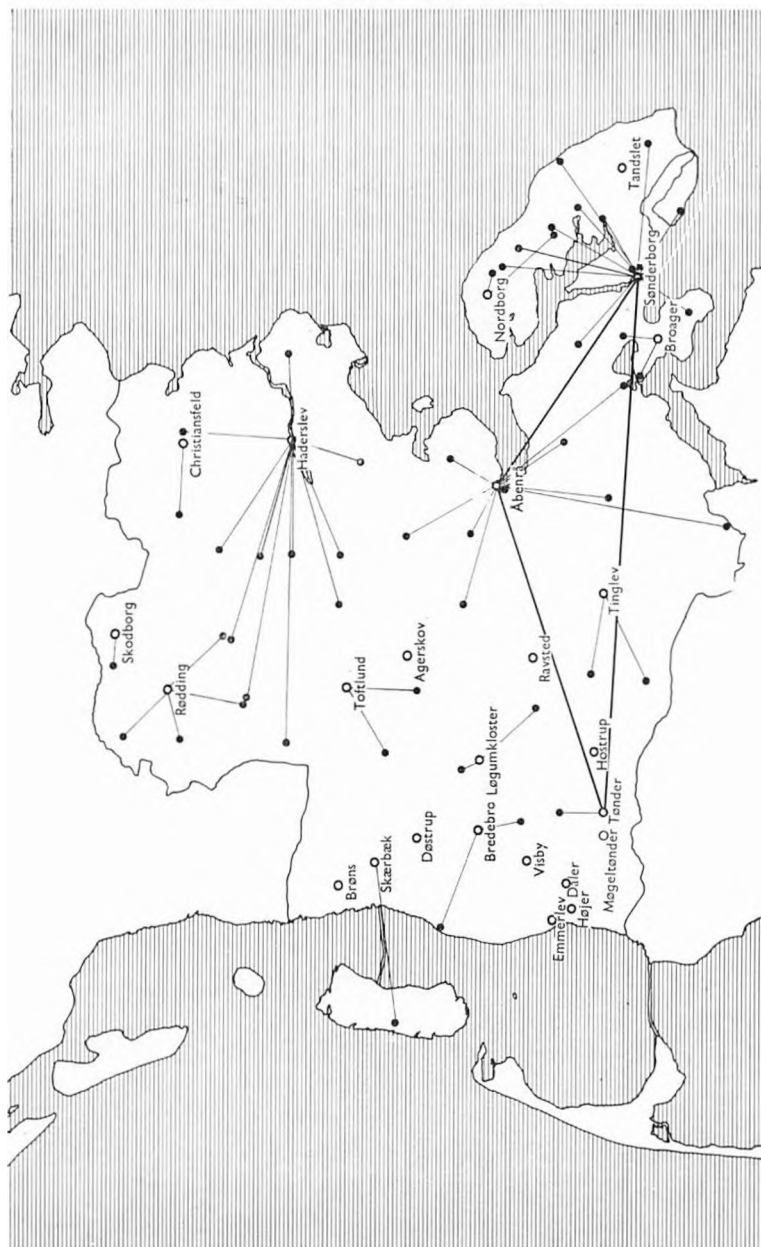
I 1968 blev der på foreningens årsmøde valgt et kreditformidlingsudvalg på tre medlemmer. Udvalget tager stilling til anmodninger om lånebistand til sønderjyske sparekasser, som ikke selv har mulighed for at dække deres kapitalbehov, og søger i givet fald at placere lånet helt eller delvis hos en anden sønderjysk sparekasse, idet man dog tilstræber, at den bistandsøgende sparekasse efter en årrække selv overtager lånet.

De ældste nordslesvigske sparekassers 150-års jubilæer markeredes ved to skelsættende nydannelser: sammenslutningen af de tre sparekasser i Haderslev og oprettelsen af Sparekassen Sønderjylland. Efter alt at dømme er der med disse fusioner blevet indledt et nyt afsnit i de sønderjyske sparekassers historie.

Initiativet til sammenslutningen af de tre sparekasser i Haderslev blev allerede taget på et møde den 14. april 1964, hvori tilsynsrådene og direktionerne deltog. Et udvalg sammensat af to repræsentanter for hver af de tre sparekasser udarbejdede forslag til de nærmere vilkår, og i begyndelsen af 1965 accepterede de respektive generalforsamlinger sammenslutningen. Den 22. maj 1969 godkendtes sammenslutningsoverenskomsten og vedtægter for *Sparekassen Haderslev*. Den nye sparekasse skulle træde i virksomhed senest 1. april 1970.

I efteråret 1967 opstod tanken om oprettelse af *Sparekassen Sønderjylland* på et møde i tilsynsrådet for Sparekassen for Aabenraa By og Amt, og allerede i foråret 1968 blev de udarbejdede forslag til nye vedtægter godkendt af sparekasserne i Åbenrå og Sønderborg. 1. 4. 1968 trådte Sparekassen Sønderjylland i virksomhed med ved-

Nordslesvigske sparekasser i 1970

○ Sparekasse ● Filial ■ „Bikuben“s filial

○ Sparekassen Sønderjyllands tre afdelinger

Kortet viser beliggenheden af de 23 nordslesvigske sparekasser og disses 51 filialer i 1970. Endvidere er markeret sparekassen „Bikuben“s filial i Sønderborg (Ulkebøl sparekasse). Det sønderjyske stormis grænser er indtegnede.

tægter, der er indrettet således, at de kan rumme samtlige sønderjyske sparekasser.

I begyndelsen af 1969 bestod Sparekassen Sønderjylland af de to afdelinger Sønderborg og Åbenrå, med Sønderborg som registreret hovedsæde. Hvert afdelingsområdes garant foretager valg af repræsentantskabsmedlemmer til den samlede sparekasse. Repræsentantskabsmedlemmerne udgør Sparekassen Sønderjyllands generalforsamling, som vælger tilsynsrådet. I november 1969 vedtog Tønder Sparekasse at tilslutte sig Sparekassen Sønderjylland som dennes tredje afdeling. Ketting og Omegns Sparekasse omdannedes samme år til en filial af Sparekassen Sønderjylland.

Med de nævnte fusioner viste de sønderjyske sparekasser, at de har både evne og vilje til at realisere de reformer, der synes at være uundgåelige, hvis sparekasserne vil hævde sig i konkurrencen: et stærkt integreret sparekassesystem, der arbejder med den mest moderne teknik.

Den i 1969 gennemførte omdannelse af Spare- og Laanekassen for Ulkebøl Sogn (Sønderborg) til en filial af den kapitalstærke københavnske sparekasse »Bikuben« viser en tendens, der ellers ikke har sat sit præg på sparekassernes seneste udvikling i Sønderjylland.

Det karakteristiske har tværtimod været, at landsdelens egne kræfter har været de bestemmende. Der er dermed leveret et indirekte bevis for, at de sønderjyske sparekassers solide fundament er den brede folkelige opslutning, de har. Det er dette fundament, der gør det muligt for sparekasserne at se fremtiden i møde med fortrøstning.

De nordlesvigske sparekasser ordnet efter oprettelsesår

Navn i forkortet form	Op- ret- tel- ses- år	Omdannelser <small>(Hvor intet årstal er anført, skete omdannelsen i 1899/1900. Tilpasning til dansk lovgivning gennemførtes i almindelighed i 1922)</small>	Ophør
Åbenrå	1818	Kommunal 1884	1923 opgået i Aabenraa By og Amt
Haderslev	1819	Kommunal 1879	1970 opgået i Sparekassen Haderslev
Sønderborg	1820	Kommunal 1886	1968 opgået i Sparekassen Sønder- jylland
Tønder	1820	GmbH	1970 opgået i Sparekassen Sønder- jylland
Løgumkloster	1821	GmbH	
Højer	1843	GmbH	
Høstrup	1844	GmbH	
Broager	1845	GmbH	
Gråsten og omegn	1847	GmbH	1907 filial af Åbenrå kredssparekasse
Løjt	1851	Stiftelse	1947 overtaget af Aabenraa By og Amt
Sundeved og omegn	1852	GmbH	1920 omdannet til Graasten Bank
Haderslev bys omegn	1856	GmbH	1970 opgået i Sparekassen Haderslev
Skærbæk	1860	GmbH	
Burkal	1861	Statsaner- kendt	1920 (?)
Nordborg	1863	GmbH	
Ulkebøl (Vollerup)	1863	GmbH	1920 sammensluttet med Ulkebøl (Sønderborg)
Agerskov	1863	GmbH	
Ravsted	1864	Statsaner- kendt. 1914 GmbH	
Lysabild	1865		1896
Tinglev sogn (Tinglev I)	1867	Statsaner- kendt	1939 overtaget af Tinglev II
Ulkebøl (Sønderborg)	1867	GmbH	1969 filial af sparekassen »Bikuben«

Navn i forkortet form	Op-rettelsesår	Omdannelser (Hvor intet årtal er anført, skete omdannelsen i 1899/1900. Tilpasing til dansk lovgivning gennemførtes i almindelighed i 1922)	Ophør
Bjolderup	1868	GmbH	1943 overtaget af Handelsbanken i Åbenrå
Bylderup	1870	GmbH	1933 filial af Tinglev II
Visby arbejderforening (Visby I)	1871	GmbH	1924 sammensluttet med Visby II
Christiansfeld	1872	GmbH	
Gram	1872	GmbH	1920 omdannet til Gramby Bank
Nørre Løgum	1872	GmbH	1959 filial af Løgumkloster
Frøs og Kalvslund herreder (Fra 1947: Frøs herred)	1872	GmbH	
Toftlund	1872	GmbH	
Rødding	1872	GmbH	1914 sammensluttet med Frøs og Kalvslund herreder
Spandet	1872	GmbH	1920
Hviding	1873	Genossenschaft mbH	1920
Visby (Visby II)	1873	GmbH	
Uge	1873	Statsaner-kendt	1911
Nybøl	1874	GmbH	1962 filial af Broager
Højst	1874	GmbH	1933 filial af Løgumkloster
Brede (Fra 1964: Bredebro-Ballum)	1875	GmbH	
Ketting	1875		1888
Emmerlev	1876	GmbH	
Klipleve	1876	GmbH	1965 filial af Aabenraa By og Amt
Vilstrup	1880		1900
Daler	1883	GmbH	
Brøns	1883	GmbH	
Tønder (kommunal)	1884		1923 overtaget af Tønder
Skodborg (kommunal)	1885	1938 privat	
Ketting (kommunal)	1886	1938 privat	1969 overtaget af Sparekassen Sønderjylland

Navn i forkortet form	Op-rettelsesår	Omdannelser (Hvor intet årstal er anført, skete omdannelsen i 1899/1900. Tilpasning til dansk lovgivning gennemførtes i almindelighed i 1922)	Ophør
Bov	1895	Statsaner-kendt	1914
Tandslet (Fra 1900: Sydlige Als)	1896	GmbH	
Nordborg (kommunal)	1896		1916 filial af Sønderborg kreds-sparekasse
Døstrup	1898	GmbH	
Ballum (GmbH)	1899		1964 sammensluttet med Brede
Tønder landsogn (GmbH)	1900		1921 overtaget af Tønder
Møgeltønder (GmbH)	1900		
Haderslev kredssparekasse (Fra 1920: amts-sparekasse)	1901		1970 opgået i Sparekassen Haderslev
Åbenrå kredssparekasse (Fra 1920: amts-sparekasse)	1906		1923 opgået i Aabenraa By og Amt
Tønder kredssparekasse	1908		1920 flyttet til Nibøl
Hygum (GmbH)	1911		1937
Augustenborg (kommunal)	1913		1916 filial af Sønderborg kreds-sparekasse
Sønderborg kreds-sparekasse	1916		1921 overtaget af Sønderborg
Padborg	1922		1965 filial af Aabenraa By og Amt
Aabenraa By og Amt (kommunal)	1923	1938 privat	1968 opgået i Sparekassen Sønderjylland
Tinglev og omliggende sogne (Tinglev II)	1928		
Sparekassen Sønderjylland	1968		
Sparekassen Haderslev	1970		
Flensborg (dansk)	1875	GmbH	

Kildemateriale

I. UTRYKTE KILDER

I Deutsches Zentralarchiv, Historische Abteilung II, i Merseburg er gennemset sparekassesager vedr. Nordslesvig og diverse sager vedrørende provinsen Slesvig-Holstens økonomiske forhold (især fra de preussiske handels- og indenrigsministerier).

I Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp er især gennemgået sparekassesager i overpræsidentens og regeringspræsidentens arkiver, diverse pakker om regeringens bestræbelser til fremme af tyskheden i Nordslesvig, samt afdelingen »Milde Stiftungen« i den slesvigholstenske provinsialregerings arkiv.

I Rigsarkivet i København er gennemgået sparekassesager fra det slesvigske ministerium.

I landsarkivet i Åbenrå er gennemgået sparekassesager i landråds-, herredsfoged-, amtsforstander-, amtsrets-, købstad- og flækkearkiver. Af privatarkiver er gennemgået dele af H. P. Hanssens, Nis Nissens og J. N. H. Skrumsagers arkiver. Af sparekassearkiver, hvoraf en del er deponeret i Erhvervsarkivet i Århus, er i landsarkivet gennemgået Bylderup, Frøs og Kalvslund herreder, Gråsten og omegn, Hostrup, Hygum, Løjt, Åbenrå by, Åbenrå kreds (amt), Åbenrå by og amt.

Sparekasserne i Agerskov, Brøns, Daler, Højer og Toftlund har stillet arkivalier til belysning af disse sparekassers historie (især forhandlingsprotokoller) til rådighed. Arkivalier vedr. Ballum sparekasse er stillet til rådighed af Bredebro-Ballum sparekasse, vedr. Bjolderup sparekasse af Handelsbanken i Åbenrå, vedr. Nørre Løgum sparekasse af Løgumkloster sparekasse, vedr. sparekassen for Sundeved og omegn af Graasten Bank. Byarkiverne i Haderslev, Tønder og Åbenrå har stillet arkivalier vedr. de respektive kommunale sparekasser til rådighed.

II. TRYKTE KILDER

Altonaer Sparcasse von 1799.

Beiträge zur Statistik der Sparkassen im preussischen Staate. Berlin 1876.

Beretning afgiven af det sønderjydske erhvervsudvalg 1928-1929. 1929.

Beretning fra Sønderjyllands Erhvervsråd 1954/55-1967/68.

Beretning fra udvalget vedr. Sønderjyllands udviklingsprogram. 1968.

Beretning om sparekasserne i Danmark. 1920 ff.

Beretning om virksomheden i udligningskassen for de sønderjydske landsdele. 1922.

Betænkning afgiven af den sønderjydske realkreditkommission.

Heri: Kr. Refslund Thomsen: Den finansielle udvikling i de sønderjydske landsdele før, under og efter krigen; aftrykt i Sønderjyske Årbøger 1926). 1926.

Callø, P. A.: De økonomiske forhold i Sønderjylland i overgangstiden. (Nationaløkonomisk Tidsskrift, 1922).

Carstensen, Walter: Die Kreditinstitute der Stadt Flensburg. (Maskinskrevet disputats). 1924.

Clausen, A.: Aabenraa Amts Landboforening gennem 75 aar. [1936].

Clausewitz, F. H. A.: En kort beretning om de i Stor-Britannien oprettede spare-banker. 1820.

Egn og sparekasse. En lille hilsen i anledning af Skodborg og Omegns Spare- og Laanekasses 75 års jubilæum. 1884-1959. 1959.

En gang for hundrede år siden . . . Nogle rids fra Nordborg Sparekasses virke gennem årene 1863-1963. 1963.

Erichsen, Ernst: Das Bettel- und Armenwesen in Schleswig-Holstein während der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts. (Zeitschrift der Gesellschaft für schl.-holst. Geschichte, 1955).

Fedderson Jensen, P.: Visby sognekronike. 1946.

Fink, Troels: Sønderjylland siden genforeningen i 1920. (Vi og vor fortid, nr. 16). 1955.

Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt. 1966.

Fortegnelse over sparekasserne i Danmark. 1923 ff.

Fritz, Walter: Das ländliche Kreditwesen in der Provinz Schleswig-Holstein. (Maskinskrevet disputats). 1921.

25 Jahre Schleswig-Holsteinischer Sparkassen-Verband. 1923.

Geschichte der Kieler Spar- und Leihkasse 1796-1936. 1942.

Gregersen, H. V., og Peter Kr. Iversen (red.): Bjolderup sogns historie. 1951-56.

Hackemann, Ernst: Die Entwicklung der Landwirtschaft in Nordschleswig. (Hamburger Schriften zur Wirtschafts- und Sozialpolitik. Heft 5). Rostock 1928.

Hansen, Albert: Die Privatsparkassen in Schleswig-Holstein. 1922.

Hansen, Hans (red.): Den nordslesvigske Landboforening. 1946.

Hansen, Hans: Fælleslandboforeningen for Nordslesvig 1893-1943. 1943.

Hansen, Jørgen: Ueber das Heirathen der Armen und das dabei betheiligte Recht der Commünen. 1832.

Hanssen, H. P.: De nationale forhold i Sønderjylland. (Tilskueren, 1887).

Hanssen, H. P.: Det nordslesvigske landbrugs gjæld. (Sønderjyske Årbøger, 1906).

Hanssen, H. P.: Et tilbageblik. I-IV. 1928-34.

Hanssen, H. P.: Fra kampaarene. I-II. 1927-29.

Hanssen, H. P.: Om vor bondestands kjøbeevne og salgstrang. (Sønderjyske Årbøger, 1891).

Hansen, H. P.: Tyske opkjøb af landejendomme i Nordslesvig 1893-98. (Sønderjyske Årbøger, 1897).

»Hejmdal« 1893-1914.

- Hejselbjerg Paulsen, H., og Axel Ølgaard: Sparekassen for Aabenraa By og Amt 1818-1943. 1943.
- Hermansen, K. M.: Skodborg sogn i Frøs herred. 1947.
- Hermansen, K. M.: Skodborg sparekasse 1884-1934. 1934.
- Holdt, J.: Et vestslesvigsk pengeinstitut. (Brede sogns sparekasse). (Sønderjysk Månedsskrift, 1956).
- Hulegaard, Axel: Laanekassen for Sønderjylland gennem 25 aar. 1920-1945. 1945.
- Hübbe, Chr.: Det nordslesvigiske pengevæsen. (Sønderjyske Årbøger, 1910).
- Hübbe, Chr.: De sønderjydske pengeinstitutter i overgangstiden og efter genforeningen samt oplysninger om kredit- og pengeforholdene i Sønderjylland. (Sønderjyske Årbøger, 1931).
- Hübbe, Chr.: Vore kreditforhold. (Sønderjyske Årbøger, 1912).
- Høyberg, Frederik: Gennem 80 år. Erindringer fra fremmedherredømmets tid. 1964.
- Jessen, Franz v. (red.): Haandbog i det nordslesvigiske spørgsmaals historie. 1901.
- Jessen, Franz v. (red.): Haandbog i det slesvigiske spørgsmaals historie 1900-1937. I-III. 1938.
- Jørgensen, Harald (udg.): To ungdomsvenner. En brevveksling mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen. 1962.
- Kraus, Amtsrichter: Die rechtliche Stellung der Privat-Spar- und Leihkassen in Schleswig-Holstein. (Schleswig-Holsteinische Anzeigen, 1899).
- Korse, Aug.: Broager Spare- og Laanekasse og dens mænd gennem 100 aar. 1945.
- Larsen, Kai Edvard: Den alsiske Landboforening 1855-1955. 1955.
- Larsen, Kai Edvard: Nordborg Sparekasse 1863-1953. 1953.
- Larsen, Kai Edvard: Sparekassen for det sydlige Als. 1946.
- Larsen, Kai Edvard: Spare- og Laanekassen for Ulkebøl Sogn i Sønderborg. 1967.
- Larsen, Kai Edvard: Sønderborg Bys Sparekasse. 1945.
- Lawätz, J. D.: Rede bei der Gründung der Schleswig-Holsteinischen patriotischen Gesellschaft. 1812.
- Lawätz, J. D.: Ueber die Sorge des Staats für seine Armen und Hilfsbedürftigen. 1815.
- Meddelelser fra det statistiske bureau. 3., 4., 5. og 6. samling. 1856-61.
- Neues Staatsbürgerliches Magazin. Diverse årgange.
- Nielsen, Frederik P.: Haderslev Amts Landboforening 1861-1936 [u. år].
- Petersen, Chr.: Haderslev Amts Landboforening gennem 100 år. 1961.
- Petersen, Thorvald: Fra Als til Tønder. Minder fra udlændighedsårene. (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 13). 1952.
- Petersen-Høkkelbjerg, N., m. fl.: Sparekassen for Christiansfeld og Omegn 1872-1947. 1947.
- Refslund Thomsen, Kr.: Den finansielle udvikling i de sønderjydske landdele før, under og efter krigen. (Betænkning afgiven af den sønderjydske realkreditkommission. 1926).

- Refslund Thomsen, Kr.: Økonomiske organisationsformer. (Sønderjyske Årbøger, 1914).
- Rolskov, H.: Toflund Sogns Sparekasse. 50 aars jubilæum. 1. decbr. 1872-1. decbr. 1922. 1922.
- Schleswig-Holstein-Lauenburgische Provinzialberichte. Diverse årgange. Schriften der Schleswig-Holsteinischen patriotischen Gesellschaft. I, 1818. IV, 1821.
- Smidt, Peder H.: Hverdag og fest. Vestslesvigske minder. (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 31). 1964.
- Sodemann, L.: Om sparekasserne i hertugdømmet Slesvig i aarene 1854 og 1859. (Slesvigske provindsalefterretninger, 1862).
- Das Sparkassenwesen in Schleswig-Holstein. Bericht der von der Gewerkekammer für die Provinz Schleswig-Holstein am 27. Februar 1889 eingesetzten Kommission. 1890.
- Sparekassetidende. 1919 ff.
- Spare- og Laanekassen GmbH Flensborg. 50 aars virksomhed. 1875-1925 [u. år].
- Sparekassen for Christiansfeld og Omegn. 1872-1922. 1922.
- Spare- og Laanekassen for Frøs og Kalvslund Herreder i Rødding gennem halvtreds aar. 1872-1922. 1922.
- Staatsbürgerliches Magazin. 1823.
- Statistiske meddelelser. 1. og 2. bind. 1862-1864.
- Strange Petersen, Jens Erik: De nationale ejendomsforhold paa landet i Sønderjylland ca. 1864-1914 med særligt henblik paa Foreningen af 5. Oktober 1898. (Utrykt speciale-opgave).
- Stændertidende for Slesvig. 1836.
- Svendsen, Nicolai: Spare- og Laanekassen for Skærbæk og Omegn gennem 90 aar. 1950.
- Svensson, A.: Sparekassen for Haderslev Byes Omegn. 1931.
- Svensson, Bjørn: Sparekassen for Haderslev Byes Omegn. 1956.
- Sønderjyllands historie fremstillet for det danske folk. V. Tidsrummet 1864-1920. 1932-33.
- Sørensen, Aage, N. A. Drewsen og Morten Kamphövener (red.): Landbovirke omkring Flensborg fjord gennem 100 år. Landboforeningen for Flensborg og Omegn. Vis Herreds Landboforening 1866-1966. 1966.
- Thomsen, Andreas: Den sundevedske Landboforening. 1937.
- Thomsen, Lausten H. og Nicolai Svendsen (red.): Haabets mænd. 1923.
- Todsen, Christian: Løjt Sogns Sparekasse i Løjt Kirkeby 1851 til 1933. 1933.
- Tästensen, Oskar: Spare- og Laanekassen for Løgumkloster og Omegn. 1821-1936. 1936.
- Wolff, C. P.: Om landbrugets kreditforhold. (Sønderjyske Årbøger, 1893).
- Ueber Sparbanken. Ein Vortrag gehalten in der Central-Administration der Schleswig-Holsteinischen patriotischen Gesellschaft in ihrer Sitzung vom 30. Nov. 1818. 1819.
- Zeitschrift des Königlich Preussischen Statistischen Bureaus. 1882.

Sparekasseregister

- Agerskov 82 ff., 119, 120, 154, 157, 158, 159, 167, 168, 170, 172, 175 ff., 186, 207, 222, 268.
- Altona 17, 20.
- Augustenborg 252.
- Ballum 263, 290, 329.
- Bjolderup 125 f., 142, 160, 173, 174, 184, 232, 328.
- Bov 234, 260, 262.
- Brede 123, 159, 186, 329.
- Bredebro-Ballum 329.
- Broager 57 ff., 66, 86, 89, 92, 112, 128, 154, 161, 162, 163 ff., 169, 170, 172, 173, 174, 183, 185, 187, 218, 230, 236, 269 f., 290, 296, 304, 306, 309, 318, 329.
- Brons 119, 120, 157, 167, 168, 175, 184, 207, 222, 266, 310.
- Burkal 80, 89, 132, 156, 175, 234, 237, 260, 261 f.
- Bylderup 126, 175, 263, 310, 322.
- Christiansfeld 126 f., 154, 172, 175, 184, 187, 234, 272, 309, 318.
- Daler 124, 175, 263, 266.
- Dobersdorf 15.
- Emmerske, se Tønder landsogn.
- Dostrup 263, 310.
- Emmerlev 123, 174, 263, 266.
- Flensborg (bysparekasse) 35 f.
- Flensborg (dansk sparekasse) 234.
- Frederiksborg Amts Sparekasse 329.
- Friedrichsberg 17, 27 ff., 34.
- Fros herred, se Fros og Kalvslund herreder.
- Fros og Kalvslund herreder 112, 117 f., 154, 159, 160, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 184, 186, 198, 207, 222, 224 ff., 264, 270, 282, 290, 318.
- Gram 118 f., 154, 159, 160, 168, 171, 174, 184, 207, 222, 226, 268, 270, 312.
- Gråsten og omegn 60 f., 65 f., 67, 68, 89, 91, 101, 154, 158, 172, 182 f., 187, 188, 230, 249.
- Haderslev 32 ff., 39, 40, 43 f., 46, 48, 52, 89, 91, 94, 107, 131, 133 f., 154, 173, 179 f., 185, 188, 190, 244, 318.
- Haderslev, Sparekassen 330.
- Haderslev amts sparekasse 313, 318.
- Haderslev bys omegn 75 ff., 89, 90, 91, 94, 107, 154, 160, 170, 172, 173, 184, 190, 211, 268, 270, 290, 298, 306, 309, 318.
- Haderslev kredssparekasse 239, 240 ff., 244.
- Holsteinborg 17, 20.
- Hostrup 55 ff., 66, 80, 86, 89, 93, 159, 160, 175, 183, 185, 186, 265.
- Hviding 119, 168, 184, 207, 263, 312.
- Hygum 264, 322.
- Højer 54 f., 66, 86, 89, 106, 154, 169, 185, 186, 188, 189, 265, 266, 308.
- Højst 126, 156, 175, 234, 263, 313, 322.
- Ketting I 130, 150.
- Ketting II 150 f., 259 f., 332.
- Kiel 14, 20, 28 f.
- Kliplev 126, 142 f., 144, 329.
- Lysabild 128 f., 154, 170, 183, 212 ff., 232.
- Lysabild, Tandslet og Hørup, se Sydlige Als.
- Løgumkloster 37 f., 40, 41, 46, 48, 52, 66, 68, 82, 86, 89, 90, 91, 92, 94, 99, 106, 112, 131, 156, 160, 161, 162, 169, 173, 184, 186, 188, 234, 236 f., 265, 266, 308, 322.
- Løjt 37 f., 44, 72 f., 89, 91, 157, 159, 160, 167, 184, 231, 234, 237, 328.
- Møgeltonder 264.
- Neumünster 139.
- Nordborg 80 f., 154, 157, 160, 173, 184, 185, 186, 188, 217 ff., 230, 233, 266, 290, 318.
- Nordborg kommunale sparekasse 220, 252.
- Nybul 128, 173, 329.
- Nørre Løgum 122, 123, 175, 207, 263, 322, 329.
- Nørre Ahy 117.

Odense 17, 20.
 Padborg 312, 328.
 Ravsted 125, 132, 160, 234, 237, 260 f.
 Ribe 117.
 Rødding og omegn 116 f., 120, 159,
 172, 207, 234, 264, 282.
 Skodborg 132, 144, 147 f., 211 f.,
 244 ff., 313, 318.
 Skærbæk 78 ff., 89, 99, 154, 156, 158,
 159, 168, 175, 184, 185, 188, 207, 234,
 270, 298, 306, 318.
 Slesvig, se Friedrichsberg.
 Spandet 106, 115 f., 119, 120, 161, 168,
 172, 175, 184, 207, 234, 270, 312.
 Sundeved og omegn 73 ff., 89, 101, 154,
 166, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 182,
 183, 184, 207, 230, 249, 266, 270, 290,
 312.
 Süderhastedt 143.
 Sydlige Als 216 f., 290, 318.
 Sønderborg 35 f., 39, 41 f., 46, 48, 52,
 66, 68, 86, 89, 91, 93, 99, 131, 139 f.,
 154, 181, 185, 186, 187, 188, 220, 256,
 258, 296, 299, 304, 305, 306, 309, 313,
 318, 323, 330.
 Sønderborg kredssparekasse 251 ff.,
 299, 313.
 Sønderjylland, Sparekassen 330, 332.
 Tinglev 125, 132, 169, 173, 184, 234,
 262, 322.
 Tinglev og omliggende sogne 318, 322.
 Toftlund 119, 159, 168, 175, 207, 222,
 268, 270, 272 f., 292, 318.
 Tønder 34 f., 39, 41, 46, 48, 49, 53, 62,
 63, 66, 68, 86, 89, 106, 112, 113, 141,
 154, 173, 181 f., 185, 186, 188, 190,
 256, 265, 299, 305, 314, 318, 332.
 Tønder kommunale sparekasse 154, 182,
 314.
 Tønder kredssparekasse 250 f., 314.
 Tønder landsogn 263, 264, 314.
 Uge 126, 232, 234, 262.
 Ulkebøl (Sønderborg) 130, 154, 167,
 169, 207, 234, 312, 318, 332.
 Ulkebøl (Vollerup) 80, 130, 312.
 Vilstrup 127 f., 144, 173, 222.
 Visby 122, 123, 263.
 Visby arbejderforening 122, 171, 174,
 236, 312.
 Ærøskøbing 36.
 Øster Højst, se Højst.
 Åbenrå 27 ff., 34, 39, 40, 41, 46, 48,
 50 ff., 53, 62, 63 ff., 66, 68, 86, 89,
 90, 91, 92, 94, 95, 131, 134 ff., 168,
 173, 179, 180 f., 183, 185, 190, 244,
 250, 256, 258, 309, 310, 313.
 Åbenrå amts sparekasse 313.
 Åbenrå by og amt 313 f., 318, 321, 323,
 328, 330.
 Åbenrå kredssparekasse 226, 244,
 248 ff., 299.

Personregister

- Ahlmann, Hans, Gråsten, 183.
Ahlmann, J. C., borgmester, 36 (ill.).
Ahlmann, Otto Fr., Gråsten, 61.
Ahlmann, W., Kiel, 61.
Alexandersen, Johan, Sønderborg, 313.
Andresen, Fr., Åbenrå, 30.
Angel, D. J., Tønder, 63.
Anker, Falle, Skovhuse, 127.
Appel, Cornelius, 118.
Autzen, Jep, Djernæs, 268.
Bahnsen, Martin, Åbenrå, 64.
Bargum, amtsforstander, Ravsted, 260.
Becherer, Adolph, landråd, 240, 241, 242, 279.
Beier, Hans Peder, Spandet, 116.
Beier, Jens Janniksen, Skærbæk, 78.
Bendixen, P. L., Tønder, 34, 35.
Bentzien, H. P. Chr., Skærbæk, 78.
Benzon, Jens, amtmand, 20.
Beyer, A., Harres, 124.
Beyer, Niels, Vangsho, 119.
Beyer, P. A., præst, 125.
Bisgaard, H. L., 85.
Bjorholm, Jacob, Ørderup, 119.
Blome, Christoph von, Dobersdorf, 15.
Boisen, Gastrupgårde, 146.
Bonefeld, P. H., Tandslet, 129.
Boysen, J. A., Burkal, 262.
Boysen, N. P., Haderslev, 290.
Brag, Jürgen, præst, 61.
Brock, Hans Hansen, Vollerup, 80.
Brok, Hans Hansen, Vollerup, 312.
Brockenhuus-Schack, greve, 118.
Brodersen, kontorassistent, Rødding, 224.
Brodersen, Math., Broager, 59, 163, 174.
Bruhn, Jürgen, Åbenrå, 95.
Bucka, amtsforstander, Bylderup, 263.
Bundesen, Hans, Gråsten, 174.
Burchardi, mejeriforpagter, 121.
Bülow, Bernhard v., rigskansler, 278.
Bülow, Detlev v., overpræsident, 244, 278, 279.
Bötticher, K.H., regeringspræsident, 196.
Callesen, Andreas, Spandet, 172, 175.
Callesen, Chr., Posekær, 168.
Callesen, R. J., Lerskov, 204.
Callisen, Chr. Fr., generalsuperintendent, 27.
Calø, P. A., 243, 273 (ill.), 274, 282, 284, 285, 290.
Carstens, Oldesloe, 25.
Carstens, C. E., provst, Tønder, 63, 141, 182, 265.
Carstens, J. C., Tønder, 182.
Caspersen, J. P., Skodborg, 147, 245, 246.
Christiansen, A. J., præst, 215.
Cirsovius, Kiel, 15.
Clausen,, Claus Heinrich, Broager, 57, 163, 170.
Clausen, Detlef, Chr., Bjolderup, 174.
Clausen, H. V., 197, 199, 206, 208, 231.
Clausen, Rasmus Peter, Smedager, 142, 143 (ill.), 204, 206.
Cosmus, Hans, Nyhøl, 128.
David, C. N., 85, 88.
Demant, J. Fr., Højst, 175.
Diedrichsen, Peter, Broager, 57.
Dithmer, Hans H., teglværksejer, 61.
Dreyer, Søren, Jels, 71.
Dryander, G. E., landråd, 239, 243, 248, 249, 257, 280.
Ehnstedt, Jens Chr., Broager, 57.
Eliassen, Ivar Brink, Skodborg, 211.
Ell, Peter, Jejsing, 56.
Engell, N. E., præst, 73, 75.
Erichsen, Frederik, Ketting, 151.
Erichsen, Heinrich, Ketting, 151, 260.
Eriksen, Andreas, Sønderborg, 312.
Falbe-Hansen, V. A., nationalekonom, 209.
Feddersen, Søndergårde, 124.
Feddersen, P., Kiding, 61.
Feilberg, N. L., præst, 73.
Finnemann, C., Tårning, 127, 171.
Frees, Hermann, Åbenrå, 30.
Friis, Jens Peter, Ejsbøl, 170, 171 (ill.).

- Fuglsang, bryggeriejer, Haderslev, 199.
 Fürsen, Ernst C. J., Ellehus, 55.
 Geiken, C. S., borgmester, 162.
 Gjortz, Haderslev, 180.
 Godt, Bertel, generalsuperintendent, 61.
 Gorrisen, N., Nybøl, 166.
 Grau, P., Haderslev, 306, 308.
 Grau, Peter, Pøl, 204, 208, 217, 218, 252.
 Greisen, H. N., Ravsted, 261.
 Grønlund, Anders, herredsfoged,
 Gravelund, Anders, herredsfoged.
 81 (ill.).
 Güntersohn, H. C. Hansen, Sønderborg, 36.
 Habelien, Jürgen, Åbenrå, 30, 50.
 Hahn, J. H., dommer, 217, 219, 220.
 Handler, A. C., Daler, 124, 175.
 Hanquist, Olof, Tønder, 63.
 Hansen, Asmus, Sønderborg, 130.
 Hansen, G. J. Fr., Tønder, 141.
 Hansen, Hans Jensen, Sønder Sejerslev, 266.
 Hansen, Johannes, Sønder Sejerslev, 124, 174, 266.
 Hansen, Jürgen, biskop, 26.
 Hansen, L., Skodborg, 245.
 Hansen, L. J., Anderupgård, 127.
 Hansen, Rasmus, Kastrup, 118, 146, 171.
 Hanssen, H. P., 111, 117, 146, 163, 194, 196 (ill.), 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 229, 230, 233, 237, 269, 271, 284.
 Hartmann, tysk embedsmand, 274, 275, 287. —
 Hauge, Chr. N., politiker, 308.
 Heide, P. A. C., herredsfoged, 76 (ill.), 77.
 Heltzen, E. S. E., amtmand, 65, 66, 73, 75.
 Henningsen, H., Egernsund, 58.
 Henningsen, H. H., Nautrupgård, 223.
 Hensen, H., etatsråd, 28.
 Hiort Lorenzen, Peter, 26.
 Hohwii, husfoged, 61.
 Hollensen, Chr., Broager, 290, 298.
 Holm, Hans, Løgumgårde, 123, 175.
 Holst, Fr., Kjelstrup, 61.
 Holst, H. H., Gråsten, 61.
 Holst, P., Fiskebæk, 61.
 Holstein, Frederik Adolf, lensgreve, 20.
 Horup, G. Fr., borgmester, 35.
 Hostrup, Jørgen, Jejsing, 265.
 Hundevadt, C. A., Åbenrå, 62, 64, 135, 136.
 Hühbe, Chr., 270, 271 (ill.), 274, 286.
 Høyberg, Frederik, Visby, 121, 122, 123 (ill.), 171.
 Hoyer, Christian, Agerskov, 175.
 Hoyer, Thomas Christensen, Agerskov, 82, 83 (ill.), 116, 170, 175, 178.
 Iversen, A., Norre Løgum, 123.
 Iversen, Hans, Sønderborg, 306.
 Iversen, Jørgen, Svejrup, 170, 204, 249.
 Iwersen, Nicolai, præst, 38.
 Jacobsen, Chr. Johannes, præst, 199, 200.
 Jacobsen, Hans Chr., Brøns, 79.
 Jacobsen, J. N. P., præst, 124.
 Jacobsen, Jacob, Broager, 57, 163.
 Jacobsen, Jørgen, Tandstet, 216.
 Jacobsen, Lydik, Brøns, 119.
 Jacobsen, Niels, Åbenrå, 95.
 Jacobsen, Niels Peter, Visby, 121, 122.
 Jensen, J., Majbøl, 150.
 Jensen, Jacob, Collinggård, 219.
 Jensen, Peter, præst, 238.
 Jensen, Peter, Tumbøl, 204.
 Jepsen, G. D., præst, 124.
 Jepsen, Iwer, Åbenrå, 64.
 Jepsen, Peter, Rinkenæs, 60.
 Jespersen, P., Løjt, 72.
 Jespersen, Peter, Tønder, 182.
 Jessen, C. N., præst, 125.
 Jessen, Jens, 190, 203, 212.
 Johannsen, Gustav, 229, 230, 231.
 Johannsen, Simon, Vollerup, 125.
 Juhl, Andreas, Kelstrup, 170, 171.
 Juhl, Christen Hansen, Hjerndrup, 170, 171 (ill.).
 Jürgensen, M. A., Gråsten, 60, 73.
 Jürgensen, Martin, Haderslev, 180.
 Jürgensen, Nis, Tønder, 63.
 Jørgensen, Chr., Sønderborg, 212.
 Jørgensen, H., Lunden, 148.
 Karberg, A., amtmand, 299.
 Karberg, Chr., Bosagergård, 130.
 Karstens, Georg, præst, 143.
 Kaysen, Ulrik, Gram, 122, 174.
 Klinker, C. P., borgmester, 141, 148 (ill.), 149, 217, 218, 219, 220, 240, 252.
 Kloster, J. A., Rødding, 118, 146, 174.
 Knudsen, Hans Agesen, Trøjborg, 121, 122, 123 (ill.), 171.
 Knudsen, Knud Lausten, Trøjborg, 79, 121.
 Knudsen, Kræsten, Vishy Hedegård, 121, 122, 123 (ill.).
 Kold, Kristen, 121.
 Korse, August, 164.
 Kraus, dommer, 228, 229.
 Krogh, Albrecht v., borgmester, 135, 136, 138.
 Krogh, W. v., Gråsten, 61.

- Krüger, tysk politiker, 229.
- Köller, Ernst Matthias v., overpræsident, 200, 227, 231, 236, 240, 241 (ill.), 242, 245, 246.
- Lange, P. A., Åbenrå, 113, 180, 228, 314.
- Larsen, Kai Edvard, 157.
- Lassen, Hans, politiker, 128 f., 170, 211.
- Lau, Adolph Chr., Toftlund, 119, 175.
- Lautrup, E., præst, 40.
- Lawaetz, Heinrich Wilhelm, Altona, 17.
- Lawaetz, Johann Daniel, Holsten, 17, 20.
- Levetzau, W. v., landråd, 103, 142, 143.
- Liebknecht, Karl., 229.
- Lildholdt, Falle, Løjt, 249.
- Lindenhan, borgmester, 34.
- Lorensen, H., Bylderup, 175.
- Lorentzen, Jürgen, Åbenrå, 30, 65, 95, 181.
- Lorensen, Hans, Ballum, 264, 290.
- Lorensen, Nis, Lilholt, 76.
- Lorensen, Th., Vrøgård, 262.
- Ludvigsen, Hans, Nybøl, 128.
- Ludvigsen, Peter, Avnbøl, 170, 208.
- Lund, C. H., Skodborg, 246, 247.
- Lund, H. Chr., Jejsing, 55, 93, 175.
- Lund, N. L., Gram, 174.
- Lund, Niels Laurids, Kastrup, 119.
- Lund, Paul Hansen, Hostrup, 55.
- Lundius, advokat, Tønder, 63.
- Lunn, P. J. E., borgmester, 64.
- Lüders, M. H., Åbenrå, 64.
- Löhmann, W., advokat, Flensborg, 246.
- Mackeprang, M., Kiding, 166, 168, 170, 172, 207.
- Matthiesen, Andr. Chr, præst, 25, 37, 38, 44, 54.
- Mauve, Karl, landråd, 211, 222, 223, 224, 225, 240, 245.
- Meyer, J. C., Skodborg, 147, 245.
- Meyland, advokat, Åbenrå, 53, 63, 64, 65.
- Michaelsen, Jørgen, præst, 125.
- Midtgaard, Søren Knudsen, Spandet, 116, 161, 166, 168, 170, 172, 175.
- Moltke, Friedrich v., overpræsident, 254.
- Momsen, Alexander, Sønderborg, 36.
- Momsen, Boy, Store Tønde, 55 f., 57 (ill.).
- Muussmann, Haderslev, 34, 43.
- Møller, Chr. D., præst, 76.
- Møller, Erik Høyer, præst, 84.
- Møller, Mathias, Døstrup, 79.
- Mørk Hansen, M., præst, 73.
- Neuber, A. W., Åbenrå, 30.
- Neuhaus, H. W., Haderslev, 211.
- Nicolaisen (Nicolaysen), Åbenrå, 30, 63, 64.
- Nielsen, Fr., Løgumkloster, 266.
- Nielsen, H. J., Rinkenæs, 73.
- Nielsen, Hans, Sønderborg, 273, 299.
- Nielsen, J. P., politiker, 308.
- Nielsen, Julius, politiker, 242.
- Nissen, A., Tønder, 63.
- Nissen, Hans, Hammelev, 76.
- Nissen, Nis, Nordborg, 208, 217, 218, 230, 290 (ill.), 291.
- Nissen, Nis, Viby, 247, 299.
- Nissen, Nis Hansen, Hostrup, 55.
- Nissen, Nis Peter, Kolstrup, 127.
- Nissen, Nis Petersen, Kelstrup, 144.
- Nissen, Søren Knudsen, Høgsbro, 119.
- Nissen, Wilken, Toftlund, 268, 292.
- Notbohm, gendarm, 224.
- Ohlsen, H. Chr., Ladegård, 61.
- Oksen, Kjeld Pedersen, Skærbæk, 79.
- Olsen, Gråsten, 75, 174.
- Olufsen, Oluf P., Tønder, 265.
- Outzen, Christian, Tønder, 35.
- Paulsen, H. P., Smedager, 125.
- Paulsen, Peter, provst, 25, 26, 27, 29 (ill.), 30, 37, 38, 44, 46.
- Paulsen, Peter Sofus, Holballe, 216, 290, 292.
- Pedersen, P. L., Nørre Sejerslev, 266.
- Petersen, postmester, Åbenrå, 63, 64, 65.
- Petersen, A. L., Rodding, 144, 225.
- Petersen, H., borgmester, 228.
- Petersen, H. C., Ketting, 151.
- Petersen, Hans, Mølmark, 164.
- Pedersen, Ludvig, Gram, 268.
- Petersen, Matthias, Avnbølgård, 61.
- Petersen, Matthias, Brøns, 119, 175.
- Petersen, Peter Hansen, Rens, 175.
- Petersen, Peter Nielsen, Hostrup, 56.
- Plewka, E., borgmester, 251.
- Prahl, Peter, provst, 34, 49.
- Raben, senator, Haderslev, 228.
- Raben, F. C., Åbenrå, 135.
- Radoor, Fr. Jul., Tønder, 63.
- Raiffeisen, F. W., 289.
- Rasch, Hostrup, 265.
- Rathje, E. A. H., borgmester, 228, 257.
- Refshauge, P. J., Okshol, 284.
- Refslund, Bunde, d. æ., Bovlund, 83, 170.
- Refslund Thomsen, Kr., 272, 289, 296, 303, 310, 314, 316, 317 (ill.).
- Rehhoff, Joh. Andr., provst, 63, 64.
- Reiff, herredsfoged, Gråsten, 142.
- Rheinbaben, v., tysk finansminister, 278.
- Richelieu, Louis, præst, 72, 73.

- Rickmers, borgmester, 249, 250.
 Riis (Ries), Andreas, Ørderup, 83, 119.
 Rogge, H. F. B., landråd, 250, 251.
 Rosen, J. E. C. v., landråd, 195.
 Rossen, R. P., 206.
 Roth, I. C., præst, 73.
 Rotlie, Tyge, politiker, 308.
 Sabroe, Th., Haderslev, 211.
 Schierning, J. A. R., Tønder, 182, 265.
 Schmidt, Chr., Broager, 298, 306.
 Schmidt, H., Løjt, 238.
 Schmidt, J., Gråsten, 174, 290.
 Schmidt, Niels Sønnichsen, Brøns, 79.
 Schmidt, Vilh., Spandet, 172, 175.
 Schou, Andreas, Daler, 124.
 Schow, Bendix, borgmester, 30.
 Schow, Georg, borgmester, 51, 63.
 Schreiber, Arthur, landråd, 132, 141, 144, 145 (ill.), 146, 199.
 Schultz, Johannes, Fole, 170.
 Schwarz, dommer, 199.
 Schönberg, Kurt, landråd, 250, 251, 300.
 Seeger, Gustav, præst, 120.
 Skau, Laurids, 170.
 Skau, P., Bukshave, 204.
 Skovrø, P., 229.
 Skrumsager, J. N. H., 117, 118, 146, 198, 206, 207, 225, 240, 284, 291.
 Smith, Peder Pedersen, Visby, 122, 175.
 Sonne, H. Chr., præst, 121.
 Steinmann, G. F. M. v., overpræsident, 102, 146.
 Stephensen, Jørgen, provst, 58.
 Stockfleth, W. W. v., amtmand, 77.
 Strodtmann, A. H., provst, 32, 34.
 Svendsen, Andreas, Skærbæk, 306.
 Svendsen, Anton, Hjemsted, 298.
 Svendsen, Nicolai, 158.
 Sønnichsen, Truels, 173.
 Sønnichsen, J. Fr., præst, 54.
 Terp, Peter, Agerskov, 268.
 Thiermann, A., amtsforstander, 224.
 Thoisen, P., Broager, 165.
 Tiedje, Johs., 287.
 Timmermann, Hans, Skærbæk, 78, 79 (ill.), 175.
 Timmermann, Peter, Skærbæk, 174, 175, 200, 208.
 Todsens, Bendix, Tønder, 265.
 Todsens, Chr., Løjt, 237.
 Todsens, Johannes Chr., Tønder, 50, 63.
 Todsens, Thomas Andr., Tønder, 50, 63.
 Toft, rendant, Haderslev, 247.
 Top, Peder, Agerskov, 83.
 Tschirschnitz, A. F. T. v., landråd, 140, 141, 147 (ill.), 149, 150, 215, 216, 219, 220, 232, 240, 251, 276 f.
 Tychsen, Tyche, Broager, 298.
 Tyroll, J. P., Åbenrå, 65.
 Tøgesen, Tøge, Bjolderup, 125.
 Uslar, R. P. P. v., landråd, 222, 226, 232, 237, 239, 240, 248, 250.
 Valentiner, Chr. Aug., præst, 61.
 Wegge, skovrider, Gråsten, 73.
 Wieck, rådmænd, Slesvig, 28.
 Wilhelm II, 238.
 Windfeld, K. J., Østergårds mølle, 170, 171 (ill.).
 Voght, etatsråd, 21.
 Wolf, Hinrich, præst, 125.
 Wolff, Claus Peter, 162 ff. (ill.), 170, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 222, 230, 269, 271.
 Wolffsberg, Peter, Skærbæk, 298.
 Vreden, Adolph, borgmester, 138.
 Wullenweber, læge, Tandslet, 216.
 Ølgaard, Axel, Åbenrå, 7, 309, 321.
 Øster, Chr. Aug., Christiansfeld, 127, 175.
 Aagaard, Knud, provst, 84.
 Aalling, Rødding, 146.